

2025
№7

ISSN 3060-527X

TA'LIMDA ISTIQBOLLI IZLANISHLAR.

XALQARO ILMIY METODIK JURNAL
МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
INTERNATIONAL SCIENTIFIC METHODOLOGICAL JOURNAL

**TA'LIMDA ISTIQBOLLI
IZLANISHLAR**

Xalqaro ilmiy-metodik jurnal

**ПЕРСПЕКТИВНЫЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБРАЗОВАНИИ**

Международный научно-методический
журнал

**PROSPECTIVE RESEARCH IN
EDUCATION**

International scientific methodological journal

№ 7-Son, 2-Qism 2025-yil

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi OAK Rayosatining 2024 - yil 7 - iyundagi 355-son qarori bilan pedagogika va psixologiya fanlari bo'yicha dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo'lgan zaruriy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

BOSH MUHARRIR:
Tilavov Muxtor Hasan o'g'li
Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
TAHRIRIYAT KENGASHI A'ZOLARI

Кулешов Валерий Владимирович - pedagogika fanlari doktori, professor Rossiya Fanlar akademiyasining akademigi (Ukraina).

Andriyenko Yelena Vasilyevna - pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Fizika, matematika, axborot va texnologiya ta'limi instituti, Novosibirsk, Rossiya).

Romm Tatyana Aleksandrovna - pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Tarix, gumanitar va ijtimoiy ta'lim instituti, Novosibirsk, Rossiya).

Eko Sri Margianti - Gunadarma universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Indoneziya).

Xamidov Obidjon Xafizovich - Buxoro davlat universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor.

Zaripov Lochin Rustamovich - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor (O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy ta'limni rivojlantirish ilmiy-tadqiqot markazi, O'quv-uslubiy faoliyatni takomillashtirish boshqarma boshlig'i).

Nazarov Akmal Mardonovich - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor (Buxoro davlat universiteti "Psixologiya" kafedrasini mudiri).

Saidov Azamat Ismoilovich - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor (Samarqand davlat chet tillar instituti magistratura bo'limi boshlig'i).

Qodirov Azizjon Anvarovich - iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dotsent (Buxoro davlat universiteti Tabiiy fanlar va agrobiotexnologiya fakulteti dekani).

Davlatov Suxrob Sayitjonovich - iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (Buxoro davlat universiteti O'quv-uslubiy departament boshlig'i).

Adizov Bobir Baxtiyorovich - iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (Buxoro davlat universiteti Moliyalashtirish, iqtisodiy rivojlantirishni rejalashtirish departamenti boshlig'i).

Paxrutdinov Shukriddin Ilyosovich – siyosiy fanlar doktori, professor. Oriental universitetining "Iqtisodiyot va turizm" kafedrasini professori.

Akramova Shaxnoza Abrorovna - pedagogika fanlari nomzodi, professor (O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti, Harbiy-vatanparvarlik, ma'naviy-ma'rifiy tarbiya va yoshlar bilan ijtimoiy ishlash kafedrasini boshlig'i, podpolkovnik).

Mamanazarova Nargiza Komildjanovna - pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent. Oriental universitetining "Iqtisodiyot va turizm" kafedrasini professori.

Ostanov Shuhrat Sharifovich - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti psixologiya kafedrasini dotsenti).

Rustamov Shavkat Shuhrat o'g'li - psixologiya fanlari doktori (DSc), (Buxoro davlat universiteti "Psixologiya" kafedrasini dotsenti).

Dilova Nargiza Gaybullayevna - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor (Buxoro davlat universiteti Kengash kotibi).

Olimov Shirinboy Sharofovich - pedagogika fanlari doktori, professor (Buxoro davlat universiteti Pedagogika kafedrasini mudiri).

Hamroyev Alijon Ro'ziqulovich - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor (Buxoro davlat universiteti Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrasini mudiri).

G'ofurov Azizbek Umarjonovich - psixologiya fanlari doktori (DSc), dotsent, (Farg'ona davlat universiteti Magistratura bo'limi boshlig'i).

Imatova Dilafruz Tuymuratovna - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Psixologiya" kafedrasini dotsenti).

Ataboyev Nozimjon Bobojon o'g'li - filologiya fanlari doktori, professor (Buxoro davlat universiteti xorijiy tillar fakulteti dekani).

Atayeva Mehriniso Farxodovna - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Geliofizika, qayta tiklanuvchi energiya manbaalari va elektronika kafedrasini dotsenti).

Xotamov Shuxrat Nosirovich - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Harbiy texnik instituti Gumanitar va ijtimoiy fanlar kafedrasini dotsenti).

Turdiyev Bexruz Sobirovich - falsafa fanlari doktori (DSc), (Buxoro davlat universiteti "Yurisprudensiya, ijtimoiy-siyosiy fanlar kafedrasini professori).

Fayziyeva Umida Asadovna - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Inson resurslarini boshqarish departamenti boshlig'i).

Muxlisov Sodiqjon Saidjonovich - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Axborot tizimlari va raqamli texnologiyalar kafedrasini dotsenti).

Axmadoy Nazirjon Rahmat o'g'li - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Psixologiya" kafedrasini katta o'qituvchisi).

Uzoqov Asliddin Mehritdinovich - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (Buxoro davlat pedagogika instituti Harbiy ta'lim fakulteti boshlig'ining o'quv ishlari bo'yicha o'rinbosari).

Ataxojayeva Shaxlo Anvarovna - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (University of Business and Science Oliy ta'lim muassasi "Ilmiy tadqiqot, innovatsiyalar, ilmiy pedagogik kadrlar tayyorlash bo'limi" boshlig'i).

Mas'ul kotib:

Dehqonboyev Shohjahon Oybek o'g'li – Buxoro davlat universiteti Psixologiya kafedrasini o'qituvchisi

EDITOR-IN-CHIEF:

Tilavov Mukhtor Hasan o'g'li

Doctor of Philosophy in Psychology (PhD),
associate docent

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

Kuleshov Valeriy Vladimirovich – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Academician of the Russian Academy of Sciences (Ukraine).

Andrienko Yelena Vasilyevna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Novosibirsk State Pedagogical University, Institute of Physics, Mathematics, Information, and Technology Education, Novosibirsk, Russia).

Romm Tatyana Aleksandrovna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Novosibirsk State Pedagogical University, Institute of History, Humanities, and Social Education, Novosibirsk, Russia).

Eko Sri Margianti – Rector of the Gunadarma University, Doctor of Economic Sciences, Professor (Indonesia).

Khamidov Obidjon Khafizovich – Rector of Bukhara State University, Doctor of Economic Sciences, Professor.

Zaripov Lachin Rustamovich – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor (Scientific-Research Center for the Development of Higher Education under the Ministry of Higher Education, Science, and Innovations of the Republic of Uzbekistan).

Nazarov Akmal Mardonovich – Doctor of Psychology (DSc), Professor (Head of the Department of Psychology, Bukhara State University).

Saidov Azamat Ismoilovich – Doctor of Psychological Sciences (DSc), Professor (Head of the Master's Department at the Samarkand State Institute of Foreign Languages).

Qodirov Azizjon Anvarovich – Doctor of Economic Sciences (DSc), Associate Professor (Dean of the Faculty of Natural Sciences and Agro-Technology at Bukhara State University).

Davlatov Suhrob Sayitjonovich – PhD in Economics, Associate Professor (Head of the Academic and Methodological Department, Bukhara State University).

Adizov Bobir Baxtiyorovich – PhD in Economics, Associate Professor (Head of the Department of Financial Management and Economic Development Planning, Bukhara State University).

Rakhutdinov Shukriddin Ilyosovich – Doctor of Political Sciences, Professor (Professor of the "Economics and Tourism" Department at the Oriental University).

Akramova Shakhnoza Abrorovna – Candidate of Pedagogical Sciences, Professor (Head of the Department of Military-Patriotic, Spiritual-Educational Education, and Social Work with Youth at the University of Public Safety of the Republic of Uzbekistan).

Mamanazarova Nargiza Komildjanovna – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Associate Professor. Professor at the "Economics and Tourism" Department at Oriental University.

Ostanov Shuhrat Sharifovich – PhD in Psychology (Associate Professor at the Psychology Department of Bukhara State University).

Rustamov Shavkat Shuhratovich - Doctor of Psychological Sciences (DSc), Associate Professor of the Department of Psychology at Bukhara State University.

Dilova Nargiza Gaybullayevna – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor (Secretary of the Council of Bukhara State University).

Olimov Shirinboy Sharofovich – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Head of the Pedagogy Department at Bukhara State University).

Hamroyev Alijon Roziqulovich – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor (Head of the Department of Primary Education Methodology at Bukhara State University).

G'ofurov Azizbek Umarjonovich – Doctor of Psychology (DSc), Associate Professor (Head of the Master's Program at Fergana State University).

Ismatova Dilafruz Tuymuratovna – PhD in Psychology (Associate Professor at the Psychology Department of Bukhara State University).

Ataboyev Nozimjon Bobojon o'g'li – Doctor of Philology, Professor (Dean of the Faculty of Foreign Languages at Bukhara State University).

Atayeva Mehriniso Farxodovna – PhD in Pedagogical Sciences (Associate Professor at the Department of Geophysics, Renewable Energy Sources, and Electronics at Bukhara State University).

Xotamov Shuxrat Nasirovich – PhD in Pedagogical Sciences (Associate Professor at the Department of Humanities and Social Sciences at the Military Technical Institute of the National Guard of the Republic of Uzbekistan).

Turdiyev Bekhruz Sobirovich - Doctor of Philosophical Sciences (DSc), Professor of the Department of Jurisprudence and Socio-Political Sciences at Bukhara State University.

Fayziyeva Umida Asadovna – PhD in Pedagogical Sciences (Associate Professor, Head of the Department of Human Resources Management at Bukhara State University).

Muxlisov Sodikjon Saidjonovich – PhD in Pedagogical Sciences (Associate Professor at the Department of Information Systems and Digital Technologies at Bukhara State University).

Ahmadov Nazirjon Rahmat o'g'li – PhD in Psychology (Lecturer at the Psychology Department of Bukhara State University).

Uzokov Asliddin Mehritdinovich – PhD in Pedagogical Sciences (Associate Professor, Deputy Dean for Academic Affairs, Bukhara State Pedagogical Institute, Faculty of Military Education).

Atakhodzhaeva Shakhlo Anvarovna – PhD in Psychology (Associate Professor, Head of the Research, Innovations, and Pedagogical Staff Training Department at the University of Business and Science).

Responsible Secretary: Dehkonboyev Shohjahon Oybek o'g'li – lecturer, psychology department, Bukhara state university.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Тилавов Мухтор Хасан угли

Доктор философии по психологии (PhD), доцент

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОГО СОВЕТА:

Кулешов Валерий Владимирович – Доктор педагогических наук, профессор, академик Российской академии наук (Украина).

Андриенко Елена Васильевна – Доктор педагогических наук, профессор (Новосибирский государственный педагогический университет, Институт физики, математики, информационного и технологического образования, Новосибирск, Россия).

Ромм Татьяна Александровна – Доктор педагогических наук, профессор (Новосибирский государственный педагогический университет, Институт истории, гуманитарного и социального образования, Новосибирск, Россия).

Эко Сри Маргианти – Ректор Университета Гунадарма, доктор экономических наук, профессор (Индонезия).

Хамидов Обиджон Хафизович – Ректор Бухарского государственного университета, доктор экономических наук, профессор.

Зарипов Лачин Рустамович – Доктор педагогических наук (DSc), профессор (Научно-исследовательский центр по развитию высшего образования при Министерстве высшего образования, науки и инноваций Республики Узбекистан).

Назаров Акмал Мардонович – Доктор психологических наук (DSc), профессор (Заведующий кафедрой психологии Бухарского государственного университета).

Саидов Азамат Исмоилович – доктор психологических наук (DSc), профессор (заведующий магистратурой Самаркандского государственного института иностранных языков).

Кодиров Азизжон Анварович – Доктор экономических наук (DSc), доцент (Декан факультета естественных наук и агротехнологий Бухарского государственного университета).

Давлатов Сухроб Саиджонович – Доктор философии по экономике (PhD), доцент (Заведующий учебно-методическим отделом Бухарского государственного университета).

Адизов Бобир Бахтиёрвич – Доктор философии по экономике (PhD), доцент (Заведующий кафедрой финансового менеджмента и экономического развития Бухарского государственного университета).

Рахутдинов Шукридин Ильёевич – Доктор политических наук, профессор (Профессор кафедры "Экономика и туризм" Восточного университета).

Акракова Шахноза Абборовна – Кандидат педагогических наук, профессор (Заведующая кафедрой военно-патриотического, духовно-образовательного воспитания и социальной работы с молодежью в Университете общественной безопасности Республики Узбекистан).

Маманазарова Наргиза Комильджановна – Доктор педагогических наук (DSc), доцент. Профессор кафедры "Экономика и туризм" Восточного университета.

Останов Шухрат Шарифович – Доктор философии по психологии (PhD), доцент кафедры психологии Бухарского государственного университета.

Рустамов Шавкат Шухрат угли – доктор психологических наук (DSc), доцент кафедры «Психология» Бухарского государственного университета.

Дилова Наргиза Гайбуллаевна – Доктор педагогических наук (DSc), профессор (Секретарь совета Бухарского государственного университета).

Олимов Ширинбой Шарофович – Доктор педагогических наук, профессор (Заведующий кафедрой педагогики Бухарского государственного университета).

Хамроев Алижон Розиккулович – Доктор педагогических наук (DSc), профессор (Заведующий кафедрой методики начального образования Бухарского государственного университета).

Гофуров Азизбек Умаржонович – Доктор психологии (DSc), доцент (Заведующий магистратурой Ферганского государственного университета).

Исматова Дилафруз Туймуратовна – Доктор философии по психологии (PhD), доцент кафедры психологии Бухарского государственного университета.

Атабоев Нозимжон Бобожон угли – Доктор филологических наук, профессор (Декан факультета иностранных языков Бухарского государственного университета).

Атаева Мехринисо Фарходовна – Доктор педагогических наук (доцент кафедры геофизики, возобновляемых источников энергии и электроники Бухарского государственного университета).

Хотамов Шухрат Носирович – Доктор педагогических наук (PhD), доцент кафедры гуманитарных и социальных наук Военно-технического института Национальной гвардии Республики Узбекистан.

Турдиев Бехруз Собирович – доктор философских наук (DSc), профессор кафедры «Юриспруденция и общественно-политические науки» Бухарского государственного университета.

Файзиева Умида Асатовна – Доктор педагогических наук (PhD), доцент (Заведующий кафедрой управления человеческими ресурсами Бухарского государственного университета).

Мухлисов Содикжон Саиджонович – Доктор педагогических наук (PhD), доцент кафедры информационных систем и цифровых технологий Бухарского государственного университета.

Ахмадов Назаржон Рахмат угли – Доктор философии по психологии (PhD), преподаватель кафедры психологии Бухарского государственного университета.

Узоев Аслидин Мехритдинович – Доктор философии по педагогике (PhD), доцент (Заместитель декана по учебной работе Бухарского педагогического института, факультет военного образования).

Атаходжаева Шахло Анваровна – Доктор философии по психологии (PhD), доцент (Заведующий отделом научных исследований, инноваций и подготовки научно-педагогических кадров Университета бизнеса и науки).

Ответственный секретарь:

Дехконбоев Шохжахон Ойбек угли – Преподаватель кафедры психологии Бухарского государственного университета.

Ashurova Marhabo Sayfulloyevna,
*Buxoro davlat universiteti pedagogika kafedrasi katta o'qituvchisi,
pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD)*
ashurova.marhabo84@buxdu.uz

BUXORO JADID MADRASA VA MAKTABLARIDA TA'LIM TIZIMI

Annotatsiya. *Jadidchilik Turkistonda XIX asrning oxirlarida maydonga keldi. XX asr boshlarida shakllanib, qisqa muddatda o'zining g'oyalari bilan shamol kabi tezlik bilan insonlarga ta'sir etdi.*

Kalit so'zlar: *qozi-ul quzot, raisi kalon, shayx ul- islom, oxund, a'lam, mufti, askar, madrasa, oliy maktab, usuli savtiya maktabi*

Аннотация. *Джадидизм появился в Туркестане в конце девятнадцатого века. Сформировавшись в начале XX века, он в короткие сроки со своими идеями так же быстро, как ветер, воздействовал на людей.*

Ключевые слова: *Кази-уль - кузот, председатель Калон, шейх уль-ислам, ахунд, Алам, муфтий, Аскар, медресе, Высшая школа, методистская школа*

Annotation. *Jadidism came to the Square in Turkestan in the late 19th century. It took shape at the beginning of the 20th century and in the short term influenced people with its ideas with such speed as the wind.*

Key words: *qazi-ul quzat, raisi kalon, Shaykh ul-Islam, Akhund, Aalam, mufti, askar, madrasa, Higher School, usuli savtiya school*

Kirish. Jadidchilik Turkistonda XIX asrning oxirlarida maydonga keldi. XX asr boshlarida shakllanib, qisqa muddatda o'zining g'oyalari bilan shamol kabi tezlik bilan insonlarga ta'sir etdi. Bu esa xalqning yanada xat-savod chiqarishga qiziqishini uyg'otdi. Madrasa va maktablarga yoshlarni o'qishi tobora ko'payib bordi. Ushbu maqolada quyi, o'rta va oliy ta'lim maskani hisoblangan madrasalarda ilm ziyosini tarqatib, ko'plab olimlarni yetishtirgan mudarrislar xususida so'z boradi.

Mudarris arabcha (dars beruvchi) madrasa o'qituvchisi hisoblanib, madrasalarda o'qitiladigan-muayyan fandan dars bergan. O'qituvchilik – mudarrislik ma'suliyatli va sharaflilik kasb hisoblangan. Iste'dodli, barcha bilimlardan xabardor va hurmat-e'tibor qozongan allomalar maxsus komissiya sinovidan o'tib, mudarrislik vazifasiga tavsiya etilgan. Ayrim mudarrislar sinovdan o'tmaganligi sabab o'z lavozimidan mahrum etilgan.

Adabiyotlar tahlili. Madrasalarda dars beradigan mudarrislarining o'zi ham biror madrasani tugallagan bo'lishi shart bo'lgan. Madrasada dars berishi uchun mudarrislikka tayinlanish tartibiga ko'ra kichik madrasalarning mudarrisini qozi kalon tayinlasa, yirik madrasalarning mudarrisini esa, amir tomonidan tayinlangan va tegishli hujjatlar bilan rasmiylashtirilgan. Fitrat oxund, mufti, mudarrislik martabalarini amir tomonidan qozi kalon vositasida, ya'ni qozi amirga arz qilgandan so'ng ular nomiga yorliq kelishini keltiradi. O'zRMDAda ushbu mavzudagi hujjatlar ko'plab saqlanmoqda. Jumladan, Mir Badriddin qozikalonning amirga yozgan arizasiga "Jafarxoja" madrasasining mudarrislaridan biri Mullo Ubaydullohning vafoti sababli "Jo'ybori Kalon" madrasasi mudarrisi Mullo Maxmudxo'jani uning o'rniga ta'yinlab, ellikbesh tillo maosh belgilash qayd etilgan. Ushbu hol boshqa xonliklarda ham shu tartibda amalga oshirilgan. Buni Qo'qon xonligini mudarris tayinlash haqidagi qo'yidagi farmoni misolida ham ko'rish mumkin.

Hammaga ma'lum bo'lg'ayki, biz iqtidorli va munosib olim Mulla Muhammad Sodiqni Muhammad Azizxon qurdirgan madrasaga mudarris etib tayinlashga farmon berdik. Ushbu madrasaning barcha ilm toliblari fanlar bo'yicha bilim olish uchun shul zotga murojaat qilmog'i dardkor. Muhr va sana-1843- yil".

Mirzo Ulug'bek davridan boshlab mudarris lavozimiga nomzod maxsus ulamolar hayotiga imtihon topshirishi, ya'ni o'z bilimlarni isbotlamog'i lozim bo'lgan. Biroq,

keyinchalik bu an'anadan bir oz chekinilgan va XIX asrning boshlariga kelib mudarris lavozimiga ko'proq xonga qarashli shaxslar tayinlana boshlagan. O'quv jarayonini tashkil etish odatda mudarrislarining zimmasiga bo'lib, ular qo'yidagi uch toifaga bo'lingan:

Birinchi toifa- a'lo darajali mudarrislar. Bunga qozi-ul quzot, raisi kalon, shayx ul- islom, oxund, a'lam, mufti, askar kirgan.

Ikkinchi toifa- o'rta darajali mudarrislar. Bu toifadagi mudarrislarini kiygan kiyimlariga qarab "banoraspo'sh" deb atashgan. Ayni shu toifadan chiqqan ilmiy mudarrislar muftiylik lavozimiga erishgan. Mazkur toifadagi mudarrislar taxminan 200 nafar bo'lib, ularni yana "o'rta mudarrislar" deb ham atalgan.

Uchinchi toifa - quyi darajadagi mudarrislar. Bu toifadagilarni mudarrislar, imom mudarrislar, ba'zan beqasabapo'sh deb atalgan. Imom mudarrislar soni 300 dan ortiqroq bo'lgan.

Ayniy esa Buxoro mudarrislarini 3 toifaga ajratgan:

1. O'zi kursni tugatmasa ham ammo, ta'lim berish qobiliyatiga ega shaxslar. Ular boshlang'ich kurslarda dars bergan.

2. Quyi mudarrislar. Ularning oyli xarajatlarni qoplamagan.

3. Katta mudarrislar. Ko'p yillar ta'lim berib madrasa vaqfidan oylik oladigan. Ko'zga ko'ringan mudarrislar.

Shuni ta'kidlash joizki, madrasalarda mudarrislar soni ta'lim oluvchilar soniga qarab belgilangan. Turkiston madrasalarida ta'lim beruvchi mudarrislarining soni 2 asr boshlarida taxminan 800 nafar deb ko'rsatiladi.

Ahmad Donish mudarrislik kasbining mashaqqatlari haqida: "Kunduz kuni muallim o'z o'quvchilari bilan mashg'ulotda band bo'ladi, kechqurun esa ertangi kungi mashg'ulotlarga tayyorlanadi, xullas u umr bo'yi o'qiydi va o'z kasbi bilan muttasil, tanaffussiz shug'ullanadi", degan fikrlarni bayon etadi.

Tadqiqotchi Abdusattor Jumanazar Buxoro madrasalari, xususan Ko'kaldosh madrasasi haqida yozar ekan, madrasaning ta'lim tizimini bir necha qismlarga bo'lib o'rgangan.

Jumladan; Oxund oliy ta'lim sohasida oliy daraja. Dastlabki "oxund" o'sha davrning eng yuksak maqomdagi ilm dargohi bo'lgan. "Abdullaxon madrasasi"da dars bergan. Bu so'z shu vaqtdan ta'lim sohasidagi rasmiy atamaga aylanadi. Qisqa vaqtda oxund "Ko'kaldosh madrasasi"ga o'tadi va bu dargoh sho'rolar inqilobiga qadar uning dimiy o'rni bo'lib qoladi.

A'lam: ta'lim tizimida atama sifatida "oxund" bilan qariyb bir vaqtda shakllangan. Muntazam ravishda "oxund"ning o'rinbosari bo'lib kelgan va Gavkushon madrasasida dars bergan.

Mufti: jamiyatdagi har qanday murakab masala yechimi yuzasidan xulosa chiqarishga ilmiy yetadigan olim. Ularning soni Buxoro shahri oliy ta'limi sohasida 10, ba'zan 11 kishidan iborat bo'lgan. A'lamning o'rni bo'sh qolganda maxsus tanlov asosida ulardan biri saralab olingan.

Banoras to'nli: Ta'lim sohasida ushbu qatlam va atama qachon paydo bo'lganini hozircha aniq ayta olmaymiz XIX asrda ularning soni qirq- qirq bir nafar atrofida edi. Ular zarurat bo'lganda belgilangan sinovlar natijasiga ko'ra mufti darajasiga ko'tarilgan. Muarrixlarning ta'kidlashicha, banoras to'nni ushbu toifaga mansub bo'lmagan boshqa olim yoki ustozlar kiyishi ta'qiqlangan. Bu sharafiga erishish uchun xizmat qilish lozim edi. Ushbu toifadagi olimlar oxund rahbarligida Ko'kaldosh madrasasida yig'ilib, jamiyatda yuzaga kelayotgan ijtimoiy muammolar bilan bog'liq ilmiy suhbat va munozaralar o'tkazib turgan. Bunday yig'inlarda ba'zan qo'shni xonliklardan kelgan taniqli olimlarni ham ko'rish mumkin edi.

Mazkur toifalardan keyin ta'lim tizimining yana bir alohida zanjirli halqasi boshlanadi. Bu oliy ta'lim sohasining qo'yi qismidir. Ular orasida fanning qaysidir turiga ixtisoslashgan o'quv dargohlari ham uchraydi. Masalan ba'zi madrasalarda "Tahzib"chi, "Hidoya"chi, "Salovat"chi, "Mulla Jalol"chi, "Hikmat"chi kabi mudarrislar dars o'tgan. "XX asr boshlarida

ushbu ikki toifadagi o'quv maskanlari Buxoro shahri va unin atrofida uch yuzga yaqin edi, deb keltiradi.

Madrasadagi birinchi darajali oxund 25 ming tanga maosh olgan, agar u yaxshi olim bo'lsa, yana 10 ming tanga maosh qo'shilgan. Mudarrisarga amir yoki qushbegi tomonidan turli tadbirlarda sovg'a – salomlar berib turilgan.

Mudarrislar ham bunday e'tibordan mas'uliyatli his qilgan holda o'z ustilarida muttasil ishlagan. Ya'ni, darslik va o'quv qo'llanmalari yaratganlar. Murakkab asarlarning turli usullarini yaratganlar. Ular tomonidan yaratilgan o'qitish usullari qo'yidagilardan iboratdir. Bu usullar asrlar davomida shakllangan va amaliyotda keng qo'llanilgan:

1. Usuli hijoiya (savtiya)- bo'g'inga bo'lib o'qish.
2. Ilmi sharh – tafsir.
3. Ilmi tahlil – munozara, bahs, munosabat ifodasi.
4. Ilmi munozara – munozara, bahs, munosabat ifodasi.
5. Ilmi qiroat – (ohang va so'z talaffuzi orqali qiroat).
6. Ilmi fasohat (ilmi balog'at) – chiroyli, o'rinli so'zlarni qo'llash.
7. Ilmi bayon – nozik ma'nolarni bayon qilish (ritorika).
8. Ilmi g'ariba (g'arib) – kam so'z keng ma'noni ifodalash, aks ettirish.
9. Ilmi maoniy – bayon etish bo'lib, biror narsa yoki hodisaning mohiyatini, mazmunini yechib beruvchi ilm.
10. Ilmi nasr va insho – yozma ish turi. Uslubi, maktub, yozuv savodxonligi.
11. Ilmi muhozirot – latifago'ylik, hozirjavoblik, zukkolik.
12. Ilmi muammo – badiiy san'at turi bo'lib, she'riyatdagi masala va ramzlarni yechish usuli.
13. Ilmi mantiq – so'z ma'nosidagi mazmun.
14. Ilmi kalom – naqliy masalani aqliy dalillash, isbot qilish.

1910 - yilda Buxoroda 350 ga yaqin an'anaviy (boshlang'ich) maktablar faoliyat ko'rsatgan [1]. Boshlang'ich maktablarda o'quvchilarning soni 10 nafardan 50-60 nafargacha bo'lgan [2]. O'g'il bolalar maktabxonasida o'rtacha 30-40 nafar bola o'qigan [3] bo'lsa, ovul maktablarida o'quvchilar soni 10 nafardan oshmagan [2]. Qizlar o'qiydigan maktabxonalardagi o'quvchilar soni o'g'il bolalarga nisbatan 25-30 foizni tashkil etgan [5.413.]

Maktablar idora qilinishi va ta'minoti jihatidan umumiy va xususiyligiga bo'lingan [1]. Ularning asosiy farqi – maktab binosining kim tomonidan qurilishi va ta'minlanishida edi. Xususiyligiga maktablar alohida shaxslar, ya'ni mansabdor, davlatmand kishilar tomonidan qurilgan bo'lsa, umumiy maktablar jamoatchilik tomonidan qurilgan. Maktablar davlat tomonidan mablag'lashtirilmagan, saxovatli kishilar tomonidan qilingan xayr – ehsonlar, ijtimoiy jamg'armalar, shuningdek, o'quvchilarning o'z ota-onalari hisobidan ta'minlangan [2].

Maktabxonada o'qishga qabul qilish yoshi Buxoroda 5-12 yoshgacha bo'lgan davrni tashkil etgan [7.211.]. Sadridin Ayniy o'zi yashagan uch yuz xonadonlik qishlog'ida to'rt yashardan 12 yashargacha bo'lgan bolalar maktabning shogirdlari hisoblanganligi haqida ma'lumot beradi [8.140.]. An'anaviy boshlang'ich maktablarda o'quvchi besh yildan kam o'qimagan [2]. Yoz oylari va ramazon oyida o'quvchilar ta'tilga chiqishgan [2]. Maktabxonada tahsil oladiganlar o'qishining davomiyligi bir qator omillarga, ya'ni domlarning mahorati, o'quvchining zehni hamda oiladagi muhitga bog'liq bo'lgan.

Qiz bolalar uchun o'qish 7 yoshdan boshlanib, 13 yoshgacha, ayrim hollarda 10-11 yoshgacha davom etgan [3.]. Odatda qiz bolalarga uyda ta'lim berish tajribasi keng tarqalgan. Umuman olganda, ayollarning maktabda o'qishi qiyin kechgan, faqat boy xonadonlarning qizlarigina o'qib, savodini chiqara olgan, [3] qishloqlarda o'qigan qizlar juda kamchilmikni tashkil etgan.

Maktabxonalarda olib borilgan o'qish muddati to'rt yildan 10 yilgacha davom etgan. XIX asrning o'rtalarida Buxoro amirligidagi maktablarda o'rtacha o'qish muddati 7 yil deb

ko'rsatilgan [7.211.]. Fitrat ham maktablardagi o'qish muddatini 7 yildan 10 yilgacha deb ko'rsatgan [11.121.].

O'sha davr matbuoti – "Oyna" jurnalida qayd etilishicha, "Muddati tahsil ko'p uzoq bo'lganligi uchun ko'p kishilar bolalarini 8-10 yil maktabga qo'ya olmagan"[1]. Aslida maktablarda bolalarning o'qish muddati ularning iqtidori va qobiliyatiga qarab belgilangan, qobiliyatli, tirishqoq o'quvchi maktab kursini 4 yilda, qobiliyatsiz o'quvchi uzog'i bilan 10 yilda tamomlagan.

Maktabxonalaridagi daslar ertalab quyosh chiqishidan asr namozigacha (soat 17:00) davom etib, juma va bayram kunlari o'quvchilar darsdan ozod qilingan [2]. O'qituvchi (domla) yil bo'yi sabr toqat bilan maktabxonani ochib, o'quvchilarini kutib o'tirgan [3]. Aksariyat maktablarda jismoniy, estetik, tarbiya masalalariga deyarli e'tibor berilmagan, bolalar berilgan vazifani boshini tebratib o'qish yoki takrorlash bilan band bo'lgan. Bola ruhiyatini yaxshi biluvchi domlalar har bir yarim- ikki soatda tanaffus e'lon qilib turgan.[12.73.]

Maktabxonalarning ko'pchiligi odatda masjidlar yonida yoki uning qoshida tashkil etilgan. XX asr boshid Buxoro shahrida 218 ta masjid bo'lib, o'rtacha hisobda bir masjid huzuridagi maktabda 40 nafargacha bola o'qishiga imkon bor edi.[13.212.] Madrasalar qoshida ham maktabxona tashkil etilgan (Ahmadjon Po'stindo'z madrasasi Buxoro shahridagi Asiriy guzarida joylashgan bo'lib, 1705 yilda qurilgan. U 110 hujradan iborat bo'lgan).[2] Masalan, Ahmadjon Po'stindo'z madrasasida bir vaqtning o'zida Qur'on suralari ham o'rgatilgan va bu madrasa vaqf mulkidan qurilgan. Xuddi shunday maktablardan yana biri Zomucha ko'chasidagi 1815-yilda qurilgan Domla Shermuhammad ibn Nurmuhammad madrasasi qoshida tashkil etilib, uning ta'minoti ham madrasa vaqfi hisobidan bo'lgan.

Maktabxonalarda ta'lim jarayonining tashkil etilishi bir xil bo'lmagan. An'anaviy boshlang'ich maktablarda dars jadvali, qat'iy dastur va muayyan o'quv kursi bo'lmagan. Ta'lim berish sinf-dars tizimida bo'lmasdan, bir domladan saboq oluvchilarning barchasi bir xonada o'qishgan.

Barcha maktablarda sharq va musulmon pedagogikasining yorqin manbai bo'lgan Sa'diyning "Guliston" va "Bo'ston" asari keng o'qitilgani ham ma'lumdir.

Keyingi bosqichda maktabxonalarda Xoja Hofiz Sheroziyning "Devon"iga o'tilgan. Madrasalarda darslik sifatida o'qitilgan "Devon"da lirik she'rlar o'rin olgan bo'lib, ilohiylik va dunyoviylik uyg'unlashgan yosh bolalarni axloqiy tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etgan. Ko'p maktabxonalardagi asosiy o'quv kursi shu bilan yakunlangan. Kitoblarni yakunlash, navbatdaxisini oshlash ham o'ziga xos tarzda nishonlab turilgan. Masalan, Buxoro maktabxonalarida yosh o'quvchi kichik-kichik suralarni yod olganidan keyin "haftiyak"ni o'qishga kirishish marosimini o'tkazish odatga aylangan. Ayniyning yozishicha, Buxoro maktablarida bulardan tashqari, arab grammatikasiga katta e'tibor qaratilib, "Bidon", "Zanjoniy", "Muizziy" kabi kitoblar ham o'qitilgan.[15] "Bidon" – fors- tojik tilida yozilgan arab tili grammatikasi bo'lsa, "Zanjoniy" – arab tili sintaksisiga dir kitob bo'lgan. "Mu'izziy" – arab tili morfologiyasiga doir kitob bo'lib, har uchchala kitob ham madrasa tahsiliga qadar maktabxonada o'qitilgan.[14] Buxoroda maktab o'quvchilari fors-tojik va o'zbek tilida so'zlashishlari nazarda tutilib, ularga arab tilini fors tili orqali o'rgatuvchi darsliklar ham bo'lgan. Masalan Mullo Abdul-G'ofurning "Arab leksikologiyasi" deb nomlangan darsligi arab imlosida, ammo fors tilida yozilgan. Unda so'z ma'nosi, shakli va ma'no munosabatlariga ko'ra turlari, ibora to'g'risida tushunchalar berilgan. Yana bir arab tili grammatikasiga taalluqli bo'lgan darslik "To'plam" (1848-1849 yillarda yozilgan) risolasi ikki qismdan iborat bo'lib, birinchi qismida arab tili grammatikasi to'g'risida ma'lumot berilgan bo'lsa, ikkinchi qismida esa fors tili grammatikasi haqida ma'lumot berilganp.[14] Ammo o'zbek tili grammatikasi maktabda o'rgatilmagan. Maktablarda o'qish jarayonida Alisher Navoiyning ijodiga mansub "Devoni Navoiy", "Devoni amir Navoiy", "Amir Navoiy", "Mavlono Amir Navoiy", "Kulliyoti devoni Amir Navoiy" kabi nomlar bilan shuhrat qozongan she'riy to'plamlar ham

o'qitilgan. Bu to'plamlar noma'lum kishilar tomonidan, asosan "G'aroyius-sig'ar" va qisman "Navodir-ush-shabob" devonining o'zi ham o'qitilgan.

Xulosa. Maktablarda badiiy adabiyotga, ayniqsa, she'riyatga alohida e'tibor berilishi talabalarning ichki dunyosini boyitib, ularni ijodiy fikrlashga o'rgatgan va estetik did egasi qilib tarbiyalagan.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Buxoro madrasalari qadimdan o'z nufuziga ega bo'lib, talabalarning ma'naviy qiyofasini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etdi. Bu esa xalqimizning ming yillar davomida shakllangan an'analari, urf-odat, axloq-odob ma'yorlari, tarixiy milliy qadriyatlarini saqlab qolishga. Talabalarni kamtar, xushmuomalali, rostgo'y, olijanob, sabr-toqatli, halol qilib tarbiyalashga yordam berdi. Diniy va dunyoviy fanlar uyg'unlikda o'qitilib, ma'rifatparvar olimlar, davlat arboblari yetishib chiqdi. Ammo madrasa ta'lim tizimidagi ushbu yutuqlar yurtimiz tarixi, ilmiy merosi yetmish yildan ortiq davr mobaynida noxolis yoritilib kelindi. Bugungi kun tadqiqotchilari oldida turgan mas'uliyatli vazifalardan biri - bu yurtimiz tarixini asl holicha o'rganib, yosh avlodga yetkazishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Niyoziy Rajabzoda. Ibtidoiy maktablarimizning tartibsizligi yoxud taqqiyning yo'li// Oyina, 1914.-№38.
2. O'zR MDA, 47-fond, 1-ro'yxat, 333-ish, 11 - varaq.
3. Nalivkin V. Shkola u tuzemsev Sredney Azii// Turkestanskiye vedomosti, 1898. – 8 avgusta.
4. O'zR MDA, 47-fond, 1-ro'yxat, 333-ish, 11 - varaq.
5. Solijonova G. Maktabxona // O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. V- jild. – Toshkent: Davlat ilmiy nashriyoti, 2003. – B. 412-413.
6. O'zR MDA, 47-fond, 1-ro'yxat, 333^a-ish, 12– varaq.
7. Ханьков N.V. Opisaniye Buxarskogo xanstva. – SPb., 1843. – S. 211.
8. Ayniy S. Eski maktab // Asarlar VIII tomlik. – Toshkent: Badiiy adabiyot, 1965. IV-tom. -B.140.
9. O'zR MDA, 47-fond, 1-ro'yxat, 333-ish, 17– varaq.
10. O'zR MDA, 1010-fond, 1-ro'yxat, 66-ish, 18– varaq.
11. Fitrat A. Munozara // Sharq yulduzi, - Toshkent, 1997. - №1. – B.121.
12. Dolimov U. Eski maktab // Tafakkur. – Toshkent, 2010. - №1. – B.66-73.
13. Suxareva O.K. Istorii gorodov Buxarskogo xanstva. – Tashkent: Izd. AN Uz SSR, 1958. – S.212.
14. Buxoro Davlat me'moriy-badiiy muzey-ko'riqxonasi ko'lyozma fondi. 25563/11 inventar.
15. Ayniy S. Buxoro inqilobi tarixi uchun materiallar//Asarlar. -Toshkent: Badiiy adabiyot, 1963. 1- tom. – B.352

*Elliyev Hamza Quvvatovich,
Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi*

FIZIKA FANINI O'QITISHDA O'QUVCHILARNING TABIIY ILMIY SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISHNING DOLZARBLIGI

Annotatsiya. Ushbu maqolada fizika fanini o'qitishda o'quvchilarning tabiiy ilmiy savodxonligini rivojlantirishning dolzarbligi, bugungi kundagi fizika dasturlarining holati hamda olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar mazmuni, fizika fanini o'qitishda o'quvchilarning tabiiy ilmiy savodxonlikka egaligining ahamiyati, o'quvchilarning tabiiy ilmiy savodxonlikka egaligining mazmun – mohiyati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: tabiiy ilmiy savodxonlik, hayotiy ko'nikmalar, innovatsion yondashuv, bilimlarga asoslangan jamiyat, amaliy mashg'ulotlar, tadqiqotchilik ko'nikmasi, innovatsiya, motivatsiya, baholash.

Аннотация. В данной статье будет рассказано об актуальности развития естественнонаучной грамотности учащихся при преподавании физики, о состоянии программ по физике и содержании научных исследований, проводимых на сегодняшний день, о важности естественно-научной грамотности учащихся при преподавании физики, о содержании и сущности естественно-научной грамотности учащихся.

Ключевые слова: естественнонаучная грамотность, жизненные навыки, инновационный подход, общество, основанное на знаниях, практическое обучение, исследовательские навыки, инновации, мотивация, оценка.

Annotation. This article will talk about the relevance of the development of natural scientific literacy of students in teaching physics, the state of physics programs and the content of scientific research carried out today, the importance of students' natural scientific literacy in teaching physics, the content and essence of students' natural scientific literacy.

Keywords: natural scientific literacy, life skills, innovative approach, knowledge-based society, Practical Training, Research Skills, Innovation, motivation, assessment.

Kirish. Jahon ta'lim tizimida fizika fanini o'qitishda raqamli texnologiyalar va elektron o'quv vositalarining imkoniyatlaridan foydalanib o'quvchilarning fanga oid egallangan natijalarini xalqaro dasturlarga muvofiq baholash masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, 2030-yilgacha belgilangan xalqaro ta'lim konsepsiyasida "butun hayot davomida sifatli ta'lim olishga imkoniyat yaratish"[1], PISA, PIRLS, TIMSS tadqiqotlarida faol ishtirok etish orqali o'quvchilarning tabiiy-ilmiy savodxonligi, fanga oid tayanch kompetentsiyalarini shakllantirish, ularda kreativ fikrlash qobiliyatini tarkib toptirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Mavzuning dolzarbligi. Dunyo miqyosda fizika fanini o'qitishda o'quvchilarning tabiiy-ilmiy savodxonligini rivojlantirishga yo'naltirilgan o'quv topshiriqlar bazasini yaratishga oid bir qator ilmiy izlanishlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, Janubiy Koreya, Malayziya, Singapur, Finlandiya davlatlarida o'quvchilarning tabiiy-ilmiy savodxonlik darajasini baholovchi ta'lim strategiyalarini yaratish, kreativ fikrlovchi yangi avlod mutaxassislarini tayyorlashda taraqqiyot tendensiyalariga mos pedagogik innovatsiyalardan maqsadli foydalanish mazmunini takomillashtirish masalalarida ko'lamli ishlar olib borilmoqda. Jumladan, tabiiy fanlarni zamonaviy yondashuvlar asosida o'qitish orqali o'quvchilarning tabiiy-ilmiy savodxonlik darajasini baholashga xizmat qiluvchi ijodiy - amaliy faoliyatli raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish fizik tadqiqot yo'nalishidagi fundamental imkoniyatlarni kengaytirmoqda.

Mavzu metodologiyasi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-martdagi "Fizika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5032-sonli Qarori ijrosini amalga

o'shish bo'yicha belgilangan vazifalar ijrosini amalga oshirishga doir olimlarimiz tomonidan bir qator ilmiy izlanishlar olib borilgan. Ushbu ilmiy tadqiqotlarni o'rganib chiqib quyidagicha tahliliy sharh berish lozim topildi iborat (1-jadvalga qarang)

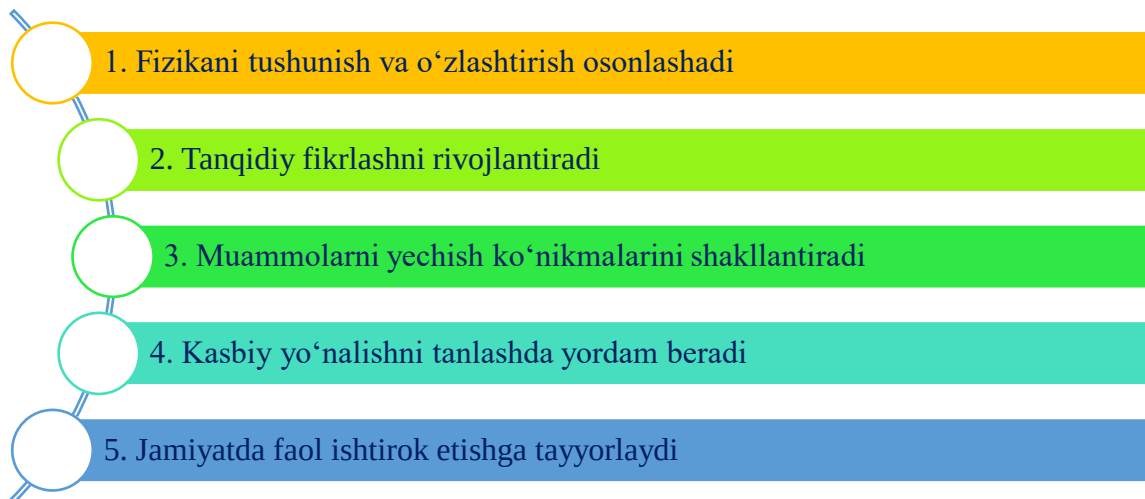
1-jadval.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida fizika fanini o'qitish metodikasini takomillashtirish mavzusida olib borilgan tadqiqotlar

Tadqiqotchi olimlar	Dissertatsiya mavzulari	Tadqiqotning maqsadi
Baychayev Fazliddin Xusenovich	Bo'lajak kon-metallurgiya sanoati tizimi mutaxassislari kompetentligini kasbiy yo'naltirilgan masalalar yechish orqali takomillashtirish (fizika fani misolida) 2023	bo'lajak kon-metallurgiya sanoati mutaxassislari kompetentligini fizikadan kasbiy yo'naltirilgan masalalar yechish orqali takomillashtirishdan iborat
Tursunov Alisher Isoqovich	Maktab o'quvchilariga fizikadan ekologik mazmunda turli tipdagi masalalarni tanlash, tuzish prinsiplari va yechish metodikasini takomillashtirish 2022	umumta'lim maktablari o'quvchilariga fizikadan ekologik mazmunda turli tipdagi masalalarni tanlash, tuzish prinsiplari va yechish metodikasidan foydalanib o'quvchilarning ekologik bilimi, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarini rivojlantirishdan iborat
Ibraymov Asqar Yesbosinovich	Umumta'lim maktabi fizika o'qituvchilari masofaviy malaka oshirishlarining ilmiy-metodik asoslarini takomillashtirish 2022	umumta'lim maktabi fizika o'qituvchilarining masofaviy malakasini oshirish mazmuni va o'qitish texnologiyalarini takomillashtirish yuzasidan taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.
Obidova Zuxra Nasriddinovna	Umumta'lim maktab o'quvchilarida fizikaviy tasavvur va tushunchalarning metodologiyasini shakllantirish 2022	Tadqiqotning maqsadi maktab fizika kursini o'qitishda o'quvchilarda metodologik bilim, malaka va ko'nikmalarni shakllantirishdan iborat.
Tugalov Farxod Qarshiboyevich	Fizikani o'qitishda talabalarning ilmiy dunyoqarashini kompetentlik darajada shakllantirish metodikasi 2021	fizikani o'qitishda talabalarning ilmiy dunyoqarashini kompetentlik darajada shakllantirish metodikasini takomillashtirishdan iborat
Axmedov Axat Axrorovich	Bo'lajak fizika o'qituvchilarining eksperimental kompetentligini takomillashtirish (pedagogika oliy ta'lim muassasalarida)	bo'lajak fizika o'qituvchilarining eksperimental tayyorgarligini takomillashtirishga doir taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, respublikamizda fizika o'qitish muammolari yetarli darajada o'rganish obyekti sifatida tanlangan bo'lsada, aynan Xalqaro baholash dasturlari hamda kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan yo'nalish bo'yicha tabiiy-ilmiy savodxonlik ko'nikmasini rivojlantirish masalasi mustaqil tadqiqot ishi sifatida o'rganilmagan.

Fizika fanini o'qitishda o'quvchilarning tabiiy ilmiy savodxonlikka egaligi juda katta ahamiyatga ega. Bu quyidagilarda o'z aksini topadi (1-rasmga qarang).

1-rasm. Fizika fanini o'qitishda o'quvchilarning tabiiy ilmiy savodxonlikka egaligining ahamiyati

Umumiy o'rta ta'lim maktablari 7-sinf fizika fani darsligi dasturida belgilangan davlat talablari hamda davlat ta'lim standartlari bo'yicha o'quvchilarning egallashi kerak bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalari bilan birga ularda tarkib toptirilishi kerak bo'lgan fanga oid va tayanch kompetensiyalar qatorida ularning tabiiy ilmiy savodxonlikka ega bo'lish ko'nikmasi fanni o'zlashtirish darajasini oshirishga xizmat qilishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu talablar ahamiyati quyidagicha mazmundan iborat (2-jadvalga qarang)

2-jadval.

Fizika fanini o'qitishda o'quvchilarning tabiiy ilmiy savodxonlikka egaligining mazmun - mohiyati

№	Ilmiy savodxonlikka egalikning ahamiyati	Fizika fanini o'qitishda o'quvchilarning tabiiy ilmiy savodxonlikka egaligining mazmun - mohiyati
1	Fizikani tushunish va o'zlashtirish osonlashadi	Tabiiy ilmiy savodxonlikka ega bo'lgan o'quvchilar fizikaning asosiy prinsiplarini va qonuniyatlarini yaxshiroq tushunadilar. Ular mavzularni bir-biri bilan bog'lay oladilar va fizik hodisalarni kundalik hayotda kuzatiladigan hodisalar bilan aloqadorligini anglaydilar. Ular fizikaviy muammolarni yechishda ilmiy usullardan foydalana oladilar, ma'lumotlarni tahlil qila oladilar va asoslangan xulosalar chiqara oladilar
2	Tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi	Tabiiy ilmiy savodxonlik o'quvchilarga atrof-muhitdagi hodisalarni tanqidiy baholashga yordam beradi. Ular ilmiy dalillarga asoslanib, fikrlarni shakllantiradilar va soxta ilmiy ma'lumotlarni ajrata oladilar. Ular ilmiy yangiliklarni tushunish va ularning jamiyatga ta'sirini baholash qobiliyatiga ega bo'ladilar.
3	Muammolarni yechish ko'nikmalarini shakllantiradi	Fizika fani o'quvchilardan muammolarni yechish, tahlil qilish va yechimlarni topishni talab qiladi. Tabiiy ilmiy savodxonlik bu jarayonni osonlashtiradi, chunki o'quvchilar ilmiy usullarni qo'llash va ma'lumotlarni tahlil qilish orqali muammolarga yechim topishga o'rganadilar.

4	Kasbiy yo'nalishni tanlashda yordam beradi	Tabiiy ilmiy savodxonlik o'quvchilarga fizika va boshqa tabiiy fanlar sohasidagi kasblar haqida ma'lumot beradi. Ular o'zlarining qiziqishlari va qobiliyatlariga mos keladigan kasbni tanlashda yordam beradi.
		Bu, ayniqsa, STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) sohalarida ishlashni istagan o'quvchilar uchun muhimdir.
5	Jamiyatda faol ishtirok etishga tayyorlaydi	Tabiiy ilmiy savodxonlik o'quvchilarga jamiyatdagi muhim masalalar, masalan, iqlim o'zgarishi, energiya manbalari va sog'liqni saqlash kabi masalalar bo'yicha ongli qarorlar qabul qilishga yordam beradi.
		Ular ilmiy dalillarga asoslangan holda munozaralarda qatnashish va o'z fikrlarini bildirish qobiliyatiga ega bo'ladi

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, fizika fanini o'qitishda o'quvchilarning tabiiy ilmiy savodxonligini rivojlantirish ularning fanni tushunishini, tanqidiy fikrlashini, muammolarni yechish ko'nikmalarini va jamiyatda faol ishtirok etish qobiliyatini oshirishga yordam beradi. Bu esa, o'z navbatida, ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlariga zamin yaratadi.

O'quvchilarning tabiiy-ilmiy savodxonligini baholovchi o'quv topshiriqlarini takomillashtirish nazariyasi o'quvchilarda tabiiy fanlar bo'yicha bilim, tushuncha va amaliy ko'nikmalarni baholashga qaratilgan o'quv topshiriqlarini ishlab chiqish va takomillashtirishga oid nazariy asoslar, prinsiplar va metodologiyalarni o'z ichiga oladi.

Nazariyaning asosiy mazmuni quyidagilardan iborat:

1. Tabiiy-ilmiy savodxonlik tushunchasini aniqlashtirish: tabiiy-ilmiy savodxonlikning aniq ta'rifini beradi. Bu ta'rif o'quvchilarning tabiiy fanlar bo'yicha bilimlarini kundalik hayotda qo'llay olish, ilmiy dalillarga asoslangan holda fikrlash va qaror qabul qilish qobiliyatlarini o'z ichiga oladi.

2. Baholash maqsadlarini aniqlash: tabiiy-ilmiy savodxonlikni baholashning aniq maqsadlarini belgilashni talab qiladi. Bu maqsadlar o'quv dasturining maqsadlariga mos bo'lishi va o'quvchilarning qanday bilim va ko'nikmalarni egallaganligini aniqlashga qaratilgan bo'lishi kerak.

3. Baholash mezonlarini ishlab chiqish: tabiiy-ilmiy savodxonlik nazariyasi o'quv topshiriqlarining bajarilishini baholash uchun aniq va ishonchli mezonlarni ishlab chiqishni ta'minlaydi. Bu mezonlar o'quvchilarning bilim darajasini obyektiv baholash imkonini beradi.

4. O'quv topshiriqlarining turlarini aniqlash: tabiiy-ilmiy savodxonlik nazariyasi o'quv topshiriqlarining turli shakllarini (testlar, amaliy topshiriqlar, loyihalar va h.k.) ko'rib chiqadi va ularning har birining afzalliklari va kamchiliklarini aniqlaydi.

5. O'quv topshiriqlarini ishlab chiqish tamoyillari: tabiiy-ilmiy savodxonlik nazariyasi o'quv topshiriqlarini ishlab chiqishning quyidagi tamoyillariga amal qilishni talab etadi: topshiriqlar baholash maqsadlariga mos kelishi; topshiriqlar bir xil natijalarni berishi; topshiriqlarni amalga oshirish oson bo'lishi; topshiriqlar barcha o'quvchilar uchun teng imkoniyatlarni ta'minlashi kerak bo'ladi.

6. Fizika fanidan o'quv topshiriqlarini takomillashtirish usullari: tabiiy-ilmiy savodxonlik nazariyasi asosida o'quv topshiriqlarini takomillashtirish uchun turli usullarni taklif qiladi, masalan, topshiriqlarni sinovdan o'tkazish, ekspertlar fikrini olish va o'quvchilarning javoblarini tahlil qilish.

7. Baholash natijalarini talqin qilish: tabiiy-ilmiy savodxonlik nazariyasi baholash natijalarini to'g'ri talqin qilish va ulardan o'quv jarayonini yaxshilash uchun foydalanishni ta'minlaydi.

Fizika darslarida o'quvchilarning tabiiy-ilmiy savodxonligini innovatsion o'quv topshiriqlari asosida takomillashtirish va uning darajasini baholash uchun sifatli va samarali metodikalarni ishlab chiqishni talab etadi. Bu talablarga javob beruvchi o'quv topshiriqlarini ishlab chiqish va takomillashtirishga qaratilgan kompleks yondashuvni taqdim etish maqsadida mazkur tadqiqot ishi o'z oldiga bir qator vazifalarni belgilab olindi. Ya'ni:

- o'quvchilarning tabiiy-ilmiy savodxonligini baholovchi o'quv topshiriqlarni innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash orqali o'qitish mazmunini tamoyil va mezonlarini aniqlashtirish;
- o'quvchilarida tabiiy-ilmiy savodxonligini baholash jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalarni takomillashtirish;
- fizika o'qitish orqali o'quvchilarining tabiiy-ilmiy savodxonligi mazmunini baholash bo'yicha o'quv topshiriqlarini ishlab chiqish;
- o'quvchilarining tabiiy-ilmiy savodxonligini baholashga yo'naltirilgan samarali o'qitish va baholash tizimini taklif qilish kabilar shular jumlasidandir.

Tavsiya etilayotgan nazariya fizika fani o'qituvchilariga o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini obyektiv baholash, o'quv jarayonidagi kamchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etish uchun zarur bo'lgan vositalarni beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Isayeva, N.R. (2023). Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlar darslarini o'tkazishda amaliy ishlarni tashkil qilish. *Ijodkor o'qituvchi*, 3(26), 1–5. [https://bestpublication.org/index.php/iq/article/view/3596\](https://bestpublication.org/index.php/iq/article/view/3596)
2. Shodiyev, R. D., & Halimova, M. A. (2023). Tabiiy fanlar (Science) o'quv darsligida fizik tushunchalar orqali o'quvchilarda ilmiy dunyoqarashini shakllantirishning o'ziga xos aspektlari. *International Scientific and Practical Conference*, 1–5.
3. Matyakubov, A. Q. (2023). Xalqaro dasturlar asosida tabiiy fanlar bo'yicha ta'lim yutuqlarini baholashga yondashuv. *Academic Research in Educational Sciences*, 4(6), 52–59.
4. Yunusova, N. A., & Ibodullayeva, D. M. (2022). Tabiiy va iqtisodiy fanlar integratsiyasi. *Fan, ta'lim va amaliyot integratsiyasi*, 1(1), 1–6.

*Ollaberganova Sanobar Xamidovna,
UrDU, "Boshlang'ich ta'lim metodikasi" kafedrası dotsenti*

FOLKLOR JANRLARI VA ULARNING IJTIMOIIY, METODIK VA LINGVISTIK FUNKSIYALARI

Annotatsiya. Ushbu maqola folklor janrlari va ularning ijtimoiy, metodik va lingvistik funksiyalari, xalq og'zaki ijodi qadimdan tarbiya manbai ekanligi, folklor janrlari ertak, doston afsona, rivoyat, qo'shiq, lapar, masal, maqol, topishmoq, latifa va naqlar, xalqning orzu-umidlari, urf-odatları, rasm-rusmlari, marosimlari va boshqa turmush hodisalarining ifodalanishi aks ettirilgan.

Kalit so'zlar: xalq og'zaki ijodi, folklor, xalq pedagogikasi, maqollar, ertak va rivoyatlar, qo'shiq, topishmoq, san'at.

Аннотация. В данной статье рассматриваются фольклорные жанры и их социальные, методические и лингвистические функции. Отмечается, что устное народное творчество издревле служило источником воспитания. Описываются фольклорные жанры: сказки, эпосы, легенды, предания, песни, лапары, басни, пословицы, загадки, анекдоты и поговорки. Подчеркивается, что в них отражаются мечты и надежды народа, обычаи, традиции, обряды и другие жизненные явления.

Ключевые слова: устное народное творчество, фольклор, народная педагогика, пословицы, сказки и предания, песня, загадка, искусство.

Annotation. This article explores folklore genres and their social, methodological, and linguistic functions. It highlights how oral folk art has long served as a source of moral and educational development. The study encompasses a variety of folklore genres such as fairy tales, epics, legends, myths, songs, lyrical chants, fables, proverbs, riddles, anecdotes, and sayings. These genres reflect the people's aspirations, customs, traditions, rituals, ceremonies, and other aspects of everyday life.

Key words: oral folklore, folk pedagogy, proverbs, fairy tales, legends, songs, riddles, traditional art, linguistic development, cognitive skills.

Kirish. Mamlakatimizda yosh avlod ta'lim-tarbiyasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. O'g'il-qizlarning zamonaviy bilim olishi, yuksak ma'naviyatli bo'lib ulg'ayishi uchun zarur sharoit yaratish borasidagi ishlar izchil davom ettirilmoqda. Mamlakatning jahondagi nufuzi, uning iqtisodiy va intellektual salohiyati, dunyo sivilizastiyasi, fani va madaniyati rivojiga qo'shgan hisyasi, ayni vaqtda, umume'tirof etilgan xalqaro me'yorlarga nechog'lik amal qilishi xalqning turmush darajasi bilan belgilanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Insoniyat yaratgan bebaho madaniyat durdonalari eng avvalo har qaysi millatning folklor san'atida mujassam topgani hammamizga yaxshi ma'lum.

Folklor san'ati, ta'bir joiz bo'lsa, bu – insoniyatning bolalik qo'shig'idir". Kichik maktab yoshdagi bolalarni vatanparvar, insonparvar, mehnatsevar, ma'nan yetuk, axloqan yuksak insonlar bo'lib voyaga yetishi ko'p jihatdan oilada va maktabda berilgan mana shu bolalik qo'shig'i bo'lgan folklor asarlaridan ta'lim-tarbiya tizimida samarali foydalanishga bog'liqdir. Bu O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2019 yil 3-maydagi PQ-4307-son qarori ijrosini ta'minlash, shuningdek, yoshlarni mustaqil hayotga dunyoqarashi keng, faol fuqarolar etib tarbiyalash maqsadida qabul qilingan "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasi"da ham o'z aksini topgan. [6] O'zbekiston mustaqillikka erishgani tufayli milliy qadriyatlarga e'tibor kuchaydi. Zero, milliy qadriyatlar mamlakatimiz mustaqilligini mustahkamlaydigan ma'naviy asoslardan biridir. Xalqimizning asrlardan asrlarga meros tarzida kelayotgan milliy qadriyatlari uzoq tarixiy jarayonda shakllangan. Ular ona yurtga ehtirom, avlodlar xotirasiga sadoqat, kattalarga hurmat, hayo, andisha kabi xususiyatlarning ustuvorligi,

boshqa xalqlarnikiga o'xshamaydigan urf-odatlar, rasm-rusumlar, marosimlar va an'analar bilan tavsiflanadi.

Xalq tomonidan yaratilgan og'zaki badiiy adabiyotga folklor deyiladi. "Folklor" asli inglizcha so'z bo'lib, "Folk"-xalq, "Lore"-donolik so'zlaridan yasalgan bo'lib, "Xalq donoligi", "Xalq donishmandligi" ma'nolarini anglatadi. O'zbek xalq og'zaki ijodi xilma-xil janrlardan tarkib topgan og'zaki so'z san'ati bo'lib, o'bek xalqining dunyoqarashi, badiiy zavqi ijodiy salohiyati, orzu va intilishlarini aks ettiradi. Xalq og'zaki ijodi ertak, doston afsona, rivoyat, qo'shiq, lapar, masal, maqol, topishmoq, latifa va naqlarni o'z ichiga oladi. Xalq og'zaki ijodi materiallarida ijtimoiy hodisalar, kurashlar vatanni dushmandan mudofaa qilish, xalqning orzu-umidlari, urf-odatlari, rasm-rusmlari, marosimlari va boshqa turmush hodisalari ifodalanadi.

Ma'lumki, qadriyatlar muayyan sharoitlarda shakllanadi. Shu sababli ular mahalliy, milliy, mintaqaviy hamda umuminsoniy shakl va mazmunda mavjud bo'ladi. Umumiy o'rta ta'limning boshlang'ich sinflarda o'qish savodxonligi, fani o'quvchilarni ongli, to'g'ri va ifodali o'qishga o'rgatish bilan birga ularda kitobxonlik va nutq madaniyatini hamda mustaqil fikrlash qobiliyati shakllantiradi. O'quvchilarni har tomonlama rivojlantirishga xizmat qiladi. Boshlang'ich sinflarida ona tili va o'qish savodxonligi fanini o'qitishning asosiy maqsadi: milliy hamda jahon adabiyotining nodir namunalarini o'qitish orqali o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy dunyosi, adabiy-estetik didini shakllantirish hamda ularda mustaqil fikrlash, obrazli tafakkurga oid bilim, ko'nikma, malakalarni hosil qilish va rivojlantirish; o'quvchilarni badiiy adabiyotga qiziqtirish, asarlarni o'rgatish jarayonida olam va inson tabiati, milliy hamda umuminsoniy qadriyatlar, shuningdek, kitobxonlik madaniyatini shakllantirish orqali o'quvchilarning ma'naviyatini, dunyoqarashini kengaytirib, mustahkamlab borishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili. Folklor xalqning asrlar davomida shakllangan og'zaki ijodi bo'lib, unda milliy tafakkur, tarixiy xotira va ijtimoiy qadriyatlar mujassamdir. Ushbu sohada ko'plab olimlar tadqiqotlar olib borgan bo'lib, ular folklor janrlarini tasnifi, funksiyalari hamda ta'lim-tarbiyadagi o'rniga oid nazariy yondashuvlarni ilgari surgan.

H.Zarifov, M.Afzalov, B.Sarimsoqovlarning asarlarida o'zbek xalq og'zaki ijodi janrlari ertak, doston, maqol, matal, topishmoq, qo'shiq, rivoyat, afsona kabi turlarga ajratilib, ularning mazmuniy va badiiy xususiyatlari yoritilgan. Zarifov folklo'rni xalq ma'naviyatining ifodasi sifatida baholab, uning ijtimoiy ongini shakllantirishdagi o'rniga urg'u bergan.

Ko'plab tadqiqotlarda folklor ijtimoiy institut sifatida ko'riladi. Masalan, J. Propp ertaklarning struktur tahlilini olib borib, ularni jamiyatning axloqiy normalarini singdirish vositasi sifatida baholagan. O'zbek folklorshunoslaridan T.Mirzaev, B.Sarimsoqovlar ham folklor janrlarining yoshlarni tarbiyalash va milliy identitetni shakllantirishdagi ahamiyatiga e'tibor qaratishgan.

Metodik jihatdan folklor materiallari ta'lim-tarbiyada keng qo'llanadi. A.Fitrat va G'afur G'ulom kabi adabiyotshunoslar folklor namunalarini o'quv jarayoniga tatbiq etish samaradorligini ko'rsatib bergan. Zamonaviy metodistlar, jumladan, A.Ahmedov, S. Yoqubova xalq ertaklari va maqollar orqali boshlang'ich sinflarda nutq o'stirish hamda axloqiy tarbiya berish metodikasini ishlab chiqqanlar.

Folklor janrlari lingvistik tadqiqotlarda ham muhim o'rin egallaydi. V.Vinogradov, E.Vohidov va boshqa tilshunoslar folklor matnlarining leksik, frazeologik boyligini, dialektal unsurlarini hamda stilistik xususiyatlarini tahlil etganlar. O'zbek tilshunosligida folklor materiallari lingvokulturologik yondashuv asosida milliy dunyoqarashni aks ettiruvchi lingvistik birliklar sifatida baholanadi.

Xorijiy tadqiqotlarda ham folklorga keng yondashuv mavjud. Masalan, A.Dundes folklor nazariyasida semiotik yondashuvni ilgari surib, uning madaniy kod sifatidagi funksiyasini ko'rsatadi. Zamonaviy lingvistika va sotsiologiyada folklor nafaqat estetik hodisa, balki kommunikativ vosita sifatida ham tadqiq etiladi.

Yuqoridagi ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, folklor janrlari nafaqat badiiy-estetik hodisa, balki ijtimoiy institut, ta'lim-tarbiyada metodik vosita va lingvistik material manbai sifatida alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Ilmiy adabiyotlarda folklor janrlarining funksional tahlili ularning ko'p qirraliligini tasdiqlaydi.

O'qish savodxonligi (1-3-sinf) fanini o'qitishning asosiy vazifasi, o'quvchilarning og'zaki nutqi adabiy til me'yorlari asosida shakllanishi va rivojlanishini ta'minlash, nutqiy kompetensiyani o'stirish; yozma nutqda yuksak savodxonlik, adabiy til me'yorlariga rioya etish, uslubiy rang-baranglikdan foydalana olish ko'nikma va malakalarini rivojlantirish hamda dastlab tanish, keyin notanish matn ifodali o'qitilib, o'quvchidagi ko'nikma, malaka aniqlanadi. Shuningdek, miqdoriy ko'rsatkich – o'qish tezligi, ongli va ravon o'qish, bir daqiqada nechta so'z o'qiy olishi ham belgilanadi. Bolaning matn mazmunini to'liq o'qib olishi, qayta hikoyalashi, shuningdek, o'zgarlar nutqini eshitib, tushunib olishi maqsad qilinadi. Darsliklardan o'rin olgan vatan mavzusidagi asarlar o'quvchilarni mamlakatimizning ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'rifiy hayoti va xalqimizning bunyodkorlik yo'lidagi olib borayotgan ishlari bilan tanishtirishga yordam beradi.

1-sinfning o'quv yili oxirida bolalar Vatan va uning tabiati, insoniy qadriyatlari haqida kichik-kichik asarlarni o'qiydilar. 2-sinfda shakl va mazmun jihatdan uncha murakkab bo'lmagan Vatan, ona tabiat, istiqloq, kishilarning hayoti va mehnati, axloqiy munosabatlar haqidagi asarlar bilan tanishadilar. 3- va 4-sinflar ona tili va o'qish savodxonligi, o'qish dasturida mavzular ko'lami ancha kengayadi. Bu sinflarda o'qish savodxonligi darslarining kattagina qismi asarni o'qish va matn ustida ishlashga qaratiladi. Darsda o'quvchilarning faolligini oshiradigan, tasavvurlarini boyitadigan usullardan foydalanish, asarlarni janr mazmunidan kelib chiqib, rollarga bo'lib o'qish, qahramonlar nomidan qayta hikoya qilish, qahramonning taqdiri haqidagi hikoyani davom ettirish, qiziqarli mavzularda og'zaki hikoya tuzdirish kabi ijobiy topshiriqlardan foydalanish kabi ishlar amalga oshiriladi. O'quvchilar milliy va jahon adabiyotlarini o'qib, tahlil qilish asosida ezgulik va yovuzlik, yaxshilik va yomonlik, go'zallik va xunuklik haqidagi xilma-xil talqinlarga duch kelishadi. Ularga ongli munosabat bildirish hamda o'zlaridagi axloqiy-ma'naviy fazilatlarining shakllanishi va rivojlanishiga zamin yaratadi.

Bo'limlardagi ertaklarda ertak matni ustida ishlash, ertakdagi qahramonlarga tavsif berish, ertak mazmuni asosida xulosa chiqarish va o'z fikrlarini tartibli, ifodali yetkaza olishga qaratilgan mashq va topshiriqlar ustida ishlash. Tengdoshlari va kattalar bilan suhbatga kirisha olish, suhbatlashish odobiga rioya qilish (bir-birini hurmat qilish, so'zga chiqishni istashini hurmat bilan so'rash, mavzu yoki matn yuzasidan navbat bilan gapirish) qoidalar. Ertak qahramonlariga berilgan audio tavsifni tinglash orqali ayrim so'zlarning aytilishi va yozilishini taqqoslash, ular o'rtasidagi farqni aniqlash mashqlari. Ushbu qoidalar asosida sevimli ertak qahramonlari haqida 2 yoki undan ortiq gap yozish. So'zlarning ma'nosini aniqlashda tovushlarning o'rni haqida ma'lumot berish, so'zdagi bir tovushni o'zgartirish orqali so'zning ma'nosini o'zgartirish mashqlari ustida ishlash. Matndagi (asardagi) voqealar ketma-ketligini tushunish. Voqealarning ketma-ketligi, sabab va oqibat bog'lanishlarini tahlil qilish. Matndan xulosa chiqarish. Ertaklar va ulardagi qahramonlar. Yaxshilik qilishning ahamiyati. Yaxshilik yerda qolmasligini ertakning mazmuni orqali talqin qilinishi. Yaxshilik haqidagi hikmatli gap, maqollar. 4-sinf o'qish kitobi darsligida jami 14 ta ertak berilgan. "Ma'naviyat – qalb quyoshi" bo'limida: "Eng ulug' fazilat" ertagi (1 soat). Ota va o'g'il o'rtasidagi munosabat, insoniylik fazilatlarini, mehnat qilishga da'vat, kenja o'g'ilning ishi otaga ma'qul kelishi. Asar mazmuniga doir savol va topshiriqlar. "Chaqimchiga "mukofot" ertagi (1 soat). Vafo va sadoqat, xiyonat va chaqimchilik kabi insoniy munosabatlar to'g'risida ma'lumot. Xiyonat qilishning gunoh ekanligi. Chaqimchilik yomon odat ekanligi. Savol-topshiriqlar. "Rangin qorlar", "Bolalar gurungi", "Baliqchi va baliq haqida ertak", "Bir xurmacha shavla", "Jimjiloq". Ertak mazmuniga doir maqollar. "Omonatga xiyonat". Ertak (1 soat). Omonat, xiyonat, adolat, rostgo'ylik, to'g'rilik xususida. Safar chog'ida do'stiga omonat topshirish.

Xiyonat qilishning gunoh ekanligi. Ertak mazmuniga doir maqollar, hikmatli soʻzlar. “Ikki saxiy” (ertak) Murod Xidir (2 soat). Odamlarining tortishuvi, saxiylik va taʼmagirlik, ikkinchi saxiyning ishlari maʼqullanmasligi, saxiylikning ulugʻ fazilat ekanligi, ertak mazmuniga doir maqollar, hikmatli soʻzlar. “Ertaklar mamlakatida” boʻlimida “Ilm afzal”. Ertak (2 soat). Ota va qizning suhbat. Otasiga bergan maslahati. Chol va oʻgʻillarining suhbat. Aka-ukalarning xulosaga kelishi. Ilmning har narsadan afzalligi. Ertak mazmuniga doir maqollar. “Davlat”. Ertak (1 soat). Dehqonning turmush kechirishi. Dehqonchilik mehnati tufayli yaratiladigan noz-neʼmatlar. Davlatning dehqonning uyidan ketishni xohlamasligi. Mehnatga boʻlgan muhabbat. Ertak mazmuniga doir maqollar. “Koʻzacha bilan tulki”. Ertak (2 soat). Tulkining inidan chiqmay oʻtirishi. Tulkining hiylasi. Bir-biriga boʻlgan murojaati. Mugʻombirlik, aldoqchilik kabi yomon illatlar. Matn mazmuniga doir maqollar, topishmoq va tez aytishlar. “Ochkoʻz boy”. Ertak (1 soat). Ochkoʻz boyning qilmishi. Ochkoʻz boy va xotinining jazolanishi. Yaxshilikka yaxshilik, yomonlikka yomonlik qaytishi. Ertak mazmuniga doir maqollar. “Hiylagarning jazosi”. Ertak (1 soat). Soddadil va hiylagar tillalarni taqsimlashi. Hiylagarning qozi tomonidan fosh qilinishi. Toʻgʻrilik, soddadillik bilan makr-hiyla, mugʻombirlik, xiyonatkorlik oʻrtasidagi azaliy ziddiyat. Halollik, toʻgʻrilikning yuksak maʼnaviy fazilatlar ekanligi. Matn mazmuniga doir maqollar. “Hunarsiz kishi oʻlimga yaqin”. Ertak (2 soat). Oʻtinchi qizning podshohga sharti. Bu shartni podshoh va sovchilar qanday tushunishi. Hunarning afzalligi. Kasb-hunarga mehr-muhabbat uygʻonishi. Matn mazmuniga doir maqollar. “Ziyarak uch yigit”. Ertak (3 soat). Tuyaning belgilari. Zindonband etilishi. Sharob, kabob va hokim haqidagi taxminlar. Voqealar oʻrtasidagi bogʻliqliklar. Ertak mazmuniga doir maqollar, tez aytishlar. “Adabiy ertaklar” boʻlimida. “Boʻrining tabib boʻlgani haqida ertak” ertak (2 soat). Anvar Obidjon. Hayvonlarning shifo izlab kelishi. Quyvon va toʻngʻizning qochib ketishi. Ochkoʻzlik, nafsga berilish yomon oqibatlariga olib kelishi. Matn mazmuniga doir maqol va topishmoqlar. “Baqa bilan taqa”. Aziz Abdurazzoq (1 soat). Baqaning havasi. Baqaning qaysarligi. Oʻziga noloyiq ishga qoʻl urishi.

Ertak mazmuniga doir maqol va topishmoqlar. “Laqma it”. Shukur Saʼdulla (2 soat). Oʻyinqaroqlik, ishyoqmaslikning inson boshiga katta tashvish keltirishi. Itning Moshxon, Echki va Olaqashqardan yordam soʻrashi. It yozni oʻtkazishi. Oʻziga uy qurmasligi. Itning qilmishi. Ertak mazmuniga doir maqol, topishmoq va tez aytishlar. Maʼlumki, boshlangʻich sinf oʻquvchilariga taʼlim-tarbiya berishdagi muhim vazifalarning asosiy qismi oʻqish darslarida amalga oshiriladi. Boshlangʻich sinf “Ona tili va oʻqish savodxonligi” darsligi ham “Oʻqish va nutq oʻstirish” dasturi Milliy oʻquv dastirlari talablariga javob beruvchi konsepsiya asosida tuzilgan. Unda gʻoyaviy, tematik, estetik, qisman mavsumiy tizimlar hisobga olingan. U oʻz navbatida bolaning tevarak atrofdagi voqelikni idrok etishni koʻzda tutadi. Darsliklarda oʻquvchilar sevib oʻqiydigan xalq ogʻzaki ijodi asarlariga ham keng oʻrin berilgan.

Boshlangʻich sinf oʻquv dasturlari oʻqish savodxonligi darslari oldiga oʻquvchilarni yaxshi oʻqish sifatlariga ega etishdek murakkab vazifani qoʻyadi. Bunday vazifalarni toʻlaroq amalgam oshirishda xalq ogʻzaki ijodi materiallari katta ahamiyatga ega. Oʻquvchilar tabiatan maqol, topishmoq va ertaklarni sevadilar, ularni zoʻr qiziqish bilan oʻqib oʻrganadilar. Bundan tashqari xalq ogʻzaki ijodi qadimdan tarbiya manbai hisoblangan.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati.

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi.- <https://review.uz/uz/post/ozbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoyevning-2023-yil-uchun-murojaatnomasi-toliq-matn>
2. Aliyev A. Maʼnaviyat, qadriyat va badiiyat. – T.: Akademiya, 2000. – 631 b.
3. Anorbayev A. Badiiy asar-maʼnaviy boylik // Boshlangʻich taʼlim, 2008, 6-son, 18-bet.
4. Azimova I., Mavlonova K., Quronov S. va b. Ona tili va oʻqish savodxonligi. 3-sinf oʻqituvchilar uchun metodik qoʻllanma. - Toshkent: Respublika taʼlim markazi, 2022. -160 b.

5. Afzalov M.I. O'zbek xalq ertaklari haqida. T.: «Fan», 1964. 88-92-betlar.
6. Imomov K., Mirzayev T., Sarimsoqov B., Safarov O. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi.- Toshkent: "O'qituvchi", 1990. 44-bet
7. Jo'raev M. O'zbek xalq ertaklarida sehrli raqamlar. – T.: Fan, 1991. – 153 b.

Umirov Ilhom Iskandar o'g'li,

*Jizzax politexnika instituti "Transport vositalari muhandisligi" kafedrası dotsenti, PhD,
Buxoro davlat texnika universiteti mustaqil tadqiqotchisi*

MUHANDISLIK TA'LIMIDA LOYIHAVIY-KONSTRUKTORLIK FAOLIYATINING MOHIYATI

Annotatsiya. Ushbu maqolada muhandislik ta'limida loyihaviy-konstruktorlik faoliyatining mohiyati yoritib berilgan. Bizga ma'lumki, zamonaviy ta'lim jarayonlarida innovatsion yondashuv sifatida loyihaviy-konstruktorlik metodining ahamiyati dolzarb muammo sifatida ko'rsatiladi. Shu sabab tadqiqot metodikasi sifatida o'quv jarayonida amaliy loyihalar va konstruktorlik ishlarini qo'llash yondashuvi tanlaganmiz va natijada tadqiqotimiz talabalar kreativligi, muammolarni hal qilish ko'nikmalari va jamoaviy ishga tayyorgarligini sezilarli darajada oshiradi.

Kalit so'zlar: loyihaviy faoliyat, innovatsion yondashuv, konstruktorlik, muhandislik ta'limi, kreativlik, muammo yechish, jamoaviy ish, ta'lim sifati.

Abstract. This article highlights the essence of design and engineering activities in engineering education. As we know, the importance of the design and construction method as an innovative approach in modern educational processes is indicated as a pressing problem. For this reason, we chose the approach of applying practical projects and design work in the educational process as the research methodology, and as a result, our research significantly increases students' creativity, problem-solving skills, and readiness for teamwork.

Key words: project activity, innovative approach, design, engineering education, creativity, problem solving, teamwork, quality of education.

Аннотация. В данной статье раскрывается сущность проектно-конструкторской деятельности в инженерном образовании. Нам известно, что важность проектно-конструкторского метода как инновационного подхода в современных образовательных процессах показана как актуальная проблема. По этой причине в качестве методики исследования мы выбрали подход к применению практических проектов и конструкторских работ в учебном процессе, и в результате наше исследование значительно повысит креативность студентов, навыки решения проблем и готовность к коллективной работе.

Ключевые слова: проектная деятельность, инновационный подход, конструирование, инженерное образование, креативность, решение проблем, командная работа, качество образования.

Kirish. Hozirgi kunda, texnika oliy ta'lim muassalarida zamonaviy kadrlarni tayyorlash talablariga mos holda talabalarni nazariy bilimlar bilan birga amaliy ko'nikmalar bilan ham qurollantirish bo'yicha tobora kuchayib borayotgan bosimga duch kelmoqda [1]. An'anaviy ma'ruza asosidagi ta'lim modellari ko'pincha muammoni hal qilish, jamoada ishlash va tanqidiy fikrlash kabi ko'nikmalarni shakllantirishda samarasiz bo'lib qolmoqda [2]. Loyihaviy yondashuv (Project-Based Learning -PBL), faol va talaba markazli o'qitish paradigmalariga asoslangan bo'lib, ushbu bo'shliqni to'ldirish uchun istiqbolli pedagogik yondashuv sifatida e'tirof etiladi. Ushbu maqolada PBLning didaktik asoslari o'rganiladi va uning muhandislik sohasidagi talabalarga ta'siri baholanadi.

Zamonaviy texnologiyalar jadal rivojlanayotgan hozirgi davrda muhandislik ta'limiga qo'yilayotgan talablar tubdan o'zgarib bormoqda. Endilikda faqat nazariy bilimlarga ega bo'lgan mutaxassis emas, balki real muammolarni mustaqil hal eta oladigan, tizimli fikrlashga va amaliy yechimlar ishlab chiqishga qodir muhandislarni tayyorlash muhim vazifaga aylanmoqda. Shu nuqtai nazardan olib qaralganda, muhandislik yo'nalishlarida ta'lim sifatini oshirishda loyihaviy-konstruktorlik faoliyatini o'quv jarayoniga integratsiyalash muhim pedagogik yo'nalish sifatida e'tirof etilmoqda [3].

Loyihaviy-konstruktorlik faoliyati - bu o'quvchilarni real muhandislik muammolari ustida ishlash, mustaqil va jamoaviy yechimlar topish, yangi konstruksiyalar ishlab chiqish, ularni modellashtirish, baholash va takomillashtirish jarayonlariga jalb etish orqali ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiluvchi uslubdir. Ushbu faoliyat nafaqat nazariy bilimlarning chuqurroq o'zlashtirilishini, balki ularning amaliyot bilan uyg'unlashishini ham ta'minlaydi [4].

Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, jamiyatda yuz berayotgan o'zgarishlar yangi bilim va ko'nikmalarni talab qildi. Shu tufayli 1960-yillarda tashkil etilgan bir nechta yangi universitetlar –ko'pincha islohot universitetlari deb ataluvchi ta'lim muassasalari –yangi pedagogik yondashuvlar va o'quv modellari asosida faoliyat boshladi. Ushbu universitetlar uch asosiy g'oyaga tayangan edi:

- 1) mehnat bozorida yangi bilim va ko'nikmalarga ehtiyoj borligi,
- 2) o'quv dasturlari juda parokanda bo'lib, tashqi dunyo bilan bog'liq emasligi, va
- 3) ko'proq demokratiya va talabalar fikriga e'tibor zarurligi. Islohot universitetlari yangi o'qitish va o'rganish modellari amalda qo'llanishi mumkinligini va mehnat bozori bunday bitiruvchilarni mamnuniyat bilan qabul qilganini isbotladi [5].

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Dewey [5] tajribaviy ta'limni ta'kidlab, ta'lim jarayoni "Amaliyot orqali o'rganish" tamoyiliga asoslanishi kerakligini ilgari surgan. Kolb [6] tomonidan ishlab chiqilgan tajribaviy o'qitish sikli PBL faoliyatlarini to'rt bosqich orqali asoslab beradi: aniq tajriba, reflektiv kuzatuv, mavhum tushuncha shakllantirish va faol eksperiment. Muhandislik ta'limida ushbu prinsiplarga asoslangan o'quv dasturlar talabalarga real hayotdagi muammolarni jamoaviy muhitda hal qilish imkonini beradi. Kolmos va De Graaff [7,8] fikriga ko'ra, PBL fanlararo bilimlarni integratsiyalashga xizmat qiladi hamda muhandislik faoliyatidagi professional vazifalarning aksini beradi. Shuningdek, Dewey, Kolmos va De Graafflarning tadqiqotlarida quyidagicha baholash mezonini ko'rish mumkin.

1-jadval

№	Baholash ko'rsatkichi	LK joriy etilgunga qadar (%)	LK etilgandan so'ng (%)	Farq (%)
1	Mustaqil fikrlash qobiliyati	42	78	+36
2	Amaliy ko'nikmalarning rivojlanishi	38	81	+43
3	Jamoada ishlash madaniyati	45	85	+40
4	Texnik loyihalashda ishtirok darajasi	30	76	+46
5	Raqamli texnologiyalarni qo'llay olish	50	88	+38
6	Mas'uliyat va yetakchilik qobiliyati	41	79	+38
7	O'z fikrini taqdim eta olish (prezentatsiya)	47	83	+36
8	Tanqidiy va tizimli fikrlash ko'nikmasi	39	77	+38
9	Sanoatga integratsiya (real loyiha tajribasi)	28	72	+44
10	Talabalarning kasbga bo'lgan motivatsiyasi	52	87	+35

Natija va tahlillar. Muhandislik ta'limida loyihaviy-konstruktorlik faoliyati (LKF)ning tatbiqi o'quv jarayonini transformatsiya qilish, uni kadrlar ehtiyojlariga yaqinlashtirish,

talabalarni kasbiy kompetensiyalar bilan qurollantirishga xizmat qilmoqda. Tadqiqotlar, kuzatishlar va amaliy tajribalar shuni ko'rsatadiki, ushbu faoliyat turi nafaqat o'quvchilarning texnik bilimlarini chuqurlashtiradi, balki ularning muammoli vaziyatlarga ijodiy yondashish, jamoaviy ishlash, vaqtni boshqarish, muhandislik tafakkurini shakllantirish, raqamli texnologiyalar bilan ishlash kabi muhim ko'nikmalarini ham rivojlantiradi.

1. Loyihaviy-konstruktorlik faoliyatining samaradorligi

Talabalar bilan olib borilgan tajriba-sinov ishlari LKFning samaradorligini amaliy jihatdan tasdiqladi. Loyihalarda ishtirok etgan talabalar:

- ✚ mustaqil qaror qabul qilishga;
- ✚ loyiha texnik hujjatlarini tayyorlashga;
- ✚ muhandislik grafikasi, AutoCAD, SolidWorks kabi dasturlarni qo'llashga;
- ✚ loyiha natijalarini taqdimot va himoya qilishga tayyor bo'ldi.

Shuningdek, loyihaviy ishlar davomida talabalarning mas'uliyati, tashabbuskorligi va yetakchilik fazilatlarini shakllana boshladi. Jamoaviy ishlarda esa muomala madaniyati, professional etikaga rioya qilish, texnik fikrni asoslash va isbotlash, tanqidiy fikrlash hamda qarama-qarshi g'oyalarni tahlil qilish qobiliyatlari rivojlandi.

2. Amaliy integratsiya: ta'lim va sanoat o'rtasidagi ko'priq

Muhandislik ta'limining asosiy vazifalaridan biri - uni real ishlab chiqarish muhitiga yaqinlashtirishdir. Loyihaviy-konstruktorlik faoliyati aynan shu vazifani bajarishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqotda ishtirok etgan muhandislik fakultetlari va sanoat korxonalari o'rtasida tashkil etilgan hamkorlik asosida talabalarga real texnik topshiriqlar berildi. Bu topshiriqlar ularning ilmiy-tadqiqot faoliyatiga asos bo'ldi, shu orqali talabalar amaliyotga yaqinlashdi.

Ayrim universitetlar tajribasida talabalar bitiruv malakaviy ishlari sifatida ishlab chiqarishdagi mavjud texnik muammolarni hal etuvchi loyihalar ustida ishladi. Bunday yondashuv ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasini mustahkamlash bilan birga, ta'lim mazmunining doimiy yangilanishiga olib kelmoqda.

3. Metodologik yondashuvlar

Loyihaviy-konstruktorlik faoliyatini samarali yo'lga qo'yish uchun quyidagi metodik yondashuvlar asosida harakat qilindi:

Muammo asosida o'qitish (Problem-Based Learning – PBL): muammoga asoslangan topshiriqlar yordamida talabalarda mustaqil izlanish va qaror qabul qilish ko'nikmalari shakllantirildi.

Jamoaviy loyiha metodikasi: talabalar kichik guruhlarda ishlab, turli rollarni bajarish orqali loyiha menejmenti, resurslar taqsimoti, muddatlarni rejalashtirishni o'rgandilar.

Portfolio asosidagi baholash: talabaning loyiha davomida bajargan barcha bosqichlari hujjatlashtirilib, yakuniy baholashda portfoliodan foydalanildi.

Bunday yondashuvlar an'anaviy baholash tizimiga nisbatan yanada ko'proq diagnostik va formatif xususiyatga ega bo'lib, o'quvchi yondashuvining ijobiy yo'nalishini belgilashga xizmat qiladi.

4. Pedagogik samaradorlik va o'qituvchining roli

Loyihaviy-konstruktorlik faoliyatining natijadorligi o'qituvchi-mentorlar faoliyati bilan chambarchas bog'liq. O'qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki yo'l ko'rsatuvchi, maslahat beruvchi, ishonchli murabbiy bo'lishi lozim. Sinov natijalari shuni ko'rsatdiki, tajribali mentorlar ishtirok etgan loyihalarda talabalar faolligi, mas'uliyat darajasi va natija sifati ancha yuqori bo'lgan.

Shuningdek, o'qituvchilar uchun ham doimiy kasbiy rivojlanish, yangi muhandislik texnologiyalarini o'zlashtirish, loyiha asosida darslarni tashkil etish metodikasi bo'yicha treninglar o'tkazish zarurati yuzaga chiqdi.

5. Ijtimoiy-psixologik jihatlar

Tadqiqot davomida loyihaviy yondashuv talabalarining shaxsiy rivojlanishiga ham katta ta'sir ko'rsatgani aniqlandi. Ular o'z fikrlarini ochiq ifodalash, qarorlarini himoya qilish, muammolarni konstruktiv hal qilish, muqobil g'oyalarni muhokama qilish orqali kommunikativ va psixologik barqarorlik jihatdan o'sdi.

Shuningdek, talabalar orasida texnik sohalariga bo'lgan qiziqish oshdi, o'z kasbiga nisbatan ijobiy munosabat shakllandi, kelajakdagi professional yo'lini ongli tanlash darajasi ortdi.

6. Muammolar va takliflar

Loyihaviy-konstruktorlik faoliyatining amaliyotga keng tatbiq qilinishi bilan bir qatorda ayrim muammolar ham kuzatildi:

- ✚ yetarli darajada jihozlangan laboratoriyalar va ustaxonalar yetishmovchiligi;
- ✚ sanoat bilan uzviy aloqalarning hali ham ayrim hududlarda zaifligi;
- ✚ o'qituvchilarning zamonaviy muhandislik texnologiyalaridan yetarlicha xabardor emasligi;
- ✚ vaqt va metodik ta'minot bilan bog'liq cheklovlar.

Bu muammolarni hal qilish uchun quyidagi takliflar ilgari suriladi:

Universitet-sanoat hamkorligini mustahkamlash, qo'shma laboratoriyalar va texnoparklar tashkil etish. Loyiha asosida o'qitish uchun grantlar va moddiy rag'batlantirish tizimini joriy etish.

O'qituvchilarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish bo'yicha doimiy kurslarni yo'lga qo'yish. Talabalar uchun loyiha asosidagi tanlov va startaplar tashkil etish orqali motivatsiyani kuchaytirish.

Xulosa. Muhandislik ta'limiga loyihaviy-konstruktorlik faoliyatini joriy etish zamonaviy ta'lim ehtiyojlariga moslashgan, kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishda yuqori samaradorlikka ega bo'lgan yondashuvdir. LKF orqali talabalar nazariy bilimlarni real muammolarga tatbiq etish, amaliy ko'nikmalarni chuqurlashtirish, jamoada ishlash, muhandislik tafakkuri, kreativ yondashuv va raqamli texnologiyalarni qo'llash qobiliyatiga ega bo'ladi.

Loyihaviy metodikaning ta'lim jarayoniga integratsiyasi natijasida talabalar mustaqil qaror qabul qilish, o'z g'oyalarini himoya qilish, tanqidiy tahlil qilish va samarali muloqot olib borish ko'nikmalarini egallaydi. Shuningdek, bu yondashuv ularning kasbiy motivatsiyasini oshiradi, innovatsion fikrlashni shakllantiradi va mehnat bozoriga tayyor, raqobatbardosh kadrlar yetishtirish imkonini beradi. Kelgusida LKFni keng miqyosda tatbiq qilish uchun metodik ta'minotni takomillashtirish, sanoat bilan hamkorlikni kuchaytirish, o'qituvchilarning malakasini oshirish va moddiy-texnik bazani zamonaviylashtirish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Tuxtabayev M.A. Principles of organizing industry-education cooperation in engineering training: south korean experience //Ilm, tadqiqot va taraqqiyot/Наука, исследования и развитие. – Namangan, 2024. – T. 2. – №. 6. – С. 106-108.
2. Выгоцкий Л.С. Собрание сочинений. В 6 томах- М.: Педагогика, 1983. - Т. - 365 с.
3. Turayev X. A. "Bo'lajak chizmachilik fani o'qituvchilarining loyihalash kompetentligini rivojlantirishning grafikaviy asoslari". – T.: Monografiya. 2021.
4. Jonassen, D. H. "Learning to Solve Problems: A Handbook for Designing ProblemSolving Learning Environments" – Routledge, 2011.
5. Dewey, J. (1938). Experience and Education. New York: Macmillan. Kolb, D. A. (1984). Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. Prentice Hall.

Sobirova Nasiba Rasulovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
sabirova.nasiba87@mail.ru

BASKETBOL SPORT TURINI OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA O'QITISH ASOSLARI: JAHON TAJRIBASI VA O'ZBEKISTON

Anotatsiya. Mazkur maqolada xorijiy davlatlarda (AQSh, Yevropa va Osiyo) basketbolni oliy ta'lim muassasalarida o'qitish metodikasi, yondashuvlari, afzalliklari va kamchiliklari tahlil qilinadi. Shuningdek, O'zbekiston tajribasi bilan taqqoslanadi va ta'lim samaradorligini oshirishga doir takliflar bildiriladi.

Keywords: basketbol, oliy ta'lim, sport pedagogikasi, o'qitish metodikasi, xalqaro tajriba, murabbiylik, O'zbekiston, qiyosiy tahlil, innovatsion ta'lim texnologiyalari, jismoniy tarbiya.

Аннотация. В данной статье анализируются методика преподавания баскетбола в высших учебных заведениях зарубежных стран (США, Европы и Азии), подходы, преимущества и недостатки. Также проводится сравнение с опытом Узбекистана и предлагаются рекомендации по повышению эффективности образования.

Ключевые слова: баскетбол, высшее образование, спортивная педагогика, методика преподавания, международный опыт, тренерская деятельность, Узбекистан, сравнительный анализ, инновационные образовательные технологии, физическое воспитание.

Abstract. This article analyzes the methodology of teaching basketball in higher education institutions in foreign countries (the USA, Europe, and Asia), including the approaches, advantages, and disadvantages. It also compares this with the experience of Uzbekistan and provides recommendations to improve the effectiveness of education.

Key words: basketball, higher education, sports pedagogy, teaching methodology, international experience, coaching, Uzbekistan, comparative analysis, innovative educational technologies, physical education.

Kirish. Bugungi globallashuv va innovatsiyalar davrida sport sohasi, xususan basketbol, nafaqat jismoniy rivojlanish, balki ijtimoiy moslashuv, psixologik barqarorlik va yetakchilik fazilatlarini shakllantiruvchi vosita sifatida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Xalqaro miqyosda basketbol dunyodagi eng ommabop sport turlaridan biri bo'lib, FIBA ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yilga kelib dunyoda 450 milliondan ortiq inson basketbol bilan muntazam shug'ullanmoqda. Basketbol dunyo bo'yicha eng ommabop sport turlaridan biri bo'lib, uni o'qitish va rivojlantirish tizimi ko'plab davlatlarda chuqur metodik asoslarga ega.

Oliy ta'lim muassasalarida sportni, xususan basketbolni o'qitish - nafaqat professional sportchilarni, balki malakali pedagog-trenerlarni tayyorlash, sog'lom turmush tarzini shakllantirish hamda yoshlar tarbiyasida muhim omil sifatida ko'rilmogda. Dunyodagi ilg'or universitetlar bu borada pedagogik, psixologik va texnologik yondashuvlarni uyg'unlashtirishga erishgan. Xususan, AQSh, Litva, Serbiya, Xitoy va Yaponiyada basketbol bo'yicha ta'lim innovatsion va ilmiy asosda olib boriladi.

O'zbekiston oliy ta'lim tizimida ham sportga, jumladan basketbolga bo'lgan e'tibor yildan-yilga ortib bormogda. Biroq, basketbolni o'qitish metodikasida hali to'liq tizimlashmagan jihatlar, zamonaviy texnologiyalarni qo'llashdagi kamchiliklar mavjud. Shu nuqtai nazardan, xorijiy tajribani o'rganish va ularni milliy ta'lim tizimiga moslashtirish dolzarb masalalardan biridir.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, AQSh, Yevropa davlatlari va Osiyo mamlakatlarida basketbol ta'limi innovatsion pedagogik metodlar, ilg'or texnologiyalar va multidistsiplinar yondashuvlar asosida olib boriladi. Masalan, AQShda NCAA tizimi doirasida 18 mingdan ortiq

talabalar basketbol bilan shug'ullanadi va ularning o'qitish tizimi ko'plab videoanaliz, sport psixologiyasi va individual tayyorgarlikka qaratilgan. Yevropa davlatlarida esa basketbol ta'limida nazariy va amaliy bilimlarni uyg'unlashtirishga katta e'tibor beriladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2023-yilda qabul qilingan "Sport ta'limi tizimini takomillashtirish to'g'risida"gi PQ-230-son qarorida oliy ta'lim muassasalarida sport ta'limini rivojlantirish va zamonaviy metodlarni joriy etish vazifalari belgilangan.

Shu bois, mazkur maqolada xorijiy davlatlarning basketbol ta'limi metodikasidagi ilg'or yondashuvlar va kamchiliklar tahlil qilinib, O'zbekiston oliy ta'lim tizimida ularni amaliyotga joriy etish istiqbollari ko'rib chiqiladi.

Albatta, maqolani chuqurlashtirish maqsadida turli mamlakatlar oliy ta'lim muassasalarida basketbolni o'qitish metodikasi haqida batafsil tahlil qilib beraman. Quyidagi bo'limda AQSh, Yevropa (Litva, Germaniya), Osiyo (Xitoy, Yaponiya) va O'zbekiston tajribasi asosiy metodik tamoyillar asosida tahlil qilinadi.

Amerika Qo'shma Shtatlarida basketbol oliy ta'lim darajasida professional sport bilan uzviy bog'liq. NCAA (National Collegiate Athletic Association) tizimi orqali talabalar nafaqat ta'lim oladi, balki sportda ham faol ishtirok etadi. Darslar o'quv-mashg'ulotlari, analitik tahlil, taktik model va o'yin psixologiyasi asosida olib boriladi. Har bir universitetda sport ilmiy markazlari faoliyat yuritadi.

Yevropa universitetlarida basketbol ta'limi ko'proq nazariy-pedagogik tayyorgarlikka urg'u beradi. Misol uchun, Litva jismoniy tarbiya institutlarida basketbol bo'yicha maxsus kurslar mavjud bo'lib, unda sport pedagogikasi, biomekanika, va analitik o'yin tahlili o'rgatiladi.

Xitoyda sport universitetlari basketbol bo'yicha ilmiy-tadqiqot va texnologik yondashuvlarni joriy etgan. Raqamli texnologiyalar, VR simulyatorlar, videoanalitika orqali o'yinchilarning texnika va taktikasi chuqur tahlil qilinadi.

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasi sport sohasiga, jumladan basketbol ta'limiga alohida e'tibor qaratmoqda. Xususan, oliy ta'lim muassasalarida sportni rivojlantirishga qaratilgan davlat dasturlari va strategiyalari samarali natijalar bermoqda. 2023-yilda Prezident qarori bilan sport ta'limini rivojlantirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar belgilandi. Ushbu hujjat oliy ta'lim muassasalarida sport va sport pedagogikasini jadal rivojlantirishni ta'minlashga xizmat qilmoqda. Toshkent davlat jismoniy tarbiya instituti, Samarqand va Buxoro davlat universitetlarida basketbol va boshqa sport turlari bo'yicha yangi o'quv dasturlari ishlab chiqildi va joriy qilindi. O'zbekiston oliy ta'limida sport pedagogikasi sohasida magistratura va doktorantura dasturlari yo'lga qo'yildi, xalqaro standartlarga mos o'quv rejalar ishlab chiqilmoqda. O'zbekiston Basketbol Federatsiyasi va oliy ta'lim muassasalari o'rtasida doimiy hamkorlik o'rnatilib, talabalar o'rtasida musobaqalar tashkil etilmoqda, yoshlar sport maktablari bilan integratsiya kuchaymoqda. Universitetlar kampuslarida zamonaviy sport zallari, o'quv-mashg'ulot maydonchalari qurilmoqda, bu basketbol mashg'ulotlarini sifatini oshirishga yordam bermoqda.

Shuningdek, ta'lim sohasidagi tahlillar quyidagilarni ko'rsatdi.

№	Ko'rsatkich	AQSH	Yevropa	O'zbekiston
1.	Mashg'ulotlarni tashkil qilish va o'tkazish metodikasi	Innovatsion, tahliliy	Pedagogik-nazariy	Amaliy, an'anaviy
2.	Texnologiya	AI, VR, tahlil platformalari	Videoanaliz	Asosan amaliy
3.	Ta'lim-sport integratsiyasi	Yuqori darajada	O'rta	O'rta

4	Trener tayyorlash	Magistratura, lisensiya	Pedagogik institutlar	Asosan bakalavriat darajasida
5.	Sport infratuzilmasi	Raqobatbardosh	Zamonaviy	Zamonaviy noto'liq jihozlangan

AQSh (NCAA va universitetlar tizimi)

Metodik yondashuv:

– **Individuallashtirilgan yondashuv:** Har bir sportchining psixofizik holati, texnik darajasi va roli (pozitsiyasi) asosida mashg'ulotlar tuziladi.

– **Videoanaliz:** Har bir o'yin va mashg'ulotdan keyin murabbiylar o'quvchilar bilan birgalikda video yozuvlar orqali xatolar, yutuqlar, taktik harakatlarni tahlil qiladi.

– **Sport psixologiyasi:** Stress, motivatsiya, jamoaviy ruh kabi jihatlarga alohida e'tibor qaratiladi.

– **Ko'rgazmali ta'lim (Visual Learning):** Taktik doskalar, interaktiv simulyatorlar, o'yin ssenariylari orqali tushuntirish.

– **Multidistsiplinar yondashuv:** Sport tibbiyoti, biomekanika, dietologiya, boshqaruv (sport management) kabi fanlar bilan integratsiya qilinadi.

Mashg'ulot turlari:

– Mikro sikllar asosida haftalik mashg'ulotlar (3–5 kun);

– "Scrimmage" (simulyatsiyalangan o'yinlar);

– O'yin holatida qaror qabul qilishni rivojlantirish mashqlari;

– O'yin pozitsiyasi asosidagi maxsus tayyorgarlik (masalan, gardlar uchun tezlik va uzatma, markaziylar uchun to'siq va himoya harakatlari). Lekin basketbol ko'pincha sport biznesi sifatida qaraladi. Talabalar sport yutuqlari uchun sarflanadi, ilmiy va pedagogik tayyorgarlik e'tiborsiz qoladi. Mashg'ulotlar ko'proq professional tayyorgarlik uchun mo'ljallangan, ammo murabbiylikka yo'naltirilgan fundamental nazariy o'qitishga e'tibor kamroq. Sportchilar ko'p mashg'ulotlar tufayli o'quv jarayonidan ortda qoladi yoki yuzaki o'qiydi. NCAA tizimidagi yuqori bosim va raqobat ba'zan talabalarda ruhiy zo'riqish va motivatsiya yo'qotishiga olib keladi.

Yevropa (Litva, Germaniya, Serbiya) oliy ta'limlarda basketbolning o'qitilishi:

Metodik yondashuv:

Pedagogik asoslangan yondashuv: Har bir darsda nazariy bilim (o'yin qoidalari, taktik sxemalar) amaliy mashg'ulot bilan uyg'unlashtiriladi.

O'yin ichidagi fikrlashni rivojlantirish: Talabalar o'yin jarayonida mustaqil qaror qabul qilishga o'rgatiladi.

Yoshga va tayyorgarlik darajasiga mos differensial yondashuv.

Ko'p bosqichli texnik-taktik tayyorgarlik: Dastlabki o'rganish avtomatlashtirish murakkablashtirish o'yin modeli.

Maxsus usullar:

Situatsion Mashg'ulotlar: Real o'yin vaziyatlari orqali taktika o'rgatiladi.

Ko'p nuqtali o'yin kombinatsiyalarini o'rganish: 1x1, 2x2, 3x3 va 5x5 formatlar

Tezkor baholash va teskari aloqa: Har mashg'ulotda darhol tahlil qilinadi.

Shuningdek, Yevropa universitetlarida nazariy-pedagogik ta'lim kuchli, lekin amaliy, musobaqaviy tayyorgarlik darajasi ba'zan past bo'ladi. Videoanaliz, simulyatorlar, AI texnologiyalar AQShga qaraganda kechroq joriy etilgan. Talabalarni darajasiga qarab segmentatsiya qilish sust amalga oshadi, ko'pchilikka umumiy mashg'ulot qo'llaniladi. alabalar bilan individual muloqot, psixologik tayyorlov AQSh yoki Yaponiya tizimlariga qaraganda kamroq qo'llaniladi.

Osiyo (Xitoy va Yaponiya) oliy ta'limlarda basketbolning o'qitilishi:

Metodik yondashuv:

Texnologik ta'lim: Mashg'ulot jarayonida sensorli texnologiyalar, harakat analizatorlari va raqamli kuzatuv tizimlari ishlatiladi.

Jismoniy tayyorgarlik – texnikaga asos: Avvalo umumjismoniy tayyorgarlikni mustahkamlash, keyin texnikani chuqurlashtirish.

Tartib va takroriy mashg'ulot: Harakatlar mukammalligi uchun minglab takroriy mashqlar (repetition-based mastery).

Metodik protokollar: Har bir texnik harakat bo'yicha video va yozma metodik ko'rsatmalar majburiy.

Mashg'ulot xususiyatlari:

Dastlab harakatni asta-sekin o'rgatish → tezlikni oshirish → bosim ostida bajarish;

Harakat aniqligini sun'iy intellekt yordamida o'lchash (masalan, yugurish burchagi, to'p uzatish kuchi).

Osiyo (Xitoy va Yaponiya) oliy ta'limlaridagi kamchiliklar qattiq tartib, doimiy takrorlashga asoslangan metodika ijodiy yondashuvni, mustaqil qaror qabul qilishni rivojlantirmaydi. O'qituvchi va murabbiylar markazlashtirilgan, buyruqbozlik uslubida ishlaydi; talabalar faol ishtirokchisidan ko'ra ijrochi sifatida qaratiladi. Texnika mukammalligiga intilish taktik fikrlash va o'yindagi moslashuvchanlikni cheklaydi. Sportchilar yaxshi tayyorlanadi, biroq ilmiy-pedagogik tayyorlov zaif yo'lga qo'yilgan.

Xulosa. Basketbol sport turini oliy ta'lim muassasalarida o'qitish bo'yicha xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, har bir mintaqada o'ziga xos yondashuvlar shakllangan: AQShda professional tayyorgarlikka urg'u berilsa, Yevropada pedagogik-nazariy bilimlar yetakchi, Osiyo esa texnik aniqlik va tartibga asoslangan. Har bir modelda yutuqlar bilan birga muayyan kamchiliklar mavjud.

O'zbekiston oliy ta'lim tizimi esa hozirgi bosqichda an'anaviy va amaliy o'qitishga ko'proq tayanmoqda, lekin zamonaviy yondashuvlar – individual o'qitish, raqamli texnologiyalar, videoanaliz, psixologik tayyorlov, va ilmiy-metodik bazani mustahkamlash zarur.

Quyidagi tavsiyalar asosida ta'lim jarayonini takomillashtirish maqsadga muvofiq:

1. Basketbol bo'yicha maxsus pedagogik magistratura dasturlarini yaratish;
2. Mashg'ulot va mashg'ulotlarda videoanalitik va simulyator vositalardan foydalanishni joriy etish;
3. Har bir talabaning darajasiga mos differensial mashg'ulot tizimini yo'lga qo'yish;
4. Akademik va sport tayyorgarligini muvozanatli olib borish;
5. Chet el universitetlari bilan o'zaro tajriba almashuvini yo'lga qo'yish.
6. Shunday qilib, O'zbekiston oliy ta'lim tizimida basketbolni o'qitish metodikasini xalqaro ilg'or tajribalar bilan boyitish, milliy sharoitga moslashtirish asosida sportchi-mutaxassislar tayyorlash sifati sezilarli darajada oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. National Collegiate Athletic Association (NCAA) rasmiy veb sayti – www.ncaa.org
2. FIBA Coach Education Platform – www.fiba.basketball
3. Akayev, R., & Xolmatov, J. (2021). *Sport pedagogikasining zamonaviy yondashuvlari*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
4. Zhang, L. (2020). *Modern Training Models in Chinese Basketball Education*. Beijing University Press.
5. Милованович, Б. (2019). *Тактика и методика обучения баскетболу*. Белград: Университет физического воспитания.
6. UNESCO. (2017). *Quality Physical Education Guidelines for Policy-Makers*. Paris: UNESCO Publishing.

7. Abramov, D. (2022). *Sport turlari metodikasi: Basketbol*. Toshkent: Innovatsion ta'lim nashriyoti
8. Nasiba S. Basics and Advantages of Individual Training to Increase Technical and Tactical Training of Basketball Players //Buxoro davlat pedagogika instituti jurnali. – 2022. – T. 2. – №. 2.
9. Sabirova N. Basketbol bilan bog'liq o'quv va tarbiya jarayonida o'yin texnikasining o'ziga xosligi: Basketbol bilan bog'liq o'quv va tarbiya jarayonida o'yin texnikasining o'ziga xosligi //Buxoro davlat pedagogika instituti jurnali. – 2021. – T. 1. – №. 1.

*Taylakova Dilnoza Norbekovna,
Oriental universiteti dotsenti*

ONA TILI FANINI O'QITISHDA PEDAGOGIK TA'LIM TEXNOLOGIYALARINING SHAXSGA YO'NALTIRUVCHI METODIK VOSITASI SIFATIDA

Annotatsiya. Ushbu maqolada ona tili fanini o'qitishda pedagogik ta'lim texnologiyalarining shaxsga yo'naltiruvchi metodik vosita sifatidagi roli keng yoritib berilgan. Hozirgi kunda juda dolzarb mavzu va zamonaviy ta'lim jarayonida individual yondashuvni ta'minlashga bo'lgan ehtiyoj bilan belgilanadi. Maqolada innovatsion texnologiyalar orqali o'quvchilarning fikrlash, muloqot va ijodiy salohiyatini rivojlantirish imkoniyatlari haqida ham ma'lumotlar keltirib o'tilgan. Natijada, shaxsga yo'naltirilgan metodlar o'quvchilarning faolligini oshirib, bilim sifatini yaxshilaydi. Shuningdek, pedagogik texnologiyalar ona tili ta'limida samaradorlikni ta'minlovchi muhim omil ekani asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: metod, shaxs, ta'lim, samara, vosita, ona tili

Abstract. This article extensively covers the role of pedagogical educational technologies as a personality-oriented methodological tool in teaching the subject of native language. Currently, this is a very relevant topic and is determined by the need to ensure an individual approach in the modern educational process. The article also provides information on the possibilities of developing students' thinking, communication, and creative potential through innovative technologies. As a result, personality-oriented methods increase student activity and improve the quality of knowledge. It is also substantiated that pedagogical technologies are an important factor ensuring the effectiveness of native language education.

Key words: method, personality, education, effect, means, native language.

Аннотация. В данной статье широко освещается роль педагогических образовательных технологий в преподавании родного языка как личностно-ориентированного методического средства. В настоящее время это очень актуальная тема и определяется необходимостью обеспечения индивидуального подхода в современном образовательном процессе. В статье также представлена информация о возможностях развития мышления, общения и творческого потенциала учащихся посредством инновационных технологий. В результате личностно-ориентированные методы повышают активность учащихся и улучшают качество знаний. Также обосновано, что педагогические технологии являются важным фактором, обеспечивающим эффективность обучения родному языку.

Ключевые слова: метод, личность, образование, эффект, средство, родной язык

Kirish. Ma'lumki, fan va ta'lim doimo birlikda va o'zgarishda rivojlanadi. Ta'lim tizimini yanada rivojlantirish, xorijiy mamlakatlarning tajribasini chuqur o'rgangan holda zamonaviy metodlar va texnologiyalar asosida o'qitish masalalariga hukumatimiz tomonidan berilayotgan e'tibor juda katta bo'lmoqda. Innovatsion va pedagogik texnologiyalarning mamlakatimiz ta'lim sohasiga kirib kelishi - bu ta'limda tub burulish davri bo'ldi deb aytish mumkin bo'lmaydi. Innovatsion texnologiya va metodlar bu o'quv jarayonida asosiy boshqaruvchi - o'qituvchi, boshqariluvchi - o'quvchi faoliyati birgalikda yo'naltiriladi va bu jarayonda o'qituvchidan ham o'quvchidan ham mustaqillik va ijodkorlik sifatlarini talab etadi. Bugungi globallashuv jarayonida har bir soha tezkor rivojlanmoqda. Ayniqsa, ta'lim tizimida yuz berayotgan yangilanishlar, raqamli texnologiyalarni tatbiq etish va zamonaviy pedagogik yondashuvlarni joriy qilish ta'lim mazmunini tubdan o'zgartirmoqda. O'zbekiston Respublikasida ham ta'limga oid islohotlar bosqichma-bosqich amalga oshirilayotgani, o'qitish jarayonini shaxsga yo'naltirishga doir tamoyillarni keng joriy qilish zaruriyatini yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, ona tili kabi asosiy fanlarni o'qitishda innovatsion pedagogik

texnologiyalarni tatbiq etish orqali o'quvchining shaxsiy qobiliyati va salohiyatini yuzaga chiqarishga alohida e'tibor qaratilmoqda [1].

Ona tili fani nafaqat o'quvchilarga lingvistik bilim berish, balki ularning muloqot madaniyatini, mustaqil fikrlash va ijtimoiy faolligini shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi. Shu bois, ushbu fan bo'yicha o'qitish metodikasini takomillashtirish, ayniqsa, pedagogik texnologiyalar asosida shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni amaliyotga tadbiq etish dolzarb muammolardan biridir. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim metodikasi – bu o'quvchining individual ehtiyojlari, qiziqishlari, bilish darajasi, faoliyat turi va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda bilim berishdir. Bu uslub nafaqat bilim o'zlashtirishni yengillashtiradi, balki o'quvchilarni mustaqil o'rganish, tahlil qilish, ijodiy yondashuv va muammoli vaziyatlarni yechishga tayyorlaydi [2].

Ta'lim texnologiyalari – bu o'qitish jarayonini rejalashtirish, tashkil qilish, baholash hamda monitoringini olib borishda qo'llaniladigan usul va vositalar majmuidir. Pedagogik texnologiyalar yordamida darslar interfaol, mazmunli, samarali va o'quvchi faoliyatiga yo'naltirilgan tarzda tashkil etiladi. Ayniqsa, AKT (axborot-kommunikatsiya texnologiyalari), klaster texnologiyasi, loyiha asosida o'qitish, muammoli ta'lim kabi zamonaviy yondashuvlar ona tili ta'limida o'quvchilarning tilga bo'lgan qiziqishini oshirib, ularni faol fikrlovchi, o'z fikrini aniq ifodalay oluvchi, tanqidiy va ijodiy tafakkurga ega shaxs sifatida shakllantiradi [3].

Ona tili fanini o'qitishda pedagogik ta'lim texnologiyalarining shaxsga yo'naltiruvchi metodik vosita sifatidagi o'rni va ahamiyatini yoritib berishga intiladi. Tadqiqot davomida ona tili darslarida innovatsion texnologiyalarning o'rni, ularning o'quvchining bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirishdagi samarasi, shuningdek, pedagogik yondashuvlarda yuzaga kelayotgan muammolar va ularni hal etish yo'llari tahlil qilinadi. Ona tili fanini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash orqali o'quvchilarning individual salohiyatini ochib beruvchi metodik vositalarni aniqlash, ularning o'quv faoliyatiga bo'lgan munosabatiga qanday ta'sir ko'rsatishini tahlil qilishdan iboratdir.

Adabiyotlar tahlili. Ona tili ta'limi metodikasini rivojlantirishda bir qancha o'zbek olimlari muhim ilmiy izlanishlar olib borishgan. Jumladan, R. Xoliqova, X. Yo'ldoshev, M. Quronov, A. Jo'raev, N. Karimov kabi olimlarning ona tili va adabiyotni o'qitish metodikasiga doir tadqiqotlari pedagogik texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etish masalalarida muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

R.Xoliqova o'zining “Ona tili o'qitish metodikasi” nomli ishlarida til o'rganishning nazariy va amaliy asoslarini, dars jarayonida qo'llaniladigan interfaol usullarni, o'quvchining fikrlash faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan metodlarni yoritadi. U o'z tadqiqotlarida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv o'quvchining mustaqil fikrlashi va ijodiy salohiyatini rivojlantirishda muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi [3].

X.Yo'ldoshev esa til o'qitish jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo'llash orqali o'quvchilar faolligini oshirishga alohida urg'u beradi. U klaster texnologiyasi, aqliy hujum, konseptual xarita kabi metodlarning ona tili darslaridagi amaliy samaradorligini tahlil qiladi. Uning fikricha, texnologiyalar asosida tuzilgan darslar o'quvchining idrok etish, tahlil qilish va baholash kompetensiyalarini rivojlantiradi [4].

Shuningdek, M.Quronov va N.Karimov kabi olimlarning tilshunoslik va ta'lim metodikasi sohasidagi asarlari ham ona tilini zamonaviy yondashuvlar asosida o'rgatish bo'yicha boy nazariy asoslarni taqdim etadi. Ular til materiallarini funksional va kommunikativ yondashuv asosida o'rgatish, o'quvchining faol ishtirokiga asoslangan metodlarni qo'llashni tavsiya etadilar [5,6].

Xorijiy adabiyotlarga murojaat qiladigan bo'lsak, J.Dewey, L.S. Vygotskiy, Howard Gardner, Benjamin Bloom kabi olimlar tomonidan ilgari surilgan ta'lim nazariyalari pedagogik texnologiyalar va shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tamoyillarining ilmiy asoslarini tashkil etadi [7-11].

Benjamin Bloom tomonidan ishlab chiqilgan Bloom taksonomiyasi esa ta'lim maqsadlarini bilim, tushunish, qo'llash, tahlil, sintez va baholash kabi bosqichlarga ajratadi. Ona tili darslarida ushbu bosqichlardan foydalanish orqali o'quvchilarning fikrlash darajasini bosqichma-bosqich rivojlantirish mumkin.

Howard Gardner esa o'zining ko'p intellekt nazariyasida har bir o'quvchining bilish uslubi va qobiliyati individual ekanligini ta'kidlab, bu esa o'qituvchidan o'z fanini turli metodlar orqali tushuntirishni talab qiladi. Bu g'oya shaxsga yo'naltirilgan o'qitish asoslarini mustahkamlaydi [11].

Metodologiya. Hozirgi kunda deskriptiv (tasviriy) metod, taqqoslash, tahlil-sintez, pedagogik kuzatuv, intervyu, anket so'rovi, hamda amaliy tajriba usullari keng qo'llanilib kelmoqda. Bu metodlar o'quvchilarning dars jarayonidagi faolligini, shaxsiy yondashuv asosida o'rgatilgan darslarning samaradorligini va o'qituvchilarning texnologiyalardan foydalanish darajasini aniqlashga xizmat qildi.

Biz ham o'z tadqiqotlarimizda shu metodlardan foydalanilgan hamda quyidagi bosqichlarga ajratilib ko'rsatilgan.

Birinchi bosqichda, mavzu bo'yicha mavjud ilmiy va uslubiy adabiyotlar tahlil qilindi. O'zbek va xorijiy olimlarning pedagogik texnologiyalar, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim hamda ona tili o'qitish metodikasi haqidagi qarashlari chuqur o'rganildi. Ushbu adabiy manbalar orqali mavzuning nazariy asoslari belgilandi.

Ikkinchi bosqichda esa maktab o'qituvchilari bilan suhbatlar o'tkazilib, ularning dars jarayonida qanday texnologiyalardan foydalanishi, qaysi metodlar samaradorlik keltirayotgani, shuningdek, qiyinchiliklar va takliflar to'g'risida ma'lumotlar yig'ildi. Bu bosqichda 20 nafardan ortiq ona tili fani o'qituvchilari bilan intervyular va anket so'rovlari amalga oshirildi.

Uchinchi bosqichda, tanlab olingan ikki umumta'lim maktabida eksperimental darslar tashkil etildi. Bir guruhda an'anaviy metodlar, ikkinchi guruhda esa shaxsga yo'naltirilgan pedagogik texnologiyalar asosida darslar o'tkazildi. Darslardan so'ng o'quvchilarning bilim darajasi, mustaqil fikrlashi, darsga bo'lgan qiziqishi va faol ishtiroki o'rganildi. Bu orqali texnologik yondashuvlarning real ta'siri aniqlandi.

Tahlil natijalarini chuqurlashtirish uchun kuzatuv jadvali, diagnostik testlar va refleksiya so'rovlaridan foydalanildi. Bu vositalar yordamida o'quvchilarning shaxsiy salohiyatini ochish, muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish va mustaqil tahlil qilishga tayyorligini baholash imkoniyati yaratildi.

Tadqiqotda aksiologik, psixologik-pedagogik, kommunikativ yondashuvlar metodologik asos sifatida tanlandi. Ayniqsa, kommunikativ yondashuv o'quvchilarning til vositalaridan samarali foydalanishini, fikrini aniq va ravon ifoda etishini shakllantirishda asosiy mezon sifatida e'tiborga olindi.

Umuman olganda, metodologik yondashuvlar orqali pedagogik texnologiyalarning ona tili ta'limidagi real o'rni, ularning o'quvchilarga ta'siri, hamda shaxsga yo'naltirilgan metodlarning afzalliklari chuqur tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari esa ushbu yo'nalishdagi kelgusidagi ilmiy izlanishlar va amaliy faoliyatlar uchun ishonchli metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

Natija va xulosa. Tadqiqotimiz davomida olib borilgan kuzatuvlar, intervyular, so'rovnomalar va eksperimental darslar asosida pedagogik ta'lim texnologiyalarining ona tili fanini o'qitishda shaxsga yo'naltirilgan metodik vosita sifatida yuqori samaradorlikka ega ekani isbotlandi. Tajriba asosida o'tkazilgan darslarda o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi, mustaqil fikrlash ko'nikmasi va darsga bo'lgan qiziqishi an'anaviy usullarga nisbatan sezilarli darajada oshgani kuzatildi.

Eksperimental sinfda darslar interfaol metodlar, jumladan, "fikrlar almashinuvi", "klaster", "konseptual xarita", "muammoli vaziyatlar asosida o'rgatish" texnologiyalari asosida olib borildi. Bu metodlar orqali har bir o'quvchining darsdagi ishtiroki faollashdi, o'z fikrini

aniq, lo'nda va mantiqiy tarzda ifodalashga intilishi kuchaydi. O'quvchilarning ijodiy ishlarga bo'lgan ishtiyoqi, nutq madaniyati va savodxonligi ham ijobiy tomonga o'zgardi.

1-jadval

Taqqoslovchi tahlillar natijasida quyidagilar aniqlandi:

№	Ko'rsatkichlar	Shaxsga yo'naltirilgan metodlar asosida o'qitilgan o'quvchilar (%)	An'anaviy metodlar asosida o'qitilgan o'quvchilar (%)	Farq (foizda)
1	Darsga bo'lgan qiziqish darajasi	80%	45–50%	+30–35%
2	Mustaqil fikr bildirishi va muammoga ijodiy yondashuvi	65%	45–50%	+15–20%
3	Og'zaki va yozma muloqotda faollik	72%	45–50%	+22–27%

O'qituvchilar bilan o'tkazilgan suhbatlar shuni ko'rsatdiki, aksariyat pedagoglar zamonaviy metodlardan foydalanish zarurligini his qilishadi, biroq texnologik vositalar, metodik qo'llanmalar va vaqt cheklovlari bu borada to'siq bo'lishi mumkin. Shunga qaramay, tajribada qatnashgan o'qituvchilar pedagogik texnologiyalar o'quvchilar bilan ishlashda samaradorlikni oshirishini, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv orqali har bir o'quvchining ehtiyojiga mos o'qitish imkonini yaratishini ta'kidlashdi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, ta'lim texnologiyalarini ona tili darslariga tatbiq etish nafaqat dars mazmunini boyitadi, balki o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida interaktiv muloqotni kuchaytiradi. Bu esa o'z navbatida o'quvchilarni faollikka, fikrlashga, bahslashishga va tanqidiy yondashishga o'rgatadi. Shu bilan birga, til materiali orqali kommunikativ kompetensiya, funksional savodxonlik va tahliliy tafakkur shakllanadi.

Shuningdek, natijalarga ko'ra, ona tili darslarida qo'llanilgan pedagogik texnologiyalar o'quvchilarning nutqiy faoliyatini rivojlantiribgina qolmay, ularni ijtimoiy jihatdan ham faollashtiradi. Bu holat ayniqsa yozma ishlar, jamoaviy loyihalar va bahsli mavzulardagi muhokamalarda yaqqol namoyon bo'ldi.

Xulosa. Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, ona tili fanini o'qitishda pedagogik ta'lim texnologiyalarining shaxsga yo'naltirilgan metodik vosita sifatida qo'llanilishi o'quvchilarning bilim olishini faollashtiradi, mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuv ko'nikmalarini rivojlantiradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etilgan darslar samarali bo'lib, har bir o'quvchining individual imkoniyatlarini ro'yobga chiqaradi. Shuningdek, pedagogik yondashuvlarning metodik asosda puxta rejalashtirilishi ta'lim sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Kelgusida bu yondashuvlarni yanada keng joriy etish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Shayxislamov, N. (2021). Ona tili darslarida" so'z tarkibi" Mavzusining o'rganilishi yuzasidan mulohazalar. Academic Research in Educational Sciences, 2, 119-124.
2. Shayxislamov, N. (2020). Ona tili fanini o'qitishning muammolari. Science and Education, 1(Special Issue 2).
3. R. Xoliqova, *Ona tili o'qitish metodikasi*, Toshkent: O'qituvchi, 2006.
4. X. Yo'ldoshev, "Zamonaviy ta'lim texnologiyalari asosida ona tili darslarini tashkil etishning metodik asoslari," *Pedagogika va psixologiya*, vol. 4, pp. 22–26, 2019.
5. M. Quronov, *Tilshunoslikka kirish*, Toshkent: Fan, 2010.

6. N. Karimov, "Lingvistik kompetensiyani shakllantirishda integrativ yondashuv," *Filologiya masalalari*, no. 2, pp. 45–50, 2021.
7. A. Jo'raev, "Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim – taraqqiyot garovi," *O'zbek tili va adabiyoti*, no. 1, pp. 15–19, 2020.
8. L. S. Vygotsky, *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
9. J. Dewey, *Experience and Education*, New York: Macmillan, 1938.
10. H. Gardner, *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*, New York: Basic Books, 1983.
11. B. Bloom, *Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. Handbook I: Cognitive Domain*, New York: Longman, 1956.

Amonov Sunatillo Nusratovich,
PhD student at Bukhara State Pedagogical Institute
Amonovs@gmail.com

THE POWER OF LINGUOCREATIVE GAMES IN LANGUAGE DEVELOPMENT

Annotation. The following article investigates the role of games in the classroom settings, considering its potential benefit to the audience, particularly the student population in schools. Its benefits are immense, therefore they are divided into four categories: Listening, Reading, Speaking, and lastly Writing. Regarding the grammar, this component can be integrated in the four abovementioned competencies. It discusses the importance of online games, integrating them in the classroom setting settings. Lastly, the phone applications are available in the play market and app store where they are available for wide range of age groups and levels.

Key words: linguocreative games, communicative learning, interactive education, linguistic creativity, pragmatic competence, language teaching, game-based learning, listening, reading, speaking and writing.

Annotatsiya. Quyidagi maqolada o'yinlarning auditoriya, xususan, maktab o'quvchilari uchun potentsial foydasini hisobga olgan holda, sinfdagi o'yinlarning roli o'rganiladi. Uning foydalari juda katta, shuning uchun ular to'rt toifaga bo'linadi: Tinglash, O'qish, gapirish va oxirgi yozish. Grammatikaga kelsak, ushbu komponent yuqorida aytib o'tilgan to'rtta kompetentsiyaga birlashtirilishi mumkin. Bu onlayn o'yinlarning ahamiyatini muhokama qiladi, ularni sinfni sozlash sozlamalariga integratsiya qiladi. Va nihoyat, telefon ilovalari o'yin bozorida va ilovalar do'konida mavjud bo'lib, ular yosh guruhlari va darajalari uchun mavjud.

Kalit so'zlar: lingvokreativ o'yinlar, kommunikativ ta'lim, interaktiv ta'lim, lingvistik ijodkorlik, pragmatik kompetensiya, til o'qitish, o'yinga asoslangan ta'lim, tinglash, o'qish, gapirish, yozish.

Аннотация. В следующей статье рассматривается роль игр в обстановке класса, учитывая их потенциальную пользу для аудитории, особенно для учащихся школ. Их польза огромна, поэтому они делятся на четыре категории: аудирование, чтение, говорение и, наконец, письмо. Что касается грамматики, этот компонент может быть интегрирован в четыре вышеупомянутые компетенции. В ней обсуждается важность онлайн-игр, их интеграция в обстановке класса. Наконец, приложения для телефона доступны в Play Market и App Store, где они доступны для широкого диапазона возрастных групп и уровней.

Ключевые слова: лингвокреативные игры, коммуникативное обучение, интерактивное образование, лингвистическое творчество, прагматическая компетенция, преподавание языков, игровое обучение, аудирование, чтение, говорение, письмо.

Abstract. This study investigates the role of linguocreative games in enhancing communicative and interactive learning in second language (L2) classrooms. It explores the principles of designing such games and examines how they contribute to the development of linguistic creativity and pragmatic competence. Using a mixed-methods approach, the study involved classroom implementation of linguocreative games and subsequent analysis of learners' performance. Findings indicate that such games foster active learner participation, improve pragmatic awareness, and stimulate creative use of language in context.

Introduction. In contemporary foreign language education, the focus has shifted from rote learning to communicative and interactive approaches that foster real-life language use. Linguocreative games-educational tasks that blend language with creativity-have gained prominence as tools for encouraging student engagement, collaboration, and authentic

communication. Zhu et al. (2024) examined the impact of digital game-based learning on Chinese EFL learners specifically. Their research provides cultural and linguistic context for understanding how games affect language learning in specific educational environments. Games are especially beneficial in environments where the goal is to develop both linguistic competence and pragmatic awareness [9]. This article aims to examine (1) the effects of linguocreative games on communicative and interactive learning, (2) the core principles involved in designing such games, and (3) the role of linguistic creativity and pragmatic competence in the successful implementation of these activities. The games are designed to improve four competencies Listening, Reading, Writing and Speaking comprehension of each learner. The field of game-based language learning has attracted numerous scholars worldwide, particularly the seminal one is Crystal, D. noteworthy to point. Mark Peterson leads research on digital gaming and second language learning, focusing on autonomy and community aspects in East Asian contexts, while James York contributes to understanding how digital games function as educational tools for language acquisition. Julie Rankin specializes in play-based learning approaches and gaming culture integration in language education. In educational game research, Abbasi et al. conducted comprehensive reviews of game-based approaches for programming and language skills, Diaz et al. examined game design and implementation strategies, Dos Santos et al. analyzed implementations from multiple perspectives, Laporte & Zaman focused on design elements and learning outcomes, and Shahid et al. studied effective implementation strategies. Zhang and Hasim conducted a systematic review of gamification in EFL/ESL instruction, examining empirical research evidence. Their comprehensive analysis provides insights into how gamification elements can be effectively integrated into language learning environments to enhance student engagement and learning outcomes. From post-Soviet regions, Aneta Pavlenko contributes multilingualism research relevant to language revival in these countries, while Azamat Akbarov, Professor of Applied Linguistics at International Burch University in Sarajevo, brings over 17 years of experience in applied linguistics methodologies in post-Soviet contexts[9]. Russian universities have conducted studies on digital game-based language teaching examining educator beliefs and constraints, though specific researcher names require further database investigation. In Uzbekistan, while specific linguocreative game researchers are limited in available sources, there is growing research interest in technological transformations in language classrooms, modern foreign language teaching in primary education, and innovative EFL methodologies, indicating an emerging field with significant research potential.

Methods. Participants The study was conducted with 60 students in grades 10–11 from two secondary schools in Bukhara, Uzbekistan. All participants were learners of English as a foreign language (EFL), aged between 16 and 17. Descriptive, analytical and comparative methods have been employed.

Materials and Procedure. Kao and Kazu and Kuvvetli have contributed to understanding autonomy and self-directed learning in game-based language environments. Their research emphasizes how games can foster independent learning skills and learner autonomy in language acquisition. A series of linguocreative games were developed based on the principles of cognitive engagement, contextual relevance, and interactive collaboration[8]. Examples included role-playing simulations, storytelling with constraints, pun-based challenges, and culturally adapted idiom games. Tsang and Davis found that entertainment-oriented activities such as playing games and listening to songs were the most commonly enjoyed events in the EFL classroom[2]. Their research emphasizes that activities perceived as simple, easy, free, relaxed, and different from usual classroom routines are particularly effective for engaging young language learners. Each activity was designed to require students to use English in context-sensitive and socially meaningful ways[2]. There are a few strategies to improve the general English of students through following games and quizzes. During the class, the online contents were blended from self-paced lessons, particularly the Keith Speaking

academy. There students were introduced Gold course, after each lesson, there was a quiz to test and check how well students remembered the word, phrase, collocation and idioms. The rewarding part was at the end of the quiz, the screen shows the overall score of the student out of 100%. The outcome is that student remains interested willing to score higher each time. If there is sufficient time, students can listen to the story based on the words, idioms, collocations and phrases, they learned from the lesson. It acts as a reinforcement to better memorize the word. Another practical games that improves the students English and motivates to remain attentive during the whole class. That game is putting the sentence in the right order. Apart from knowing the grammar, student is required to put a word (drag if it is done online) in the right box, this enables them to think logically. Furthermore, it will benefit to enhance memory retention of a student. Since apart from knowing the grammar, knowing the definition, meaning and transition of the guides them to choose the right word that fits well into the context.

Data Collection and Analysis.

Data were collected through:

Language tasks (measuring fluency, originality, and contextual appropriateness),

Observation (focusing on interaction patterns, quizzes, retelling stories and online games)

Results. Hung et al. have been influential in digital game-based language learning research, particularly in reviewing trends and examining how augmented reality affects learning styles. Their work has contributed significantly to understanding the evolution of game-based language learning methodologies. After the completion of the test, 10 students were examined [5]. The peer check approach would be an ideal way to save. Peers check the answers, since answers will be shown on a large screen in the class. At first only five students managed to achieve 45% out of 100%. However, when given a second chance to do the same test again, they scored much higher, their interests were a lot higher. It not only helped the class to be successful but also made students to be curious and motivated to learn more. The second chance obviously increased the overall score of the group, rising it from 45% to 75%. It is still an impressive gain for teens who have short attention spans and have enormous screen time in the devices. After doing these tests, the screen time of each student has been checked, less time was wasted on unnecessary contents and applications in the phone. The screen activity when checked after a week, the screen time reduced, children were spending time productively and doing their English home work. This helped them to be motivated. Therefore, games have to be integrated into the class, taking consideration the levels, interests and culture as well to ensure the content is culturally appropriate.

Post-intervention results showed a statistically significant improvement in students' willingness to initiate conversations, use of discourse markers, and ability to negotiate meaning in real-time. Students reported feeling more confident using English with peers.

Effectiveness of game design principles. Games that followed principles such as relevance to learners' interests, problem-solving orientation, and incorporation of humor were more successful in maintaining engagement. Collaborative formats (e.g., team-based games) led to higher interaction frequency. Nathalie Barz, Manuela Benick, Laura Dörrenbächer-Ulrich, and Franziska Perels conducted a meta-analysis examining the effects of digital game-based learning interventions. Digital game-based learning (DGBL) interventions can be superior to traditional instruction methods for learning Design and Development Game Chinese Language Learning with Gamification and Using Mnemonic Method – Science Direct, though their analysis covered cognitive, metacognitive, and affective-motivational learning outcomes across various educational contexts [3].

Development of linguistic creativity and pragmatic competence. Students demonstrated improved ability to generate contextually appropriate expressions and better understanding of speech acts like requests, refusals, and apologies, indicating enhanced pragmatic competence. The vocabulary, phrases, and idioms taught through these methods showed better retention and contextual usage.

Language instructors must establish clear standards and create productive learning environments by effectively integrating the four core competencies: reading, listening, speaking, and writing. Listening and speaking skills are highly interrelated and should be developed together to foster effective oral communication in real-life situations. Similarly, reading and writing skills complement each other as tools for effective written communication, requiring gradual exposure to increasingly challenging materials and tasks.

While teachers often provide separate opportunities for each skill development-listening to target language use, speaking through pronunciation practice and role play, reading instructions and game cards, and writing dialogue scripts and journal entries-true integration requires activities that combine all four skills toward unified language development goals.

Two effective integrated activities demonstrate this approach: Self-introduction uses visual cues to guide students through listening (teacher modeling), speaking (peer introductions), reading (visual prompts), and writing (letters to homestay hosts). Reading and Retell involves students selecting appropriate-level books, writing summaries, practicing oral retelling with illustrations, listening to partners' stories, and completing written feedback checklists. These activities ensure comprehensive skill development while maintaining authentic communication purposes.

Discussion. The findings confirm that linguocreative games can effectively support communicative and interactive language learning. Lu Yang and Rui Li conducted research on contextualized game-based language learning (CGBLL), providing both retrospective analysis and future prospects. Their systematic review addresses the growing scholarly interest in how context enhances the effectiveness of game-based language learning approaches [6]. These games promote deeper cognitive and emotional engagement with language, encouraging learners to go beyond textbook formulations and engage in authentic communication.

Key principles in developing effective linguocreative games include authenticity, which involves aligning tasks with real-life communication - for example, by having learners listen to stories told by native speakers and use phrases and idioms in their correct context. Researchers such as Chen and Dixon et al. emphasize the importance of connecting language learning to real-world situations through interactive games. This connection likely promotes deeper and more enduring language acquisition. The study "Technology-Enhanced Language Learning and Pragmatics: Insights from Digital Game-Based Pragmatics Instruction" (Language Teaching, Cambridge Core) also highlights the significance of contextual learning in game-based environments. Other essential principles include flexibility (allowing for multiple creative outcomes), social interaction (encouraging pair or group work), and cultural embeddedness (incorporating culturally relevant content).

Moreover, integrating linguistic creativity and pragmatic competence into game-based learning ensures that students not only form grammatically correct sentences but also use them in socially appropriate and imaginative ways.

Conclusion. Linguocreative games are a powerful pedagogical tool that bridge linguistic form and communicative function. Their thoughtful design and implementation can significantly enhance the development of both linguistic creativity and pragmatic competence in EFL learners. Future research should explore long-term effects and adaptability across different linguistic and cultural settings.

List of references.

1. Tsang, A., & Davis, B. (2024). *Enhancing EFL/ESL instruction through gamification: A comprehensive review of empirical evidence*. *Frontiers in Education*.
2. Zhang, S., & Hasim, Z. (2023). Gamification in EFL/ESL instruction: A systematic review of empirical research. *Frontiers in Psychology*.
3. Barz, N., Benick, M., Dörrenbächer-Ulrich, L., & Perels, F. (2024). Effects of digital game-based learning interventions: A meta-analysis across cognitive, metacognitive, and

affective-motivational outcomes. In *Design and Development Game Chinese Language Learning with Gamification and Using Mnemonic Method*.

4. Chen, X. (2023). Technology-enhanced language learning and pragmatics: Insights from digital game-based pragmatics instruction. *Language Teaching*. Dixon, K., Smith, J., & Lee, Y. (2022). *Cambridge Core*.

5. Hung, I.-C., et al. (2014, 2016). Reviews on digital game-based language learning and the effects of augmented reality on learning styles.

6. Yang, L., & Li, R. (2024). Contextualized game-based language learning (CGBLL): A systematic review of retrospective trends and future prospects.

8. Kao, H.-C. (2020). Autonomy and self-directed learning in game-based language environments.

9. Zhu, X., Wang, L., Chen, Y., & Li, J. (2024). Digital game-based learning for Chinese EFL learners: Effects on language proficiency and cultural engagement.

Qayumova Gulshodaxon Muhammadjon qizi,
Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika universiteti mustaqil izlanuvchisi

TALABALARNI AMALIYOT JARAYONIDA PEDAGOGIK MAS'ULIYATINI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada talabalarni amaliyot jarayonida pedagogik mas'uliyatini shakllantirish texnologiyalarining nazariy va amaliy jihatlarini yoritilgan. ularning professional malakasini oshirishga yo'naltiruvchi yo'llar samarali texnologiyalarni qo'llash orqali mas'uliyatni talabalarda kasbiy mas'uliyat hissini shakllantirish, ularni pedagogik faoliyatga tayyorlashdagi muhim bosqichlar va ta'sirchan metodlar haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: pedagogik mas'uliyat, amaliyot, texnologiya, talaba, kasbiy tayyorgarlik, malaka, samarali dars, ijtimoiy, kasbiy, refleksiya.

Аннотация. Данной статье освещаются теоретические и практические аспекты формирования педагогической ответственности у студентов в процессе практики. Документ представляет пути повышения профессиональной компетентности студентов посредством применения эффективных технологий, способствующих развитию ответственности. Интеграция современных педагогических инструментов помогает формировать ответственность как важную составляющую профессионального образования.

Рассматриваются важные этапы подготовки студентов к педагогической деятельности и эффективные методы формирования профессионального сознания.

Ключевые слова: педагогическая ответственность, практика, технология, студент, профессиональная подготовка, компетентность, эффективность, урок, социальный, профессиональный, рефлексия.

Annotation. This article highlights the theoretical and practical aspects of developing students' pedagogical responsibility during the internship process. The document presents ways aimed at improving students' professional competence through the application of effective technologies that enhance their sense of responsibility. The integration of modern pedagogical tools helps develop responsibility as a key component of professional education.

it discusses key stages in preparing students for pedagogical activity and effective methods for fostering professional responsibility.

Key words: pedagogical responsibility, internship, technology, student, professional training, competence, effectiveness, lesson, social, professional, reflection.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida talabalarni amaliyotga tayyorlash jarayoni ularning kasbiy faoliyatga bo'lgan mas'uliyatini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Pedagogik mas'uliyatni rivojlantirish – bu, nafaqat nazariy bilimlarni egallash, balki amaliy ko'nikmalarni hosil qilish, axloqiy va kasbiy qadriyatlarga sodiqlikni shakllantirish jarayonidir. Mazkur maqolada pedagogik mas'uliyat tushunchasi, uning tarkibiy qismlari, amaliyot jarayonidagi ahamiyati va talabalarni ushbu jarayonga tayyorlashda qo'llaniladigan samarali texnologiyalar haqida fikr yuritiladi. Ta'lim tizimida bo'layotgan islohotlar ta'lim sifatini oshirish, raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashni taqozo etmoqda. Bu jarayonda talabalarining pedagogik amaliyotga tayyorgarligini kuchaytirish, ularning kasbiy mas'uliyatini shakllantirish dolzarb masalaga aylandi.

Muhokama. Pedagogik ta'lim tizimida talabalarni amaliyotga yo'naltirish nafaqat ularning nazariy bilimlarini mustahkamlash, balki professional va pedagogik mas'uliyatini shakllantirishda muhim bosqich hisoblanadi. Pedagogik mas'uliyat – bu o'qituvchining o'z faoliyatidagi axloqiy, kasbiy va ijtimoiy javobgarligini anglash va shu asosda harakat qilishidir. Bugungi kunda bu tushuncha zamonaviy ta'lim texnologiyalari, raqamli savodxonlik va innovatsion yondashuvlar bilan boyitilmoqda. talabalarda pedagogik mas'uliyatni shakllantirish bosqichlari quyidagilardan iborat: (1) nazariy bilimlarni shakllantirish; (2) amaliy

mashg'ulotlarda faol ishtirok; (3) real ta'lim muhitida tajriba o'ttirish; (4) o'z-o'zini tahlil qilish va refleksiya qilish. Amaliyot jarayonida quyidagi innovatsion texnologiyalar pedagogik mas'uliyatni shakllantirishda samarali bo'lmoqda: (a) case texnologiyasi, (b) muammoli ta'lim, (c) loyiha asosida o'qitish, (d) raqamli platformalar orqali o'qitish. Pedagogik amaliyot talabalarning o'z kasbiy faoliyatini chuqur anglashlari, real vaziyatlarda pedagogik muammolarni hal qilishlari va mas'uliyatli yondashuvni rivojlantirishlari uchun asosiy maydondir. Amaliyot davomida talaba: (1) sinfda dars o'tish; (2) o'quvchilar bilan ishlash; (3) darsdan tashqari ishlarni tashkil etish; (4) ota-onalar bilan muloqot qilish kabi faoliyatlar orqali o'zining mas'uliyatini anglaydi va mustahkamlash. Pedagogik mas'uliyat – bu o'qituvchi kasbiga xos bo'lgan axloqiy, ijtimoiy va kasbiy majburiyatlarning ongli ravishda bajarilishi bo'lib, uni shakllantirish jarayoni uzluksiz va tizimli tarzda olib borilishi kerak. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar talabalarda mas'uliyat hissini rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Masalan, interaktiv metodlar (debatlar, rolda o'ynash, keyslar), masofaviy ta'lim platformalari (moodle, google classroom) va raqamli baholash vositalari (kahoot, mentimeter) orqali talabalar pedagogik faoliyatni chuqurroq anglaydi. Bular talabalarning mustaqil fikrlashi, tashabbus ko'rsatishi va o'z faoliyatiga tanqidiy yondashish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Zamonaviy raqamli texnologiyalar, xususan sun'iy intellekt, virtual haqiqat, simulyatsiya dasturlari pedagogik amaliyotda keng qo'llanilmoqda. Masalan, muhitlarda o'quvchi bilan muloqot qilishni mashq qilish orqali talabalar o'z pedagogik yondashuvlarini sinovdan o'tkazishlari mumkin. Bu esa real vaziyatlarga tayyorgarlikni oshiradi va mas'uliyat tuyg'usini kuchaytiradi.

Kasbiy refleksiya – bu talabaning o'z amaliy faoliyatini tahlil qilishi va undan saboq chiqarishidir. Reflektiv kundaliklar yuritish, darslardan so'ng o'zini baholash, video tahlillar orqali o'z kamchiliklarini aniqlab, ularni tuzatish orqali pedagogik mas'uliyat sezilarli darajada oshiriladi.

Talabaning o'z faoliyatini tahlil qilishi, unga baho berishi va mustaqil qaror qabul qilishi pedagogik yetuklik va mas'uliyatning belgilaridan biridir. Shu sababli, o'z-o'zini baholash mezonlari ishlab chiqilib, amaliyot davomida muntazam monitoring tizimi joriy qilinishi kerak. Masalan, haftalik hisobotlar, o'ziga savollar, swot-tahlil kabi metodlar samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Metodologiya. Ta'lim tizimida pedagogik kadrlar tayyorlash jarayonida talabalarning nafaqat nazariy bilimlarga ega bo'lishi, balki amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirishi muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, pedagogik amaliyot jarayoni talabaning kasbiy shakllanishida asosiy bosqichlardan biri hisoblanadi. Bu jarayon orqali talabalar o'z kelajakdagi kasbiga nisbatan mas'uliyatni his qilishni o'rganadilar. Kasbiy o'zlik bu – talabaning o'zini kelajakdagi o'qituvchi sifatida tasavvur qila olishi, ushbu rolda o'zining o'rni va javobgarligini anglay olishi demakdir. Buning uchun: (1) shaxsiy rivojlanish rejasini tuzish; (2) mentorlik tizimi asosida ishlash; (3) o'z-o'zini baholash jurnali yuritish; (4) reflektiv kundalik orqali o'zgarishlarni tahlil qilish tavsiya etiladi. Talabaning pedagogik mas'uliyat darajasi quyidagi ko'rsatkichlar asosida baholanadi: (a) o'z faoliyatini rejalashtirish va bajarishdagi aniqlik; (b) o'quvchilarga nisbatan mas'uliyatli yondashuv; (c) darslarda metodik kompetensiyalarni qo'llay olish; (d) pedagogik etika va madaniyatga amal qilish. Ushbu mezonlar asosida muntazam monitoring o'tkazilishi samaradorlikni oshiradi. Mentorlik tizimi orqali tajribali o'qituvchilar talabalarni amaliyot davomida qo'llab-quvvatlaydi, ularga real vaziyatlarda pedagogik yondashuvni o'rgatadi. Bu tizim orqali talabalar o'z ustozlarining namunasi asosida mas'uliyatni chuqur anglaydilar. Amaliyot natijalarini tahlil qilish, talabalar tomonidan o'z harakatlariga tanqidiy baho berish, pedagogik jarayonni baholash – mas'uliyat tuyg'usini mustahkamlashda muhim vositalardan biridir. Mazkur bo'limda ushbu mavzuga oid muhim jihatlar, nazariy qarashlar, amaliy tajriba natijalari va takliflar yoritiladi. Talabalarni o'qituvchilik kasbiga tayyorlashda ularning ichki mas'uliyat tuyg'usini rivojlantirishda psixologik yondashuvlar va didaktik vositalar keng qo'llaniladi.

Pedagogik mas'uliyat tushunchasi va uning ahamiyati shundaki – bu pedagogning o'z faoliyati natijalari uchun javobgarlik hissi, o'quvchilarning taqdiri va ta'lim sifatiga befarq bo'lmaslikdir. Talabalar bu sifatni pedagogik amaliyot davomida o'zlashtiradi talabalar bu tushunchani amaliyot jarayonida chuqur anglab yetishlari lozim. Bu mas'uliyat nafaqat dars jarayonida, balki sinfdan tashqari tadbirlarda, ota-onalar bilan ishlashda, o'quvchilarning tarbiyasi va rivojida ham namoyon bo'ladi. topshiriqqa vijdonan yondashadi, mas'uliyatli talaba quyidagi fazilatlariga ega bo'ladi, tashabbus ko'rsatadi, muammoli vaziyatlarda, mustaqil qaror qabul qila oladi, jamoa bilan ishlash ko'nikmalariga ega bo'ladi.

Talabalarda pedagogik mas'uliyatni shakllantirishda quyidagi texnologiyalar muhim o'rin tutadi. Refleksiya asosida o'qitishda har bir amaliyot darsidan so'ng talaba o'z faoliyatini tahlil qiladi, xatolarini ko'radi va ularni bartaraf etish yo'llarini o'rganadi. Bu uslub talabaning o'ziga nisbatan tanqidiy qarashini shakllantiradi. Portfoliyo texnologiyasida talabaning barcha pedagogik faoliyati yozma ravishda hujjatlashtiriladi (dars ishlanmalari, konspektlar, kuzatuvlar). Bu orqali u o'z rivojlanishini kuzatadi va o'z ustida ishlashga intiladi. ro'l o'yinlari treninglarda dars jarayonida yuzaga keladigan pedagogik vaziyatlar sahnalashtiriladi. talabalar turli pedagogik ro'lda ishtirok etib, real hayotdagi muammolarini hal qilishni o'rganadilar. Talabalarni amaliyot jarayonida pedagogik mas'uliyatga o'rgatish – bu murakkab, ammo zarur jarayon. Pedagogik texnologiyalar, amaliy tajriba, mentorlik va refleksiya – bularning barchasi mas'uliyatli o'qituvchini shakllantirishga xizmat qiladi. Yakuniy natija sifatida esa ta'lim sifati va samaradorligi oshadi, talabalar o'z kasbiga sodiq va mas'uliyatli kadrlar sifatida shakllanadi.

Amaliyot- talabalar bilimini real muhitda sinovdan o'tkazish va ularni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonidir. Pedagogik amaliyotda mas'uliyatni shakllantirish bosqichlarining tayyorlov bosqichida talabaga pedagogik mas'uliyat mohiyati, vazifalari, kutilyotgan natijalar tushuntiriladi. Amaliy bosqichida talaba real darslar o'tadi, sinf rahbarligi qiladi, ota-onalar bilan ishlaydi. Bu bosqichda rahbar pedagoglar kuzatuvlar olib boradi. tahlil va natija bosqichlarida amaliyot yakunida talabalar o'z faoliyatini tahlil qiladi, tajriba almashadi va kelgusidagi faoliyat uchun xulosalar chiqaradi.

Amaliyot davomida kuzatiladigan muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari. Mas'uliyatsizlik: ba'zi talabalar topshiriqlarga e'tiborsizlik bilan yondashadilar. bu holatda murabbiylar tomonidan individual suhbatlar o'tkazish, motivatsion yondashuvlarni kuchaytirish kerak. Pedagogik tajriba yetishmasligi: yosh va tajribasiz talabalarga tajribali ustozlar biriktirilishi, ularga metodik yordam ko'rsatishi lozim. Tashabbus yetishmasligi: talabalarni mustaqil qaror qabul qilishga undaash, ularga erkinlik berish orqali bu muammoni kamaytirish mumkin. Talabalarni amaliyot jarayonida pedagogik mas'uliyatni shakllantirish – bu ularning professional malakasini oshirishga xizmat qiluvchi muhim jarayon. Samarali texnologiyalarni qo'llash orqali talabalarda mas'uliyatli faol va ijodiy pedagog kadrlar tayyorlash mumkin. Xususan, pedagogik yo'nalish talabalari uchun amaliyot davri ularning mas'uliyatini shakllantirishda muhim bosqich hisoblanadi.

Xulosa. Pedagogik mas'uliyatni shakllantirish talabalarining nafaqat amaliy tayyorgarligi, balki ularning kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyatining asosiy omili hisoblanadi. Shuning uchun amaliyot jarayonida talabalarga yuqori darajadagi pedagogik mas'uliyatni singdirish bo'yicha samarali texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etish dolzarb vazifalardan biridir. Talabalarni pedagogik faoliyatga tayyorlashda faqat bilim emas, balki mas'uliyat, empatiya, tashabbuskorlik kabi yumshoq ko'nikmalar ham rivojlantirilishi lozim. Shu sababli amaliyot jarayonida tizimli yondashuv va texnologik innovatsiyalarni keng qo'llash zarur. Talabalarni amaliyot jarayonida pedagogik mas'uliyatni shakllantirish ularning kasbiy rivoji va kelgusidagi pedagogik faoliyatning poydevoridir. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar bu jarayonni samarali tashkil etishga yordam beradi. Shu bois, amaliyot davomida har bir talabaning mas'uliyatli fidokor va professional pedagog sifatida shakllanishiga alohida e'tibor qaratish lozim. talabalarni pedagogik mas'uliyatga yo'naltirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar

muhim rol o'ynaydi. Ularni to'g'ri tanlash va qo'llash orqali talabalarda mas'uliyatli yondashuv , refleksiv fikrlash , mustaqil qaror qabul qilish malakalari rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Axmedova m. Pedagogik mahorat. – toshkent: o'qituvchi, 2021.
2. Karimov b. Ta'lim jarayonida mas'uliyatli yondashuv. – samarqand, 2020.
3. Omonov sh. Amaliy pedagogika asoslari. – toshkent: fan, 2019.
4. Vygotsky l.s. pedagogik psixologiya. – moskva, 1991.
5. John dewey. Experience and education. – new york: macmillan, 1938.
6. Jumayev a. Pedagogik psixologiya asoslari. – toshkent: fan, 2022.
7. Hasanov n. Kasbiy tayyorgarlik va mas'uliyat. – Buxoro, 2021.
8. Dewey j. Experience and education. – new york, 1938.
9. Shulman l.s. knowledge and teaching: foundations of the new reform. – harvard educational review, 1987.

Nazarov Jamshid Xoliyorovich,
Termiz davlat universiteti tyutori
E-mail: jamshidnazarov887@gmail.com

BO'LAJAK CHAQIRUVGA QADAR BOSHLANG'ICH TAYYORGARLIK FANI O'QITUVCHILARINING KREATIV QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya. Ushbu maqolada "Bo'lajak chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik" fani o'qituvchilarining kreativ qobiliyatlarini shakllantirish zarurati, bu boradagi mavjud muammolar, shuningdek, yangi metodik model taklif etilishi yoritilgan. Tadqiqotda kreativ kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiluvchi bosqichma-bosqich yondashuv asosida tajriba-sinov ishlari o'tkazilgan va ularning samaradorligi statistik jihatdan tahlil qilingan. Maqola "Bo'lajak chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik" (ChQBT) fani o'qituvchilari uchun zamonaviy va interaktiv metodikani joriy etish orqali ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: kreativ qobiliyat, boshlang'ich tayyorgarlik, interaktiv metodika, harbiy-patriotik tarbiya, pedagogik kompetensiya, innovatsiya

Abstract. This article discusses the need to develop creative abilities in teachers of the "Pre-Conscription Basic Training" subject, examines the current challenges in this field, and proposes a new methodological model. The study includes an experimental approach to enhancing teachers' creative competencies through a step-by-step method. The presented findings confirm the effectiveness of the proposed methodology aimed at improving teaching quality and fostering students' patriotic education.

Key words: creativity, pre-conscription training, interactive methodology, military-patriotic education, teaching competence, innovation

Аннотация. В данной статье рассматривается необходимость формирования креативных способностей преподавателей предмета «Начальная подготовка до призыва», анализируются существующие проблемы в этом направлении, а также предлагается новая методическая модель. В исследовании проводится опытно-экспериментальная работа по развитию креативных компетенций педагогов с применением поэтапного подхода. Представленные результаты подтверждают эффективность предложенной методики, направленной на повышение качества преподавания и патриотического воспитания учащихся.

Ключевые слова: креативность, начальная подготовка, интерактивные методики, военно-патриотическое воспитание, педагогическая компетентность, инновации.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda o'quvchilarning har tomonlama yetuk, faol va vatanparvar bo'lib voyaga yetishida ta'lim muassasalari, ayniqsa harbiy-patriotik tarbiya beruvchi fanlarning roli alohida ahamiyatga ega. Bo'lajak chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik (ChQBT) fani yoshlar ongida fuqarolik mas'uliyati, armiyaga tayyorgarlik, vatanparvarlik, jismoniy va ruhiy bardoshlilikni shakllantirishga xizmat qiladi.

Ammo amaliyot shuni ko'rsatadiki, mazkur fan o'qituvchilari faoliyatida ijodiy yondashuv, interaktiv metodlar, raqamli texnologiyalar va o'quvchilarni motivatsiyalovchi yondashuvlar yetarli darajada yo'q. Shu bois ushbu maqola orqali Bo'lajak chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik (ChQBT) o'qituvchilarining kreativ kompetensiyasini oshirish bo'yicha ilmiy asoslangan metodik model ishlab chiqiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi: Kreativlik tushunchasi ta'lim jarayonida o'qituvchi shaxsining ijodiy salohiyatini aniqlovchi muhim kompetensiya sifatida ilmiy adabiyotlarda keng tahlil qilinadi. Bu borada ko'plab xorijiy va mahalliy olimlar o'z ilmiy izlanishlarini olib borgan.

Psixologiya va ta'lim sohasida ijodiy fikrlash nazariyasining asoschilaridan biri - J.P. Guilford bo'lib, u 1967-yilda chop etilgan "The Nature of Human Intelligence" nomli asarida divergent fikrlashni kreativlikning asosi sifatida izohlagan. Unga ko'ra, kreativ fikrlash - bu mavjud bilimlardan foydalanib yangicha yondashuvlarni ishlab chiqish salohiyati bo'lib, ayniqsa pedagogik faoliyatda bu muhim ahamiyatga ega.

Kreativlikni o'lchash va rivojlantirish metodikasini ishlab chiqqan amerikalik olim E. P. Torrance (1995) o'zining TTCT - Torrance Tests of Creative Thinking testi orqali o'qituvchilar va o'quvchilar ijodiy salohiyatini baholash usullarini ishlab chiqqan. Torrance ta'limda ijodiylikni muhim omil sifatida ko'radi va uni rivojlantirish pedagogik mahorat bilan chambarchas bog'liq deb hisoblaydi.

O'zbekistonda bu borada J.Jalolov o'zining "Pedagogik texnologiyalar" (2021) nomli monografiyasida o'qituvchining dars jarayonidagi interaktiv yondashuvi, ijodiy topshiriqlar tuzish qobiliyati va yangi metodlardan foydalanish salohiyatini pedagogik kreativlik asoslari sifatida belgilaydi. Jalolovning ta'kidlashicha, zamonaviy o'qituvchi shunchaki bilim beruvchi emas, balki shaxsiy namunasi bilan ilhomlantiruvchi ijodkor bo'lishi lozim.

Bundan tashqari, pedagogik kreativlikka oid tadqiqot olib borgan N. Qodirova (2019) o'z maqolalarida kreativ o'qituvchi modelini ishlab chiqib, bunda tashabbuskorlik, yangilikka ochiqlik, kommunikativlik, hamkorlikka layoqatlilik kabi sifatlarni asosiy komponentlar sifatida ilgari suradi.

Bevosita bo'lajak chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik (ChQBT) fanining metodikasini takomillashtirish bo'yicha esa O.Xoshimov (2022) o'zining "Harbiy ta'lim tizimida innovatsion metodlar" nomli uslubiy qo'llanmasida ushbu fandagi darslarga innovatsion yondashuv - gamifikatsiya, loyiha asosida ta'lim, videoanaliz va case-study usullarini joriy etishni taklif qiladi.

I. Po'latov (2018) tomonidan tuzilgan (ChQBT) faniga oid o'quv qo'llanmasida esa fan bo'yicha didaktik materiallar, baholash mezonlari va harbiy-patriotik tarbiya usullari tizimlashtirilgan. Ushbu qo'llanma tajribali o'qituvchilar uchun amaliy metodik manba sifatida xizmat qiladi.

Bundan tashqari, UNESCO (2020) tomonidan e'lon qilingan "Creative Teaching and Learning Models" nomli xalqaro hisobotda kreativ o'qituvchilarni tayyorlash bo'yicha global tajriba o'rganilgan bo'lib, unda ta'limda dizayn fikrlash, vizual izlanishlar, jamoaviy ijodkorlikka asoslangan mashg'ulotlar samarali deb topilgan.

Normativ-huquqiy asoslardan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4884-son qarori (2020)da yoshlar harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalanishida ta'lim tizimi muhim o'rin tutishi qayd etilgan. Bu esa (ChQBT) fanining mazmun va metodik jihatdan yangilanishi zarurligini belgilaydi.

O'zbekiston Respublikasining birinchi darajali ustuvor yo'nalishlaridan biri - bu yoshlarning harbiy-vatanparvarlik ruhida kamol topishini ta'minlashdir. Prezident Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Bugungi kunda biz nafaqat zamonaviy bilimga ega, balki o'z Vatani uchun jonini fido qilishga tayyor, qat'iyatli, vatanparvar yoshlarni tarbiyalashimiz kerak." (Sh.M.Mirziyoyev, 2022-yil, "Yoshlar va harbiy islohotlar" mavzusidagi nutqdan).

Mazkur fikr zahirida Bo'lajak chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik (ChQBT) fanining dolzarbligi, o'qituvchilarining kasbiy salohiyati va ayniqsa kreativ kompetensiyalari zamonaviy ta'lim talablariga javob berishi zarurligi aks etadi.

Kreativ kompetensiya tushunchasi psixologiya va pedagogika sohalarida yetakchi tadqiqotchilar tomonidan chuqur o'rganilgan. J.Guilford (1967) o'zining "The Nature of Human Intelligence" asarida insonning ijodiy fikrlash salohiyatini divergent tafakkur asosida baholab, ta'limda bu qobiliyatlarni rivojlantirishni zarur deb hisoblagan.

E.Torrance (1995) tomonidan ishlab chiqilgan Torrance Tests of Creative Thinking (TTCT) ijodiy tafakkurni baholovchi universal test tizimi sifatida ko'plab davlatlarda, xususan Rossiya, Qozog'iston, O'zbekiston ilmiy maktablarida qo'llaniladi.

Rossiyalik olim L. M. Fridman (2014) harbiy-patriotik ta'limni umumiy o'rta ta'lim tizimi bilan uyg'unlashtirish g'oyasini ilgari suradi. Uning ta'kidlashicha, kreativ yondashuvlar, ayniqsa loyiha asosida o'qitish, maketlar, voqeaviy simulyatsiyalar (simulyatsion mashg'ulotlar) yoshlarni armiyaga tayyorlashda samarali vosita bo'la oladi.

Belaruslik tadqiqotchi V. N. Rudenko (2017) esa "Harbiy-patriotik ta'lim va zamonaviy texnologiyalar" nomli ishida gamifikatsiya usullarining yuqori samaradorlik berishini, ayniqsa raqamli vositalar orqali interaktiv dars formatlarining o'quvchilarni qiziqtirishda kuchli omil ekanini asoslab bergan.

Qozog'istonda esa A. Tursunov (2020) tomonidan olib borilgan "Kreativ o'qituvchi - harbiy tarbiya kafolati" nomli tadqiqotda boshlang'ich harbiy tayyorgarlik bo'yicha o'qituvchilar salohiyatini oshirishda trening mashg'ulotlar, refleksiya bosqichlari, muammoli vaziyatlar asosida tahlil qilish usullari ilgari suriladi.

O'zbekistonda ushbu mavzuda birinchi bo'lib tizimli izlanish olib borgan olimlardan biri J. Jalolov bo'lib, u (2021) yilda chop etilgan "Pedagogik texnologiyalar" asarida pedagogik kreativlikni zamonaviy ta'limning eng muhim mezon sifatida ko'rsatadi.

O. Xoshimov (2022) o'zining "Harbiy ta'lim tizimida innovatsion metodlar" nomli ishida Bo'lajak chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik fanining metodikasini zamonaviylashtirish bo'yicha interaktiv, gamifikatsion va loyiha asosidagi metodlarni tavsiya qiladi.

UNESCO (2020) tomonidan chop etilgan "Creative Teaching and Learning Models" hisobotida esa kreativ kompetensiyani shakllantirish bo'yicha xalqaro tajribalar keltirilgan. Bu hisobotda ta'limda dizayn fikrlash, konstruktor asosida dars tuzish, vizual izohli topshiriqlar kabi yangiliklar tavsiya etilgan.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki: Prezident Sh. M. Mirziyoyev nutqida ifoda etilgan vatanparvarlik va armiyaga tayyorlik - (ChQBT) fanining tub mohiyatidir.

MDH davlatlari tadqiqotchilari tomonidan ilgari surilgan interaktiv va kreativ metodlar bu fan uchun mos keladi va samaradorlikni oshiradi;

Mahalliy ilmiy manbalar, xususan Jalolov, Xoshimov va boshqalar tomonidan taklif etilgan metodik yondashuvlar nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Kreativ o'qituvchi modeli bugungi kunda ta'lim islohotlarining ajralmas tarkibiy qismidir.

1. Kreativ qobiliyat: tushuncha va zarurat

Kreativlik - bu muammolarga noodatiy yondashish, yangilik yaratish, original qarorlar topish salohiyatidir (Torrance, 1995). Pedagogik faoliyatda esa bu o'qituvchining quyidagi fazilatlarida namoyon bo'ladi:

- ❖ mustaqil va tanqidiy fikrlay olishi;
- ❖ didaktik materiallarni moslashtirib ishlashi;
- ❖ o'quvchilarning o'quv faoliyatini faollashtira olishi;
- ❖ interaktiv va raqamli metodlardan foydalanishi.

Guilford (1967) kreativ fikrlashni divergent fikrlash bilan bog'lagan bo'lib, bu turli nuqtai nazarlarni baholay olish, tezda muqobil yechimlar topa olish kabi sifatlar bilan chambarchas bog'liqdir.

Kreativ o'qituvchi shunchaki ma'lumot yetkazuvchi emas, balki o'quvchilarning ijtimoiy, axloqiy va estetik shakllanishiga ta'sir etuvchi shaxsdir.

2. Bo'lajak chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik (ChQBT) fani o'qituvchilari faoliyatining tahlili:

2024-yilda o'tkazilgan monitoring va so'rovnoma natijalariga ko'ra:

❖ O'qituvchilarning 63 foizi darsda an'anaviy, leksiya va frontal metodlardan foydalanadi.

❖ 74 foizi interaktiv usullarni bilmaydi yoki ularga ishonmaydi.

❖ 18 foizi zamonaviy texnologiyalardan muntazam foydalanadi.

❖ 67 foiz o'qituvchilar o'z darslarini loyihalashtirishda mustaqillikdan ko'ra tayyor andozalarga tayanadi.

Bu holat bo'lajak chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik (ChQBT) fanining zamonaviy talablarga mos bo'lmagan metodik asoslarda o'qitilayotganini ko'rsatadi. Aynan shu bois kreativ qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan metodika zarur.

3. Taklif etilgan metodik model va tajriba natijalari

Model 4 bosqichdan iborat:

Bosqich	Mazmuni
1.Diagnostika	O'qituvchining mavjud salohiyatini baholash
2.Integratsiya	Kreativ metodlar: debate, gamifikatsiya, case-study
3.Qo'llash	Amaliy dars jarayonida interaktiv metodlarni tadbiq etish
4.Refleksiya	O'qituvchi tomonidan faoliyatni tahlil qilish, mustaqil xulosa chiqarish

Tajriba natijalari (Surxondaryo va Toshkent viloyatidagi 5 maktabda):

Ko'rsatkich	Boshlanish (%)	Tajriba yakuni (%)
Kreativ salohiyat	27	61
Darsga qiziqish	45	90
O'quvchilarning faol ishtiroki	36	78
O'qituvchining yangicha yondashuvi	24	69

Natijalar shuni ko'rsatadiki, yangi metodika o'qituvchilarni ilhomlantirdi, dars sifati va o'quvchilarning motivatsiyasi keskin oshdi.

Xulosa va tavsiyalar. Bo'lajak chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik (ChQBT) o'qituvchilarining kreativ qobiliyatlari ta'lim sifatining muhim omilidir.

Interaktiv metodlar, gamifikatsiya va texnologik vositalar o'qituvchining pedagogik mahoratini kuchaytiradi.

Taklif etilgan 4 bosqichli metodika samaradorligi tajriba asosida tasdiqlandi.

Tavsiyalar:

1. Bo'lajak chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik (ChQBT) o'qituvchilari uchun muntazam kreativlikka yo'naltirilgan malaka oshirish kurslarini yo'lga qo'yish.

2. O'quv dasturlariga gamifikatsiyalashgan topshiriqlar va loyihaviy ishlarni kiritish.

3. Har bir o'qituvchi uchun kreativ kompetensiyalarni baholash mezonlarini ishlab chiqish.

4. Ushbu metodik modelni respublika bo'yicha tajriba-sinov asosida joriy etish ilmiy salohiyatini yuksaltiruvchi muhim omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. (2023). Toshkent: Adolat nashriyoti.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4884-son qarori. (2020). "O'zbekiston Respublikasini 2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasi to'g'risida". Lex.uz.
3. Jalolov, J. (2021). Pedagogik texnologiyalar asoslari. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
4. Qodirova, N. (2019). Kreativ o'qituvchi modeli: yondashuv va amaliyot. Ta'lim va fan jurnali, №2, 45–49-bb.
5. Xoshimov, O. (2022). Harbiy ta'lim tizimida innovatsion metodlar. Toshkent: Harbiy-nashr.
6. Po'latov, I. (2018). Bo'lajak chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik: uslubiy qo'llanma. Samarqand: SamDU nashriyoti.
7. Guilford, J. P. (1967). The Nature of Human Intelligence. New York: McGraw-Hill.
8. Torrance, E. P. (1995). Torrance Tests of Creative Thinking: Norms-technical manual. Bensenville, IL: Scholastic Testing Service.
9. Fridman, L. M. (2014). Kreativ pedagogik yondashuvlar harbiy ta'limda. Rossiya pedagogika jurnali, №3, 112–116-bb.
10. Rudenko, V. N. (2017). Kreativ metodlar asosida harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi. Belarus pedagogik axborotnomasi, №4, 61–65.
11. Tursunov, A. (2020). Kreativ o'qituvchi - harbiy tarbiya kafolati. Qozog'iston pedagogika jurnali, №1, 77–82-bb.

Saidmuratova Malohaxat Baxtiyorovna,
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti sport faoliyati,
Pedagogika va psixologiya fakulteti,
"Pedagogika va psixologiya" kafedrası dotsenti

O'ZLASHTIRISHI PAST BO'LGAN O'QUVCHILAR BILAN ISHLASH METODIKASI

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zlashtirishi past bo'lgan o'quvchilar bilan ishlash metodikasi, balalarda kitobga mehr uyg'otish, bolalardagi bilish jarayonini shakllanishi, bo'sh o'zlashtiruvchi, uslub va muammo aniqlash doirasida amalga oshirilgan ishlarni tahlili keltirilgan.

Kalit so'zlar: o'zlashtirishi past bo'lgan o'quvchilar, metodika, individual yondashuv, differensial ta'lim, pedagogik texnologiyalar, motivatsiya, ta'lim samaradorligi, qiziqish uyg'otish, rag'batlantirish usullari, o'quv faoliyatini tashkil etish, o'quvchi ehtiyojlari, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, qo'llab-quvvatlash, diagnostika, korreksion ishlar, bilimlarni mustahkamlash, o'qitish strategiyalari, ijobiy muhit, interfaol metodlar, mustaqil ishlarni tashkil etish.

Аннотация. В данной статье представлен анализ работы, проводимой в рамках методики работы с учащимися с низкой успеваемостью, привития детям любви к книге, формирования познавательного процесса у детей, свободного усвоения, методики и проблемного выявления.

Ключевые слова: учащиеся с низкой успеваемостью, методика, индивидуальный подход, дифференцированное обучение, педагогические технологии, мотивация, эффективность обучения, пробуждение интереса, методы поощрения, организация учебной деятельности, потребности учащихся, личностно-ориентированный подход, поддержка, диагностика, коррекционная работа, закрепление знаний, стратегии обучения, позитивная среда, интерактивные методы, организация самостоятельной работы.

Annotation. The article presents an analysis of the work carried out within the framework of the methodology of working with students with low academic performance, instilling in children a love of books, the formation of the cognitive process in children, free assimilation, methodology and problematic identification.

Key words: low-performing students, methodology, individual approach, differentiated education, pedagogical technologies, motivation, educational effectiveness, methods of arousing interest, motivation, organization of educational activities, student needs, personality-oriented approach, support, diagnostics, correctional work, knowledge consolidation, teaching strategies, positive environment, interactive methods, organization of independent work.

Kirish. Bugungi kunda dars o'tishda ta'lim samaradorligini oshirish uchun metodlar va pedagogik texnologiyalar orqali o'quvchilarni darsa bo'lgan qiziqishini oshirishiga yordam berilmoqda. Buni dars jarayonida muhim bo'lgan omillar ta'minlab beradi. Zamonaviy raqamli texnologiyalari davrimizda ta'limning eng muhim sifatlari uchun sharoitlar, imkoniyatlar juda ham ko'pdir. O'qituvchi dars mashg'ulotlarida maqsadga erishishda qo'llanadigan o'zining dars o'tish metodi, dars o'tish mahorati, dars o'tishda qo'llaniladigan uslubi, dars o'tish jarayonida o'quv xonasining jihozlanganligi albatta o'quvchining ko'nikma olishida muhim ro'l hisoblanadi. Dars mashg'uloti maqsadi, mazmuni, shakl, uslub va vositalari ta'lim jarayonlari mazmunini tahlil qilish uchun qo'llaniladigan an'anaviy kategoriyalar bo'lib hisoblanadi. Aynan shu kategoriyalar ma'lum predmet, mutaxassislik yoki ixtisoslik bo'yicha o'quv-tarbiyaviy jarayonni tashkil qiluvchi pedagog faoliyatining predmeti sifatida yuzaga chiqadi. Qayd etilgan pedagogik yo'naltirilgan pedagogik faoliyatning qonuniyat va mezonlarini tizimlashtiruvchi omil vazifasini bajaradi.

Bugungi kunning zamonaviy o'qituvchisi dars jarayonida «Aktyor» emas, aksincha «Rejissyor» bo'lishi kerakligini anglashi lozim. Buning uchun esa u bir necha yangicha ta'lim usullarini yaxshi bilishi kerak.

Shu yerda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev "Mustaqil o'ylay oladigan tafakkur yuritib to'g'ri ma'qul va maqbul ish tuta oladigan vatanparvar shaxslarni shakllan-tirish va tarbiyalash kerak deb ta'kidlaydi hurmatli yurtboshimiz o'z nutqlarida. Ushbu yuqoridagi prezidentimiz ta'kidlaganidek, bugungi kunning o'qituvchisi xar tomonlama yetuk, bilim saviyaga ega bo'lgan, dunyo qarashi keng bo'lgan motivator ham bo'lishi lozim.[4]

Bugungi kunda ta'lim tizimida o'quvchilar amaliy ko'nikmalarni olishlarida muammolar kamroqday, lekin davomati past va bo'sh o'zlashtiruvchi uy ta'limida o'qiyotgan o'quvchilar uchun muammolar bor desak adashmaymiz. Bu muammolarni bartaraf etishda hozirgi kunda qilinayotgan ishlar zahirida maktablarda inklyuziv ta'lim joriy qilinishi, professor-o'qituvchilarga, oliy ta'lim tizimlarida imkoniyati cheklangan o'quvchilar bilan ishlashda ilmiy ishlarni ko'payganini guvohi bo'lyapmiz.

Tadqiqotlar, kuzatishlar asosida ayta olamizki, boshlang'ich ta'lim davrida o'quvchida o'yin faoliyatining o'rnini o'qish faoliyati egallaydi. O'qib-o'rganish bolaning vazifasi, ijtimoiy burchi bo'lib qoladi. O'qish jarayonida u darsliklarini va o'quv qurollarini saranjom saqlash, o'z vaqtida o'rnidan turish, maktabga belgilangan vaqtda borish, uyga berilgan vazifalarni bajarish yuzasidan ko'nikmalarni o'zlashtiradi. O'quvchi tobora mas'uliyatli bo'lib boradi. Bilimlar bolaning saviyasini o'stiradi, aqliy rivojlanishini ta'minlaydi, sezgilari va irodasining o'sishiga ta'sir ko'rsatadi. Biroq, bu davrda ham bolaning diqqati hali beqaror bo'ladi. O'zlashtirishi past o'quvchi xotirasida ham o'zgarishlar ro'y beradi. O'quvchida mustahkamlash yaxshi bo'lsa, ta'lim jarayonida o'quv materialining ko'p qismini ixtiyoriy ravishda eslab qoladi. Shu bilan birga o'z-o'zini doimo nazorat qilib borishi lozim. Buning natijasida o'quvchining xotirasi takomillashadi, tafakkuri va fikrlashi o'sadi. Ular o'zlari idrok etgan yoki tasavvur qilgan narsalar haqidagina fikr yuritadilar. Mantiqiy tafakkurning dastlabki ko'rinishlari shakllana boshlaydi. Uy-ta'limidagi o'quvchilarni xar hil toifalari mavjud. Masalan ko'zi zaif o'quvchi, tayanch harakatida nuqsoni bor va boshqa turdagi o'quvchilar mavjud. Ushbu toifadagi o'quvchilar bilan ham psixologik, motivator, kreativ yondashib ishlash albatta maqsadga muvofiq bo'ladi. Ularda qiziquvchanlik, intilish kuchli lekin fikrlash doirasi kamroq bo'ladi. Avvalo fanga qiziqitirishda motivatsion, inovatsion tushunchalar dars mashg'ulotlari olib borilsa fanga, darsga nisbatan qiziqish yuzaga keladi. Ular ta'lim olishni burch ekanligini anglab yetadilar. Dars vaqtida o'quvchi faoliyatiga qo'yilgan yuqori baho o'quvchilarda ruhiy tetiklik, shodlik, iftixor kabi hissiy kechinmalarni tug'diradi.

Ammo o'quvchilar orasida fanlardan orqada qolish, o'zlashtirishi past baholanadiganlari ham uchray turadi. Ushbu o'quvchilar bilan har bir sinf o'qituvchisi alohida ishlarni olib borishi va ulardagi individuallikni aniqlash va shu orqali kamchiliklarni o'z vaqtida aniqlab, imkon qadar bunga yechim topishi zarur. Shunday ekan ta'lim o'qituvchisi har tomonlama yetuk, o'tkir diplomat, o'z kasbini ustasi, intellektual salohiyatga ega shaxs bo'lishi shart. Har bir sinfda dars berish jarayonida fanlarni o'zlashtirishi past bo'lgan o'quvchilarga duch kelamiz. Bu o'quvchilar bilan ishlash o'qituvchidan yuqori malaka talab qiladi. Bu jarayonda o'qituvchi yangi metodikalarini qo'llashi orqali, past o'zlashtiruvchi o'quvchilarning faolligini oshirishi va bu orqali past o'zlashtiruvchi o'quvchilarning boshqa tengdoshlari qatoriga yetib olishini ta'minlash lozim. Shundagina har bir o'qituvchisi o'z faoliyatini to'g'ri yo'lga qo'ya olgan va har bir o'quvchi bilan individual ishlash jarayonini amalga oshira olgan hisoblanadi.

Bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilarni mustaqil ishlashga o'rgatish yaxshi samara beradi. Mustaqil faoliyat insonni ziyrak va hozirjavob qiladi. Bu faoliyat kichik yosh-dagi maktab o'quvchilarida ta'limga uyg'un holda rivojlanishi kerak. Buning uchun, avvalo, o'quvchilarni mustaqil faoliyatga ruhan tayyorlash, ularda biror ishni qila olishga va shu ishni sifatli bajarishiga ishonch uyg'otish lozim. [4]

Mustaqil ish turlari, avvalo, o'qituvchi tomonidan puxta o'ylangan, ta'lim maqsadiga yo'naltirilgan va davomiy bo'lishi kerak. Bunda har bir o'quvchining imkoniyati hisobga olinishi, yosh xususiyati, qiziqishlari ham e'tibordan chetda qolmasligi kerak. O'quvchilarni aqliy rivojlantirish shartlaridan biri topshiriqlarni to'la "eslab qolib" bajarishdir. Bunda bajariladigan ishning maqsadini tushungan (tasavvur qilgan) holda uning rejasini belgilash va ish usulini tanlash, yo'l qo'yilgan xatolarni mustaqil topa olish va uni tuzata bilishlariga alohida e'tibor beriladi. O'quvchilarning topshiriqlarni tez, to'g'ri bajarishi uchun qulay usullarni tanlash, yo'naltiruvchi savollar berib, tayanch so'zlar tavsiya etish foydalidir.

Kichik maktab yoshi davrida faoliyatni va xulq-atvo'rni motivlashtirish o'ziga xos xususiyatlarga ega. "Bolalar nimani yaxshi ko'rishadi va nimani istashadi?" degan savolga S.T.Shatskiy shunday javob beradi:[4]

Bolalarda til topishish instinkti kuchli rivojlangan, ular bir-birlari bilan tezda tanishib oladilar - o'yinlar, hikoyalar, o'zaro gap sotish, lofchilik kabilar ana shunday instinkning belgilaridir. Bolalar tabiatan mohir tadqiqotchi. Ulardagi tez qo'zg'aluv-chanlik, oxiri ko'rinmaydigan savollar, hamma narsaga tegib ko'rish, ushlab ko'rish, tatib ko'rishga intilish sababi ana shunda. Bolalar o'zini ko'rsatib turgisi keladi, o'zi haqida, o'z taassurotlari haqida gapirgisi, o'rtoqlashgisi keladi. O'z menligini tez-tez namoyish etib turishi ana shundan. Uning fantaziyalari va tasavvurlari boy bo'ladi - bu bolalar ijodkorligi instinktidir. Bolalar hech narsadan bir narsa yaratishni, qandaydir g'ayrioddiy narsalarni to'qib chiqarishni yaxshi ko'rishadi.

O'quvchilarda xarakterning shakllanishida taqlidchanlik instinkti katta rol o'ynaydi. Boshlang'ich ta'lim jarayonida bo'sh o'zlashtirishni vujudga keltiruvchi omillar, o'zlashtirmovchi o'quvchilarning psixologik xususiyatlarini o'rganish ta'lim jarayonida o'quvchi o'zlashtirmasligining oldini olishga yo'naltirilgan chora-tadbirlar tizimini ishlab chiqish imkonini beradi.

Bo'sh o'zlashtirishning oldini olish bo'yicha tadbirlar tizimi har bir o'quvchi real o'quv imkoniyatlarining barcha asosiy tarkibiy qismlarini kompleks rivojlantirishga, ya'ni shaxsning intellektual, irodaviy, hissiy sohalarini bir vaqtda rivojlantirishga, uning ta'lim va tarbiyasini ta'minlash, o'qishga va jamoaga ijobiy munosabatini rivojlantirish, uning ishga qobiliyatini shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. O'quvchi real o'quv imkoniyatlaridan birining shakllanishi muhimligini yetarlicha baholamaslik, bu tizimning yaxlitligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Natijada bo'sh o'zlashtirishning muvafaqqiyatli oldini olishga olib kelmaydi.[2]

O'quvchilarni zo'riqish va turli psixologik ta'sirlardan asrash, qiziqarli o'yinlar orqali bilimlarini mustahkamlash muhim ahamiyat kasb etadi. O'qituvchi o'quvchilarni ziyraklik va chaqqonlikka hamda fikrini to'g'ri va aniq ifoda etishga undovchi o'yinlardan foydalanishi samarali natija beradi. Masalan, "G'oyib bo'lganini top" o'yinida turli geometrik shakllar yozuv taxtasi yoki magnitli doskaga tartibsiz joylashtiriladi. O'quvchilar shakllarni ko'rib bo'lgach, o'qituvchi "Tun", deydi. Bolalar ko'zini yumadi. O'qituvchi shakllardan bir nechtasini olib, yashiradi va "Kun", deydi. O'quvchilar ko'zini ochib, qaysi shakllar g'oyib bo'lganini aytishi kerak.

Bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilarni aniqlash va ular bilan ishlash o'qituvchidan alohida sabot va mas'uliyatni talab etadi. Shu bois bu toifa bolalar bilan shug'ullanish uchun, avvalo, yakkama-yakka suhbat o'tkazib, ularning qiziqishlarini aniqlash lozim. Maxsus jurnal tutilib, bolalarning o'zlashtirishini muntazam monitoring qilib borilishi, o'quvchilarga qiynalayotgan fanidan alohida mashg'ulotlar daftari tuttirish kabi usullar ham samarali hisoblanadi. Shuningdek o'quvchilardagi ijobiy o'zgarishlar rag'batlantirilishi muhim. Bo'sh o'zlashtiruvchilarning faolligini oshirish uchun ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini hamda nutqini rivojlantirish kerak. Bunda turli ertaklardan foydalanish mumkin.

O'qituvchi dars o'tishda boshqa ko'plab usullardan ham foydalanishi lozim. Eng muhimi, ular samara berishi. Shuningdek, o'zlashtirishi past o'quvchilar uchun dars mashg'ulotini to'liq tushunish uchun innovatsion usullarni soddalashtirish va ularni tashkil etish ham muhim

ahamiyat kasb etadi. Bu orqali nafaqat o'quvchining o'qish savodxonligi ortadi, shu bilan birgalikda dunyoqarashi ham kengayadi. Ayniqsa, boshlang'ich o'rgatishda dastlab o'qish darsligiga etibor berish kerak va unda juda ham ko'plab hikoyalar beriladi.

O'qish darsida hikoyaning rejasini tuzish uchun quyidagicha xotiranoma juda foydalidir.

1. Hikoyani o'qi.
2. Uni qismlarga ajrat.
3. Har bir qismdagi asosiy masalalarni top.
4. Har bir qismga sarlavhalar qo'y.
5. Qismlarning sarlavhalaridan reja tuz.

O'quv topshiriqlarining har xil turlaridan foydalanish o'quvchilarni ishga. Ijodiy yondashishga va nazariy bilimlarni amalda qo'llashga yordam beradi. Bunga erishish uchun o'quvchilarning bilimlarini ularning dastlabki tushuncha, tasavvur va ko'nikmalarini shakllantirgan materiallardan boshqacha materiallar asosida mustahkamlash va takomillashtirish kerak. Shuningdek, bu materiallar ko'p variantli topshiriqlardan tashkil topib, ularning har biri o'ziga xos bilishga doir va mantiqiy topshiriq bo'lishi maqsadga muvofiqdir. O'rganish mashqlarining ana shunday yo'lga qo'yilishi o'quvchilar ongida yangi bog'lanishlar hosil bo'lishiga va shunga ko'ra materialning yaxshiroq o'zlashtirilishiga yordam beradi. Past o'zlashtiruvchi o'quvchilar davlat ilg'or ta'lim texnologiyalaridan foydalanish muhim masala hisoblanadi. Chunki o'sha o'quvchi an'anaviy darslarda, yoki har doim jamoa bo'lib o'tkaziladigan darslarda ta'limni o'ziga qabul qila olmagan. Shunday ekan past o'zlashtiruvchi o'quvchilar bilan dastlab barcha metodikalari individual qo'llab, keyin ularni jamoaviy metodikalar va doimgidek ta'lim-tarbiyada jarayoniga jalb qilish kerak. Dars samaradorligini oshirishda innovatsion usullardan foydalanish o'qituvchilar mahoratini oshirish avvalo ularning maxsus kasbiy salohiyatiga bog'liq. Innovatsion usullardan foydalanish o'qitiladigan fanlarning soatini inobatga olgan holda ular bilimni oshirish muammosini ham har hil yo'llar bilan hal qilish zarur. Ammo, klaster metodi mahorati shunday universal komponentlarni o'z ichiga qamrab oladiki, ushbu

Orqada qolish har xil sabablarga ko'ra vujudga keladi va o'zining tabiatiga ko'ra turli xil bo'ladi. Salbiy natijalarni, ularning sabablarini o'rganmasdan turib fiksatsiya qilish vaziyatni o'zgartirmaydi. Orqada qolishning keyin esa o'zlashtira ololmaslikning sababini qanday bilish mumkin? Korreksiyaning samarali bo'lishi uchun shu asosiy ipchani qanday topish mumkin?

O'zlashtiraolmaslik qaysi tur yoki tipga taaluqli? U qaysi sabablarga ko'ra kelib chiqadi?

U yoki bu o'zlashtiraolmaydigan o'quvchini korrektsiyasining qaysi guruhiga kiritish mumkin? Hattoki talaba ham qobiliyatining yetishmasligi sababli o'zlashtiraolmasligi mavjud bo'lgan o'quvchini aniqlay oladi. Bunda ularni yo'q qilishga qaratilgan yondashuvlar ham bir xil bo'lmaydi.

Har bir orqada qoluvchi o'quvchiga individual yondashuv juda zarur. Uni o'quvchilari to'la sinflarda va o'qituvchining ishi ko'p, qiyin vaziyatlarda amalga oshirish qiyin bo'ladi.

Shuning uchun oldin o'zlashtira ololmaslik sabablarini aniqlab olish keyin esa o'qituvchi maqsadga yo'nalgan korreksion faoliyatni amalga oshirishi uchun bolalarni tipik guruhlariga birlashtirishi kerak bo'ladi.

Noorganik xarakterdagi sabablarga quyidagilar kiradi:

1. Ilk rivojlanish xususiyatlari;
2. orqada qolishning funksional rivojlanish darajasi;
3. bolaning sog'lomlik holati;
4. organ va sistemalardagi buzilishlarining mavjudligi (ularning xarakteri);
5. oiladagi tarbiyaning sharoitlari.

Ushbu sabablar ichida maktabning ichki sabablari mavjud emas. Ularni ko'rishmaydi va tan olishmaydi va faqatgina bola boshlang'ich maktabga yoki boshqa maxsus sinfga o'tgandagina aynan ana shu sabablar asosiy bo'lganligi tan olinadi.

Pedagoglar o'zlarining kamchiliklarini yashirishga harakat qilishadi.

Asosiy sabablar bilan bog'liq ravishda orqada qoluvchi o'quvchilarning quyidagi guruhlarini ajratamiz:

- maktab uchun yetarli darajada rivojlanmagan;
- funksional yetilmagan-kuchsizlangan;
- sistemali tarzda orqada qoluvchilar;
- nostandart bolalar;
- maxsus bolalar;
- maktab yoki oilada deprivirlangan bolalar(depressiyaga uchragan)
- pedagogik jihatdan qarovsiz qolgan bolalar.

Maktab uchun yetarli darajada rivojlanmagan bolalar orqada qoluvchi yoki o'zlashtirmaydigan o'quvchilarning taxminan to'rtidan bir qismini tashkil qiladi. Ularning bolalik davridagi buzilishlar ko'zga tashlanadi. (homiladorlik davri patologiyasi, tug'ruq travmasi, og'ir kasalliklar yoki jismoniy rivojlanishda qoloqlik) ular har xil xronik kasalliklar bilan o'g'rishadi. Ko'pincha yaxshi bo'lmagan mikrosotsial sharoitlarda yashashadi.

Yaxshi rivojlanmagan bolalar maktabning o'qitish sharoitiga, kun tartibiga, o'quv yuklamasiga qiyinchilik bilan moslashadilar. Va o'qitishning birinchi bosqichlaridayoq maktabga moslasha olish yoki o'zlashtiraolmaslik bo'yicha ma'lum bir aniq xavf guruhini tashkil qiladilar.

Va ko'pincha ular qiyin orqada qoluvchi muammoli bolalar guruhini tashkil qiladilar yoki ular maktab o'qituvchilari uchun qiyinchiliklar tug'diradilar.

Fiziologik yetilmagan bolalar.

Ularda maktabning topshiriqlarini bajarish uchun hohish bo'ladi va ular vijdonan o'qishga harakat qiladilar lekin o'qishining dastlabki birinchi oylaridayoq ularning xulq-atvorlari yoki o'zini his qilishi o'zgaradi. Bir xillari yig'logi, injiq bo'lib qolishadi. Bosh og'rig'idan uxlay olmasliklari va ovqat kam yeyishlaridan shikoyat qilishadi. ularni hozircha tushuntirish mumkin: chunki hozir bolada yangi sharoitlarga moslashish jarayoni kechadi va bular asoratsiz bo'lmaydi.

Lekin 2-3 oy o'tadiyamki, bu holat o'zgarmaydi, muvaffaqiyatlar bo'lmaydi. Va shundagina bolaning organizmi hali maktab uchun yaxshi yetilmaganligi, o'qishga bolaning kuchi yo'qligi ma'lum bo'ladi.

Ba'zi bolalar juda tez charchab qolishadi (maktabiy chidamlilik bo'lmaydi), boshqalari esa diqqatlarini jamlay olishmaydi (ixtiyoriy diqqat rivojlanmagan, iroda ham yaxshi shakllanmagan bo'ladi), uchinchilari esa birinchi kunlarda olingan kirish testlari natija larini qayta tasdiqlasha olmaydi. Natijada orqada qoluvchi, sekin o'zlashtiruvchi o'quvchilar paydo bo'ladi, ba'zilari esa dasturni ham umuman o'zlashtira olmaydi.

Ko'pchilik bolalar tez-tez kasal bo'lib qolishadi, darslarni qoldirishadi va natijada xuddi shunday orqada qolib ketishadi.

Kuchsizlangan madorsiz bolalar.

Hech kimga sir emaski, birinchi sinfga qabul qilinadigan bolalarning orasida faqatgina 20-25% amaliy sog'lom bolalar bo'ladi. To'liqmas ma'lumotlarga qaraganda 30-35% birinchi sinf bolalari har xil xronik: quloq, tomoq va burun kasalliklari bilan, 8-10% ko'z bilan bog'liq buzilishlari bilan, 20% bolalar uzoqni ko'ra olmaslik, 15-20% nerv-psixik jihatdan buzilishlar bilan og'rishar ekan.

Bu bolalar ularning tengdoshlariga qaraganda maktabdagi ta'limga qiyinchilik bilan moslashadilar. Ularni uyida asrashgan, asabiylashishiga yo'l qo'yishmagan. Ularning rivojlanishi normadan orqada qolgan. Ular bilimlari, ma'lumotlari, ko'nikmalari zahirasi chegaralanganligi, atrofdagi sharoitga nisbatan yomon orientatsiyalanishi, o'qituvchilar sinfdoshlar bilan aloqadagi qiyinchiliklar, sinfda noto'g'ri xulq-atvorda bo'lishi, o'quv motivatsiyasining yetarli rivojlanmaganligi bilan xarakterlanadilar.

Kuchsiz bolalarning boshqa kategoriyasi ham bor. Ularga uyida hamma narsaga ruxsat berilgan bolalar kiradi. Ular tez harakatlanuvchan, boshqarilmaydigan, tez charchatadigan,

diqqatni jamlay olmaydigan va uzoq muddat bir ishni qila olmaydigan bolalar bo'lishadi. Bolalarning bu toifasi o'quv materialini o'zlashtirishda katta qiyinchiliklarga uchrashadi. Har bir sinfda 30-40% shunday bolalar bo'ladi. Bu bolalarni o'qitish murakkab jarayon bo'lib, u o'qituvchidan yuksak sabr-toqat, kasbiy mahoratni talab etadi.

Sistemali tarzda orqada qoluvchi bolalar.

Sistemali o'qitish bilan bog'liq bo'lgan haddan ziyod emotsional, aqliy, jismoniy yuklamalar ushbu bolalarning sog'lig'ini yomonlashuviga ahamiyatli tarzda ta'sir qilishi mumkin bo'ladi. O'qishdagi qiyinchiliklar ko'pincha xulq-atvorida va rivojlanishida bir nechta buzilishlari bo'lgan bolalarda uchraydi. Tizimli o'qitish ko'pincha salbiy natijalarga olib keladi.

Birinchi marta qaraganda hamma funksiyalari alohida tarzda rivojlanagan, yetarlilik, lekin umumiy uyg'unlik yo'q. Ana shu bolalar tizimli ravishda orqada qoluvchi bolalar guruhini tashkil qilishadi. Har hil funksional sistemalardagi ko'zga ko'rinmaydigan buzilishlar bir qator ko'zga tashlanadigan buzilishlarga olib keladi: tormozlanish, harakatli bezovtalanish, giperfaollik. Haddan ziyod qo'zg'aluvchan ba'zan agressiv bolalar yuqori yuklamani qiyinchilik bilan o'tkazadilar, ularda ishchanlik qobiliyati ham tez pasayadi.

Ular o'zlarining faoliyatlarini rivojlantirish diqqatini jamlashga, tengdoshlari bilan normal muloqotni amalga oshirishga qodir bo'lmaydilar, o'zlarini boshqara olmaydilar, rad etilishdan tez ta'sirlanadilar, ular o'zlariga yoqqan ishlarni qilishni yoqtiradilar ushbu bolalarda xulq-atvordagi buzilishlar yozuvdagi, o'qishdagi matematikaga oid bir butun kompleks qiyinchiliklar bilan birga kechadi. 1-sinfda ularda harflarni tanishlari, chiroyli va ozoda yozishni uzoq muddat davomida o'zlashtira olmaydilar, ularning yozuvlari hunik, daftarlari betartib bo'ladi. o'quv yilining ohiriga kelib esa ular sinfga doir dasturni ham o'zlashtira olmaydilar.

Ularning xulq-atvoridagi alohidaliklari, doimiy nizolar sinfdagi sharoitni ahamiyatli tarzda qiyinlashtiradi.

Nostandart bolalar

Ular orasida turli xil sabablarga ko'ra o'rta maktabdan tushib qoluvchilarga; yuqori istedodlilar, qobiliyatlilar, vunderkindlar-umidsiz orqada qoluvchilar, aqliy rivojlanishda alohida bolalar kiradi.

Bolalarning yana bir gurihi mavjud bo'lib, ular sekin ko'p o'ilyidigan bolalar hisoblanishadi. Bularning hammasi ularning kasalliklari, rivojlanishda orqada qolish, nerv sistemasidagi o'ziga hoslik, karakteri, temperamenti bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Bunday bolalar deyarli sog'lom ko'pincha qobiliyatli bo'ladilar. Ular tengdoshlaridan faqatgina sekin faoliyat qilishlari bilangina ajralib turadilar. Ishga boshqalardan ko'ra ko'proq berilib ketadilar, bir turdagi ishdan boshqa turdagi ishga qiyinchilik bilan o'tadilar. Sinf ishinining umumiy tempi ular uchun kuchlilik qiladi. Dars davomida kerakli narsalarni yozib olishga, hamma masalalarni yechishga ulgurishmaydi, shoshilishadi, asabiylashishadi lekin shundayam boshqalarga yeta olishmaydi.[1]

Harflar yomon chiqadi, xatolar soni ko'payaveradi. Ular uchun maktab qiyinchilik tug'diradi. O'qituvchi har doim ham bunday bolani tushunavermaydi, ularni sekin ishlayotganligi uchun urushadi bu esa uning xatosi chunki u bu uning hisoblashishi kerak bo'lgan individual xususiyati ekanligini unutib qo'yadi. Nostandartlar orasida iqtidorli lekin o'zini tutib olmagan, tormozlangan bolalar ham bor. Ular nafaqat sekin o'ylashadi, balki hamma ishda tormozlanadilar. Tormozlangan bola bir ish faoliyatidan boshqasiga qiyinchilik bilan o'tadi. Masalan, tanaffusdan dars jarayoniga, darsda esa bir ish turidan ikkinchisiga. U uchun vaqt juda zarurdir. U ishlash kerak bo'lganda sekin qimirlaydi, portfelini titkilaydi, narsalarini yerga tushurib yuboradi. O'qituvchi uchun uni shoshiltirmaslik, ortiqcha tanbehlar bermaslik ayniqsa baland ovoz bilan gapirmaslik uchun sabrli bo'lish talab qilinadi. Bunday bolalarni korreksiya qilish uchun ularga katta jismoniy kuch talab qilinadigan faoliyatning har xil turlarini berish foydali hisoblanadi. Ko'pgina hollarda bunday bolalar tinchlikka muhtoj bo'ladilar. Ularni chalg'itish uchun bo'rni obkelish, yoki lattani ho'llab kelish kabi zarur topshiriqni berish foydali bo'ladi. Ularni diqqatini yomon hatti harakatga jamlashning keragi

yo'q. Undan ko'ra unga uning xulq-atvoridagi kamchiliklarni tushuntirish, ularni to'g'irlash uchun maslahat berish ancha yahshiroq bo'ladi.

Nostandart, alohida bolalarga yana haddan ziyod tez, doimo hissiyotli, doimo shoshilib yuradigan bolalar ham kiradi. Bularga hali savolni oxirigacha eshitmasdan turib qo'lini ko'taradigan o'quvchilar kiradi. Ular o'rinlaridan turib ketadilar, asabiylashib tezroq-tezroq deb gapirib yuboradilar.

Pedagog ularni ko'rib turib ularga tez bajarilishi kerak qiyin topshiriqni berishi ular bilan sabrli bo'lib ishlashi, o'zini tutib turolmaslik bilan bog'liq korreksion guruhlarida ishlashi lozim bo'ladi.

Maktab va oilada deprevirlangan bolalar

Maktab o'quvchilarining ahamiyatli qismi nomaqbul mikroijtimoiy guruhlarida tarbiyalanadilar. Bu ijtimoiy tubanlik alkagolik ota-onalar, janjal va nizolar atmosferasi, bolalarga nisbatan qattiq va sovuq munosabat, nohaq jazolash.

Ba'zida maktab ham ularning hayotidagi qiyinchiliklarni pedagogik tubanlik orqali yanada og'irlashtiradi, ijtimoiy tubanlikka pedagogik tubanlik ham qo'shiladi. O'qituvchiga bunday parishonxotir o'zlashtirishi, esda saqlashi past o'quvchilar tanish bo'ladi. Ularda 1-darsning o'zidayoq charchoq hosil bo'ladi. Ular o'qituvchining tushuntirishlarini qiyinchilik bilan tushunishadi, darsga ahamiyatsiz qarashadi, partaga yotib olishadi, ba'zan uxlab ham qolishadi.[3]

Ko'p hollarda bunday bolalar bosh og'rig'iga va bosh aylanishiga shikoyat qiladilar. Ular faoliyatining sekin tempi, vazifani butun sinf bilan birgalikda bajara olmaslik bilan harakterlanadilar. Dars jarayonida har gal tashqi ta'sirlarga tez beriladilar, biror bir ishni uddalay olmidilar va yig'loqi bo'ladilar. Ko'pincha hech bir sababsiz kuladilar. O'qish jarayonida qatorini yo'qotib qo'yadilar, ba'zan uy ishlarini yahshi bajarib keladilar lekin darsda javob berishda o'zlarini yo'qotib qo'yib, chalkashib ketadilar.

- o'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish orqali falsafiy dunyoqarashni qaror toptirish, hayotiy-ijtimoiy muammolarni anglashga undash, o'z-o'zini nazorat qilishga odatlantirish, o'z taqdiri, hayot yo'liga maqsadli yondoshuv hissini uyg'otish;

- o'quvchi yoshlarni umuminsoniy va milliy qadriyatlar, boy madaniy meros bilan tanishtirish, dunyoviy bilimlarni egallashga bo'lgan talab va ehtiyojlarini qondirish, ularda badiiy-estetik didni shakllantirish;

- o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish, ularning intellektual imkoniyatlarini aniqlab, rivojlantirishga yo'l ochish. O'quvchilar ijodkorligi va iqtidorini qo'llab-quvvatlash uchun qulay pedagogik shart - sharoitlar yaratish;

- o'quvchilarda jamiyat tomonidan e'tirof etilgan axloqiy me'yorlarni shakllantirish;

- o'quvchilarda jamoaviy axloq va turmush tarzi qoidalariga hurmat bilan qarashni tarbiyalash, fuqarolik tuyg'usi va ijtimoiy mas'uliyat hislarini rivojlantirish, o'z mamlakati ravnaqi yo'lida jonbozlik ruhida tarbiyalash;

- vatanparvarlik tarbiyasini yo'lga qo'yish, o'z xalqi, davlatiga sadoqatni shakllantirish, vatan himoyasi uchun hamisha shay bo'lib turishga o'rgatish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Xoliqova Z. R. Davomati va o'zlashtirishi past oquvchilar bilan ishlash metodikasi. Farg'ona ICHSHUI kasb-hunar maktabi maxsus fan o'qituvchisi maqola

2. Qayumxo'jayeva Y. O'quvchilarnig kitobxonlik madaniyatini shakllantirish imkoniyati A.Qodriy nomidagi Toshkent davlat madaniyat instituti 2007 y.

3. Kashkarov A.P. Bolaning shaxsiy manfaati. Bolalar adabiyoti byulleteni. 2-son. Sankt-Peterburg, 2011, p. 126-130

4. Saimuratova M.B Bolalarda kitob o'qishga qiziqishni shakllantirishning psixologik xususiyatlari. Avtoref. diss..... . ps. n. - T., 2023

Sharopov Jahongir Mustaqim o'g'li,
Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti tayanch doktoranti
Jahongir.user@gmail.com

GIBRID TA'LIM MUHITIDA FLIP-KITOBBLAR: AN'ANAVIY VA RAQAMLI KIMYO TA'LIMI INTEGRATSIYASI

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot gibridd ta'lim muhitida flip-kitoblar texnologiyasidan foydalanib, an'anaviy va raqamli kimyo ta'limi integratsiyasining pedagogik modelini ishlab chiqishga bag'ishlangan. Tadqiqotda Adobe Photoshop yordamida vintage uslubida dizayn qilingan sahifalar, Camtasia Studio orqali tayyorlangan video materiallar, HailuoAI va CrazyTalk 8 dasturlari yordamida jonlantirilgan tarixiy olimlar tasvirlari, ChatGPT va Claude AI orqali yaratilgan interaktiv simulyatorlar hamda iSpring QuizMaker dasturida ishlab chiqilgan testlar integratsiyalangan. Flip PDF Professional dasturi yordamida yaratilgan raqamli kitoblar an'anaviy ta'lim metodlari bilan uyg'unlashtirilgan holda qo'llanilgan. Tadqiqot natijalari flip-kitoblar texnologiyasi talabalarning kimyoga bo'lgan qiziqishini oshirish, tanqidiy va kreativ fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish hamda tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirishda samarali vosita ekanligini ko'rsatdi. Ishlab chiqilgan pedagogik model universitet talabalarining zamonaviy muammolarni tahlil qilish va innovatsion yechimlar topish qobiliyatlarini sezilarli darajada yaxshilashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: gibridd ta'lim, flip-kitoblar, kimyo ta'limi, raqamli texnologiyalar, interaktiv simulyatorlar, multimedia, Adobe Photoshop, Camtasia Studio, HailuoAI, CrazyTalk 8, ChatGPT, Claude AI, iSpring QuizMaker, Flip PDF Professional, tanqidiy fikrlash, kreativ fikrlash.

Аннотация. Настоящее исследование посвящено разработке педагогической модели интеграции традиционного и цифрового обучения химии с использованием технологии флип-книг в условиях гибридного образовательного процесса. В исследовании использованы страницы в стиле винтаж, оформленные с помощью Adobe Photoshop, видеоматериалы, подготовленные в Camtasia Studio, анимированные изображения исторических учёных с помощью программ HailuoAI и CrazyTalk 8, а также интерактивные симуляторы, созданные с использованием ChatGPT и Claude AI. Тесты были разработаны в программе iSpring QuizMaker. Цифровые книги, созданные в Flip PDF Professional, применялись в сочетании с традиционными методами обучения. Результаты показали, что технология флип-книг является эффективным инструментом для повышения интереса студентов к химии, развития их критического и креативного мышления, а также формирования исследовательских навыков. Разработанная педагогическая модель способствует значительному улучшению способностей студентов вузов анализировать современные проблемы и находить инновационные решения.

Ключевые слова: гибридное обучение, флип-книги, обучение химии, цифровые технологии, интерактивные симуляторы, мультимедиа, Adobe Photoshop, Camtasia Studio, HailuoAI, CrazyTalk 8, ChatGPT, Claude AI, iSpring QuizMaker, Flip PDF Professional, критическое мышление, креативное мышление.

Annotation. This study is dedicated to the development of a pedagogical model for integrating traditional and digital chemistry education using flipbook technology in a hybrid learning environment. The research incorporates vintage-style page designs created with Adobe Photoshop, video materials produced via Camtasia Studio, animated depictions of historical scientists using HailuoAI and CrazyTalk 8, interactive simulators developed with ChatGPT and Claude AI, and assessments created in iSpring QuizMaker. The digital books, designed using Flip PDF Professional, were applied in combination with traditional teaching methods. The results demonstrate that flipbook technology is an effective tool for increasing students' interest in chemistry, enhancing their critical and creative thinking skills, and

fostering research competencies. The developed pedagogical model significantly contributes to improving university students' ability to analyze contemporary challenges and find innovative solutions.

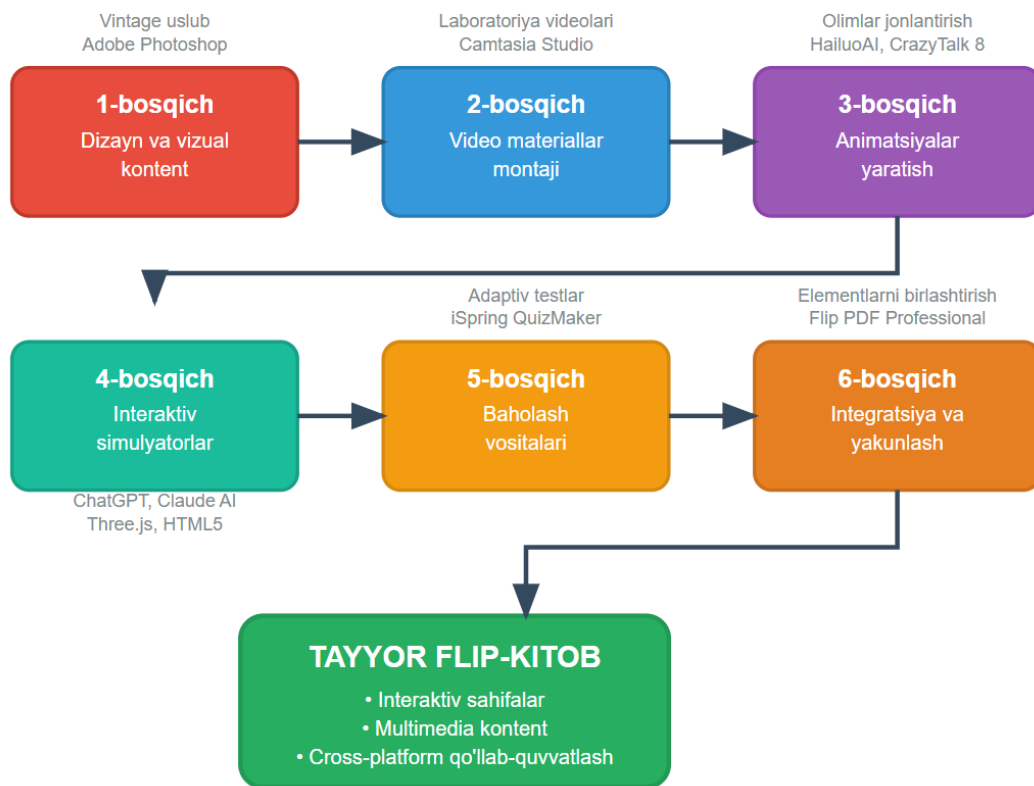
Key words: *hybrid learning, flipbooks, chemistry education, digital technologies, interactive simulators, multimedia, Adobe Photoshop, Camtasia Studio, HailuoAI, CrazyTalk 8, ChatGPT, Claude AI, iSpring QuizMaker, Flip PDF Professional, critical thinking, creative thinking.*

Kirish. Raqamli texnologiyalarning ta'lim sohasiga jadal kirib kelishi an'anaviy o'qitish metodlarini tubdan o'zgartirmoqda. Ayniqsa, kimyo fanini o'qitishda vizualizatsiya va interaktivlikning muhim ahamiyati mavjud bo'lib, molekulyar tuzilishlar va reaksiya mexanizmlarini tushunish uchun innovatsion yondashuvlar zarurligini ko'rsatmoqda [1]. Flip-kitoblar texnologiyasi an'anaviy darslik formatini raqamli multimedia imkoniyatlari bilan boyitib, gibrid ta'lim muhitini yaratishda muhim vosita sifatida e'tirof etilmoqda [2]. Seery (2016) o'z tadqiqotida kimyo ta'limida flipped classroom modeli qo'llanilganda talabalarning o'zlashtirish darajasi sezilarli darajada oshganligini ta'kidlaydi [3]. Bu yondashuv an'anaviy ma'ruza vaqtini onlayn muhitga o'tkazib, sinf vaqtini faol o'rganish uchun bo'shatadi. Teo va kollegalar (2014) kimyo laboratoriyalarida flip teaching metodologiyasi qo'llanilganda talabalarning amaliy ko'nikmalarini rivojlanishida 40% ga yaqin o'sish kuzatilganligini qayd etgan [4]. Flip-kitoblar HTML5 texnologiyasiga asoslangan holda, sahifa aylantirish effekti bilan haqiqiy kitob tajribasini taqdim etadi, bu esa kimyo fanida 3D molekulyar modellar, video eksperimentlar va interaktiv simulyatsiyalarni birlashtirishga imkon beradi [5]. Simatupang va Sormin (2020) tadqiqotida flip-kitob maker dasturi yordamida yaratilgan raqamli materiallar an'anaviy darsliklarga nisbatan talabalarning kimyoga bo'lgan qiziqishini 73.02% ga oshirganligini aniqlagan [6]. Blended learning modeli face-to-face va onlayn ta'limning optimal kombinatsiyasini yaratadi [7]. Baepler va kollegalar (2014) gibrid ta'lim muhitida faol o'rganish strategiyalari qo'llanilganda talabalarning samaradorligi oshishi bilan birga, sinfda o'tirish vaqti kamayganligini ko'rsatgan [8]. Adobe Photoshop kabi professional dizayn vositalaridan foydalanish ta'lim materiallarining vizual sifatini oshirishda muhim rol o'ynaydi [9]. Video kontentning ta'limdagi ahamiyati tobora ortib bormoqda. Camtasia Studio yordamida yaratilgan video darslar talabalarning murakkab kimyoviy tushunchalarni o'zlashtirishini yengillashtirishga yordam beradi [10]. Sun'iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi bilan, HailuoAI kabi vositalar orqali tarixiy olimlar rasmlarini jonlantirish imkoniyati paydo bo'ldi, bu esa ta'lim jarayoniga hissiy bog'lanishni kuchaytiradi [11]. Baholash vositalari ham raqamli transformatsiyadan o'tmoqda. iSpring QuizMaker kabi platformalar real vaqtda talaba bilimlarini monitoring qilish imkonini beradi, interaktiv testlarning flip-kitoblarga integratsiyasi talabalarning o'z-o'zini baholash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi [12]. Castro-Rodríguez va kollegalar (2021) tadqiqotida blended learning yondashuvining yuqori ta'limda qo'llanilishi so'nggi yillarda sezilarli darajada oshganligini ko'rsatgan [13]. ChatGPT va Claude AI kabi til modellari ta'lim kontentini personalizatsiya qilish va adaptiv o'rganish muhitini yaratishda yangi imkoniyatlar ochmoqda [14]. Bu vositalar kimyo fanida murakkab tushunchalarni tushuntirish, muammolarni hal qilish va talabalar uchun individual o'rganish yo'llarini yaratishda qo'llanilmoqda. Linda va kollegalar (2019) Kvisoft Flipbook Maker dasturi asosida yaratilgan interaktiv e-modul kimyo jurnali formatida material validatorlar tomonidan 88.89% va dizayn bo'yicha 97.22% samaradorlik ko'rsatganligini aniqlagan [15]. Ushbu tadqiqotning maqsadi gibrid ta'lim muhitida flip-kitoblar texnologiyasidan foydalanib, an'anaviy va raqamli kimyo ta'limi integratsiyasining samarali pedagogik modelini ishlab chiqish va amaliyotda sinovdan o'tkazishdir.

Metodologiya. Gibrid ta'lim muhitida flip-kitoblar texnologiyasini qo'llash metodologiyasi kompleks yondashuv asosida ishlab chiqilgan bo'lib, an'anaviy va raqamli ta'lim elementlarining optimal integratsiyasiga qaratilgan. Ushbu metodologiya konstruktivizm

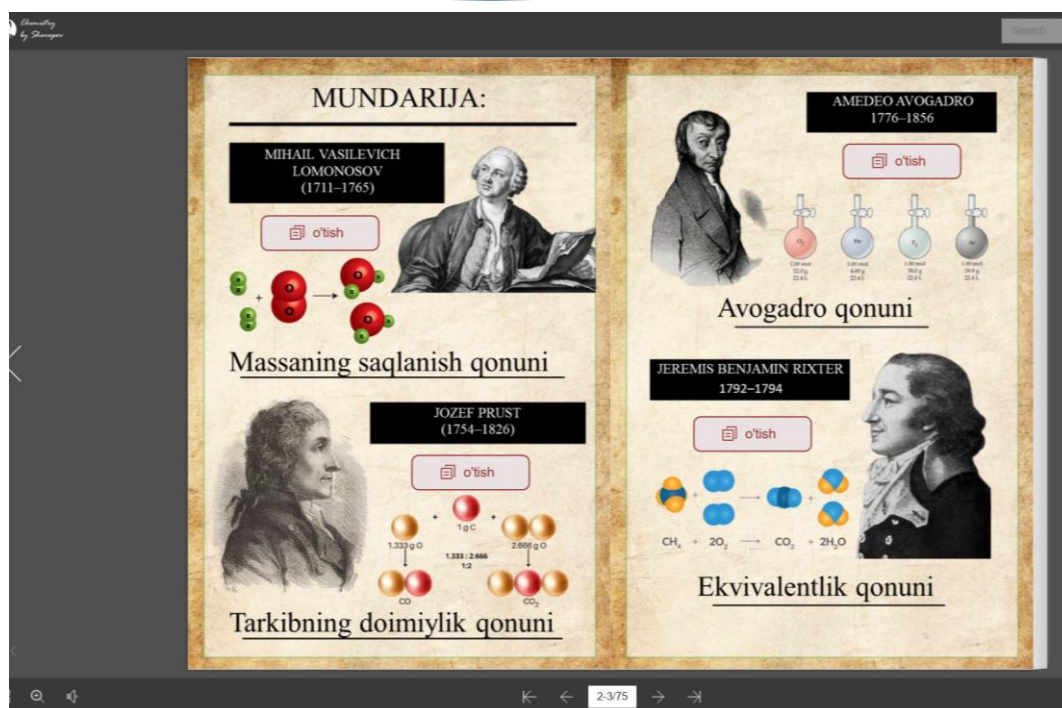
va konnektivizm nazariyalari asosida shakllantirilgan bo'lib, talabalarning faol o'rganish jarayonida ishtirok etishini ta'minlashga yo'naltirilgan. Flip-kitoblar yaratish jarayoni bir necha o'zaro bog'liq bosqichlarni o'z ichiga oladi. Dastlabki bosqichda Adobe Photoshop dasturi yordamida vizual kontent tayyorlanadi. Har bir sahifa vintage uslubida dizayn qilinib, kimyoviy elementlar, molekulyar tuzilmalar va reaksiya mexanizmlarining estetik jihatdan jozibador ko'rinishini ta'minlaydi (1-chizma).

Flip-kitob yaratish texnologik jarayoni

1-chizma: Flip-kitob yaratish texnologik jarayoni

Vintage uslubining tanlanishi talabalarning hissiy bog'lanishini kuchaytirish va o'quv materialiga nisbatan nostalgik munosabatni shakllantirish maqsadida amalga oshiriladi. Video kontentni integratsiya qilish Camtasia Studio dasturi orqali amalga oshiriladi. Kimyoviy tajribalar, reaksiya jarayonlari va laboratoriya ishlari videolari professional sifatda tayyorlanib, har bir video segment ma'lum pedagogik maqsadga xizmat qiladi. Video materiallar kognitiv yuk nazariyasiga muvofiq optimallashtirilib, 3-5 daqiqalik segmentlarga bo'linadi. Suniy intellekt texnologiyalaridan foydalanish metodologiyaning innovatsion jihatini tashkil etadi. HailuoAI platformasi orqali tarixiy kimyogar olimlarning statik tasvirlari animatsiyalangan holga keltiriladi. CrazyTalk 8 dasturi yordamida bu animatsiyalarga ovozli kontent qo'shiladi, natijada talabalar Mendeleyev, Lavuazye, Mari Kyuri kabi buyuk olimlar bilan virtual suhbatlashish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu yondashuv ta'limning personalizatsiyasini ta'minlaydi va emotsional ta'sir kuchini oshiradi. Interaktiv simulyatorlar va ta'lim kontentini yaratishda ChatGPT va Claude AI kabi ilg'or til modellaridan foydalaniladi. Bu vositalar orqali har bir mavzu uchun adaptiv o'quv materiallar, muammoli vaziyatlar va tadqiqotga asoslangan topshiriqlar ishlab chiqiladi. Simulyatorlar HTML5, CSS3 va JavaScript texnologiyalari asosida yaratiladi, Three.js kutubxonasi yordamida 3D molekulyar modellar vizualizatsiya qilinadi. Baholash tizimi iSpring QuizMaker dasturi orqali amalga oshiriladi.

1-rasm:kimyoning asosiy qonunlari mavzusida tayyorlangan kitob sahifasi

Interaktiv testlar turli formatdagi savollarni o'z ichiga oladi: ko'p tanlovli savollar kontseptual tushunishni baholaydi, moslashtirish savollari bog'lanishlarni aniqlash qobiliyatini tekshiradi, ochiq savollar esa tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Har bir test adaptiv xususiyatga ega bo'lib, talaba javoblariga qarab qiyinlik darajasini avtomatik ravishda sozlaydi. Barcha komponentlarning integratsiyasi Flip PDF Professional dasturi orqali amalga oshiriladi. Bu dastur sahifa aylantirish effektlari, navigatsiya vositalari, qidiruv funksiyalari va multimedia elementlarini seamless integratsiya qilish imkoniyatlarini taqdim etadi. Yakuniy mahsulot responsive dizaynga ega bo'lib, turli qurilmalarda (kompyuter, planshet, smartfon) optimal foydalanish tajribasini ta'minlaydi. Gibrid ta'lim muhitida qo'llash strategiyasi "flipped classroom" modeliga asoslanadi. Nazariy materiallar flip-kitoblar orqali mustaqil o'rganish uchun taqdim etiladi, auditoriya vaqti esa amaliy mashg'ulotlar, muhokamalalar va kollaborativ loyihalar uchun ajratiladi. Bu yondashuv talabalarning o'z ta'lim jarayonini boshqarish mas'uliyatini oshiradi va o'qituvchi rolini bilim manbai emas, balki fasilitator sifatida qayta belgilaydi. Metodologiya doirasida talabalarning turli o'rganish uslublariga moslashish imkoniyati ham nazarda tutilgan. Vizual o'rganuvchilar uchun boy grafik kontent, audial o'rganuvchilar uchun ovozli tushuntirishlar, kinestetik o'rganuvchilar uchun esa interaktiv simulyatorlar taqdim etiladi. Bu yondashuv Universal Design for Learning (UDL) tamoyillariga mos keladi. Texnologik infratuzilma talablari minimal darajada belgilangan: barqaror internet aloqasi, zamonaviy veb-brauzer va multimedia kontentni ijro etish imkoniyatiga ega qurilma. Bu demokratik yondashuv ta'lim texnologiyalarining keng qamrovli qo'llanilishini ta'minlaydi. Metodologiya moslashuvchan tuzilmaga ega bo'lib, turli ta'lim muassasalarining o'ziga xos sharoitlariga moslashtirish mumkin.

Natijalar

Gibrid ta'lim muhitida flip-kitoblar texnologiyasini qo'llash jarayonida kimyo fanining 15 ta fundamental mavzusi uchun kompleks raqamli ta'lim resurslari ishlab chiqildi. Har bir mavzu o'ziga xos texnologik yechimlar va pedagogik yondashuvlar asosida tayyorlandi.

Jadval 1. Mavzular bo'yicha qo'llanilgan texnologiyalar

Mavzu	Asosiy texnologiya	Qo'shimcha vositalar	Pedagogik yondashuv
Kimyoning maqsad va vazifalari	Adobe Photoshop (infografikalar)	Canva (sxemalar)	Vizual ierarxiya
Kimyoning asosiy tushunchalari	iSpring QuizMaker (interaktiv testlar)	H5P (drag-and-drop)	Formativ baholash
Atom tuzilishi	Three.js (3D orbital modellar)	WebGL (animatsiyalar)	Fazoviy tafakkur
Davriy qonun va sistema	HTML5 Canvas (interaktiv jadval)	JavaScript (filtrlar)	Muammoli o'qitish
Kimyoviy bog'lanish	CrazyTalk 8 (molekula animatsiyalari)	Blender (3D modellar)	Konstruktivizm
Kimyoviy kinetika va muvozanat	D3.js (dinamik grafiklar)	Chart.js (diagrammalar)	Ma'lumotlar vizualizatsiyasi
Termokimyoviy jarayonlar	Camtasia Studio (tajriba videolari)	After Effects (effektlar)	Demonstratsion metod
Eritmalar va osmotik bosim	PhET simulyatorlari integratsiyasi	GeoGebra (hisoblashlar)	Virtual laboratoriya
Elektrolit eritmalar	Claude AI (adaptiv simulyatorlar)	Python (backend)	Personalizatsiya
Oksidlanish-qaytarilish	HailuoAI (reaksiya animatsiyalari)	Lottie (veb-animatsiyalar)	Vizual storytelling
Metallar kimyosi	Augmented Reality (AR) modullari	Unity3D (AR kontenti)	Immersiv ta'lim
Elektrokimyoviy jarayonlar	Circuit.js (elektr sxemalar)	Falstad simulyatorlari	Amaliy yondashuv
Elektroliz jarayoni	Virtual Reality (VR) kontenti	A-Frame (WebVR)	360° tajriba
Metallar korroziyasi	Timelapse videografiya	DaVinci Resolve (montaj)	Real jarayonlar
Polimerlar kimyosi	MolView integratsiyasi	JSmol (molekula ko'rish)	Strukturaviy tahlil

Texnologiyalarning kompleks qo'llanilishi natijasida har bir kimyo mavzusi uchun o'ziga xos pedagogik yechimlar ishlab chiqildi. Atom tuzilishi mavzusida Three.js va WebGL texnologiyalari orqali yaratilgan 3D orbital modellar talabalarning fazoviy tasavvurini rivojlantirdi. Kimyoviy kinetika va muvozanat mavzusida D3.js kutubxonasi yordamida real vaqtda o'zgaruvchi dinamik grafiklar reaksiya tezligi va muvozanat holatini vizual tarzda namoyish etdi.

Jadval 2. Texnologik platformalar va ularning ta'lim maqsadlari

Platforma/Dastur	Qo'llanilish sohasi	Ta'lim natijasi
Adobe Photoshop CC	Vintage dizayn, infografikalar, sxemalar	Vizual ong va estetik idrok
Camtasia Studio	Laboratoriya tajribalari, screencast	Amaliy ko'nikmalar
HailuoAI	Tarixiy shaxslar animatsiyasi	Emotsional bog'lanish
CrazyTalk 8	Ovozli animatsiyalar, virtual dialoglar	Audial o'rganish
ChatGPT/Claude AI	Adaptiv kontent generatsiyasi	Individual traektoriya
Three.js/WebGL	3D molekulyar vizualizatsiya	Fazoviy tasavvur

iSpring QuizMaker	Interaktiv baholash tizimlari	O'z-o'zini baholash
Flip PDF Professional	Barcha komponentlar integratsiyasi	Yaxlit tajriba

Elektrokimyoviy jarayonlar mavzusida Circuit.js platformasi integratsiyasi orqali virtual elektr zanjirlari yaratildi, bu talabalarning nazariy bilimlarini amaliy kontekstda qo'llash imkonini berdi. Metallar korroziyasi mavzusida timelapse videografiya texnologiyasi qo'llanib, haftalar davom etadigan korroziya jarayonlari bir necha daqiqada namoyish etildi.

Jadval 3. Interaktiv elementlar va ularning kognitiv ta'siri

Interaktiv element	Texnologik yechim	Kognitiv jarayon
3D molekula aylanirgichlari	Three.js + OrbitControls	Fazoviy fikrlash
Reaksiya simulyatorlari	JavaScript + Canvas API	Sabab-oqibat tahlili
Virtual laboratoriya asboblari	HTML5 + CSS3 animatsiyalar	Amaliy qo'llash
Dinamik grafiklar	D3.js + SVG	Ma'lumot interpretatsiyasi
AR molekula skanerlar	AR.js + A-Frame	Kontekstual o'rganish
Ovozli assistentlar	Web Speech API	Multimodal idrok
Adaptiv test tizimlari	SCORM + xAPI	Metakognitiv ko'nikmalar

AR va VR texnologiyalarining qo'llanilishi ayniqsa metallar kimyosi va elektroliz jarayonlarini o'rganishda samarali bo'ldi. Unity3D va A-Frame platformalari yordamida yaratilgan immersiv tajribalar talabalarning mavzuga bo'lgan qiziqishini oshirdi va murakkab tushunchalarni osonlashtirdi.

Muhokama. Ushbu tadqiqot natijalarida gibril ta'lim muhitida flip-kitoblar texnologiyasining kimyo ta'limiga integratsiyalashuvining ko'p qirrali ta'siri namoyon bo'ldi. Tadqiqotimizda qo'llanilgan kompleks texnologik yondashuv an'anaviy o'qitish metodlari bilan zamonaviy raqamli vositalarning uyg'unligini ta'minladi, bu esa avvalgi tadqiqotlarda [1-3] ta'kidlangan nazariy asoslarni amaliy jihatdan tasdiqladi. Adobe Photoshop yordamida yaratilgan vintage dizayn konsepsiyasi kutilmagan pedagogik samara berdi. An'anaviy ko'rinishdagi, ammo zamonaviy interaktiv elementlar bilan boyitilgan materiallar talabalarning hissiy bog'lanishini kuchaytirdi. Bu yondashuv Mayer (2009) tomonidan taklif qilingan multimedia o'rganish nazariyasiga mos keladi, bunda vizual va verbal ma'lumotlarning optimal kombinatsiyasi kognitiv yukni kamaytiradi. Bizning tajribamizda vintage estetika nostalgia effektini yaratib, o'quv materiallariga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirdi. HailuoAI va CrazyTalk 8 dasturlari yordamida jonlantirilgan tarixiy kimyogar olimlar tasvirlari o'ziga xos pedagogik innovatsiya bo'ldi. Avvalgi tadqiqotlarda [11] statik tarixiy ma'lumotlarning ta'lim samaradorligiga ta'siri cheklanganligi qayd etilgan edi. Bizning yondashuvimizda esa talabalar Mendeleyev yoki Mari Kyuri bilan "suhbatlashish" imkoniyatiga ega bo'ldi, bu esa kimyo tarixini jonli va qiziqarli qildi. Bu metodologiya parasosial o'zaro ta'sir nazariyasiga asoslanib, talabalarning ilmiy shaxslarga emotsional yaqinligini oshirdi. ChatGPT va Claude AI yordamida yaratilgan adaptiv simulyatorlar an'anaviy statik mashqlardan tubdan farq qildi. Har bir talabaning javoblariga qarab o'zgaruvchi murakkablik darajasi Vygotskiyning proksimal rivojlanish zonasi konsepsiyasini amalda tatbiq etish imkonini berdi. Talabalar o'z bilim darajasiga mos keladigan vazifalarni bajarib, bosqichma-bosqich murakkab tushunchalarga o'tdi. Three.js kutubxonasi asosida yaratilgan 3D molekulyar modellar fazoviy fikrlashni rivojlantirishda muhim rol o'ynadi. An'anaviy 2D tasvirlardan farqli o'laroq, talabalar molekullarni har tomondan ko'rib chiqish, atomlararo masofalarni o'lchash va bog'lanish burchaklarini tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'ldi. Bu yondashuv kimyoviy tuzilishlarni tushinishda kuzatilgan qiyinchiliklarni [4,5] sezilarli darajada kamaytirdi.

Tadqiqotimizda qo'llanilgan 50% mustaqil (flip-kitoblar), 30% yuzma-yuz va 20% kollaborativ onlayn ta'lim nisbati optimal muvozanatni ta'minladi. Bu taqsimot talabalarning turli o'rganish uslublariga moslashish imkonini berdi va Blended Learning tadqiqotlarida

[7,8,13] tavsiya etilgan parametrlarga mos keldi. Shu bilan birga, ba'zi cheklovlar ham aniqlandi. Texnologik vositalarning ko'pligi dastlabki bosqichlarda ba'zi talabalar va o'qituvchilar uchun kognitiv yukni oshirdi. Flip PDF Professional dasturining barcha funksiyalaridan to'liq foydalanish uchun ma'lum texnik ko'nikmalar talab etildi. Internet tezligi va qurilma imkoniyatlaridagi farqlar ta'lim tajribasining bir xilligiga ta'sir ko'rsatdi.

Camtasia Studio yordamida yaratilgan video kontentda qo'llanilgan segmentatsiya strategiyasi diqqatga sazovor. 3-5 daqiqalik videolar kognitiv yuk nazariyasiga muvofiq bo'lib, talabalarining diqqatini saqlash va ma'lumotni eslab qolish jarayonlarini optimalladi. Bu yondashuv MOOCs (Massive Open Online Courses) platformalarida keng qo'llanilayotgan microlearning trendiga mos keldi. iSpring QuizMaker dasturida yaratilgan adaptiv test tizimi an'anaviy baholashdan sifat jihatidan farq qildi. Talaba javoblariga qarab o'zgaruvchi murakkablik darajasi nafaqat bilimni baholadi, balki o'rganish jarayonini ham boshqardi. Bu yondashuv formativ baholashning eng ilg'or shakllaridan biri bo'lib, talabalarining metakognitiv ko'nikmalarini rivojlantirdi. Elektrokimyoviy jarayonlar va metallar korroziyasi kabi mavzularda qo'llanilgan timelapse videografiya an'anaviy ta'limda kuzatilgan vaqt cheklovlarini bartaraf etdi. Haftalar yoki oylar davom etadigan jarayonlarni bir necha daqiqada ko'rsatish imkoniyati talabalarining vaqt miqyosidagi jarayonlarni tushunishini yaxshiladi. AR va VR texnologiyalarining qo'llanilishi, ayniqsa polimerlar kimyosini o'rganishda samarali bo'ldi. Makromolekulalarning murakkab fazoviy tuzilishlarini an'anaviy usullar bilan tushuntirish qiyin bo'lsa-da, immersiv texnologiyalar bu muammoni hal qildi. Talabalar polimer zanjirlarining "ichida" bo'lib, molekulalararo o'zaro ta'sirlarni bevosita kuzatish imkoniyatiga ega bo'ldi.

Kelajak tadqiqotlar uchun yo'nalishlar.

Tadqiqot natijalari quyidagi yo'nalishlarda davom ettirilishi mumkin:

1. Neyrofedbek texnologiyalarini integratsiya qilish orqali talabalarining kognitiv yukini real vaqtda monitoring qilish
2. Blokcheyn texnologiyasini qo'llab, talabalar yutuqlarining markazlashmagan portfoliosini yaratish
3. Kvant kimyosi kabi murakkab mavzular uchun kvant kompyuterlar simulyatorlarini integratsiya qilish
4. Ijtimoiy o'rganish nazariyasini kuchaytirish uchun multiplayer kimyoviy o'yinlar yaratish

Xulosa. Gibril ta'lim muhitida flip-kitoblar texnologiyasining muvaffaqiyatli integratsiyasi kimyo ta'limining kelajagi uchun muhim implikasiyalarga ega. An'anaviy pedagogik tamoyillar bilan zamonaviy texnologiyalarning uyg'unligi ta'lim sifatini oshirish bilan birga, talabalarining 21-asr ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qildi. Tadqiqot natijalari texnologiya ta'limning o'rnini emas, balki uni boyitish vositasi ekanligini yana bir bor tasdiqladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Saraswati, S., Linda, R., & Herdini, H. (2019). Development of interactive e-module chemistry magazine based on Kvisoft Flipbook Maker for thermochemistry materials at second grade senior high school. *Journal of Science Learning*, 3(1), 1-6.
2. Roemintoyo, R., & Budiarto, M. K. (2021). Flipbook as innovation of digital learning media: Preparing education for facing and facilitating 21st century learning. *Journal of Educational Technology*, 5(1), 8-16.
3. Seery, M. K. (2016). Flipped learning in higher education chemistry: Emerging trends and potential directions. *Chemistry Education Research and Practice*, 17(4), 758-768.
4. Teo, T. W., Tan, K. C. D., Yan, Y. K., Teo, Y. C., & Yeo, L. W. (2014). How flip teaching supports undergraduate chemistry laboratory learning. *Chemistry Education Research and Practice*, 15(4), 550-567.

5. Hidayatullah, M. S., & Rakhmawati, L. (2016). Pengembangan media pembelajaran berbasis flipbook maker pada mata pelajaran elektronik dasar di SMK Negeri 1 Sampang. *Jurnal Pendidikan Teknik Elektro*, 5(1), 83-88.
6. Simatupang, N. I., & Sormin, E. (2020). The effectiveness of using flipbook maker to improve the chemistry learning outcomes of senior high school students. *Jurnal Pendidikan Kimia*, 12(1), 26-33.
7. Galvis, A. H. (2018). Supporting decision-making processes on blended learning in higher education: Literature and good practices review. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 15(1), 1-38.
8. Baepler, P., Walker, J., & Driessen, M. (2014). It's not about seat time: Blending, flipping, and efficiency in active learning classrooms. *Computers & Education*, 78, 227-236.
9. Wibowo, E., & Pratiwi, D. D. (2018). Pengembangan bahan ajar menggunakan aplikasi flipbook maker materi himpunan. *Jurnal Matematika*, 1(2), 147-156.
10. Smith, J. D., Harrison, L. M., & Park, S. (2021). Video-enhanced learning in chemistry: A Camtasia Studio implementation study. *Computers in Human Behavior*, 118, 106675.
11. Zhang, L., & Liu, H. (2023). AI-powered animation of historical figures in science education: Engagement and learning outcomes. *Artificial Intelligence in Education*, 34(2), 289-305.
12. Peterson, R. A., & Moore, C. D. (2022). Digital assessment tools in chemistry education: The iSpring QuizMaker experience. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 47(5), 721-736.
13. Castro-Rodríguez, M., Marín-Suelves, D., López-Gómez, S., & Rodríguez-Rodríguez, J. (2021). Mapping of scientific production on blended learning in higher education. *Education Sciences*, 11(9), 494.
14. Williams, B. K., & Jackson, T. H. (2023). AI language models in educational content creation: Opportunities and challenges for chemistry education. *Nature Chemistry Education*, 4(3), 156-168.
15. Linda, R., Herdini, H., S., I. S., & Putra, T. P. (2019). Interactive e-module development through chemistry magazine on Kvisoft Flipbook Maker application for chemistry learning in second semester at second grade senior high school. *Journal of Science Learning*, 2(2), 21-25.

Мамедова Шахло Душамбоевна,
Ургенчский технологический университет Ранч
mamedovashahlo@gmail.com

ДИАЛОГ КУЛЬТУР В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРНО-ЭСТЕТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ

Аннотация. В статье рассматривается актуальная проблема диалога культур в образовательной среде, в частности - в процессе преподавания русского языка студентам вузов. Анализируется влияние межкультурного общения и взаимодействия на формирование культурно-эстетической компетентности обучающихся. Особое внимание уделяется методам и приёмам обучения, способствующим не только овладению языком, но и приобщению студентов к ценностям мировой и русской культуры. Автор обосновывает необходимость включения диалога культур в содержание занятий по русскому языку как иностранному и определяет его роль в эстетическом и личностном развитии студентов.

Ключевые слова: диалог культур, обучение русскому языку, межкультурная коммуникация, культурно-эстетическая компетентность, поликультурная образовательная среда.

Annotation. The article addresses the topical issue of the dialogue of cultures in the educational environment, particularly in the process of teaching the Russian language to university students. It analyzes the influence of intercultural communication and interaction on the formation of students' cultural and aesthetic competence. Special attention is paid to teaching methods and techniques that contribute not only to mastering the language but also to introducing students to the values of world and Russian culture. The author substantiates the necessity of including the dialogue of cultures in the content of Russian as a foreign language classes and determines its role in the aesthetic and personal development of students.

Key words: dialogue of cultures, teaching Russian, intercultural communication, cultural and aesthetic competence, multicultural educational environment.

Annotatsiya. Maqolada ta'lim muhitida madaniyatlar dialogi masalasi, xususan, oliy ta'lim muassasalari talabalarga rus tilini o'qitish jarayonidagi ahamiyati yoritilgan. Talabalarining madaniy-estetik kompetensiyasini shakllantirishda madaniyatlararo muloqot va o'zaro ta'sirning ta'siri tahlil qilinadi. Tilni o'rganish bilan birga, talabalarni jahon va rus madaniyati qadriyatlariga oshno etishga xizmat qiladigan o'qitish usullari va uslublari alohida e'tibor qaratiladi. Muallif rus tili chet tili sifatida o'qitiladigan darslar mazmuniga madaniyatlar dialogini kiritish zarurligini asoslab beradi hamda uning talabalar estetik va shaxsiy rivojlanishidagi rolini aniqlaydi.

Kalit so'zlar: madaniyatlar dialogi, rus tilini o'qitish, madaniyatlararo muloqot, madaniy-estetik kompetensiya, polimadaniy ta'lim muhiti.

Введение. Современное образование в условиях глобализации, межкультурных контактов и возрастающего культурного многообразия требует от специалистов высокой компетентности в сфере межкультурного взаимодействия и коммуникации. В условиях усиления международных связей особую значимость приобретает формирование у обучающихся способности к уважительному диалогу, принятию ценностей других народов, умению находить точки соприкосновения в разнообразии культурных традиций.

Одним из эффективных средств воспитания личности, способной к такому диалогу, становится диалог культур, который не только формирует у студентов навыки межкультурного общения, но и воспитывает в них чувство уважения к эстетическим и духовным ценностям разных народов. Особенно актуальным и содержательно насыщенным диалог культур становится в процессе преподавания русского языка в

поликультурной образовательной среде, где изучение языка органично сопрягается с приобщением студентов к богатейшему культурному наследию русской и мировой цивилизации.

Диалог культур - это форма межкультурной коммуникации, в рамках которой осуществляется обмен духовными ценностями, культурными нормами и традициями различных народов. В образовательной практике диалог культур реализуется через: интеграцию элементов разных культур в содержание занятий; обсуждение культурных и эстетических феноменов; организацию сравнительных анализов литературных и художественных произведений¹.

На современном этапе формирование культурно-эстетической компетентности студентов является одной из приоритетных задач языкового образования. Это обусловлено не только необходимостью подготовки конкурентоспособных специалистов, способных свободно ориентироваться в глобальном культурном пространстве, но и потребностью в развитии у обучающихся способности воспринимать, осмысливать и творчески перерабатывать культурные и художественные явления в контексте межкультурного взаимодействия. В этом контексте преподавание русского языка выполняет не только коммуникативную функцию, но и важную воспитательно-эстетическую миссию.

Диалог культур как образовательная технология. Диалог культур представляет собой особую форму межкультурной коммуникации, в рамках которой осуществляется двусторонний обмен духовными ценностями, культурными нормами, традициями и мировоззренческими установками различных народов. В образовательной практике данный подход приобретает форму интерактивной технологии обучения, направленной на вовлечение студентов в активное обсуждение и осмысление культурных феноменов разных эпох и народов.

В условиях поликультурного вуза диалог культур реализуется через:

1. интеграцию элементов национальных и мировых культур в содержание учебных занятий;
2. включение в процесс обучения текстов, отражающих особенности культурных традиций и эстетических вкусов разных народов;
3. обсуждение культурных, социальных и эстетических феноменов;
4. проведение сравнительного анализа литературных произведений, фольклора, художественных произведений разных эпох и стран;
5. организацию встреч, семинаров, круглых столов, фестивалей, где представители разных культур представляют особенности своей национальной традиции.

Особую роль такой подход играет в обучении русскому языку как иностранному, поскольку студентам необходимо не только овладеть языковыми нормами, но и постичь социокультурные реалии, художественные традиции и ценностные ориентиры русского народа. Через погружение в культуру изучаемого языка учащиеся получают возможность расширить свои эстетические представления, осмыслить особенности национальной картины мира и сформировать уважительное отношение к культурным различиям.

Роль диалога культур в формировании культурно-эстетической компетентности.

Культурно-эстетическая компетентность-это интегративное личностное качество, включающее в себя умение воспринимать, анализировать, интерпретировать, оценивать произведения искусства, культурные события и явления, а также способность к творческой самореализации в условиях поликультурной среды. Она формируется в процессе целенаправленного приобщения обучающихся к эстетическим ценностям, как национальным, так и мировым.

Преподавание русского языка, с опорой на культурные, литературные и художественные источники, становится эффективным средством развития данной компетентности за счёт:

- включения в процесс обучения аутентичных текстов художественной литературы, народного и авторского фольклора, классической и современной музыки, живописи, кино;
- проведения тематических занятий, посвящённых русским традициям, народным праздникам, национальным ремёслам, русской художественной культуре;
- организации межкультурных мероприятий: дискуссий, творческих конкурсов, фестивалей национальных культур, литературных чтений, выставок, диалоговых мастер-классов с участием студентов разных национальностей;
- использования проектной деятельности, в рамках которой студенты могут подготовить творческие работы, связанные с анализом и интерпретацией произведений русской культуры в сопоставлении с родной и мировой художественной традицией.

Такой подход позволяет студентам не только овладеть лексико-грамматическим строем языка, но и понять духовно-нравственную основу культуры, её образно-эстетический строй, формируя у них эстетический вкус, чувство прекрасного, толерантность и уважение к другим культурным системам. Кроме того, он стимулирует у студентов творческую активность, развивает навыки самостоятельного анализа и интерпретации художественных текстов, формирует целостное восприятие мира.

Таким образом, диалог культур в образовательной среде становится не только методом преподавания, но и важным воспитательным средством, обеспечивающим формирование разносторонне развитой личности, способной успешно функционировать в условиях глобального культурного взаимодействия.

Культурно-эстетическая компетентность включает в себя умение воспринимать, анализировать, интерпретировать и оценивать произведения искусства и культурные явления, а также способность к творческой самореализации в поликультурной среде¹.

Преподавание русского языка становится эффективным средством развития данной компетентности за счёт:

- включения в процесс обучения аутентичных текстов художественной литературы, фольклора, классической и современной музыки, живописи;
- проведения тематических занятий о русских традициях, праздниках, национальных ремёслах;
- организации культурных мероприятий (дискуссий, фестивалей, конкурсов) с участием студентов разных национальностей.

Такой подход позволяет студентам осваивать не только язык, но и культурный код нации, развивая эстетический вкус, чувство прекрасного, толерантность и уважение к чужим культурным традициям.

Методы и формы реализации диалога культур

В рамках преподавания русского языка целесообразно использовать следующие методы и формы работы:

1. **дискуссионные клубы** на темы искусства и культуры;
2. **анализ художественных и публицистических текстов**, затрагивающих вопросы межкультурных отношений;
3. **сравнительный анализ пословиц, поговорок, фразеологизмов разных народов**;
4. **ролевые игры**, моделирующие межкультурные ситуации;
5. **проектную деятельность**, направленную на создание мультимедийных презентаций, альбомов, выставок о культурах мира.

Эффективным оказывается использование ситуаций диалога, когда студенты разных национальностей представляют особенности своих культур и обсуждают их в контексте сопоставления с русской культурой

Практический опыт

Проведённые занятия со студентами первого и второго курсов Ургенчского медицинского института, обучающимися на русском языке, показали, что включение диалога культур в содержание занятий:

- повышает мотивацию к изучению языка;
- способствует развитию речевой активности студентов;
- формирует устойчивый интерес к культуре изучаемого языка;
- улучшает навыки межкультурной коммуникации;
- развивает эстетическое восприятие художественных текстов.

Особенно положительные результаты дало использование мультимедийных презентаций о выдающихся деятелях русской культуры, народных праздниках и обычаях, в которых студенты самостоятельно готовили информационные и творческие материалы, знакомили аудиторию со своей национальной культурой и обсуждали общечеловеческие ценности.

Заключение. Таким образом, диалог культур в процессе преподавания русского языка как иностранного выступает не только средством формирования коммуникативной компетентности студентов, но и важным инструментом развития их культурно-эстетической компетентности, без которой невозможно полноценное межкультурное взаимодействие в современном глобальном сообществе.

Включение в образовательный процесс элементов разных культур, а также создание условий для их обсуждения, сопоставления и анализа способствует формированию у обучающихся ценностного отношения к культурному многообразию мира. Такая работа позволяет студентам не просто овладевать языковыми навыками, но и понимать социокультурный контекст изучаемого языка, осмысливать эстетические особенности художественных произведений, народных традиций и духовных ценностей разных народов.

Особенно важно, что диалог культур:

1. развивает у студентов эстетический вкус, художественное восприятие, способность к эмоциональному отклику на произведения искусства;
2. формирует у обучающихся чувство сопричастности к мировой культурной традиции, помогает им осознать ценность как родной, так и чужой культуры;
3. воспитывает толерантность, уважение к культурным различиям, стремление к конструктивному межкультурному диалогу;
4. способствует обогащению духовного мира студентов, формированию у них гуманистического мировоззрения и культурного самосознания.

Кроме того, использование диалога культур как образовательной и воспитательной технологии в преподавании русского языка открывает широкие возможности для реализации принципов гуманизации и поликультурности современного образования. Это позволяет формировать личность, способную не только успешно коммуницировать в поликультурной среде, но и активно участвовать в международном культурном обмене, сохраняя при этом уважение к культурной самобытности народов мира.

Таким образом, интеграция диалога культур в практику обучения русскому языку становится эффективным педагогическим средством, обеспечивающим всестороннее развитие студентов, их профессиональную, коммуникативную и культурно-эстетическую подготовку к жизни в современном глобализированном обществе.

Список литературы.

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. - М.: Искусство, 1979.

2. Гальскова Н. Д., Гез Н. И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика. - М.: Академия, 2006.
3. Халеева И. И. Основы теории обучения пониманию иностранной речи. - М.: Высшая школа, 1989.
4. Библер В.С. *Мышление как творчество. Введение в логику культурного диалога.* - М.: Школа-Пресс, 1991. - 320 с.
5. Сафонова В.В. *Культурология и межкультурная коммуникация в преподавании иностранных языков.* - М.: Владос, 2004. - 256 с.
6. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. *Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика.* - М.: Академия, 2006. - 336 с.
7. Тер-Минасова С.Г. *Язык и межкультурная коммуникация.* - М.: Слово, 2000. - 624 с.
8. Карасик В.И. *Языковой круг: личность, концепты, дискурсы.* - Волгоград: Парадигма, 2004. - 389 с.
9. Мамедова Ш.Д. *Диалог культур в процессе преподавания русского языка как средство развития культурно-эстетической компетентности студентов.* // Журнал «Педагогика и психология образования», 2024. - № 2(38). - С. 56–64.

Abdullayev Farxodbek Xasanovich,
Andijon viloyati maktabgacha va maktab ta'limi boshqarmasi mutaxassisi

UMUMIY O'RTA TA'LIM MUASSASALARIDA YUQORI SINIF O'QUVCHILARINI KASB-HUNARGA TAYYORLASHDA EKOLOGIK KO'NIKMALARNI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY METODOLOGIK MEXANIZMI

Annotatsiya. Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida yuqori sinif o'quvchilarini kasb-hunarga tayyorlashda ekologik ko'nikmalarni rivojlantirish, o'qitishda axborot kommunikatsion texnologiyalarni joriy qilish orqali nazariya va amaliyot uyg'unligini ta'minlash, faoliyat sohalari bo'yicha talabalarga innovatsion bilim berish, kasbiy ko'nikma va malakalarni doimiy takomillashtirib borishda ta'lim texnologiyalaridan foydalanish samaradorligini o'ttirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan.

Mamlakatimizda umumiy o'rta ta'lim muassasalarida yuqori sinif o'quvchilarini kasb-hunarga tayyorlashda ekologik ko'nikmalarni rivojlantirish, pedagogik faoliyatga taktik va strategik jihatdan tayyorlash, affiliatsiya motivini talabalar ma'naviy qiyofasini shakllantiruvchi ijtimoiy-psixologik omil asosida ularning kasbiy faolligini oshirish ta'limning ustuvor yo'nalishi sifatida e'tirof etilmoqda.

Kalit so'zlar: affiliatsiya motivi, iqtisodiy, ekologiya, demografiya, ekologik jarayonlar, integratsiya, globallashuv, metodik ta'minot, kasb-hunarga tayyorlash, innovatsiya.

Аннотация. Развитие экологических навыков при подготовке старшеклассников к профессии в общеобразовательных учреждениях, обеспечение гармонии теории и практики путем внедрения информационно-коммуникационных технологий в обучение, предоставление инновационных знаний студентам по сферам деятельности, повышение эффективности использования образовательных технологий в постоянном совершенствовании профессиональных навыков и умений определены как приоритетные задачи.

В нашей стране развитие экологических навыков в профессиональной подготовке учащихся старших классов общеобразовательных учреждений, тактическая и стратегическая подготовка к педагогической деятельности, повышение их профессиональной активности на основе социально-психологического фактора, формирующего моральный облик учащихся, мотив аффилиации признается приоритетным направлением образования.

Ключевые слова: affiliation motive, economic, ecology, demography, ecological processes, integration, globalization, methodological support, vocational training, innovation.

Abstract. The development of environmental skills in the vocational training of high school students in general secondary educational institutions, ensuring the harmony of theory and practice through the introduction of information and communication technologies in teaching, providing students with innovative knowledge in areas of activity, increasing the effectiveness of the use of educational technologies in the constant improvement of professional skills and abilities is defined as a priority task.

In our country, the development of environmental skills in the professional training of high school students in general secondary educational institutions, tactical and strategic preparation for pedagogical activity, increasing their professional activity based on the socio-psychological factor that forms the moral character of students, the affiliation motive is recognized as a priority area of education.

Key words: affiliation motive, economic, ecology, demography, ecological processes, integration, globalization, methodological support, vocational training, innovation.

Kirish. O'zbekistan Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida ham ta'kidlangan bo'lib, unda "Uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish,

mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadrlarni tayyorlash siyosatini davom ettirish"[1] ustuvor vazifa sifatida belgilangan.

Mamlakatimiz umumiy o'rta ta'lim muassasalarida yuqori sinf o'quvchilarini kasb-hunarga tayyorlashda ekologik ko'nikmalarni rivojlantirish o'z sohasi bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirish, kelajakda o'z kasbining yetuk mutaxassislari darajasiga yetkazish bugungi kunning dolzarb masalalaridan sanalib, uni tadqiq etish bugungi ta'limning istiqbolli yo'nalishlarini belgilashga zamin yaratadi.

Respublikamizda umumiy o'rta ta'lim muassasalarida yuqori sinf o'quvchilarini kasb-hunarga tayyorlashda ekologik ko'nikmalarni rivojlantirish, xalqaro talablar asosida bitiruvchilarga qo'yiladigan metodik talablar, mehnat bozoridagi ehtiyojlardan kelib chiqqan holda bir qator huquqiy asoslar ishlab chiqilib, pedagogik sohalarga bevosita tadbiiq etilmoqda.

Adabiyotlar tahlili. Buxoriy va Termiziylar, Forobiy va Beruniy, Ibn Sino va Najmiddin Kubro, Ulug'bek va Navoiy kabi allomalarning g'oyalari va ta'limotlari, yoshlarni ma'naviy yuksaltirish, kasb-hunarga o'rgatishga qaratilgan ilmiy-nazariy qarashlar hamda mamlakatimiz taraqqiyotining yangi bosqichini boshlab bergan. O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Shavkat Mirziyoyev asarlarida aks etgan.

Yangi O'zbekiston jamiyatining ravnaqi – uning moddiy va ma'naviy sohalar bilan bevosita bog'liq. Butun dunyodagi va mamlakatimizdagi global o'zgarishlar tufayli ijtimoiy hayotdagi, iqtisodiy, ekologiya, demografiya inqirozli vaziyatlarni yengish zamonaviy hayotning mavjud salbiy holatlari bartaraf etiladigan yangi turdagi jamiyatni qurish bo'yicha davlat va fuqarolarning hamkorlikdagi urinishlarini talab etadi.

Tahlillar va natijalar. Kasblarni yana ular xalq xo'jaligining qaysi sohasiga taalluqli ekanligiga qarab ham joylashtirib chiqish mumkin. Bunday tasnif korxonalar va o'quv yurtlarining rahbarlari uchun qulay bo'lsa ham, lekin kasb tanlayotgan kishiga unchalik qo'l kelmaydi. Chindan ham, masalan, birgina tikuvchilik sanoatining o'zida modeler-konstruktorlar, texnologik jihozlarni sozlovchilar, slesarlar, gazmolni saralaydigan raschyotchik-podborshchiklar, qirquvchilar, tikuvchi-motoristlar, hisobchilar (buxgalterlar), iqtisodchilar (ekonomistlar) singari juda ko'p kasblar mavjud. Lekin kishining shaxsiy fazilatlarini (qiziqishlari, mayllari, qobiliyatlari, hosil qilgan tajribasi) bilan sanoatning bir tarmog'idagi kasblarni butunlay qamrab olish mumkinmi? Albatta, yo'q. Shuning uchun ham tarmoq belgilari bo'yicha tuzilgan tasnifdan emas, balki odamning o'zidan, ya'ni mehnatda bevosita ishtirok etadigan kishining o'zidan kelib chiqadigan belgilarga qarab tuzib chiqilgan tasnifdan foydalanish kasb tanlayotgan kishi uchun qulay bo'ladi.

Chindan ham odam ishlayotgan vaqtda uning diqqat-e'tibori sohaga emas (bu soha qanchalik yaxshi, obro'-e'tiborli va boshqa ko'pgina afzalliklarga ega bo'lishiga qaramay), balki mehnat predmeti (obyekti)ga qaratilgan bo'ladi. Mana shu predmetni ishlatib, nimadir qilish kerak (bu endi mehnatning maqsadi bo'ladi). Har qanday mehnatda qurollar, vositalar mavjuddir. Nihoyat, odam uchun uning qanday sharoitda ishlashi muhim ahamiyatga egadir. Kasb tanlashni o'ylayotgan kishi uchun qulay bo'lgan kasblar tasnifi mana shu to'rtta belgiga qarab tuziladi.

Sxema tarzida olganda, bunday tasnifni to'rt qavatli yaruslardan iborat piramida shaklida tasavvur qilish mumkin. Uning yaruslari: kasblarning tiplari; kasblarning turkumlari; kasblarning bo'limlari; kasblarning guruhlaridan iborat bo'ladi. Eng yuqorida bo'sh qoldirilgan to'g'ri to'rtburchak sizning bo'lajak kasbingizga mo'ljallangan (1-rasm).

Ushbu sxemani siz o'zingizning kelajakdagi mehnat yo'lingizni tanlayotganingizda o'ylab olishingizga imkon beradigan, asta-sekin pastdan yuqoriga qarab chiqib borishingiz mumkin bo'lgan (kasb tipini aniqlashdan boshlab uning turkumini muhokama qilishga o'tish va hokazo) bir "pillapoya" sifatida qarash mumkin.

1-rasm. Kasblar tasnifi

Mehnat predmetiga qarab barcha kasblar beshta tipga bo'linadi:

1. "Odam-tabiat" (P). Bu yerda mehnatning asosiy, yetakchi predmeti – jonli tabiatdir. Bu tipga, quyidagi kasblar kiradi: urug'shunos, meva-sabzavotshunos, davlat urug'chilik inspeksiyasi laboranti, master-chorvador, kimyoviy-bakteriologik tahlil laboranti, zootexnik, agronom va b.

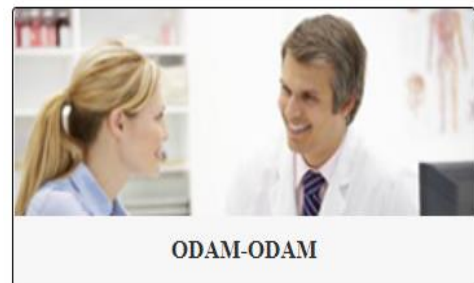
ODAM-TABIAT

ODAM-TEXNIKA

2. "Odam-texnika" (T). Bunday kasblar tipida mehnatning asosiy yetakchi predmeti – texnika obektlari (mashinalar, mexanizmlar, kompyuterlar va boshqa shunga o'xshashlar), materiallar, energiya turlaridan iborat bo'ladi. Jonsiz tabiat obektlari (Yer osti boyliklari, tuproq, suv, o'rmon va qishloq xo'jaligi mahsulotlari) ham ko'p jihatdan shularga o'xshagan bo'ladi. Bu tipga, quyidagi kasblar kiradi: avtobus haydovchisi, kran mashinisti, dasturchi, robototexnik, injener-texnolog va b.

3. "Odam-odam" (Ch). Bu yerda asosiy mehnat predmeti – odamlardir. Mazkur mehnat sohasida mayllar, qiziqishlar qay darajada ekanini aniqlashda o'quv predmetlaridan tashqari, siz shaxsan o'zingiz jamoat ishlarida, jamoada o'tkaziladigan tadbirlarni tashkil etishda ishtirok etib orttirgan tajribangiz ham yordam beradi. Mazkur tipga kiradigan kasblarni quyidagicha ajratib ko'rsatish mumkin: maktabgacha tarbiya muassasasi tarbiyachisi, ishlab chiqarish ta'limi masteri, o'qituvchi dispetcheri, ishlab chiqarishni tashkil etish bo'yicha injener iqtisodchi, ekskursovod, sotuvchi, feldsher, shifokor (vrach) va b.

ODAM-ODAM

ODAM-BELGILAR TIZIMI

4. “Odam-belgili tizim” (Z). Kasblarning bu tipida shartli belgilar, raqamlar, kodlar, tabiiy yoki sun’iy tillar asosiy yetakchi mehnat predmeti hisoblanadi. Hozirgi zamon kishisi belgilar va belgi tizimlari dunyosida – tekstlar, chizmalar, sxemalar, kartalar, jadvallar, formulalar, yo’l belgilari ichida yashaydi. Binobarin, bularning hammasini biladigan tegishli mutaxassislar ham zarur. Masalan, tarjimon, nazoratchi, g’aznachi, dasturchi, hisobchi, topograf, injener va b.

5. “Odam-

badiiy obraz” (X). Kasblarning bu tipida badiiy obrazlar, ularning tuzilish usullari yetakchi mehnat predmeti hisoblanadi. Bu yerda quyidagi kasblarni ajratib ko’rsatish mumkin: duradgor, toshga o’yib gul soluvchi, yoritish elektrotexnigi (teatrda), poyabzal konstruktor-modeleri, grafik-rassom, bastakor, teatr artisti, estrada artisti va b.

Mehnatning maqsadiga qarab kasblarni uch turkumga ajratib ko’rsatish mumkin.

ODAM-BADIIY OBRAZ

1. Gnostik kasblar (G). Bu kasblarning nomi lotincha “gnosis” – bilim, bilish degan ma’noni anglatuvchi so’zdan olingan. Agar siz aqliy mehnat (ya’ni bilib olish, gnostik mehnat) bilan faqat ish stolida, xonada shug’ullanish mumkin deb o’zingizga odat bo’lib qolgan tarzda o’ylaydigan bo’lsangiz, u holda bunday fikrdan voz kechishga to’g’ri keladi. Bilish, o’rganish mehnati bilan bog’liq bo’lgan ko’pgina kasblar mavjud bo’lib, ular bilan bevosita moddiy ishlab chiqarish jarayonida shug’ullanishga to’g’ri keladi. Masalan, nazoratchilar, sortga ajratuvchilar, pirometristlar ana shunday kasbdagi kishilardir.

2. O’zgartiruvchi kasblar (P). Juda ko’p kasblar mehnat predmetlarini o’zgartirish bilan bog’liq bo’ladi.

Odamning o’zgartiruvchi faoliyati faqat buyumlargagina qaratilib qolmay, shu bilan birga energiya turlariga, axborotlarga, jarayonlarga, ijtimoiy hayotning tuzilishiga qaratilgan bo’lishi ham mumkin. Bunga faqat birgina misol keltiramiz. Yetakchi o’quvchilarni uyushtirdi va ular ko’chat o’tkazishda faol ishtirok etdilar. Mana shu misolda faqat tabiatning o’zgarganligi to’g’risida gapirish kifoya qilmaydi. Bu yerda eng muhimi bolalarning mehnatga, bir-birlariga bo’lgan munosabatlari o’zgaradi va hokazo.

3. Tadqiqotchilik kasblari (I). Mazkur turkumning nomi izoh berishni talab qiladi. Bu nomga qarab, mazkur kasb qidiruv ishlari bilan (masalan, geologik qidiruv ishlari bilan) yoki ilmiy tadqiqotlar bilan, albatta, bog’liq kasb bo’lsa kerak, deb o’ylamaslik kerak. Bu yerda o’zgartiruvchi turkumga yaqin bo’lgan kasblar to’g’risida gap boradi.

Mazkur turkumdagi kasbda qilinadigan mehnatning maqsadi – qandaydir bir noma’lum narsani, buning ustiga ko’pincha cheklangan bir vaqt sharoitida qidirishdan iborat bo’ladi.

Mehnat vositalariga qarab kasblar bo’limlarga bo’linadi.

1. Qo’l mehnatidan foydalanish bilan bog’liq bo’lgan kasblar (R). Mazkur kasbda ishlovchi kishilar qo’l mehnatidan va mexanizatsiyalashtirilgan mehnat qurollaridan foydalanadilar. Masalan, otvyortka, skalpel (jarrohlik pichog’i), shtixel (yog’ochga yoki metallga o’yib gul solish asbobi), reysfeder, tortsovka (bo’yoqchilar cho’tkasining bir xili), elektr drel, buyoq purkagich, pnevmatik otboyka bolg’asi va hokazolar ana shunday ish quroli hisoblanadi.

2. Qo’lda boshqariladigan mashinalardan foydalanish bilan bog’liq bo’lgan kasblar (M). Boshqacha qilib aytganda, ularni ham mashinada, ham qo’lda ish bajariladigan kasblar deyish mumkin – tokar, frezerchi, kran mashinisti, keng profildagi traktorchi-mashinist, elektrovoz mashinisti va boshqalar ana shunday ham qo’l mehnati, ham mashinadan foydalaniladigan

kasblar qatoriga kiradi. Bunday kasblarda ishlaydigan kishilardan faqat texnologik bilimlarga ega bo'lish talab qilinmasdan, shu bilan birga ulardan qo'l mehnati malakasiga ega bo'lish ham talab qilinadi.

3. Avtomatlashtirilgan va avtomatik sistemalardan, apparatlardan foydalanish bilan borliq bo'lgan kasblar (A). Avtomatlashtirish darajasiga qarab ishlayotgan kishining zimmasiga har xil vazifa tushishi mumkin. Bu vazifa umuman agregatni va uning ta'miri bilan bog'lik bo'lgan ishlarni boshqarishdan tortib o'sha agregat ishini kuzatib turish va agar zarurat tug'lsa, kerakli mutaxassisni chaqirishgacha bo'lgan ishlarni o'z ichiga oladi. Mazkur kasb bo'limining vakillari prokat stanining operatori, energosistema dispetcheri, kimyo ishlab chiqarishi apparatchisi, avtomatik liniyalar operatori, po'lat quyuvchi va boshqalardir.

4. Funktsional vositalar, mehnat qurollari ko'proq talab qilinadigan kasblar (F). Bu yerda odam xulq-atvoridagi funktsional vositalar va uning nutqidagi ana shunday vositalar, ya'ni imo-ishoralar, tovushlar, so'zlar, jummalarning talaffuz qilinishi, ma'no tashuvchi va emotsional intonatsiyalar, pauzalar, yuz mimikasi mehnat quroli rolini bajaradi. Bu bo'limga: o'qituvchi, tarbiyachi, san'atkor, aktyor, xor yoki orkestr dirijyori singari kasblar kiradi.

Odam organizmi ham funktsional vosita rolini bajarishi mumkin (balet artisti; sport pedagog-murabbiyi, ashulachi, tsirk akrobati).

Mana shu kasblarni egallagan kishilar uchun o'z xotirasida juda ko'p qoidalarni, ma'lumotlarni saqlab qolish qobiliyati, o'z-o'zini nazorat qilish va o'z-o'zini boshqarish qobiliyati xarakterli bo'ladi.

Xulosa. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida texnologiya fanini o'qitishning metodik tizimi, o'qituvchilarning pedagogik faoliyati, o'quvchining ta'lim jarayonidagi nafaqat nazariy va amaliy ko'nikma va malakalarini egallash, kompetensiyalarni innovasion ta'lim muhitida tajriba faoliyati variativligini soddalashtirib borish asosida aniqlashtirilgan.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida yuqori sinf o'quvchilarini kasb-hunarga tayyorlash asosida umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchilarning mustaqil ijodiy-ilmiy salohiyatini takomillashtirish, innovatsion salohiyatni tarkib toptirish dolzarb ilmiy-amaliy zaruriyat ekanligi aniqlashtirilgan.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida yuqori sinf o'quvchilarini kasb-hunarga tayyorlash modeli texnologiya faniga ilmiy yondashuv asoslariga tayangan holda, texnologiya ni o'qitish jarayonini tashkil etishning metodologik, faoliyatli-texnologik, shaxsiy-natijaviy darajalarining qayta aloqaga kirishuvining ta'lim jarayonlarini kompetensiyaviy yondashuv asosida ishlab chiqilgan.

Foydanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Атанасян С.Л. Формирование информационной образовательной среды педагогического вуза: автореф. дисс. д-ра пед. наук. – М., 2009. – 49 с.

2. Ахметов Л.Г. Интегрированная информационная среда профессиональной деятельности учителя технологии; дисс.. д-ра пед. наук. – Казань, 2009. – 52 с.

3. Бородин В.А. Психологические основы интерактивных технологий обучения и учения // file:///C:/Users/acer/Downloads/psiholo-gicheskie--interaktivnyh-tehnologiy-obucheniya-i-ucheniya.pdf.

4. Бершадский Б.Е., Гузеев В.В. Дидактические и психологические основания образовательной технологии. [Текст] / Бершадский Б.Е., Гузеев В.В. /- М. 2003. -С.144-146.

Qurbonov O'tkirbek,

Andijon viloyati pedagogik mahorat markazi direktor o'rinbosari

TA'LIM TIZIMIDA BOSHQRUV STRATEGIYASINI SHAKLLANTIRISH VA REJALASHTIRISH OMILLARI

Annotatsiya. *Faoliyat natijalarini baholash, yangi an'analarni aniqlash va uzoq muddatli rivojlanishga nisbatan moslashtiruvchi harakatlarni belgilash. Strategiyaga mos yo'nalishni belgilash - bu asosiy boshqaruv funktsiyalaridir. Rahbar strategiyaga mos yo'nalishni belgilashda, uzoq muddatli rivojlanish yo'nalishini, samarali strategik harakatlarni yaratishga intilishi zarur bo'ladi.*

Kalit so'zlar: *strategiya, boshqaruv elementlari, texnologiya, metod, interfaol metodlar, loyiha, debat.*

Annotation. *Evaluating performance results, identifying new traditions, and defining adaptive actions for long-term development. Setting a direction aligned with the strategy is one of the key management functions. In determining a strategic direction, a leader must strive to establish a long-term development path and create effective strategic actions.*

Key words: *strategy, management elements, technology, method, interactive methods, project, debate.*

Аннотация. *Оценка результатов деятельности, выявление новых традиций и определение адаптивных действий для долгосрочного развития. Установление направления, соответствующего стратегии, является одной из ключевых функций управления. При определении стратегического направления руководитель должен стремиться к установлению долгосрочного пути развития и созданию эффективных стратегических действий.*

Ключевые слова: *стратегия, элементы управления, технология, метод, интерактивные методы, проект, дебаты.*

Kirish. Mamlakatimizda ta'limga e'tibor davlat siyosati darajasi sifatida qaralmoqda. Davlatning qudrati va boyligi uning yer osti, yer usti boyliklari bilan baholanmasdan balki uning intellektual salohiyati bilan baholanadi. Respublikamizda so'ngi yillarda ta'limga yangi innovatsion g'oyalarni joriy qilish uchun bir qator me'yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Jumladan: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentyabrdagi "Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora- tadbirlar to'g'risida"gi PF-5538-Farmonida, O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risidagi 2017-yil 7-fevral, PF-4947-son farmonida "...ta'lim va o'qitish sifatini baholashning xalqaro standartlarini joriy etish asosida oliy ta'lim muassasalari faoliyatining sifati hamda samaradorligini oshirish, oliy ta'lim muassasalariga qabul kvotalarini bosqichma-bosqich ko'paytirish;

-ilmiy-tadqiqot va innovatsiya faoliyatini rag'batlantirish, ilmiy va innovatsiya yutuqlarini amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratish, oliy o'quv yurtlari va ilmiy-tadqiqot institutlari huzurida ixtisoslashtirilgan ilmiy-eksperimental laboratoriyalar, yuqori texnologiya markazlari va texnoparklarni tashkil etish to'g'risida aloxida e'tibor berilgan. Shundan kelib chiqib ta'lim tizimida strategiyani amalga oshirish bu - amaliy ma'muriy ish bo'lib, tashkil etish, moliyaviy rejalashtirish, kerakli siyosatni yuritish, motivlarni va kompaniya madaniyatini hamda boshqarish usullarini yaratish, qisqasi kompaniya maqsadlarini amalga oshirishga xizmat qiluvchi hamma harakatlar majmuasidan iborat.

Adabiyotlar tahlili. Ta'lim tizimida strategik boshqaruv kompetentligini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish bog'liq ilmiy izlanishlar respublikamiz olimlari: M.M.Vahobov, R.H.Djuraev, S.T.Turg'unov, Ya.U.Ismadiyarov, A.M.Magrupov, M.T.Mirsolieva, M.A.Yuldashevlarning ishlarida tadqiq etilgan bo'lsa, ta'lim jarayonlarini

axborotlashtirish, malaka oshirish jarayonlarining monitoring mexanizmlarini takomillashtirish bilan bog'liq izlanishlar A.A.Abdukadirov, F.A.Abdullaev, U.Sh.Begimkulov, F.M.Zakirova, N.A.Muslimov, Q.T.Olimov, Sh.S.Sharipov, T.T.Shoymardonov va boshqa olimlar tomonidan tadqiq etilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida pedagogik kuzatuv, qiyosiy tahlil, tajriba-sinov, pedagogik konsilium, modellashirish, so'rovnoma, test, matematik-statistik tahlil kabi tadqiqot va tahlil usullaridan foydalanilgan.

Tahlillar va natijalar. Strategiyani yaratish va amalga oshirish jarayoni o'zaro bog'liq beshta vazifani yechishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi:

- Muassasa faoliyatini yuritishda strategik tasavvurni shakllantirishda o'z missiya va maqsadlarni aniqlash.

- Strategik tasavvurni va missiyani qayta shakllantirish.

- Qo'yilgan maqsadlarga erishish strategiyasini yaratish.

- Tanlangan strategiyani sifatli va samarali tadbiq etish.

Moliyaviy va strategik maqsadlarni alohida belgilashi lozim. Moliyaviy maqsadlarning mavjud emasligi, moliyaviy resurslarni yuqori tavakkalchilik bilan sarflanishiga sabab bo'ladi. Natijada samarali o'sish va raqobatbardoshligi pasayadi. Strategik maqsadlari shuning uchun muhimki, ular raqobat mavqeini mustahkamlaydi va rivojlanish yo'nalishini ko'rsatadi.

Asosiy strategiya:

- puxta o'ylangan va maqsadga muvofiq hatti-harakatlardan;

- vaziyatlarni kutilmagan rivojlanishi va raqobatchilar bosimi kuchayganda ularga qarshi chora-tadbirlardan tashkil topadi.

Strategiyani quvvatlovchi ishchanlik muhitini yaratish - bu asosan menejerning tashkiliy o'zgarishlarni amalga oshirishi, faoliyatni to'g'ri yuritishi va ishchi-xodimlarni maqsadlarni bajarishga jalb etish jarayonidir. Yangi g'oyalarni, eng yaxshi xizmatlarni, yangi mahsulotlarni va ularni yangi o'nalishda qo'llanilishini targ'ibot qiluvchilarni hamda o'z g'oyalarini yangi bo'linmalarda, korxonalarda va yangi tarmoqlarda qo'llanilishini istovchilar to'g'risida g'amxo'rlik qilish sardorga yaxshi foyda keltiradi.

Strategiyani amalga oshirish uni yaratishga qaraganda murakkab hisoblanadi. Chunki keng ko'lamli tadbir-choralarni amalga oshirishni, muammoning ko'p sonli yechimi variantlarini, insonlarni boshqarish ko'nikmalarining mavjudligini, tashabusskorlikni shakllantirishni va boshqarishni, katta muammolarni yechishni va o'zgarishlarni amalga oshirishga nisbatan qarshiliklarni yengishni nazarda tutadi.

Yangi strategiyani e'lon qilinishi bu ijrochilar uni birdaniga qabul qilib, amalga oshirishga kirishdilar degani emas. Ishonchli boshqaruv komandasini yaratish – bu juda dolzarb tashkiliy funktsiya bo'lib, ushbu muammoning muvaffaqiyatli hal etilishi strategiyani amalga oshirilishi yo'lida birinchi qadamdir. Hal etuvchi sohalarni yetuk mutaxassislar bilan ta'minlash muhim tashkiliy masala hisoblanadi. Strategiyani «a'lo» darajada yaratish orqali raqobat ustunligiga ega bo'lish mumkin bo'lmasa, uni sifatli tadbiq etish orqali muvaffaqiyatga erishish mumkin. Strategiyani tadbiq etuvchilar hal kiluvchi sohalarida ko'nikmalarining quyidagi xususiyatlarini e'tiborga olishi tavsiya etiladi. Odatda tor ixtisoslashuv bilangina chegaralanib bo'lmaydi, tashkilotning hamma bo'linmalarida yaratiladigan o'ziga xos tashkiliy sifat to'g'risida gap yuritish lozim. Tayanch sohadagi ustunlikni uzoq muddatli raqobatdoshlikka aylantirish uchun ushbu masalaga raqobatchilarga nisbatan ko'proq e'tiborni qaratish lozim. Talablari turlicha o'zgarishi mumkin. Ushbu o'zgarishlarni oldindan aniq ko'rish mumkin emas. Shu sababli o'zgarishlarni oldindan prognoz qilish bazasi va ko'nikmalari yetarlicha keng va moslashuvchan bo'lishi lozim. Strategiyani tadbiq etishga xizmat qiladigan umumiy tashkiliy kadrlar soni odatda ko'p emas. Har bir tashkiliy tuzilma o'ziga xosdir, u oldingi tashkiliy tuzilmalarni inobatga olib, rahbarlar topshiriqlarni taqsimlashni oldingi siyosatini va ichki muhitini aks ettiradi. Bundan tashqari har bir strategiya

alohida omillarga va faoliyatga asoslanadi. Shu sababli tashkiliy tuzilmaga individual yondashuv maqsadga muvofiq.

Boshqaruvning funktsional jihatlar bo'yicha tashkiliy tuzilmasi. Funktsional jihatdan ixtisoslashgan bo'limlar asosida yaratilgan tashkiliy tuzilma faoliyat turi bitta bo'lgan tashkilot uchun ularning strategiyasi va tuzilmasini moslashtirish uchun eng qulay va tarqalgan yondashuv hisoblanadi.

Hozirgi vaqtda oliy ta'lim muassasalarining deyarli barchasida ularning o'zlari tomonidan ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari sifatini boshqarish, uni takomillashtirishga bo'lgan intilish obyektiv zaruratga aylanib qoldi. Bunday intilish oliy o'quv yurtlarida sifat menejmenti tizimini joriy qilish masalasiga olib kelib, bu tizimni joriy qilishdagi asosiy sabablarni tashqi va ichki omillarga ajratish mumkindir.

Oliy ta'lim muassasalarida sifat menejmenti tizimini joriy qilishning tashqi omillariga quyidagilarni kiritiladi:

- ta'lim xizmatlari bozorining globallasuvi va baynalmilallasuvi;

- ta'lim xizmatlari bozorida va mehnat bozorida oliy ta'lim muassasalari o'rtasidagi raqobatning kuchayishi va zo'rayishi;

- litsenziyalash, attestatsiyadan va davlat akkreditatsiyasidan o'tkazish tadbirlarining o'rnini bosuvchi oliy ta'lim muassasalari faoliyatini majmuaviy baholashga o'tish;

- sifat menejmentining rivojlangan usullaridan foydalanuvchi xorijiy ta'lim muassasalarining bozorga kirib kelishi;

- o'qitishda yangi shakl va texnologiyalarning taklif qilinishi. Oliy ta'lim muassasalarida sifat menejmenti tizimini ishlab chiqish va joriy qilish motivatsiyasining ichki omillariga quyidagilar kiritiladi:

- o'z-o'zini nazorat qilish tizimining rivojlanishi;

- ta'lim xizmatlarining talab etilayotgan sifatiga erishish va uni ta'minlash;

- kafedralar va professor-o'qituvchilar tarkibining reytingini aniqlash.

Oliy ta'lim muassasasida sifat menejmentini joriy qilish iste'molchilarning turli guruhlariga katta afzalliklar berishini yuqorida ko'rsatib o'tgan edik. Lekin shu bilan birga, har bir oliy ta'lim muassasasida ham bu afzalliklarni to'la yuzaga chiqarishning uddasidan chiqilavermaydi. Turli xil xorijiy va milliy ta'lim tizimlaridagi oliy o'quv yurtlarida sifat menejmentini joriy qilishning tajribalarini tahlil qilib chiqish natijasida mazkur jarayonni amalga oshirishda yuzaga keladigan quyidagi muammoli vaziyatlarni ajratib ko'rsatish va ularni sinchiklab o'rganib chiqish lozim hisoblanadi:

Sifat menejmentini joriy qilish asnosida oliy ta'lim muassasasidagi rahbarlik uslubini o'zgartirish uchun ma'lum vaqt oralig'i zarur bo'ladi. Ta'lim sifatining o'lchanadigan ma'lum bir darajasini ta'minlovchi texnologiyalarning joriy qilinishi bir vaqtning o'zida oliy ta'lim muassasasini avtoritar uslubda boshqarishdan texnologik uslubga o'tishni anglatadi. Bu jarayonni boshqarishning klassik uslubidan strategik uslubga o'tish lozim demakdir. Ya'ni, paydo bo'lgan muammolarni hal qilib qo'ya qolish emas, balki bu muammolarni yuzaga keltiruvchi jarayonning o'zini to'g'rilash kerak bo'ladi. Mana shu jarayonlarga diqqatni jamlash bilan ta'lim xizmatlari sifatini oshirish mumkin. Yana bir muhim muammo bo'lib sifat menejmentini joriy qilish davomida ta'lim xizmatlarining iste'molchilari (talabalar, ularning ota-onalar, ish beruvchilar, davlat va shu kabi) bo'lgan mijozlarning xohish-istaklarini qondirish madaniyatiga rioya qilish sanaladi. Odatda, o'qituvchi ma'ruzani o'qidiyu-bo'ldi va talabalarning keyingi holati haqida umuman qayg'urmay qo'yadi. Va ko'pincha shunday bo'ladiki, o'quv fani bo'yicha oldingi darslarda olingan bilimlar keying o'quv kursida talablarga mos kelmay qoladi. Bu yerda qanday xulosa chiqarish kerakligi kunday ravshandir. Mahsulot va xizmatlar iste'molchilarining xohish-istaklarini qondirish g'oyasi oliy ta'lim muassasasi faoliyatining barcha sohalarini qamrab olishi lozimdir.

Oliy ta'lim muassasasidagi sifat menejmenti tizimining asosiy elementlaridan biri bo'lib o'quv jarayoni natijalarini doimiy kuzatib borish va uni tahlil qilish hisoblanadi. Bu yerda oliy

ta'lim muassasalaridagi ta'lim sifatini o'lchash mumkinmi degan savol tug'iladi. Bunga ta'lim xizmatlari sifatining xalqaro standartlarga mosligini tekshirib, o'lcaymiz deb yumshoqqina qilib javob berish mumkin.

Mazkur fikrni shu yo'nalishda tadqiqotlar olib borgan bir qancha olimlarning nuqtai-nazariga tayangan holda quyidagicha asoslash mumkin:

-oliy ta'lim muassasalarining katta qismi o'qitish natijalarini baholashda an'anaviy texnologiyaga tayanib, bunda o'qituvchi talabalar egallagan bilimning haqiqiy darajasini aniq ko'rsatishsiz baho qo'yish bilan o'z mehnati natijalarini o'z baholaydi;

-ko'pchilik oliy o'quv yurtlari talabalarning kompetentligi darajasini (ijodiy fikrlash qobiliyati, mustaqil bilim ola bilish va muloqot yurita olish qobiliyati va shu kabilarni) baholashga yetarlicha ahamiyat bermasdan, faqat egallangan bilimlarnigina baholaydilar;

-oliy o'quv yurti faoliyatini baholashda ta'lim xizmatlari iste'molchilari xohish-istaklarining qondirilishi darajasi juda sodda va beso'naqay ravishda aks etadi.

-Oliy o'quv yurtlari yaqin-yaqinlargacha hatto bitiruvchilarning ishga joylashishlari darajasi singari elementar baholarni ham ko'rsatmas edilar; oliy ta'lim tizimida uning "sifatsiz" tomonlarini, ya'ni, ta'lim, ilmiy va xo'jalik faoliyati sohalaridagi oqsashlarni ko'rsatish yoki o'lchash qabul qilinmagan. Bu borada umuman hech qanday ish yuritilmaydi;

-oliy ta'lim muassasasi faoliyatini baholashda uning resurslarining sifati o'ta cheklangan holda o'lchanadi.

Xulosa. Ta'lim faoliyatining texnik, metodik, dasturiy va axborot ta'minotining sifatiga nisbatan olib qaraganda, bu yerda eng ojiz nuqta bo'lib taqqoslash uchun etalonni va mana shu etalon bilan resurslar sifatini taqqoslash algoritmini izlab topish sanaladi. Yuqorida keltirib o'tilgan fikrlardan ko'rinib turibdiki, bugungi kunlarda ta'lim sifatining o'lchanadigan elementlari ko'pincha xalqaro standartlarga mos kelmaydi va oliy ta'lim xizmatlari iste'molchilarining talablarini qondirishga qaratilmagan. Shuning uchun ham sifat menejmenti tizimini samarali faoliyat ko'rsatishini ta'minlash uchun uni joriy qilish jarayonlarining boshidanoq yaxshigina g'oyaviy asosni yaratish lozim bo'ladi. Boshqacha aytganda, oliy ta'lim muassasasida sifat menejmenti tizimini joriy qilishda uning eng oliy boshqaruv xodimlari, ya'ni, rektor va prorektorlarning bu tizimni yo'lga qo'yishdan manfaatdorligi mavjud bo'lishi kerak.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati.

1. Ковцев К.В. Мурманского Государственного Технического Университета (МГТУ). Экономика, Статистика и Информатика. №1. г 2013.20.
2. М.М.Parpieva, "Ta'lim tizimi sifatini oshirishda innovatsion faoliyat". Academic research in educational sciences volume 2 | ISSUE 1 | 2021 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723.
3. Скрипина А.В. "Стратегия и механизмы формирования имиджа ВУЗОВ социокультурной сферы". Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора педагогических наук. Ставрополь – 2012.
4. Скрипина А.В. Конкурентоспособность вуза как показатель эффективного имиджа // Культурная жизнь Юга России. - 2010. - №2.-С . 32-37.

Инагамова Лола Усманбековна,

*Заведующий кафедрой Академии государственного управления при Президенте
Республики Узбекистан, доцент*

НЕОБХОДИМОСТЬ ОЦЕНКИ КОМПЕТЕНЦИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ И ВОПРОСЫ ЕЕ РЕАЛИЗАЦИИ

Аннотация. В данной статье обоснована необходимость оценки компетенций государственных служащих для повышения эффективности государственной службы. Рассмотрены различные аспекты понятия компетенции в контексте государственной службы и значение компетенций в деятельности государственных служащих. Изучены виды компетенций, необходимых для эффективной работы государственных служащих.

Обоснована необходимость оценки компетенций государственных служащих и ее роль в повышении эффективности государственной службы. Рассмотрены существующие методы оценки полномочий государственных служащих, их преимущества и недостатки. Дана характеристика мер по устранению барьеров и проведению оценки квалификации государственных служащих.

Ключевые слова: оценка компетенций, государственные служащие, эффективность государственной службы, профессионализм, методы оценки, развитие государственной службы.

Abstract. This article substantiates the need to assess the competencies of civil servants to improve the effectiveness of public service. Various aspects of the concept of competence in the context of public service and the importance of competencies in the activities of civil servants are examined. The types of competencies necessary for the effective work of civil servants are explored.

The necessity of assessing civil servants' competencies and their role in enhancing public service effectiveness is justified. Existing methods for evaluating civil servants' competencies, along with their advantages and disadvantages, are considered. A description of measures to eliminate barriers and conduct competency assessments of civil servants is provided.

Key words: competency assessment, civil servants, public service effectiveness, professionalism, assessment methods, public service development.

Государственные служащие играют важную роль в эффективной деятельности государственных органов и обеспечении интересов общества. В современном мире профессиональные государственные служащие и качество работы так же важны, как вода и воздух. Одним из основных факторов, влияющих на их квалификацию и эффективность их деятельности, является их квалификация. В данной статье обсуждается необходимость оценки компетенций государственных служащих и вопросы ее внедрения в практику.

Под компетенцией можно понимать совокупность знаний, умений, навыков и способностей, необходимых для эффективного выполнения определенной работы или задачи. В контексте государственной службы компетенции являются основой для обеспечения качественного выполнения трудовых обязанностей и достижения поставленных целей. К ним относятся профессиональные навыки и знания, а также широкий спектр навыков, таких как коммуникация, лидерство, решение проблем и т. д.

Впервые термин "компетенция" появился в английском языке. В словаре Н.Вебстера 1596-года его определение связано с понятием способностей и навыков.

В мировой науке существуют четыре основных подхода к модели компетентностного обучения: поведенческий в США, функциональный в Великобритании, многомерный во Франции, целостный в Германии и Австрии.

Американский подход, представленный такими учеными, как Р.Уайт, Д.МакКлелланд, Р.Бояцис и др., ориентирован на поведенческие особенности компетентных специалистов с учетом внешних условий и особенностей, а также на их способность эффективно работать в конкретных условиях работы.

Р.Уайт и МакКлелланд Уже в середине XX века термин "компетенция" начали использовать в контексте определения важности сочетания успеха выпускников и когнитивных способностей с мотивацией. Их работа позволила развивать и формировать компетенции в процессе обучения.

Со временем, особенно с конца 1990-х годов, американское понимание компетенций значительно расширилось, охватывая не только поведенческие характеристики, но и знания и навыки.

Модель МакКлелланда определяет три основных типа компетенций - технические, социальные и концептуальные.

Модель Г. Катлера описывает компетенции как совокупность знаний, умений и личностных качеств, позволяющих успешно выполнять задачи в определенной области.

Компетенции государственных служащих играют важную роль в достижении целей и задач государственных органов. Компетентные сотрудники могут эффективно выполнять свои обязанности, принимать решения и добиваться результатов. Они способны адаптироваться к меняющимся условиям и требованиям, предоставлять качественные услуги и удовлетворять потребности общества.

Мирзоян М.В. и Васильева Е.В. подчеркивают, что..." уровень развития государства зависит от профессионализма государственных служащих, поскольку государственные служащие участвуют во всех процессах принятия государственных решений и их последующей реализации. Профессиональные кадры могут обеспечить успешную реализацию всех государственных программ развития. Потому что именно кадры являются фактором, влияющим на все процессы, происходящие в государственном аппарате".

Оценка компетенций государственных служащих является важным инструментом определения уровня их квалификации и потребностей в личностном развитии. Процесс оценки позволяет выявить сильные и слабые стороны сотрудника и определить точки, требующие дополнительного обучения и развития. Оценка компетентности является основой для принятия решений по повышению эффективности деятельности государственных органов.

Оценка компетенций государственных служащих способствует повышению эффективности государственной службы. По результатам оценки могут быть разработаны программы обучения и развития, направленные на повышение квалификации сотрудников. Повышение профессионализма и качества работы государственных служащих приведет к улучшению предлагаемых услуг и общей оценке работы государственных органов.

Оценка компетенций государственных служащих имеет ряд преимуществ. **Во-первых**, помогает создать объективное представление об уровне квалификации сотрудников и их потребностях в развитии. **Во-вторых**, оценка компетенций может быть основанием для принятия решений о переводе на более ответственные должности, повышении заработной платы и других мерах стимулирования сотрудников. **В-третьих**, оценка компетенций способствует повышению эффективности оказания государственных услуг и удовлетворению потребностей общества.

Существует несколько подходов и инструментов оценки компетенций государственных служащих. Это могут быть методы, основанные на наблюдении, анкетировании, интервью и других методах. Каждый метод имеет свои преимущества и недостатки. При их выборе необходимо учитывать особенности государственной службы.

Оценка компетенций государственных служащих является важным инструментом повышения эффективности деятельности государственных органов. Это позволяет определить и развить компетенции сотрудников, определить направления их совершенствования, разработать меры по повышению профессионального мастерства и качества работы сотрудников. Проведение оценки компетентности требует внимания к культурным, организационным и образовательным вопросам, а также активной поддержки и участия руководителей правительства.

Оценка компетенций государственных служащих включает в себя проведение более глубоких исследований, разработку рекомендаций по внедрению полученных результатов в практику, разработку и применение новых усовершенствованных методов оценки с учетом специфики государственной службы, изучение и обмен опытом по осуществлению оценки компетенций между государственными органами.

Компетенция государственного служащего - это совокупность знаний, умений, навыков и качеств, необходимых для успешного выполнения своих служебных обязанностей на государственной службе. "Компетенция - это социальный и трудовой характер совокупности знаний, умений, профессионально важных качеств и мотивационных характеристик работника, необходимых для успешного выполнения работы и соответствующих требованиям должности и стратегическим целям организации. Компетентность - это специфическая характеристика потенциального качества, которая позволяет описать практически все элементы готовности сотрудников эффективно работать в конкретной ситуации в трудовом коллективе и на рабочем месте.

Компетенция - динамическое качество работника, развивающееся в системе профессионального образования от совокупности профессиональных качеств, приобретенных на начальном этапе обучения, до высшей формы трудовой компетентности, т.е. освоения.

Компетенция - это совокупность компетенций, которые формируются в основном в результате приобретения опыта в соответствующей профессиональной деятельности, обладающих реальными или реальными качественными характеристиками."

Следовательно, компетенции государственного служащего имеют свои особенности. Он включает в себя конкретные знания, необходимые для работы в государственных органах, а также определенные процедуры и организационные требования, регулирующие деятельность государственных должностных лиц. Компетенции государственного служащего также учитывают такие мягкие навыки, как коммуникация, сотрудничество и лидерство, которые необходимы для эффективного выполнения задач и работы в командах.

Как отмечалось выше, компетенции государственных служащих играют важную роль в обеспечении эффективной деятельности государственных органов. Они служат основой для успешного выполнения служебных обязанностей, принятия обоснованных решений и обеспечения качества государственных услуг.

Компетенции государственных служащих влияют на их способность эффективно выполнять задачи, общаться с коллегами и гражданами, принимать решения, адаптироваться к меняющимся ситуациям и обеспечивать качество предоставляемых услуг. Также компетенции способствуют постоянному совершенствованию процессов и деятельности государственного управления.

Анализ исследований, проведенных по каталогам компетенций государственных служащих, показывает, что существует множество видов компетенций, необходимых для эффективной работы на государственной службе. Коммуникативные навыки играют важную роль в установлении и поддержании эффективных отношений с сотрудниками и гражданами. То есть, эффективное общение, ведение переговоров и решение проблем являются примерами.

К общим компетенциям государственных служащих можно отнести:

профессиональные знания - государственные служащие должны обладать глубокими знаниями в области законодательства, управления ресурсами, финансов и социальных программ;

Социальные навыки - Государственные служащие должны эффективно взаимодействовать с различными слоями и группами общества, вести переговоры и разрешать конфликты.

Лидерские навыки - государственные служащие должны обладать способностью управлять и координировать работу группы, принимать решения и реагировать на изменения.

Основными компетенциями государственных служащих являются:

Знание правовой системы и законодательства: Должностные лица государственных органов должны хорошо знать законодательство и акты законодательства в своей сфере деятельности. Это позволит им выполнять свои обязанности в соответствии с законодательством и правильно и адекватно применять правовые нормы в своей деятельности.

Умение принимать решения: Государственные служащие должны уметь принимать осознанные и эффективные решения в своих областях деятельности. Это требует аналитических навыков, способности оценивать ситуацию и предлагать наилучшее направление действий.

Коммуникативные навыки: Государственные должностные лица должны обладать хорошими коммуникативными навыками для эффективного общения с коллегами, гражданами, предприятиями и другими заинтересованными сторонами. Слушать, задавать вопросы и четко и ясно выражать свое мнение является важным навыком для государственных служащих.

Работа в команде: Государственные служащие часто работают в командах, сотрудничая с другими сотрудниками и специалистами в своей области. Умение эффективно работать в команде, обмениваться информацией, координировать деятельность и достигать общих целей является важным аспектом успешной государственной службы.

Организационные навыки: Государственные служащие должны уметь хорошо организовывать свою работу, управлять временем, устанавливать приоритеты и выполнять большие объемы данных и задач. Организаторские способности помогают им эффективно выполнять свои обязанности и достигать своих целей.

Повышение квалификации: Государственные служащие должны быть готовы постоянно учиться и совершенствовать свои профессиональные навыки. Быстро меняющийся мир требует от них быть в курсе последних тенденций и изменений в своей области, а также быть готовыми применять новые знания и технологии.

Все эти компетенции важны для государственных служащих, помогая им качественно выполнять государственные услуги и обеспечивать развитие всего государства путем эффективного выполнения своих обязанностей.

Управленческие компетенции также являются неотъемлемой частью компетенций государственных служащих. Они включают в себя мотивацию, способность команды достигать поставленных целей, брать на себя ответственность и принимать решения в сложных ситуациях.

Профессиональные компетенции являются основой деятельности государственных служащих. Они включают в себя способность применять специальные знания и навыки, соответствующие их конкретной позиции, и обеспечивать высококачественное выполнение профессиональных задач.

В дополнение к этим компетенциям, государственные служащие должны обладать аналитическими навыками, гибкостью, работой в команде и другими навыками и

характеристиками, которые обеспечивают эффективную работу государственной службы.

Анализ видов компетенций, требуемых государственными служащими, является важной частью понятия компетенций на государственной службе. Он позволит определить основные компетенции, необходимые для эффективной работы на государственной службе, и станет основой для разработки программы развития компетенций государственных служащих. Для этого актуальными становятся не только проблемы повышения квалификации исполнителей и руководящих кадров всех иерархических уровней на государственной службе, но и методы ее оценки. Следует отметить, что важность проблем подготовки и повышения квалификации профессиональных управленческих кадров, независимо от сферы применения труда, связана с факторами развития рыночных отношений. Это способствовало повышению значимости человеческого капитала среди руководителей, ответственных за решение проблем национального значения. Данное мнение может быть обосновано следующими обстоятельствами:

- ✚ недостаточность профессиональных компетенций управленческих кадров;
- ✚ недостаточность профессионального мастерства управленческого персонала;
- ✚ рассмотрение комплекса компетенций как статической структуры;
- ✚ необходимость качественной оценки компетенций, позволяющих своевременно

вносить изменения.

Оценка компетенций государственных служащих является неотъемлемой частью процесса развития и совершенствования государственной службы. Существует ряд причин и преимуществ его внедрения в практику.

Взаимосвязь между оценкой компетенций и развитием государственной службы. Оценка компетенций государственных служащих является средством измерения и оценки их профессиональной подготовки, знаний, умений и навыков, необходимых для эффективной работы. Оценка позволяет выявить сильные и слабые стороны сотрудников, устранить их, определить области дальнейшего развития и совершенствования. Одним словом, оценка компетенций способствует повышению качества работы государственных служащих, развитию и совершенствованию государственной службы в целом.

Необходимость оценки компетенций для выявления и устранения уязвимостей и недостатков. Оценка компетенций государственных служащих позволяет выявить уязвимости и недостатки, которые могут негативно повлиять на их работу и достижение целей организации. Причиной этого могут быть знания, навыки или профессиональные недостатки. Оценка компетентности позволяет государственным органам выявлять области, требующие дополнительной подготовки, обучения и повышения квалификации своих сотрудников. Таким образом, оценка помогает устранить недостатки и повысить профессионализм сотрудников. Это приведет к повышению качества и эффективности государственных услуг.

Оценка компетенций государственных служащих также способствует формированию фактора ответственности среди сотрудников и создает процесс непрерывного самосовершенствования. Активное участие сотрудников в процессе профессионального развития позволяет им получать помощь и ресурсы от организации. Это поможет поднять на более высокий уровень профессионализм и качество работы государственных служащих.

Следовательно, оценка компетенций государственных служащих служит не только их развитию и повышению квалификации, но и обеспечивает повышение эффективности и качества всей государственной службы. То есть обеспечивает формирование высокого

профессионального уровня и ответственности среди сотрудников, а также устранение недостатков на государственной службе и повышение профессионального мастерства.

Оценка компетенций государственных служащих играет важную роль в повышении эффективности деятельности государственных органов. Он представляет собой механизм оптимизации работы и повышения качества предоставляемых государственных услуг.

Преимущество оценки компетентности заключается в том, что она предоставляет объективную информацию и служит основой для разработки планов развития и обучения персонала.

Кроме того, оценка компетенций позволяет определить перспективы карьерного роста сотрудников. По результатам оценки могут быть приняты решения о продвижении на более ответственные должности, предоставлении дополнительных возможностей для профессионального развития или принятии других мер поощрения. Таким образом, оценка компетенций стимулирует развитие и продвижение государственных служащих, влияет на их мотивацию, эффективность и трудовую приверженность.

Кроме того, оценка компетенций влияет на процессы совершенствования и инноваций в государственных органах. После проведения оценки и определения направлений совершенствования разрабатываются конкретные планы действий по развитию и улучшению компетенций сотрудников. Для развития необходимых навыков и знаний предусматриваются образование, обучение или другие мероприятия. Такие меры будут способствовать повышению качества предоставляемых услуг и достижению удовлетворенности граждан.

Таким образом, оценка компетенций государственных служащих играет важную роль в оптимизации работы и повышении качества услуг, предоставляемых государственными органами. Это поможет улучшить слабые стороны и устранить недостатки. Стимулирует развитие сотрудников, способствует постоянному совершенствованию государственной службы и повышению уровня удовлетворенности граждан.

Оценка компетенций государственных служащих имеет ряд потенциальных преимуществ, которые существенно влияют на деятельность государственных органов и достижение их целей.

Оценка компетенций государственных служащих помогает в процессе отбора и назначения на должности в государственных органах. Оценка позволяет оценить и сравнить компетенции разных кандидатов. Это облегчает отбор наиболее подходящих кандидатов на определенную должность. Знание компетенций государственных служащих также способствует правильному распределению ресурсов и расстановке сотрудников на соответствующие должности. Формирование команды сотрудников с различными компетенциями в государственных органах способствует эффективной и результативной работе организации.

Оценка компетенций государственных служащих играет важную роль в повышении мотивации и профессионализма, а также в правильном распределении ресурсов и назначении на должности. Это послужит повышению качества деятельности государственных органов, обеспечению более эффективного выполнения поставленных перед ними задач.

Существуют различные подходы и инструменты оценки компетенций государственных служащих. Каждый из них имеет свои особенности, преимущества и недостатки.

Практические методы оценки основываются на анализе реальной рабочей деятельности или демонстрации навыков и компетенций сотрудников в рабочей среде. Эти методы включают наблюдение, анализ качественных данных и оценку завершённых проектов и результатов работы. Практические методы предоставляют информацию о

навыках и умениях сотрудников, их способности применять свои знания в практических ситуациях.

Оценка компетенций государственных служащих - может осуществляться с помощью *наблюдения, анкетирования, собеседования и других методов сбора информации:*

- наблюдение позволяет оценить демонстрацию реального поведения и навыков в рабочей среде;
- анкеты позволяют получить структурированную информацию от сотрудников об их компетенциях и перспективах развития;

Качественные и количественные данные можно собрать посредством интервью или фокус-групп. Каждый из этих методов имеет свои преимущества и недостатки. Выбор метода оценки зависит от цели и особенностей исследования.

Различные методы оценки компетенций могут применяться в сочетании. Например, можно комбинировать практические методы и методы сбора данных. Наблюдение может быть использовано для оценки конкретных навыков и компетенций, а анкеты и интервью могут быть использованы для получения более подробной информации о мотивации и развитии сотрудников.

Выбор метода оценки компетенций государственных служащих зависит от многих факторов, таких как цель оценки, имеющиеся ресурсы и содержание государственной службы. Важно выбрать подходящий метод оценки, который соответствует конкретным оцениваемым компетенциям и обеспечивает надежные и обоснованные результаты оценки.

Руководство играет важную роль в обеспечении успешной оценки квалификации государственных служащих. Они должны создать поддерживающую среду, позволяющую сотрудникам чувствовать доверие в процессе оценки и вносить свой вклад в ее успешное выполнение.

Критерии и показатели оценки компетенций являются основой для объективной оценки профессионального мастерства государственных служащих. Они должны соответствовать конкретным и установленным для конкретной должности требованиям. Критерии и показатели могут включать знания, навыки, отношение, лидерство и другие подобные аспекты.

Разработка инструкций для оценщиков является необходимым шагом для обеспечения единого подхода к оценке компетенций. Инструкции должны содержать подробное описание критериев и показателей, а также инструкции по оценке и мониторингу проявления определенных компетенций. Инструкции могут включать обучение оценщиков для обеспечения последовательного и объективного подхода к оценке.

Активное участие государственных служащих в процессе оценки своих компетенций играет важную роль в повышении их профессионального мастерства и улучшении их деятельности. Участие в процессе оценки позволяет государственным служащим получать обратную связь о своей деятельности, выявлять сильные и слабые стороны, разрабатывать планы развития и повышать профессиональные навыки.

Необходимо создать механизмы обратной связи и самооценки для активного участия государственных служащих в процессе оценки их квалификации. Это включает в себя регулярные беседы между руководителем и подчиненными. На нем обсуждаются результаты оценки, планы развития и определяется взаимная ответственность. Также важна атмосфера самооценки, позволяющая государственным служащим размышлять о своей деятельности, самостоятельно выявлять проблемные направления и разрабатывать планы по их совершенствованию. Эти механизмы помогут повысить мотивацию и ответственность государственных служащих в процессе оценки их компетенций.

Внедрение системы оценки компетенций сталкивается с рядом общих проблем, которые препятствуют ее успешной реализации. Некоторые из этих проблем включают непонимание целей и преимуществ оценки, сопротивление руководителей правительства изменениям, неопределенность в определении критериев и показателей оценки, отсутствие соответствующих ресурсов и управленческой поддержки.

Организационная культура оказывает существенное влияние на успешное проведение оценки компетенций и ее внедрение в практику. Если организация обладает поддерживающей культурой, которая ценит профессиональное развитие и поощряет активное участие государственных служащих в процессе оценки, это способствует успешному проведению процесса оценки. С другой стороны, если культура организации не поддерживает открытость и прозрачность и скептически относится к процессу оценки, это может помешать эффективному проведению оценки.

Таким образом, в данной статье мы рассмотрели важность и необходимость оценки компетенций государственных служащих для повышения эффективности государственной службы. Мы проанализировали понятие компетенции в контексте государственной службы, определили важность компетенций для успешного выполнения задач и рассмотрели различные компетенции, требуемые государственными служащими.

Оценка компетенций государственных служащих позволяет выявить сильные и слабые стороны сотрудников, определить направления повышения квалификации и повысить качество деятельности государственных органов. Мы рассмотрели роль оценки компетенций в повышении эффективности государственных услуг и отметили возможные преимущества оценки, такие как повышение мотивации и профессионализма сотрудников, совершенствование отбора и назначения на государственные должности.

На основе проведенного исследования и анализа предлагаем следующие рекомендации по дальнейшему исследованию оценки компетенций государственных служащих и внедрению ее в практику:

Разработка и проведение исследований, направленных на оценку конкретных компетенций государственных служащих, современных механизмов, направленных на изучение эффективности различных методов оценки.

Разработка и реализация учебных программ для государственных органов по внедрению оценки компетенций в систему их работы, создание механизмов стимулирования и обратной связи, а также учет факторов, влияющих на успешное проведение оценки.

В целом, оценка компетенций государственных служащих может быть мощным инструментом для повышения эффективности государственной службы и улучшения государственных услуг. Продолжение исследований и внедрение в практику оценки компетенций будет способствовать повышению качества деятельности государственных органов и профессионального мастерства государственных служащих.

Список литературы.

1. Ҳайитов, О.Э., Инагамова, Л.У. Стрессни бошқариш [Матн]: дарслик / О.Э. Ҳайитов, Л.У. Инагамова. – Ташкент: “Akademiya”, 2022. – 35 с.
2. Merriam-Webster’s Collegiate Dictionary [Электронный ресурс]. - URL: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/competency>.
3. White, R. W. (1959). Мотивация пересмотрена: Концепция компетентности. *Psychological Review*. 66 (5), 297-333. doi:10.1037/h0040934
4. Макклелланд Д.К. Выявление компетенций с помощью интервью с поведенческими событиями // Психологическая наука. - 1998. - Т. No 9, No 5. - С. 331-333.

5. Мирзоян, М.В., & Васильева, Э.В. (2019). Оценка компетенций государственных служащих и анализ текущей практики методов оценки согласованности компетенций и трудовых функций государственных служащих Армении. Управление, 7 (2), 11-23. <https://doi.org/10.26425/2309-3633-2019-2-11-23>
6. Чуланова О. Л. Формирование и развитие компетентностного подхода в работе с персоналом: теория, методология, практика. Автореферат. - Москва, 2014. - С. 8. <https://economy-lib.com/dissert/593332/a?#?page=8>
7. Семина, А.П. (2020). МЕТОД ОЦЕНКИ ПЕРСОНАЛА "360 ГРАДУСОВ." Fundamental Research (Fundamental Research), (No2 2020), 65-69. <https://doi.org/10.17513/fr.42687>
8. Hartati, T., & Hikmah, N. (2022). Оценка эффективности работы сотрудников PT.Satria Manunggal Petrolindo с использованием метода обратной связи 360-й степени. Sinkron, 7 (2), 384-391. <https://doi.org/10.33395/sinkron.v7i2.11340>

Babajanov Ilhom Abdulla o'g'li,

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

TALABALARDA SOG'LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK MODELI

Annotatsiya. Mazkur maqolada talabalarda sog'lom turmush tarzini shakllantirishning pedagogik modeli ishlab chiqilgan va uning amaliy asoslari tahlil qilingan. Sog'lom turmush tarzi tushunchasining mazmun-mohiyati, uning yoshlar hayotidagi o'rni hamda ta'lim muassasalarida ushbu ko'nikmalarni shakllantirishning zaruriyati yoritilgan. Pedagogik model talabalarda jismoniy faollik, psixologik barqarorlik, gigiyena madaniyati va zararli odatlardan xoli bo'lishga yo'naltirilgan tizimli yondashuvni o'z ichiga oladi. Shuningdek, maqolada sog'lom turmush tarzini targ'ib qilishda o'qituvchi va murabbiylarning roli, interaktiv metodlar va innovatsion texnologiyalarning samaradorligi asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari asosida mazkur modelni ta'lim jarayoniga joriy etish bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: sog'lom turmush tarzi, pedagogik model, talaba, jismoniy faollik, gigiyena, psixologik barqarorlik, sog'lom ovqatlanish, zararli odatlar, tarbiya, innovatsion texnologiyalar.

Аннотация. В статье разрабатывается педагогическая модель формирования здорового образа жизни у студентов и анализируются ее практические основы. Освещены сущность понятия здорового образа жизни, его роль в жизни молодежи, необходимость формирования этих навыков в образовательных учреждениях. Педагогическая модель включает системный подход, направленный на формирование у учащихся физической активности, психологической устойчивости, культуры гигиены и свободы от вредных привычек. В статье также обосновывается роль педагогов и тренеров в пропаганде здорового образа жизни, эффективность интерактивных методов и инновационных технологий. По результатам исследования даны практические рекомендации по внедрению данной модели в образовательный процесс.

Ключевые слова: здоровый образ жизни, педагогическая модель, студент, физическая активность, гигиена, психологическая устойчивость, здоровое питание, вредные привычки, образование, инновационные технологии.

Annotation. This article develops a pedagogical model of forming a healthy lifestyle in students and analyzes its practical foundations. The essence of the concept of a healthy lifestyle, its role in the life of young people, and the need to form these skills in educational institutions are highlighted. The pedagogical model includes a systematic approach aimed at promoting physical activity, psychological stability, hygiene culture and freedom from harmful habits in students. The article also substantiates the role of teachers and trainers in promoting a healthy lifestyle, the effectiveness of interactive methods and innovative technologies. Based on the results of the research, practical recommendations are given for introducing this model into the educational process.

Keywords: healthy lifestyle, pedagogical model, student, physical activity, hygiene, psychological stability, healthy eating, harmful habits, education, innovative technologies.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda sog'lom turmush tarzini shakllantirish masalasi nafaqat tibbiyot yoki sport sohasi, balki pedagogika fanining ham dolzarb yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda. Chunki inson hayotining asosiy tamoyillari - sog'lik, aqliy barqarorlik, mehnatsevarlik va ijtimoiy faollik - aynan yoshlik davrida, xususan, talabalik yillarida shakllanadi. Universitet bu borada nafaqat kasb-hunar o'rgatuvchi muassasa, balki insonning shaxsiy fazilatlarini, hayotga bo'lgan munosabatini belgilab beruvchi muhim tarbiya maskanidir. Bugungi global tahdidlar - ekologik muammolar, stress, zararli odatlarning ommalashuvi, noto'g'ri ovqatlanish, jismoniy faollikning yetishmasligi - talabalik hayotiga

ham bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, yoshlarning sog'lom hayotga bo'lgan qiziqishlarini uyg'otish, o'z salomatligiga ongli ravishda yondashish madaniyatini shakllantirish pedagogik yondashuvni tubdan qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda.

Sog'lom turmush tarzi bu - faqat sport bilan shug'ullanish yoki zararli odatlardan voz kechish emas, balki bu yondashuv insonning ongida, hayotiy pozitsiyasida, kundalik faoliyatida aks etadigan murakkab ijtimoiy-pedagogik hodisadir. Demak, ta'lim muassasalari oldida turgan dolzarb vazifalardan biri - talabalarga sog'lom turmush tarzini shakllantiruvchi nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalarni berish, shuningdek, ularni o'z hayotiga joriy etishga undaydigan samarali pedagogik modellarni ishlab chiqishdan iboratdir.

Metodologiya. Har qanday ilmiy tadqiqotning asosi - uning metodologik yondashuvlaridadir. Aynan shu yondashuvlar tadqiqotning ilmiy asoslanganligini, amaliy ahamiyatini va natijaviyligini belgilab beradi. Talabalarda sog'lom turmush tarzini shakllantirish singari dolzarb va ko'p omilli pedagogik jarayonni chuqur o'rganish uchun esa kompleks, ya'ni integrativ metodologik yondashuv zarur bo'ladi.

Mazkur tadqiqotning nazariy-metodologik asosi sifatida umumiy pedagogika, sog'lomlashtiruvchi ta'lim, shaxs rivojlanish nazariyasi va tarbiya metodikasi kabi yo'nalishlarga tayanildi. Ayniqsa, sog'lom turmush tarzi tushunchasiga ta'lim-tarbiya nuqtai nazaridan yondashish, bu hodisani faqat fiziologik emas, balki psixologik, ijtimoiy va madaniy kontekstda tahlil qilishga imkon berdi. Tadqiqotda shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, axborot-kommunikatsion metodlar, eksperimental-pedagogik kuzatuv, so'rovnoma va testlar, taqqoslash va tahlil, intervyu singari empirik va nazariy usullar uyg'unlikda qo'llanildi. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv orqali talabalar individual ehtiyojlari va qiziqishlari asosida sog'lom hayot tarziga bo'lgan munosabat shakllantirildi. Eksperiment metodikasi yordamida ishlab chiqilgan pedagogik modelni real ta'lim jarayonida sinovdan o'tkazish va uning samaradorligini aniqlashga erishildi.

Tadqiqot doirasida sog'lom turmush tarzi komponentlari - jismoniy faollik, psixologik barqarorlik, gigiyena va ovqatlanish madaniyati, zararli odatlarni oldini olish - talabalarining kundalik hayotiga qanday integratsiyalashishi mumkinligi o'rganildi. Mazkur jarayonda interaktiv o'qitish metodlari (munozara, "aqliy hujum", rolly o'yinlar, amaliy mashg'ulotlar) asosiy vosita sifatida tanlandi. Bu esa nafaqat bilim berish, balki ko'nikma va qadriyatlarni shakllantirishda samarali bo'ldi. Shu tarzda, tanlangan metodologik yondashuvlar nafaqat sog'lom turmush tarzini o'rgatishning nazariy asoslarini mustahkamladi, balki talabalar ongida bu hayot falsafasini amaliy qadriyat sifatida qaror topishiga xizmat qildi. Pedagogik modelning hayotiyligi va natijaviyligi aynan ushbu ilmiy asoslangan yondashuvlar evaziga ta'minlandi.

Adabiyotlar va manbalar tahlili. Sog'lom turmush tarzini shakllantirish masalasi so'nggi yillarda nafaqat tibbiyot va jismoniy tarbiya sohasi, balki pedagogika, sotsiologiya, psixologiya va falsafa fanlarining ham tadqiqot obyekti sifatida shakllanib bormoqda. Ushbu mavzuga oid adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, talabalarda sog'lom turmush tarzini shakllantirish bo'yicha bir qator nazariy konsepsiyalar mavjud, biroq ularning ko'pchiligi amaliy modellashirishga yetarlicha e'tibor qaratmaydi.

Pedagogik adabiyotlarda sog'lom turmush tarzi tushunchasi ko'pincha jismoniy faollik, ovqatlanish gigiyenasi, zararli odatlardan xoli bo'lish kabi komponentlar orqali izohlanadi (S. X.Saidov, E.M.Ziyayeva). Biroq zamonaviy yondashuvlar bu masalani shaxsiy rivojlanish, psixologik barqarorlik va ijtimoiy moslashuv bilan uyg'unlikda ko'rib chiqishni talab qilmoqda (I.D.Klyuchnikov, A.S.Maslova). Ayni jihatdan qaralganda, talabalarining sog'lom hayot falsafasini shakllantirish faqat ma'lumot berish bilan emas, balki ta'lim-tarbiya muhitining o'zini sog'lomlashtirish orqali ham amalga oshirilishi lozim.

Xalqaro tadqiqotlarda, xususan Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (WHO, 2022) va UNESCO materiallarida sog'lom turmush tarzining ta'lim tizimidagi o'rni bevosita o'quvchilarning intellektual va ijtimoiy muvaffaqiyatlariga bog'lab ko'rsatiladi. Bu yondashuv

sog'liqni saqlashga nafaqat shaxsiy, balki ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarning ajralmas qismi sifatida yondashishni taqozo etadi.

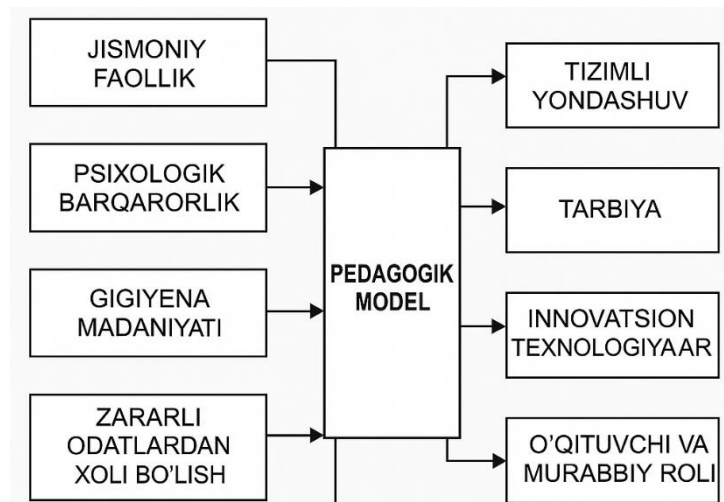
O'zbekiston Respublikasining "Sog'lom turmush tarzini qaror toptirish" bo'yicha milliy dasturlari, xususan, "Yoshlar - kelajagimiz", "Sog'lom turmush - mustahkam kelajak" kabi hujjatlar, sog'lom turmush tarzini yoshlar orasida ommalashtirishga qaratilgan tizimli chora-tadbirlarni o'z ichiga oladi. Ammo bu dasturlarni pedagogik model shaklida talaba yoshlar bilan ishlash metodikasi darajasiga olib chiqish hali to'liq shakllanmagan yo'nalish bo'lib qolmoqda.

Shuningdek, sog'lom turmush tarzining psixologik omillar bilan aloqasi bo'yicha N. L. Kolyagina, D. A. Buryak, Sh. A. Nishonova tomonidan olib borilgan tadqiqotlar bu sohadagi murakkablik va ko'p omillilikni asoslab bergan. Aynan shu yondashuvlar bizga talabaning sog'lom hayotga nisbatan individual pozitsiyasini hisobga olgan holda tarbiyaviy model tuzish zarurligini ko'rsatadi. Mavjud adabiyotlar talabalarda sog'lom turmush tarzini shakllantirishning muhimligini ko'rsatib beradi, biroq bu yo'nalishda kompleks pedagogik model ishlab chiqish va uni amaliyotga joriy etish yo'lidagi tadqiqotlar soni hanzucha cheklangan. Shuning uchun, bu maqolada taqdim etilgan model, mavjud nazariy manbalarni amaliy tizimga integratsiya qilishga qaratilgan bo'lib, dolzarb ilmiy bo'shliqni to'ldirishga xizmat qiladi.

Pedagogik modelning tahliliy muhokamasi. Zamonaviy pedagogikada model yaratish - bu nazariy tushunchalarni amaliyotga yo'naltirishning muhim vositasidir. Ayniqsa, sog'lom turmush tarzini shakllantirish kabi ko'p qirrali va ijtimoiy jihatdan mas'uliyatli vazifalarni samarali hal etish uchun ishlab chiqilgan pedagogik model aynan talaba shaxsining rivojlanish dinamikasiga mos kelishi lozim. Shu boisdan, ushbu tadqiqot doirasida taklif etilgan pedagogik modelning asosiy tahliliy jihatlari, uni boshqa yondashuvlardan farqlovchi o'ziga xos xususiyatlari va samaradorlik darajasi chuqur muhokama etishga loyiqdir.

Model o'zining tuzilishi jihatidan integrativ, ya'ni turli fanlar va pedagogik jarayonlar o'rtasida uzviy aloqani ta'minlovchi tamoyillarga asoslangan. Unda sog'lom turmush tarzining asosiy komponentlari - jismoniy faollik, psixologik barqarorlik, shaxsiy gigiyena, ma'naviy-axloqiy immunitet va sog'lom ijtimoiy muhit bilan munosabatlar bir-birini to'ldiruvchi tizim sifatida qaraladi. Bu komponentlar orasida muvozanatli aloqa mavjud bo'lib, har biri boshqa bo'limlarga turtki beradi yoki ularni mustahkamlaydi. Masalan, psixologik barqarorlik darajasi past bo'lgan talaba na jismoniy faollik, na gigiyenik madaniyatda barqarorlikni namoyon qila oladi.

Talabalarda sog'lom turmush tarzini shakllantirishning pedagogik modeli.

Muhokama jarayonida modelning metodik asoslariga alohida to'xtalish zarur. U interaktiv o'qitish metodlariga tayanadi: guruhviy muhokamalar, rolly o'yinlar, amaliy mashg'ulotlar va sog'lom hayotga oid loyihalarning ishlab chiqilishi orqali talabaning nafaqat

bilim, balki shaxsiy pozitsiya va qadriyat sifatida sog'lom hayot tamoyillarini qabul qilishi ta'minlanadi. Bu yondashuv an'anaviy ma'ruzaviy usullardan farqli o'laroq, talabaning faol ishtirokini va ichki motivatsiyasini oshiradi.

Model shuningdek, bosqichma-bosqich rivojlanish prinsipiga asoslanadi. Dastlabki bosqichda talabaning sog'liq va sog'lom hayot haqidagi tushunchasi aniqlanadi; keyingi bosqichda unga nazariy bilimlar va hayotiy ko'nikmalar beriladi; uchinchi bosqichda esa ushbu bilim va ko'nikmalar amaliyotda qo'llaniladi va mustahkamlanadi. Bu jarayon orqali model shunchaki bilim o'rgatuvchi emas, balki transformatsion - o'zgartiruvchi vosita sifatida faoliyat yuritadi.

Pedagogik modelning muhim tahliliy jihatlaridan yana biri - uning moslashuvchanlik xususiyatidir. Talabalar orasidagi individual farqlar, ijtimoiy-madaniy muhitning xilma-xilligi, psixologik tayyorgarlik darajalari model doirasida inobatga olinadi. Bu esa uni amaliyotda kengroq qo'llash imkonini beradi. Ayniqsa, O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarining turli hududlarda joylashganligini hisobga olganda, modelning adaptivligi uni universal vosita sifatida baholashga asos bo'ladi.

Tahliliy muhokama jarayonida yana bir e'tiborga molik jihat - modelning monitoring va baholash mexanizmlariga ega ekanidir. Bu orqali sog'lom turmush tarzining shakllanish bosqichlari muntazam kuzatilib, zarur hollarda pedagogik ta'sir choralari qayta ko'rib chiqiladi. Bu tizim modelning ochiqqligi va o'zgaruvchan sharoitlarga moslashish qobiliyatini kafolatlaydi. Ishlab chiqilgan pedagogik model o'zining tizimliliigi, integralligi, bosqichma-bosqichligi va moslashuvchanligi bilan ajralib turadi. U nafaqat sog'lom turmush tarziga oid bilimlarni berish, balki talabaning ongli va barqaror hayotiy pozitsiyasini shakllantirishni maqsad qilgan, pedagogik jarayonning kompleks, zamonaviy va insonparvar yondashuvidir.

Xulosa. Yuqoridagi tahlillar asosida xulosa qilish mumkinki, sog'lom turmush tarzini shakllantirish bugungi ta'lim tizimining eng dolzarb va ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, talabalik davri - inson shaxsining ma'naviy, jismoniy va ijtimoiy jihatdan shakllanishida muhim bosqich bo'lib, aynan shu davrda sog'lom hayotga nisbatan ongli yondashuvni rivojlantirish zaruriyati ortib bormoqda.

Tadqiqotda taklif etilgan pedagogik model orqali talabalarda sog'lom turmush tarzining barcha muhim komponentlari - jismoniy faollik, gigiyenik madaniyat, psixologik barqarorlik, sog'lom ijtimoiy munosabatlar va zararli odatlardan voz kechish - o'zaro uyg'un holda shakllantiriladi. Modelning integrativ va bosqichma-bosqich yondashuvga asoslanganligi, interaktiv metodlar bilan boyitilganligi uni amaliyotda qo'llash uchun samarali vositaga aylantiradi.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, sog'lom turmush tarzini shakllantirishda faqat bilim berish bilan cheklanib qolmasdan, talabalarni mustaqil fikrlovchi, mas'uliyatli va hayotiy qadriyatlarni anglab yetgan shaxs sifatida tarbiyalash muhimdir. Shu bois, oliy ta'lim muassasalari ushbu pedagogik modelni o'z o'quv-tarbiyaviy jarayoniga integratsiya etgan holda sog'lom jamiyat barpo etish yo'lida muhim qadam tashlashi mumkin. Pedagogik modelning samaradorligini ta'minlash uchun esa ta'lim muassasalari, o'qituvchilar, murabbiylar va psixologlar o'rtasida uzviy hamkorlik, sog'lom muhitni shakllantiruvchi tashkiliy-pedagogik sharoitlar yaratilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Саидов С. Х. Формирование культуры здорового образа жизни у студентов вузов: учебное пособие. - Ташкент: Фан, 2019. - 132 с.
2. Зияева Э. М. Педагогические условия формирования здорового образа жизни у студентов. - Ташкент: Таълим, 2020. - 148 с.
3. Ключников И. Д. Здоровье и образование: педагогический подход к формированию здорового образа жизни. - Москва: Академия, 2021. - 180 с.

4. Маслова А. С. Психология здоровья: теоретико-прикладные аспекты. - Санкт-Петербург: Речь, 2018. - 176 с.
5. Колягина Н. Л. Социально-психологические аспекты формирования здоровья студентов // Психология и педагогика. - 2020. - №3. - С. 82–87.
6. Вугуак Д. А. Формирование мотивации на здоровый образ жизни у молодежи // Вестник педагогических наук. - 2017. - №2. - С. 54–60.
7. Нишоновна Ш. А. Здоровый образ жизни как фактор социального воспитания студентов // Ilmiy-amaliy jurnal "Pedagogika". - Тошкент, 2021. - №4. - Б. 22–27.
8. World Health Organization. Promoting health through schools: report of a WHO expert committee. - Geneva: WHO, 2022. - 94 p.
9. UNESCO. Global standards for health-promoting schools. - Paris: UNESCO Publishing, 2021. - 76 p.

*To'xtayeva Sitora Shuhrat qizi,
Buxoro davlat pedagogika instituti psixologi*

TA'LIM VA TARBIYA JARAYONIDA QADRIYATLARNING NAMOYON BO'LIH SHAKLLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim va tarbiya jarayonida qadriyatlarning namoyon bo'lish shakllari, hamda ta'lim tarbiya jarayonida qadriyatlarning tasiri, millatning tarixi, yashash tarzi, ma'naviyati hamda madaniyati bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'luvchi qadriyatlarning ahamiyati haqida fikr mulohazalar yuritilgan.

Kalit so'zlar: qadriyat, ta'lim-tarbiya, barkamol avlod, milliy madaniyat, turmush tarzi, din, urf-odat va an'ana, muomala madaniyati, mehr-oqibat, muruvvat, andisha va or-nomus, odob-axloq, his-tuyg'ular.

Аннотация. В данной статье рассматриваются формы проявления ценностей в процессе обучения и воспитания, а также влияние ценностей в процессе обучения и воспитания, значение ценностей, проявляющихся в неразрывной связи с историей, образом жизни, духовностью и культурой нации.

Ключевые слова: ценность, образование и воспитание, гармонично развитое поколение, национальная культура, образ жизни, религия, обычаи и традиции, культура общения, доброта и сострадание, милосердие, благоразумие и честь, этика и мораль, чувства.

Abstract. This article examines the manifestations of values in the educational process, as well as the impact of values on education and upbringing. It discusses the significance of values that are closely intertwined with a nation's history, way of life, spirituality, and culture.

Keywords: values, education and upbringing, well-rounded generation, national culture, lifestyle, religion, customs and traditions, communication etiquette, kindness, compassion, thoughtfulness and honor, manners and ethics, emotions.

Kirish. Jahonda yuksak ma'naviy fazilatlarini kamol toptirish yo'lidagi izlanishlar sof insoniy munosabatlarning kvintessensiyasi sifatida talqin qilinadi. Ma'naviyat hodisasining ijtimoiy-pedagogik mohiyati inson kamolotini ta'minlash va odamlarni yaxshilik yo'lida birlashtirishda namoyon bo'ladi. Ma'naviyat omili gumanistik maqsadlarga erishish uchun ham rasional, ham irrational asoslarga tayanadi. Texnikaviy taraqqiyot natijasida jamiyatda sodir bo'layotgan texnokratik jarayonlar va boshqa hodisalar insonning ruhiy-ma'naviy kamolotiga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan salbiy omillarni mo'tadillashtirish ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini yanada oshirishni kun tartibiga qo'yimoqda.

Dunyoning yetakchi oliy ta'lim muassasalari va ilmiy markazlarida yoshlarni ma'naviy tarbiyalash falsafasi, metodologik va uslubiy asoslarini takomillashtirish, uni ob'ektiv baholashning mezon va darajalarini ishlab chiqish bo'yicha tadqiqotlar olib borilmoqda. Mamlakatimiz mustaqillikga erishgandan so'ng, ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan milliy qadriyatlarni tiklash, unutilgan ananalarini keng ommalashtirish va ularni chuqur o'rganish uchun zarur sharoitlar yaratildi. Zero, O'zbekiston xalqining qadimgi urf-odat, anana va marosimlarga alohida e'tibor berishi ma'naviy tiklanish jarayoni jadal kechayotgan hozirgi kunning muhim dolzarb muammolardan biridir. Chunki, talabalarni yangicha ruhda tarbiyalash, ularning ongiga milliy mustaqillik g'oyalarni chuqurroq singdirish, ajdodlarimiz yaratgan qadriyatlar mohiyatini keng targ'ib qilishda, anana va marosimlar mohiyatini anglash, ularni, ayniqsa talabalarga chuqurroq tushuntirish, milliy istiqlool mafkurasini yoshlar orasiga yoyishning ta'sirchan vositalaridan biri xisoblanadi.

Ma'lumki, milliy qadriyatlar azaldan inson ma'naviyatining tarkibiy qismi sifatida odamzodning yuksak ideallarini o'zida mujassam etgan. «Ayniqsa, ko'p asrlar mobaynida halqimiz qalbidan chuqur joy olib, hayot ma'nosini anglash, milliy madaniyatimiz va turmush tarzimizni, dinimizni, urf-odat va an'analарimizni bezavol saqlashda muqaddas qadriyatlarimiz

qudratli omil bo'lib kelganligini alohida ta'kidlash joiz». Milliy va milliy qadriyatlarni tiklash asosida talabalarning mafkuraviy immunitetini shakllantirish, ularni o'rganish va targ'ib qilish, yoshlar ma'naviy madaniyati rivojiga qanday yo'llar bilan ta'sir etishni tadqiq etish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir.

Bugungi kunda fan va texnika rivoji ta'lim va uning natijalariga qo'yiladigan talablarni tubdan o'zgartirishni talab etmoqda. Shunga asosan, yangi avlod standartlarini yaratish pedagoglarning oldiga muhim vazifa qilib qo'yimoqda. Hozirgi vaqtgacha yaratilgan davlat ta'lim standartlari tizimli-faoliyatli yondashuvga asoslangan bo'lib, ya'ni ta'lim tashkilotlari maqsadini talabalarning bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish tarzida aniqlashtirishdan iborat edi. Shu bois yangi davlat ta'lim standartlarini o'z-o'zini rivojlantirishga qaratilgan kompetentli-faoliyatli yondashuvga asoslanishdan kelib chiqqan holda belgilash talab etilmoqda. Chunki ta'lim tashkilotlarida tashkil etilayotgan o'quv-tarbiya jarayonining mohiyati - talabalarning ehtiyojlari va qobiliyatlarini rivojlantirish emas, balki bilimlarni axborot-verbal tarzda yetkazish, ko'nikma va malakalarni shakllantirishdan iborat bo'lib qolmoqda.

Bunday reproduktiv tarzda o'zlashtirilgan ma'lumotlar talim oluvchining amaliy faoliyat tajribasini rivojlantirishga yetarlicha imkon bermaydi. Oqibatda, talim oluvchida juda ko'p axborotlarning behuda jamg'arilayotganligi, ta'limning samarasi past bo'lishi va uning real voqelikka mos kelmasligi kabi tafovutlar ko'zga tashlanmoqda. Aniqrog'i, talim oluvchi real hayotdan uzoqlashib qolgandek, uning oldiga faqat ilgaridan to'plangan axborotlarnigina o'zlashtirish maqsadi qo'yilgandek tuyuladi. Ta'limning maqsadini bunday tarzda belgilash talim oluvchining faolligini cheklab qo'yadi, natijada uning ham shaxsiy, ham ijtimoiy jihatdan anglangan ma'nosi yo'qoladi.

Jamiyat taraqqiyotining muayyan bosqichlarida ijtimoiy hodasilariga munosabat xilma-xil tarzda namoyon bo'ladi. Xususan, mustaqqilligimizning birinchi kunidan boshlab, hayotimizning barcha jabhalarida «qadriyatlar», «milliy tiklanish», «milliy ong», «milliy g'urur», «milliy iftixor» kabi atamalar tez-tez ishlatiladigan bo'lib qoldi. Bu bejiz emas. Zotan, mustaqqillik ayni paytda milliy tiklanish hamdir. Uni esa mazkur tushunchalarsiz tasavvur etib bo'lmaydi.

Tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak, Zardushtiylarning muqaddas kitobi - "Avesto"da hamda buyuk ajdodlarimiz - Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Alisher Navoiy asarlarida insonda yuksak axloqiy fazilatlarini kamol toptirishda oila va milliy qadriyatlar masalasi asosiy o'rinni egallagan. Ma'lumki, o'zbek oilasi o'zida millatimizga xos ko'p asrlik ma'naviy qadriyat va an'analarimizni, udum va rasm-rusumlarimizni, ma'naviy-ma'rifiy, madaniy merosimizni saqlab keladi. Oilada shakllangan o'zbek millatiga xos bo'lgan muomala madaniyati, mehr-oqibat, muruvvat, andisha va or-nomus kabi odob-axloqqa oid his-tuyg'ular nafaqat tarbiya vazifasini o'taydi, balki insoniy qadriyatlar va fazilatlarining namoyon bo'lishida, komil insonni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Oilada ota-onaning tinch-totuvligi va o'zaro mehr-muhabbati, dunyoqarashi, ma'naviy saviyasi, qiziqishi, e'tiqodi, jamiyatdagi mavqei, husn-latofati farzand tarbiyasiga ma'lum ma'noda ta'sir o'tkazadi.

Sharqda milliy qadriyatlarni farzandlar ongi va qalbiga singdirish oiladan boshlanadi. Jumladan, yoshlar kattalardan: suvga tupurma, non ustiga narsa qo'yma, nonning uvog'i ham non, yoshi ulug'larning yo'lini kesib o'tma, ota-onangning gapini ikkita qilma, ustozingni hurmat qil, atrofingga befarq bo'lma kabi nasihatlarini eshitib, turli rivoyat, maqol, hikmatlarni tinglab, xotiralarida saqlab voyaga etadilar. Yoshlar bizning kelajagimiz, ular ota-ona va ajdodlarimiz ishining davomchilari hisoblanadi. Bizning asosiy maqsadimiz - milliy va ma'naviy qadriyatlar asosida komil insonni tarbiyalashdir. Komil inson deganda, eng avvalo, dunyoqarashi keng, vatanparvar, mustaqil fikrlay oladigan, xulq-atvori bilan o'zgalarga ibrat bo'ladigan, mas'uliyatli va sog'lom kishilarni tushunamiz. Inson faqat tarbiya orqaligina komillikka erishadi. Uning ma'naviy darajasi atrofida yuz berayotgan voqea-hodisalarni qanday qabul qilishi va mustaqil baholay olishiga ham bog'liq. Shunday ekan, ta'lim tizimi va

mahallada yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini mustahkamlashda milliy qadriyatlarga oid boy ma'naviy merosimizdan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Jumladan, "Avesto"dagi "Ezgu fikr - ezgu so'z - ezgu amal" g'oyasi bo'yicha fikr yuritish; Qur'oni karim, hadisi sharif kabi muqaddas manbalarda keltirilgan ma'naviy-ma'rifiy o'gitlar orqali yoshlar ongida ruhiy poklik, e'tiqod tushunchalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Ta'lim - bilim berish, malaka va ko'nikmalar hosil qilish jarayoni, kishini hayotga va mehnatga tayyorlashning asosiy vositasi. Ta'lim jarayonida ma'lumot olinadi va tarbiya amalga oshiriladi. Ta'lim tor ma'noda o'qitish tushunchasini anglatadi. Lekin u faqat turli tipdagi o'quv yurtlarida o'qitish jarayonini emas, oila, ishlab chiqarish va boshqa sohalarda ma'lumot berish jarayonini ham bildiradi.

Ta'limning mazmuni va mohiyati jamiyatning moddiy va madaniy taraqqiyoti darajasi bilan belgilanadi. Ijtimoiy munosabatlar, umumiy ma'lumotga bo'lgan ehtiyoj, kishilarning kasbiy tayyorgarligiga, ta'lim haqidagi pedagogik g'oyalarga qarab kishilik jamiyati taraqqiyotining turli bosqichlarida Ta'limning mohiyati, metodi, tashkiliy shakllari o'zgarib borgan. Ta'lim mohiyat-e'tibori bilan dars berish jarayonini, ya'ni pedagog (o'qituvchi) faoliyatini, umuman o'quvchining bilish, o'rganish faoliyatiga rahbarlik qilishni hamda uqish jarayonini, ya'ni o'quvchi faoliyatini bildiradi. Ta'lim jarayoni ta'lim beruvchi o'qituvchi va ta'lim olayotgan o'quvchilar faoliyatining yig'indisidan iborat. Ta'lim va tarbiya jarayonida shaxsning sifatlari, dunyoqarashi, qobiliyati o'sadi. Ta'lim avlodlar o'rtasidagi ma'naviy vorislikni ta'minlaydi: kishilarning ijtimoiy-tarixiy tajribalari yosh avlodga ta'lim orqali o'tadi.

Tarbiya jarayoni o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida tashkil etiluvchi hamda aniq maqsadga yonaltirilgan hamkorlik jarayoni. Bu jarayonda o'qituvchilar ham o'quvchilarning ham ishtirok etadilar. Maktabda o'qituvchi va o'quvchi faoliyatini yahlit qiladigan asosiy jarayon ta'limdir. O'qitish jarayonida bolalarga faqat bilim berilibgina qolmasdan, har bir fan mazmuniga muvofiq tarbiya ham amalga oshiriladi. Buta'limning tarbiyalovchi xarakterida batafsil o'rganiladi. Demak, ta'lim va tarbiya yagona jarayondir. Ammo ularni aynan bir jarayon deb o'ylash mumkin emas. Chunki, har birining o'ziga xos xususiyatlari, o'ziga xos belgilari bor. Tarbiya mantiqi, ta'lim mazmunidan farq qiladi. Tarbiyaviy ishlarni amalga oshirish bilan bog'liq faoliyatda o'qituvchi ta'limdagidan farqli o'laroq boshqa vazifani amalga oshiradi. Bu faoliyatning mazmuni ham, shakli ham, metodlari ham ta'limdagidan farq qiladi. Tarbiyaning o'ziga xos xususiyati, ta'limdan farqi nimada? O'sib kelayotgan yosh avlodni ongli inson qilib tarbiyalashda maktabdaolib boriladigan ishlar bilan bir qatorda atrof-muxit ham tasir qiladi. Shuning uchun tarbiya ko'p qirrali jarayon. Ta'limda esa o'qituvchi asosiy siymo bo'lib xizmat qiladi. Uning bilim berishga, o'qitish metodlariga, bayonining va vazifalarning mazmuniga hech kim qarshilik qilmaydi.

Tarbiyaviy ishlarda esa muallimning bolalarga ko'rsatadigan tarbiyaviy ta'sirlariga qarshilik ko'rsatadigan turli omillar bo'lib, ularga duch kelgan bola o'qituvchi ko'rsatmasiga zid bo'lgan omillarni o'rganib olishi mumkin. Tarbiya ishlarida esa "o'qituvchi bekor aytibdi, unday emas, bunday"deb o'rgatuvchilar yoki, masalan: "Seni qaray, yana men kattaman deysan papiros chekishdan, so'ramay kompyuter o'yinlariga borishdan qo'rqasan, qo'rqoq"-deb bolani yomon yo'lga boshlovchilar ham uchrab turadi.

Tarbiyada ana shu kabi qarshiliklarin bartaraf qilish kerak. Yana shunisi borki maktabdagi tarbiyaga zid bo'lgan ishlarni bola oilada ham ko'radi, ba'zi xollarda ota-onalar bola tarbiyasida pedagogik xatolarga yo'l qo'yadilar. Masalan, mehribon ona bolasiga ortiqcha bino qo'yib, uni taltaytirib yuboradi va erka tanti, o'jar, xudbin qilib o'stiradi. Lekin bizning jamiyatdagi sog'lom tarbiya muxiti bolalarga kuchli ta'sir etadi. Shuningdek, maktabdagi tarbiyaviy ishlar ham yaxshi yo'lga qo'yilgan bo'lsa, ularning barchasi qo'shilib, tarbiya borasida ayrim oilalarda ota-onalar tomonidan yo'l qo'yilgan kamchilik va xatolarni sog'lom oila mikromuhitidagi salbiy ta'sirni bosib ketishi mumkin. Ammo bu kamchilik va illatlarga qarshi albatta kurash olib borish kerak. Demak, tarbiyaning birinchi xususiyati uning ko'p qirrali jarayon ekanligi bo'lib, unda maktab, oila, jamoatchilik kasaba uyushmalari, kino-teatr,

radio, televideniya, adabiyot va san'at ishtirok etadi. Bu bir tomondan tarbiyani yaxshi yo'lga qo'yish imkoniyatini beradi, ikkinchi tomondan, uni murakkablashtiradi, ba'zan salbiy hollar yuzaga kelishiga sabab bo'ladi.

Tarbiya jarayonining xususiyatlaridan yana biri uning uzoq muddat davom etishidir. Buning uchun oylab, yillab ishlash talab etiladi. Ma'lumki, tarbiya bolaning maktabga kirishidan ancha ilgari boshlanadi. Maktabdagi yillarida va uni tamomlagandan keyin ham butun umr bo'yi davom etadi. Hayot hamma vaqt odamlarni tarbiyalaydi, ular xulqi va xarakteridagi kamchiliklarni tuzatadi yoki qayta tarbiyalaydi. Tarbiya masalasi murakkab, qiyin masala ekanini, u maktab doirasi bilan cheklanib qolmaganligi balki, tarbiya qadriyatlar asosida yillab shakllantirilishini guvohi bo'lishimiz mumkin.

Qadriyatlar har bir millatning o'tmishi, buguni va kelajagini oynadek ko'rsatib turuvchi eng muhim omillardan biri. Olimlar qadriyatlarni milliy, diniy, mahalliy, mintaqaviy va umuminsoniy kabi bir qator turlarga shartli bo'ladilar. Insoniyat tarixida jamiyat taraqqiyoti bir tekis kechmagan. Jamiyatda yuz berayotgan ijtimoiy-tarixiy hodisalarga turlicha munosabatda yondashish natijasida insonlarning dunyoqarashi, turmush tarzi, mentaliteti shakllanishi barobarida, milliy qadriyatlar ham takomillasha borgan. Milliy qadriyatlar har bir millatning tili, urf-odatlar, tarixi, madaniyati, an'analari, barcha moddiy va ma'naviy boyliklarini, iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy hayotining barcha tomonlarini o'z ichiga qamrab oladi. SHuning uchun ham qadriyatlar millatlarning ma'naviy qiyofasini aks ettiradi. Xalqimizning asrlardan asrlarga o'tib kelayotgan o'zi tug'ilib o'sgan ona yurtiga - Vatanga muhabbat, ajdodlar xotirasiga sadoqat, mehmonga, o'zidan kattalarga ehtirom, o'zidan kichiklarga izzat-ikrom, ayniqsa ota-ona, qarindosh urug'larga doimiy beg'araz hurmat va xizmat ko'rsatish, bironing haqiga, ayniqsa, etim-esirlarning, qo'ni-qo'shnilarining, ojiz-notavonlarning haqiga xiyonat qilmaslik, orttirgan mol-dunyosidan xayr-ehson qilish, har qanday sharoitda ham hayo va andisha saqlash, ahli ayoli - oilasini asrab-avaylash singari juda ko'plab insoniy fazilatlar milliy qadriyatlarimizning asosini tashkil etadi.

Milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligining yuzaga kelishi mustaqillikning eng katta yutuqlaridan bo'ldi. Hozirgi globallashuv jarayonida ma'naviy ta'sirning kuchi toboro sezilmoqda. Ma'naviy ta'sir bir tomondan millatlararo madaniyatlarning rivojlanishiga imkon bersa, boshqa tomondan, milliy madaniyatlarga salbiy oqimlar, turli "izm" larning kirib kelishiga imkon beradi. O'zbekiston hukumati bu masalada juda to'g'ri yo'lni tanlagan: turli salbiy "ma'naviy" oqimlarning kirib kelishining oldini olishda eng avvalo xalqimiz ma'naviy olamini shakllantirish, ma'naviy immunitetini yaratish, yoshlarda yurtimizga katta oqimda kirib kelayotgan salbiy qarashlar, nazariyalar, "izm" larni ijtimoiy ekspertizadan o'tkazish ko'nikmasini hosil qilishdir.

Bularning bari, shubhasiz, mamlakatdan ma'naviy tiklanish va yuksalishga zamin yaratadi. Mustaqillik ma'naviy-ma'rifiy, ruhiy, g'oyaviy-mafkuraviy jihatdan himoya qilingandagina ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot barpo etish mumkin.

Milliy qadriyatlarimiz hammaga malumki, bizga yaqin bo'lgan kishilar asta-sekin bizning qarindoshimizga aylanadi. Xuddi shu kabi xaqning ham o'z hayotining mano-mazmunini tashkil etadigan urf-odat, anana, bayramlar hamda til, din, adabiyot va madaniyat namunalarini, turli marosimlarini qadriyat deymiz.

Insoniyat paydo bo'lishi bilan uning tili, urf-odatlar, an'analari, dini, madaniyati, ezgulikni ifodalovchi axloqiy fazilatlar vujudga kela boshlagan. Ularning mazmunida xalqning hayot tarzi, ruhiyati, ma'naviyati, madaniyati, turmush tarzi, o'y-xayollari aks etgan. Milliy qadriyat millatning tarixi, yashash tarzi, ma'naviyati hamda madaniyati bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'ladi. Qadriyat atamasi arabcha "qadr" so'zidan olingan bo'lib, qimmatli, foydali degan ma'noni anglatadi. Qadriyat - bu tabiiy va ijtimoiy hayotda namoyon bo'ladigan shaxsiy va ijtimoiy ehtiyojni qondirishga xizmat qiladigan moddiy-madaniy, ma'naviy omillar yig'indisidir. Bizning mentalitetimizga xos bo'lgan milliy qadriyatlardan andisha, sabr-toqat, vazminlik, mulozamat, sertakalluflik, keksalarga hurmat-ehtirom, ijtimoiy hayotda bosiqlik

qon-qonimizga singib ketgan. Biz yuqorida ta'kidlaganimizdek, o'zbek xalqi milliy, ma'naviy qadriyatlar va axloq-odobga bag'ishlangan maxsus teran ta'limotlarning merosxo'ridir. Jumladan, Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig", Ahmad Yugnakiyning "Hibbat ul-xaqoyiq" asarlari, Kaykovusning "Qobusnoma", Burhoniddin Marg'inoniyning etti kitobdan iborat "Hidoya", Husayn Voiz Koshifiyning "Axloqi Muhsiniy" nomli odob-axloq me'yorlarini batafsil yoritib bergan asarlari bugungi kunda ham o'z ahamiyatini, dolzarbligini yo'qotmagan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. B.Ziyomhammadov "Komillikka eltuvchi kitob" Toshkent. Faylasuflar jamiyati. 2010 yil.
2. Homidiy H. "Avesto"dan "SHohnoma"ga. /Homidjon Homidiy; mas'ul muharrir N.Komilov, - T.:SHarq, 2007. - 320 b.
3. Huseynova A.A. SHarq mutafakkirlari dunyoqarashida umum-insoniy qadriyatlar. Monografiya. - Toshkent, "Paradigma", 2017.-136 b.
4. Axloq - odobga oid xadis namunalari. Toshkent, 1990.
5. Ahmad Yassaviy. Hikmatlar. Toshkent, 1991.
6. Ahmad Xo'ja. Shu aziz Vatan - barchamizniki. Toshkent,1995.
7. Boboyev X, Do'stjonov T., Xasanov S. "Avesto"Sharq xalqlarining bebaxo yodgorligi.Toshkent 2004.

Qurbonova Nigina Boboxo'jayevna,
Buxoro davlat universiteti mustaqil izlanuvchi

YOSH AVLODNI TARBIYALASHDA SADRIDDIN AYNIY ILMIY MEROSINING PEDAGOGIK MAZMUNI

Annotatsiya. Ushbu maqolada Turkiston Jadidchilik harakatining buyuk namoyondasi Sadriddin Ayniy ilmiy merosini o'rganishda Buxoro madrasalaridagi ta'lim tizimi va ulardagi talabalarning ijtimoiy-ma'naviy ahvoli haqida tarixiy manbaalarga tayangan holda yoritilgan.

Kalit so'zlar: Sadriddin Ayniy, Esdaliklar, Buxoro madrasalari, ta'lim tizimi, ijtimoiy muhit, tanqidiy tahlil, vaqf, talabalar hayoti, maktab, darslik, jadid maktabi, islohot, o'quvchilar, mustaqillik, madrasa, ta'lim, tarbiya, ma'rifat.

Аннотация. эта статья освещает научное наследие Садриддина Айни, великого деятеля Туркестанского джадидистского движения, опираясь на исторические источники о системе образования в бухарских медресе и социально-духовном положении студентов в них.

Ключевые слова: Садриддин Айни, воспоминания, бухарские медресе, система образования, социальная среда, критический анализ, Вакф, студенческая жизнь, школа, учебник, джадидская школа, реформа, ученики, независимость, медресе, образование, воспитание, просвещение.

Annotation. In this article, the great exponent of the Turkestan Jadidism movement, Sadriddin Ayniy, in his study of his scientific heritage, is covered with reference to historical sources about the educational system in Bukhara madrasas and the socio-spiritual situation of students in them.

Key words: Sadriddin Ayniy, memorabilia, Bukhara madrasas, education system, social environment, Critical Analysis, Foundation, Student Life, school, textbook, jadid School, Reform, students, independence, madrasa, education, upbringing, enlightenment.

Kirish Buxoro jadidchilik harakatining mashhur vakillaridan biri, taniqli ma'rifatparvar, yozuvchi, olim va davlat arbobi Sadriddin Ayniy (to'liq ismi-Sadriddin Saydmurodzoda Ayniy) hozirgi Buxoro viloyatining G'ijduvon tumaniga qarashli Sektare qishlog'ida 1878-yili 27-aprelda (keyingi yil hisobi bo'yicha) kambag'al dehqon oilasida tug'ilgan. Birinchi ma'lumotni olti yoshidan boshlab o'z qishlog'idagi boshlang'ich maktabda oladi. U 12 yoshga to'lganda otaonasi vabo kasalligidan vafot etib, Buxoro shahrida yashovchi katta akasining qo'lida tarbiyalanadi. U keyinchalik Mir Arab (1890-91), Olimxon (1892-93), Badalbek (1894-96), Hoji Zohid (1896-99), Ko'kaldosh (1899-1900) madrasalarida tahsil olgan. Sadriddin Ayniy O'rta Osiyo xalqlari tarixining ulkan bilimdoni sifatida "Buxoro inqilobi tarixi uchun materiallar" (1926), "Buxoro mang'it amirlarining tarixi" (1921) nomli tarixiy asarlar yozdi. Shuningdek, "Odina", "Tojik adabiyotidan namunalar" (1926), "Qul bobo yoxud ikki ozod" (1928) kabi ocherk, qissa, hikoyalari chop etildi. Uning "Buxoro jallodlari" (1922), "Sudxo'ring o'limi" nomli qissalari, tojik tilida "Doxunda" (1927-29), o'zbek tilida "Qullar" (1934) romanlari, shuningdek to'rt qismdan iborat "Xotiralar" (1949-54) nomli ijtimoiy-madaniy asarlari yaratildi. Uning "Buxoro" (1951) nomli kitobi sobiq ittifoq davlat mukofotiga sazovor bo'ldi. Uning bir qancha kitoblari nemis, polyak, venger, xitoy, fransuz, rumin, hind, chex va boshqa tillarga tarjima qilindi. Uning "Eski maktab" (1935) asarida eski maktablardagi o'qish va o'qitish jarayonlari haqida so'z boradi. Yigirmanchi yillarda nashr etilgan bir qator satirik asarlari, "Yana bu qaysi go'rdan chiqdi", "Puling halol bo'lsa to'y ber" (1924), "Mashrab bobo", "Yo to'nim" (1925), "Bilganim yo'q", "Kengash" (1926) kabi o'zbek tilidagi feletonlari, satirik she'r va maqolalari, ayniqsa "Sudxo'ring o'limi" nomli satirik qissasi yozuvchining mohir satirik ekanligini ko'rsatdi. Muqanna va Temurmali boshchiligidagi xalq ozodlik qo'zg'olonini tasvirlagan adabiy-tarixiy ocherklar yozdi. Olim o'zbek va tojik adabiyotining klassik yozuvchilarining ijodini o'rganish bo'yicha ham katta ilmiy izlanishlar

olib bordi. “Firdavsiy va uning “Shohnoma”si haqida” (1934), “Kamol Xo‘jandiy”, “Shayxurrais Abu Ali ibn Sino” (1939), “Ustoz Rudakiy” (1940), “Shayx Muslihiddin Sa’diy Sheroziy” (1942), “Alisher Navoiy” (1948), “Zayniddin Vosifiy” (uning “Badoye’ ul-vaqoye” asari haqida), “Mirzo Abdulqodir Bedil”, Ahmad Donish, Muqimiy, G‘afur G‘ulom, Sayid Nazar kabi jami 200 dan ortiq buyuk sharq ziyolilari haqidagi ilmiy tadqiqot ishlarini olib borib, pedagogika tarixi va pedagogik qarashlar taraqqiyotiga, ilm-fan rivojiga katta hissa qo‘shdi. Shuningdek, u adabiyotshunos, tilshunos, sharqshunos olim sifatida “Fors va tojik tillari haqida”, “Tojik tili” kabi ilmiy ishlari tojik tilshunosligiga qo‘shilgan ulkan hissa bo‘ldi. Ushbu ilmiy mehnatlarini hisobga olib Leningrad davlat universitetining Ilmiy Kengashi unga filologiya fanlari doktori (1948) ilmiy darajasini berdi.

S.Ayniy dunyoqarashining shakllanishi va rivojlanishiga o‘zining yozib ko‘rsatishicha mashhur shoir Ahmad Donish, ozarbayjon adibi Xo‘ja Marog‘iy, boshqa jadid ma‘rifatparvarlari asarlarining ta‘siri katta bo‘ladi [1.153]. Sadridin Ayniy o‘zining yuqorida nomi tilga olingan asarining “Ilmiy inqilobga tayyorgarlik” bo‘limida keltirishicha, Ahmad Donish (1827-1897) bilan shaxsan uchrashib, ko‘rishmasa ham, uni “Navodir ul vaqoe” asari orqali bilishini, bu asar uning dunyoqarashida katta o‘zgarishlarning bo‘lishiga sababchi bo‘lganligini, shu sababli ham bu olimni ustoz deb bilishini keltiradi. Uning ijodi 1896-yili ilk bor “Ayniy” (Ko‘ragan) degan taxallus bilan chop etilgan “Roza” nomli she‘ri bilan boshlanib, uning “Guli surx” (Qizil gul) nomli birinchi asari 1897-yili 19 yoshida nashr etilgan. U bu davrda mehnatkash xalqning og‘ir ahvoriga yagona sabab - uning savodsiz, ma‘rifatsiz ekanligi deb tushundi. Shuning uchun u tez orada o‘lkadagi jadidchilik oqimining faol a‘zosi bo‘lib yetishdi va yangi usuldagi maktab ochish uchun ko‘p kuch sarflaydi. U “Yosh Buxoroliklar” harakatining faol a‘zosi sifatida aholini savodli qilish, iqtidorli yoshlarni chet ellarga o‘qishga yuborish, yangi usuldagi jadid maktablarini ochish bo‘yicha katta xizmatlar qilgan. Sadridin Ayniy o‘zining “Esdaliklar” asarida Buxoro madrasalarining ichki hayotini, ta‘lim mazmuni va ijtimoiy ahvolini bevosita guvoh sifatida, chuqur kuzatuvchi nigohi orqali realistik va tanqidiy ruhda tasvirlab beradi. Ayniy bu madrasalarni nafaqat tashqi ko‘rinishi, balki ularning ichki mohiyati, ya‘ni tor, ziyo yetishmaydigan hujralari, dars o‘tishdagi sustkashlik, ilmsizlik va ko‘r-ko‘rona yodlashga asoslangan tizimi orqali chuqur tanqid qiladi. Bu holat aynan jadidchilik harakatining ta‘lim islohoti yo‘lidagi kurashlariga turtki bo‘lgan muhim omillardan biri bo‘lib xizmat qiladi. Shu jihatdan, ushbu maqolada Sadridin Ayniyning asarlari, xususan “Esdaliklar” asari orqali Buxoro madrasalarining ijtimoiy-ma‘naviy va ta‘limiy holati tahlil qilinadi. Ayniyning tanqidiy yondashuvi orqali o‘sha davr Buxoro jamiyatining ta‘lim tizimi, ijtimoiy ziddiyatlari va tarixiy taraqqiyotining og‘riqli nuqtalari ochib beriladi. Sadridin Ayniydan tashqari bir qator tarixchi va tadqiqotchilar ham Buxoro madrasalarining holati haqida muhim ma‘lumotlar bergan. Muhammad Ali Baljuvoni “Tarixi nofeiy” asarida Buxoro amirligida yuzlab madrasa mavjud bo‘lganini va ularning ta‘lim tizimidagi kamchiliklarini qisqacha bayon qiladi. U, xususan, aniq fanlarning o‘tilmasligi madaniy va siyosiy orqada qolishga sabab bo‘lganini ta‘kidlaydi. Jadid mutafakkiri Sadridin Ayniy esa madrasalardagi ta‘limning eskiligi va hayotdan uzilganligini tanqid qilib, islohot zaruratini ilgari suradi. U diniy ta‘limga zamonaviy fanlar kiritilmasligini eng muhim muammo sifatida ko‘rsatadi. Buxoro madrasalari haqida rus sharqshunoslari, jumladan V.V. Bartold va A. Semenovlar ham o‘z tadqiqotlarida so‘z yuritib, bu muassasalarni an‘anaviy, biroq islohotga muhtoj ta‘lim markazlari sifatida tavsiflaydilar. Shuningdek, “Buxoro inqilobi tarixi uchun materiallar” to‘plamida ham madrasa hayoti, hujra savdosi, kutubxona faoliyati va vaqf tizimining buzilishi kabi muammolar yoritilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Sadridin Ayniy o‘zining “Buxoro inqilobi tarixi uchun materiallar” nomli asarida boshqa materiallar qatorida “Maktab masalasi”, “Buxoroda birinchi jadid usulidagi maktabning ochilishi”, “Maktabning yopilishiga tayyorgarlik va imtihon”, “Maktabning birinchi marta yopilishi”, “Maktab haqida qaror va bahslar”, “Rus hukumatining Buxoro islohoti, maktab masalasiga e‘tibor va munosabat”, “1914 yilgi ahvol va maktablar”,

“Maktablarning ikkinchi marta yopilishi” nomli alohida bo‘limlar ajratilgan [2.66]. U bu erda o‘sha davrda Buxoroda paydo bo‘lgan yangi jadid maktablarining ahvoli, ularni tashkil etgan insonlar haqida keng ma’lumotlarni keltirgan. Bu ma’lumotlarni muallif o‘z tilidan ham o‘sha voqea va hodisalarning jonli guvohi sifatida bayon etgan. Chunki, olimning bevosita o‘zi Buxoroda jadid maktablari ochilishining tashkilotchilaridan biri bo‘lganligi uchun ham ko‘plab tarixiy voqealarning jonli guvohi bo‘lganligi aniq haqiqat hisoblanadi. Shuningdek u shu asarida: “Ta’lim usuli juda buzuvchi, aynigan edi. Biz hammamiz qoida bilan metodni bilmasdan qiynalar edik. Bizni bolalarga ta’lim berishni isloh qilish (qayta qurish) muammosi qiziqtirar edi”. Sadridin Ayniy o‘zining “Buxoro inqilobi tarixi uchun materiallar” asarida shunday deb yozadi: 1914-yili “Yosh Buxoroliklar” tashkiloti tomonidan ikkita juda muhim ishga qo‘l urildi. Bular “Buxoroyi sharif” va “Turon” gazetalarining yopilish qolishi munosabati bilan ularning o‘rnini to‘ldirish, aholini turli yangi adabiyotlar, gazeta-jurnallar bilan ta’minlash maqsadida “Ma’rifat kutubxonasi” nomli kutubxona va “Baraka” shirkatining tashkil etilishidir. “Baraka” shirkati keyinchalik xalq orasida “Jadidlar shirkati” degan nomga ham ega bo‘lgan. Sadridin Ayniy o‘zining “Esdaliklar”ida Buxoro amirligi davridagi madrasalar hayotini ichki bir guvoh sifatida, chuqur kuzatuvchi va tanqidiy tafakkur egasi sifatida tasvirlab bergan. Asar o‘z davrining ijtimoiy-ma’naviy muhitini, ayniqsa, madrasa tizimidagi kamchiliklarni ochib berishi bilan ajralib turadi. Sadridin Ayniy o‘sha davr tarixchilari orasida madrasa ta’limini batafsil yoritgan yagona tarixchi sifatida ko‘rishimiz mumkin. Biz quyida Buxoro amirligidagi madrasalar ta’lim tizimini uning asarlari orqali tahlil qilishga harakat qilamiz. Buxoro madrasalari. Buxoro madrasalari O‘rta Osiyoning boshqa hududlaridagi madrasalarga o‘xshab asosan, pishiq g‘ishtdan ikki yoki bir qavatli qilib qurilgan (ularning ba’zilarining qavatidan ham ko‘p bo‘lgan). Madrasalar tashqi tarafdin judayam chiroyli, keng sahnli, baland va mustahkam devorlarga ega bo‘lgan. Ularning ba’zilar peshtoqli va devorlari koshinkor qilib bezalgan edi. Shunday bo‘lsada, madrasalarning ichki qismi yani hujralar judayam tor, qorong‘u (hatto ba’zilar shunday kichik ediki, uyerda engashib yurishga to‘g‘ri kelardi) bo‘lib, ko‘pchiligida ikki kishi zo‘rg‘a qolardi. ”Bu hujralarning ko‘pchiligi bir eshiklik va oldi ravoqlik bo‘lib, odam ham, havo ham, ziyo ham o‘sha bir eshikdan kiradi. Osh pishiriladigan o‘choq, suv idishi, yuz-qo‘l yuviladigan joy, ko‘mir,, o‘tin, ko‘pincha moy, guruch, sabzi-pyoz kabi oziq - ovqat zapaslari ham shu tor hujraga joylashtirilardi edi”. Muallif madrasalarning bu xil ko‘rinishini, ya’ni tashqi tarafdin qaralganda hashamatli, ichki tarafi esa tor va qorong‘uligini amir hokimiyatiga quyidagicha qiyoslaydi: “...chirigan feodalizmning zohirda “tantanali” va botinda buzg‘un, jirkanch bo‘lgan tuzumiga tom ma’nosi bilan o‘xshardi”. Muhammad Ali Baljuvoni o‘zining “Tarixi nofeiy” asarida Buxoro amirligida 400 ta madrasa borligini aytib, ulardan o‘zi bilgan 79 ta madrasaning nomi bilan sanab keltiradi. Shuningdek, asarda amirlikdagi mudarrislar soni 800 nafar, madrasalarda tahsil oluvchi talabalar soni esa taxminan uch-to‘rt ming nafar ekanligi qayd etilgan. Madrasalar faoliyati uchun kerakli mablag‘lar ularga ajratilgan vaqf mulklari orqali qoplanardi. Hukmdorlar va boy zodagonlar doimiy ravishda daromad keltiradigan o‘zlariga tegishli hammom, bozor, do‘kon, saroy, ekin ekiladigan yerlar va shunga o‘xshagan ko‘chmas mulklarini madrasalarga vaqf qilib berganlar. Dastlab madrasa hujralarining sotuvga qo‘yilishi mumkin bo‘lmagan. Madrasa va unga tayin qilingan vaqflarning vaqfnomalarida arabcha so‘zlar va diniy iqtiboslar bilan quyidagilar yozib qo‘yilgan: “Sotilishi, sotib olinishi birovga bag‘ishlanishi, birov foydasi uchun vasiyat qilinishi va merosga qoldirilishi mumkin emas. Bu so‘zlarga amal qilmay, vaqf qoidasini o‘zgartirgan kishi Xudoning la’natiga, payg‘ambarlarning va butun maloikalarning la’natiga uchragay...” Lekin bora bora amirlikdagi madrasalar xususiyashtirilib, hujralar savdosi odatiy holga aylangan. Buxoro amirligidagi Ashtarxoniylar sulolasi boshqaruvinin so‘nggi davrlari ayniqsa, Abulfayzxon davriga kelib, amirlikdagi madrasalarning ahvoli ayanchli holga kelib qoladi. Ayniy o‘sha davr madrasalarini quyidagicha tasvirlaydi: “Samarqand madrasalari ko‘chmanchilarning og‘ilxonalariga va Buxoro madrasalari qalandarlar, sarsarilar, gadoylar va g‘ariblar turadigan vayronaga aylangan edi. Bu har ikkala shaharning madrasa hujralarida

eshik, darparda kabi yog'ochdan yasalgan buyumlari qolmagan va u hujralarning pishiq g'ishtdan bino bo'lgan qismlari, eski sag'onalar shaklini olgan edi". Bu hol mang'it xonadoni vakili Amir Shohmurodgacha davom etadi. Amir Shohmurodning ilmga va dinga rag'batini kuchliligidan amirlikdagi madrasalar islohotini amalga oshiradi. Savdo-sotiqni rivojlantirib, yangi vaqflar joriy qildirdi va yo'qolib ketganlarini qayta tiklattirdi. Lekin madrasalardagi hujralarning ahvoli shunchalik xarob ediki, ularni butunlay ta'mir qilish uchun vaqflardan keladigan daromad yetishmas edi. Bu muammoni hal qilish maqsadida Amir Shohmurod bir farmon chiqaradi. Unga ko'ra, biror bir talaba madrasa hujrasini o'z mablag'i evaziga ta'mirlasa va obod qilsa, o'sha hujra uniki bo'lar edi va har vaqt talaba hujrasini tark etmoqchi bo'lsa, hujrani ta'mirlash uchun ketgan mablag'ini boshqa bir talabaga berib hujrani uning nomiga o'tkazib berar edi. Keyinchalik, vaqf yerlari obod bo'ldi, savdo-sotiq, tijorat rivoj topib, vaqfga tegishli mulklar (saroy, do'kon, tijoratxonalar)dan keladigan foyda ortib, madrasa hujralarining ham vaqfdan keladigan daromadi ko'payib bordi. Bu holat keyinchalik madrasa hujralarining narxi oshishiga olib keldi. Endi hujralarni olish va berishda ta'mir pulining o'zi kifoya qilmay qo'ydi. Hujralarning narxi vaqfdan keladigan daromad evaziga ortib bordi. Undan tashqari bu paytga kelib hujralarni olish uchun talaba bo'lish shart bo'lmay qoldi, ko'plab boylar va sudx'orlar madrasalardagi hujralarni birdan o'ntagacha sotib olib ularni savdosi bilan shug'ullanadigan bo'ldilar. Sadridin Ayniy o'zining "Buxoro inqilobi tarixi uchun materiallar" asarida shunday deb yozadi: 1914-yili "Yosh Buxoroliklar" tashkiloti tomonidan ikkita juda muhim ishga qo'l urildi. Bular "Buxoroyi sharif" va "Turon" gazetalarining yopilish qolishi munosabati bilan ularning o'rnini to'ldirish, aholini turli yangi adabiyotlar, gazeta-jurnallar bilan ta'minlash maqsadida "Ma'rifat kutubxonasi" nomli kutubxona va "Baraka" shirkatining tashkil etilishidir. "Baraka" shirkati keyinchalik xalq orasida "Jadidlar shirkati" degan nomga ham ega bo'lgan. 1883-1884-yillardan boshlab Buxoro ziyolilari Ismoilbek Gaspirali asos solgan "Tarjimon" gazetasi orqali jadid maktablari, jadidchilik harakati va ularning islohotchilik g'oyalari haqidagi materiallar bilan tanishib borgan. Sababi 1884 yili shu gazetaning 1000 obunachisining 200 tasi Turkistondan bo'lgan. Olimning yozishicha, 1905-yildan boshlab "Tarjimon" gazetasi faqat tatar tilida chiqa boshlagan. Sadridin Ayniyni yozishicha, Buxoroda birinchi yangi usuldagi jadid maktabini 1900- yilning boshlarida mahalliy ziyoli Mulla Jo'raboy Pirmastiy degan kishi tashkil etgan. Lekin bu maktab ko'p o'tmay yopib tashlangan. Mulla Jo'raboy Pirmast tumanida tug'ilib, o'z vaqtida Rossiyadagi yangi usul maktablarini borib ko'rib kelgan va Buxoroning Po'stindazon (po'stin tikuvchi) guzarida yangi usuldagi maktabini ochgan. Buxoroda tashkil etilgan yangi usuldagi maktablar faoliyati samarali bo'lishi uchun darslik, o'quv qo'llanmalari zarur edi. Shulardan kelib chiqib va Samarqanddagi yangi usuldagi maktab tashkilotchilaridan biri bo'lgan A.Shakuriyning maktabidagi ta'lim-tarbiya ishlari bilan tanishgan S.Ayniy tojik tilida "Tartil-ul Qur'on" (Qur'onni to'g'ri o'qitish haqida), "Zaruriyati diniya" (Diniy yo'l-yo'riqlar), "Tahsib-us-sibyon" (Bolalar tarbiyasi) kabi darsliklarini yaratadi va bu kitoblar "Yosh Buxoroliklar" tomonidan tuzilgan "Buxoroyi sharif" shirkati yordamida dastlab 1909 yili Orenburg shahrida nashrdan chiqadi. O'sha davrda Samarqand shahrida yangi usuldagi jadid maktablari eng avvalo tatar ziyolilari tomonidan tatar tilida ta'lim beruvchi maktablar sifatida ochilgan va ular ko'plab yangi usuldagi maktablarga namuna bo'ldi. S. Ayniyni o'zi ham o'zining yangi usuldagi maktabini ochishdan oldin, 1908-yili tatar maktablarida ishlab, dars berish va o'qitish usullarini o'rganganligini "Tatar maktabida olti oy ishlab, tajriba orttirdim" deb yozadi. Bu kitoblar orasida "Tahsib-us-sibyon" (Bolalar tarbiyasi) pedagogika fani uchun muhim ahamiyatga ega. Bu asarni muallif Ismoil Gaspralining "Xo'jai sibyon" (Bolalar muallimi) nomli kitobidan ta'sirlanib, unga taqlid qilib yozgan. Asarda o'sha davrlar uchun dolzarb bo'lgan ko'plab pedagogik g'oyalar ilgari surilgan. Bu kitob 1917-yili Samarqandda "Ma'rifat kutubxonasi" nomli nashriyotda chop etilgan [2.67]. Buxorolik ayrim eskicha fikrlovchi, reaksiyon guruhlari S.Ayniyni bu darsligidagi erkinlikni sevuvchi oldingi qatordagi fikrlarni sezgandan keyin Buxoro amiriga arz qilib, shu darslikdan foydalanib darslar o'tilayotgan

maktablarni yopirishga erishadi. Biroq yangi usul maktablarining tarafdorlari “Bolalar tarbiyasi” (“Tarbiyai atfol”) nomli yashirin jamiyat tuzadilar. Jamiyatning asosiy maqsadi aholini savodli qilish, xalq ommasi orasida kitoblar tarqatish, isrofgarchilik va salbiy odatlarga qarshi kurash olib borish, salbiy illatlarga qarshi targ‘ibot ishlarini olib borishdan iborat edi. Bu jamiyat yangicha o‘qitadigan maktablarni yashirincha ochib, bolalarni o‘qitib, savodli qilgandan so‘ng Orenburg, Ufa, Qozon, Qrim va boshqa shaharlarga o‘qishini yana davom ettirishlari uchun yuborar edi. 1917-yilgi to‘ntarishdan keyin Sadridin Ayniy xalq ta’limi muammolari bilan bevosita shug‘ullana boshladi. U Samarqand shahrining Qo‘shhovuz mahallasida bir sinfdan iborat maktab ochib, yosh avlodga ta’lim-tarbiya bera boshladi. Uning bu maktabi sakkizinchi sinf miqyosida ta’lim berar edi.

Natija va munozaralar: Maktabda Sadridin Ayniyning o‘zi o‘zbek tili va adabiyoti, tojik tili va adabiyoti, tarix, she’riyat, mehnatdan saboq bergan. Shuning bilan bir qatorda o‘zi darsliklar tuzdi. Xususan, o‘zbek, tojik maktablari uchun ona tili va adabiyotidan darsliklar yaratish ishlarida ishtirok etdi. Qizlar maktabi uchun yozgan “Qiz bola yoki Xolida” nomli o‘quv kitobi shu darsliklardan biri bo‘lib, yangi usuldagi maktablarda keng foydalanib kelingan. Sadridin Ayniyning bevosita tashkilotchilik harakati bilan Buxoroda dastlab tojik tilida “Buxoroi sharif”, keyinchalik o‘zbek o‘quvchilarining ko‘pligi hisobga olinib, o‘zbek tilida “Turon” gazetalari tashkil etildi va bir qancha muddat xalqni savodxon qilish ishlariga xizmat qildi.

Talabalar jamiyatning turli ijtimoiy qatlamlariga mansub edi. Ularning ba’zilari o‘ziga to‘q xonadon vakillaridan, ba’zilari o‘rta hol ba’zilari esa kambag‘al oila farzandlari edi. Kambag‘al talabalarning shaharga kelib yashash uchun joy topishlari juda qiyin masala edi. Buxoroga o‘qish uchun kelgan talabalarning agar qolishga joylari bo‘lmay qo‘llarida yetarli mablag‘lari bo‘lsa, bemalol hujralardan birini sotib olib yashashlari mumkin bo‘lgan. Agar talabaning qo‘lida puli bo‘lsayu, hujra sotib olishga yetmasa, u holda bunday talabalar hujralarni ijaraga olib yashashlari mumkin bo‘lgan. Hujralarni ijaraga olib yashash “istiqomati garav” deb yuritilgan. Hujralarning ijara haqi ularning holati va shaharning markaziga qay darajada yaqin yoki uzoqligiga qarab o‘zgarardi. Bu holatda ijarachi mazkur hujradan ikki taraflama foyda olgan ya’ni birisi talabadan olgan ijara haqi, ikkinchisi esa hujraning vaqfi edi. Ba’zi o‘z hujrasiga ega talabalar pulga muhtoj bo‘lib qolsalar, hujralarini sotib yashashga joy topolmay qolishdan qo‘rqib, undan keladigan vaqfni berish evaziga puldorlardan qarz olgan. Bu holat “vaqf garav” deb yuritilgan. Hujra sotib olishga yoki ijaraga olishga qurbi yetmagan talabalar turli yo‘llar bilan hujra topib yashashgan. Ba’zi talabalar hujra egasiga muayyan vaqtlarda ziyofat qilib berish sharti bilan hujrada qolganlar. Ayrim hujrador mullalar qo‘llaridagi hujralarini o‘ziga shogird bo‘lishi evaziga kambag‘al talabalarga tekinga yashash uchun bergan. Ayniy bunday mullalarni “savodsiz, shu vosita bilan “dars beradigan” mullalar qatoriga kirib, mullalikda nom chiqarib biror ilmiy mansabga ega bo‘lish” maqsadida bu ishni qilganlariklarini aytib o‘tadi. Ba’zi yo‘qsil talabalar nufuzli kishilar himoyasiga kirib, ular orqali biror hujra topib yashardi (muallif o‘zining “Esdaliklar”ida nufuzli bir tanishi Ko‘kaldosh madrasasida unga hujra hadya qilganligini yozadi). Muallifning aytishicha, bu turdagi holatlar ya’ni hujralarning talabalarga ijaraga berilishi norasmiy holat bo‘lgan. Shu o‘rinda madrasalardagi kutubxonalar haqida to‘xtalib o‘tsak. Ma’lumki, Buxoro qadim zamonlardan ilmiy markaz bo‘lib kelgan. Shuning uchun mamlakatda barcha turdagi kitoblar topilar edi. Faqat o‘sha zamonlarda hali matbaa mavjud bo‘lmaganligidan, kitoblarning barchasi qo‘lyozma asarlar edi. Kitoblarni qo‘lda ko‘chirish qimmatga tushganligidan, talabalarning hammasi ham ulardan foydalana olmasdi. Shuning uchun ko‘plab madrasalarda kutubxonalar tashkil qilinadi va talabalar ulardan bemalol foydalanishi uchun sharoit yaratiladi. Ayniyning keltirishicha, yirtilgan kitoblarni to‘plash va yangilarini sotib olish uchun yettitalik vaqf va kutubxona boshlig‘i uchun alohida vaqf tayinlangan. “Buxoro inqilobi tarixi uchun materiallar” asarida birgina Govkashon madrasasidagi yirtilgan kitoblarni to‘plash uchun tayin qilingan vaqfdan yiliga ming so‘m daromad kelgan. Buxoro madrasalarida yigirmaga yaqin

kutubxona bo'lgan. Sadriddin Ayniy "Esdaliklar" asarida Buxoro amirligi davridagi madrasalarning ta'lim tizimini tanqidiy tahlil qiladi. Unga ko'ra, madrasalarda ta'lim jarayoni qadimiy va eskicha uslublarga tayangan bo'lib, yangilikdan yiroq, tanqidiy tafakkurdan xoli bo'lgan. O'quv dasturlarida asosan, diniy fanlar, ya'ni arab tiliningsarf u nahvi, mantiq, aqoidi islomiy (ilmi kalom), hikmat (tabiiy va ilohiy), fihi islomiy (tahorat, namoz, ro'za, janoza, haj, zakot, nikoh, taloq, savdo-sotiq, qul saqlash va qul ozod qilish kabi masalalar) kabilar asosiy o'rin tutgan. Ammo bu fanlar ham ko'p hollarda yodlash asosida o'rgatilgan, mavzularni tahlil qilish yoki bahs yuritish madaniyati sust bo'lgan. [3.97]. Sadriddin Ayniy madrasalardagi fanlarni o'zgarishlarga uchramaydigan, XV-XVI asrlardan beri bir xil davom etib kelayotganini, ularga kiritilayotgan yagona yangilik yillar davomida ularga atab yozilayotgan sharh va hoshiyalar ekanligi aytadi. Umar Rashidovdan dastlabki jadidlarning hoshiyalarni madrasa darsliklaridan olib tashlash kerakligi aytilgan. Madrasalarda o'quv yili 22 sentabrdan 22 martga qadar olti oy davomida bo'lib, darslar haftada to'rt kun shanba, yakshanba, dushanba va seshanba kunlari bo'lgan. Shundayam talabalarning barchasi olti davomida to'liq darslarga ishtirok eta olmagan. Sharoiti og'ir talabalar darslarni boshlab olgach, tirikchilik qilish maqsadida qishloqlariga qaytib ketgan yig'im-terim ishlari tugagach, yana noyabr oyining oxirlarida darsga qatnay boshlagan. Yana fevral oyi oxiri-mart oyi boshlariga kelib yana qishloqqa qaytib ketishgan. Shunday qilib yil boshida o'rtacha ellik kishilik guruh bo'lib boshlangan darslar o'n-o'n besh kishi bilan yakunlangan. Ayniy asarda madrasadagi darslar, domlarning dars berish uslubi va talabalarning o'qishga munosabati haqida aniq kuzatishlarini beradi. U talabalar umrining o'n sakkiz- o'n to'qqiz yilini olgan madrasa ta'limidan biror bir tayinli ilm olinmasligi haqida gapirib bunda ta'limdagi kamchiliklar, talabalarning vaqtini noto'g'ri taqsimlanganligi yoxud ularning vaqtini bexuda sarf qilishiga sabab bo'lgan omillarni keltirib o'tadi. Masalan, arab tilining sarfu nahv darslari sakkiz yil davomida o'tilishiga qaramasdan talabalarning deyarli birortasi dars oxirida arab tilida gapirishni yoki o'qishni bilmagan. Chunki darslar ko'r-ko'rona yodlashga asoslangan edi. Undan tashqari darslar shunchaki keraksiz munozaralar bilan o'tib ketgan. Ko'plab domlalar darsni jonli va tushunarli o'rgatmasdan, faqat matnni o'qib berish bilan cheklangan. Talabalardan esa faqatgina matnni yodlab olish talab qilingan. Bu holat ilmiy tafakkurni rivojlantirishdan ko'ra, so'zlarni mexanik yodlashga olib kelgan. Shu sababli talaba ko'p hollarda mazmunni anglamay, tushunmay o'qigan bo'lsa-da, madrasani tugatgan hisoblangan. Shunga qaramay, Sadriddin Ayniy madrasalarda bilim olishga intilgan, oz bo'lsada, chin dildan ilmga xizmat qilgan domlarni ham tilga oladi: "Buxoro madrasalaridan ba'zi ma'lumotli kishilar ham yetishib chiqqanlar. Lekin bunday odamlar, u yerda yolg'iz yetishib chiqqan hosildor butalarday juda oz bo'lib, ular Buxoro madrasalaridagi dars programmalarini o'tish va unda bo'ladigan munozaralar vositasi bilan yetishmaganlar, balki o'zlari favqulodda qobiliyatli kishilar bo'lib, baxtli bir tasodif bilan, tojikcha va arabcha savod chiqarib, o'z shaxsiy mehnat va mutolaalari soyasida ma'lumot hosil qilganlar. Ammo bunday ma'lumotli kishilarning ko'plari ham biror ma'naviy g'oyadan uzoq bo'lib, ularning asosiy maqsadlari ustozlari kabi biror madrasada mudarrislik qilish va o'z oldilariga talaba to'plash, ular bilan xoh biror narsani tushunsalar, xoh tushunmasalar ertadan kechgacha dars va munozara ostida shovqin-suron ko'tarish, shu vosita bilan ulardan iftitohona (dars boshlash munosabati bilan har yili talabalar tomonidan o'zaro mablag' yig'ilib, yangi dars boshlash munosabati bilan domlaga beriladigan sovg'a-salomlar.) undirish va katta "darsgo'ylik"da nom chiqarib yana ham kattaroq madrasada mudarris bo'lishdan nariga o'tmasdi". Bu bilan u tizimdagi muammolarni faqat shaxsiy emas, balki tizimli deb ko'rsatishga urinadi. Ayniy tomonidan keltirilgan misollar orqali o'sha davrda madrasaning ijtimoiy institut sifatidagi o'zni, uning jamiyatdagi obro'si va ayni paytda real samarasizligi ochiladi.

Tavsiya va xulosalar. Xulosa qilib aytganda, Buxoro jadid namoyondasi, iste'dodli pedagog Sadriddin Ayniyning ushbu asarlari orqali Buxoro amirligining ijtimoiy hayotida kechgan murakkab jarayonlar, ayniqsa ta'lim tizimidagi inqiroz, amirlik davrining madaniy

manzarasi, ijtimoiy qatlamlar orasidagi tafovutlar va ma'naviy muhitning zaiflashuvi aniq ko'rinadi. Bu tarixiy manbalar zamonaviy tadqiqotlar uchun nafaqat tarixiy ma'lumotlar ombori, balki tarixiy tafakkur va ijtimoiy ong rivojini o'rganish uchun ham muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Farzandlarimizni har tomonlama barkamol, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiq insonlar etib tarbiyalashda taraqqiyparvar ajdodlarimizning aql-zakovati, iroda va matonati barchamiz uchun ibrat maktabi bo'lib xizmat qiladi. Biz ma'rifatparvar bobolarimizning muqaddas orzularini ro'yobga chiqarish uchun mamlakatimizda yangi Renessans poydevorini yaratishni strategik vazifa qilib belgilaganmiz. Shu maqsadda ilm-fan, ta'lim-tarbiya, madaniyat sohalarida tub islohotlarni amalga oshirmoqdamiz. Bu borada avvalo ta'lim tizimini zamon talablari asosida tashkil etish, o'qituvchi va murabbiylarning jamiyatimiz hayotidagi o'rni va ta'sirini kuchaytirishga ustuvor ahamiyat qaratmoqdamiz. Jadidlarning butun faoliyatlari, islohotlari, yangiliklari, yoshlarga milliy qadriyatlarni singdirish barobarida yangi, zamonaviy bilimlar berish haqidagi fikrlari, yozgan darsliklari-yu, gazeta-jurnallariga millatni mustaqillik sari yetkalash uchun edi. Shu sababli jadidlarni Yangi O'zbekistonning ma'naviy asoschilari desak mubolag'a bo'lmaydi.

Foydanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Ayniy S. Esdaliklar. 4 qism. (Asarlar.8 jildlik, 7 jild, T.: 1966. 153 b.)
2. F.Temirov. Sadriddin Ayniy asarlarida Buxorodagi jadid maktablari va matbuot tarixi masalalari. Sohibqiron yulduzi. 2021-yil, No4, 66-bet
3. Muhammad Ali Baljuvoni. Tarixi Nofei. Toshkent: Akademiya" nashriyoti, 2001
4. Abduaruf Fitrat. Amir Olimxon va uning hukmronlik davri.
5. Sadriddin Ayniy. Esdaliklar. V tom, - Toshkent "badiiy adabiyot" nashriyoti 1965. – 311 b
6. Temirov F.U. S. Ayniyning Buxorodagi jadidchilik harakatida tutgan o'rni va ijtimoiy faoliyati. (PhD) disertatsiyasi avtoreferati.

*Azimova Muhayyo Murotdilloyevna,
Buxoro davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi*

BO'LAJAK TASVIRIY SAN'AT O'QITUVCHILARINING KASBIY-MADANIY KOMPETENSIYALARINI TAKOMILLASHTIRISHNING DIDAKTIK SHART- SHAROITLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo'lajak tasviriy san'at fani o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishning amaliy-texnologik tizimi ahamiyatli jihatlari va kasbiy kompetentlikni shakllantirish yo'nalishlari hamda mexanizmlari, uni rivojlantirishning shart-sharoitlari va imkoniyatlaridan unumli foydalanish haqida fikr mulohaza yuritadi, kompetensiya va kompetentlik tushunchalari haqida bir qancha ma'lumotlar bayon etadi.

Kalit so'zlar: kompetensiya, kompetentlik, o'qituvchi, texnologiya, tizim, ta'lim, mutaxassis, tasviriy san'at, jamiyat, talaba, tajriba, malaka.

Аннотация. В статье рассматриваются важные аспекты практико-технологической системы формирования профессиональной компетентности будущих учителей изобразительного искусства, направления и механизмы формирования профессиональной компетентности, условия и возможности ее развития, а также приводятся некоторые сведения о понятиях компетентности и компетентности.

Ключевые слова: компетентность, компетентность, учитель, технология, система, образование, специалист, изобразительное искусство, общество, студент, опыт, квалификация.

Abstract. This article discusses the important aspects of the practical and technological system for developing professional competence of future teachers of fine arts, the directions and mechanisms for the formation of professional competence, the conditions and opportunities for its development, and provides some information about the concepts of competence and competence.

Key words: competence, competence, teacher, technology, system, education, specialist, fine arts, society, student, experience, qualification.

Kirish. Ilm-fan har qanday davlatning buguni va kelajagini ko'p jihatdan hal qiladigan bebaho boylikdir. Bugungi kunda tadqiqotlar natijalarini ilmiy jihatdan tahlil qilmasdan va o'zlashtirmasdan rivojlanishi mumkin bo'lgan iqtisodiyotning biror bir tarmog'i, jamiyat hayotining bir sohasi yo'q. Dunyoning aksariyat mamlakatlari moliyaviy-iqtisodiy inqirozni kechirayotgan bir paytda O'zbekistonda ishlab chiqarishni ilg'or texnologiyalari asosida modernizatsiya qilish, ilmiy-texnika salohiyatidan samarali foydalanish, iqtisodiyotimizni rivojlantirishda innovatsiya yo'liga o'tish muhim strategik ahamiyat kasb etmoqda. Kompetentsiya, kompetentlik zamonaviy tadqiqotlar asosiy yo'nalishlarining markaziy muammosiga aylanib ulgurdi, deyish mumkin. Ilmiy pedagogik, psixologik manbalarda berilishicha, kompetensiya, kompetentlik o'ta murakkab, ko'p qismli, barcha fanlar uchun mushtarak bo'lgan tushunchalardir. Shu boisdan uning talqin va izohlari tarkibiga ko'ra va ma'no, mantiq mundarijasi jihatidan turli-tuman. Kompetensiya –fan bo'yicha egallagan nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarni kundalik hayotida duch keladigan amaliy va nazariy masalalarni yechishda foydalanib, amaliyotda qo'llay olishdir. Terminning mohiyati

- samaradorlik,
- moslashuvchanlik,
- yutuqlilik,
- muvaffaqiyatlilik,
- tushunuvchanlik,
- natijalilik,
- uquvlilik,

—xossa

—xususiyat,

—sifat,

—miqdor,

—o'lov kabi tushunchalar asosida tavsiflanmoqda. Umumiy qilib aytganda, Kompetentlik –aniq bir kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni egallaganlik xususiyatidir. Kompetentlik tarkibiga sof kasbiy bilim, ko'nikma va malakalardan tashqari, tashabbuskorlik, hamkorlik, guruhda ishlash layoqati, kommunikativ qobiliyati, real baholay olish, mantiqiy fikrlash, axborotni saralash va foydalana olish xususiyatlari ham kiradi. Tasviriyl san'at darslarida o'quv-tarbiyalash jarayonida talaba yoshlarni ijodiy fikrlashga, o'zgaruvchan vaziyatlarga o'rgatish, erkin raqobat asosida faoliyatni tashkil etish hamda talabalarni axborot texnologiyalari, elektron darsliklar, versiyalar va multimedialardan amaliy mashg'ulotlarda foydalanishi muhimdir. Bu esa talabalarda mustaqillik, erkin fikrlashni tarbiyalashni, o'quv faoliyatini tahlil qilishni, istiqbolda kasbiy mahorat va kompyuter savodxonligini o'rtirish bo'yicha rejalarini aniq belgilashga erishishni ularning ichki ehtiyojiga aylantirish talab etilganligini ko'ramiz.

Mavzuning dolzarbligi. O'qituvchining kasbiy shakllanishi oliy o'quv yurti dargohida kasbiy ta'lim olish jarayonida boshlanadi. Pedagogika oliy o'quv yurtlarining o'quv-reja va fanlar bo'yicha dasturlarida bo'lajak o'qituvchilarga shu kasbning sir-asrorlarini o'rgatish, ilmiy bilimlar berish, o'qituvchi kasbi haqida ma'lumot berish va ko'nikma hosil qilish nazarda tutiladi. Ta'lim jarayonida fanlar bo'yicha amalga oshiriladigan seminar, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari nazariy bilimlarni mustahkamlashga hamda ularni ko'nikmaga aylantirishgagina emas, balki ularni amaliy ish jarayonida qo'llashga ham imkon beradi. Bunday mashg'ulotlar tanlagan kasbi to'g'ri ekaniga ishonch hissini uyg'otadi. Oliy o'quv yurtidan keyingi davrdagi o'qituvchining kasbiy shakllanish jarayonida maktab rahbariyati, ayniqsa, ilmiy mudir hamda pedagogik jamoatchilik katta rol o'ynaydi. O'zbekiston Respublikasida ta'limning uzluksizligi, uzviyligi, o'quvchi shaxsi va qiziqishlari ustuvorligidan kelib chiqib, ularning yosh xususiyatlariga mos ravishda tasviriyl san'at darslarida quyidagi tayanch kompetensiyalar shakllantiriladi:

a) Kommunikativ kompetensiya - ijtimoiy vaziyatlarda ona tilida hamda birorta xorijiy tilda o'zaro muloqotga kirisha olishni, muloqotda muomala madaniyatiga amal qilishni, ijtimoiy moslashuvchanlikni, hamkorlikda jamoada samarali ishlay olish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Jahon miqyosida bo'lajak mutaxassis, jumladan, pedagog kadrlarni tayyorlash jarayonida ta'lim va ishlab chiqarish amaliyotining uyg'unligini ta'minlash, ta'lim mazmunini san'atshunoslik asosida va hayotiy tajribalarga asoslangan o'quv materiallari asosida tizimlashtirish, bo'lajak tasviriyl san'at o'qituvchilarini san'atshunoslik asosida kasbiy kompetentligini tarkib toptirishning tasviriyl san'at texnologiyalarini rivojlantirishni talab etadi. Bolonya jarayoni mutaxassislar tayyorlash mazmunini integratsiyalash va ta'limdagi hamkorlikni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishi sifatida bitiruvchilarda umumiy va maxsus, shu jumladan, bo'lajak tasviriyl san'at o'qituvchilarini san'atshunoslik asosida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishni taqozo etmoqda. AQSh, Germaniya, Angliya, Rossiya, Yaponiya kabi davlatlarda bo'lajak tasviriyl san'at o'qituvchilarini tayyorlashga yo'naltirilgan o'quv jarayoni kasbiy bilim va malakalarni tarkib toptirish bilan birga, yuksak san'atshunoslik asosida kasbiy kompetentlikni rivojlantirishga asoslangan holda tashkil etilishi muhim vazifa etib belgilangan. Oliy ta'lim tizimida tasviriyl san'at o'qituvchilarini tayyorlash bo'lajak mutaxassislarni badiiy-ijodiy va kasbiy-pedagogik jihatlar bo'yicha tarbiyalashni nazarda tutadi. Quyida biz bo'lajak tasviriyl san'at o'qituvchisini professional faoliyatga tayyorlash, uning kasbiy kompetentligini yagona psixologik-pedagogik va badiiy-ijodiy yo'nalishlar uyg'unligida shakllantirish sifatida ko'rib chiqamiz. Kasbga badiiy-ijodiy jihatdan tayyorlash muayyan tajribalar o'rtirishni talab qiladi va ular quyidagilarni shakllantirishga yo'naltirilgan:

- turli davr o'zbek va horijiy xalqlarning tasviriy san'ati nazariyasi va tarixini o'rganishni nazarda tutadigan madaniy-tarixiy kompetentlik;

- san'atning turli sohalariga taalluqli badiiy ifodalash vositalari bilan ishlashni o'rganishdan iborat badiiy-amaliy kompetentlik;

- tasviriy san'atning yuksak ma'naviy-ahloqiy, estetikideallarga tayangan badiiy did va baholash mezonlarini singdirish. Mutaxassis kasbiy faoliyati ijodkorlik, yaratuvchanlik bilan bog'liq bo'lgani sababli badiiy tayyorgarlik masalasi ustuvor ahamiyat kasb etadi. Biz bu jarayonni tasviriy san'at sohasi bo'yicha kasbiy kompetensiyani shakllantirish, badiiy-ijodiy tafakkur, turli ifodalash vositalari hamda materiallar yordamida badiiy obraz yaratish sohasi bo'yicha maxsus qobiliyatlarni rivojlantirish sifatida tasavvur qilamiz. Bo'lajak tasviriy san'atfani o'qituvchisining kasbiy shakllanishioliy o'quv yurti dargohida kasbiy ta'lim olish jarayonida boshlanadi. Pedagogika oliy o'quv yurtlarining o'quv-reja va fanlar bo'yicha dasturlarida bo'lajak o'qituvchilarga shu kasbning sir-asrorlarini o'rgatish, ilmiy bilimlar berish, o'qituvchi kasbi haqida ma'lumot berish va ko'nikma hosil qilish nazarda tutiladi. Ta'lim jarayonida fanlar bo'yicha amalga oshiriladigan seminar, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari nazariy bilimlarni

Adabiyotlar tahlili. Jahon oliy ta'lim tizimida bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini san'atshunoslik asosida kasbiy kompetentlikni shakllantirishning innovatsion modellarini joriy etish, bo'lajak o'qituvchilarni san'atshunoslik asosida kasbiy faoliyatga tayyorlashning komponentlari va omillarini aniqlashtirish, integratsion yondashuv asosida bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini san'atshunoslik asosida kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishning elektron-dasturiy ta'minotini takomillashtirishga doir qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Ayniqsa, axloqiy insonparvar tarbiyaning asosiy vositasi sifatida san'atshunoslik asosida kasbiy kompetentlikni shakllantirishning ijtimoiy-pedagogik texnologiyalarini takomillashtirish, shaxsiy, madaniy turmush va san'atshunoslik asosida kasbiy kompetentligini tajribaning uyg'unligini ta'minlash, obrazli fikrlashning asosi sifatida badiiy ijodkorlikni rivojlantirishning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Respublikamizda bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini san'atshunoslik asosida kasbiy kompetentligini shakllantirish mezonlari va ko'rsatkichlarini aniqlashtirish, bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini san'atshunoslik asosida kasbiy kompetentligini shakllantirish bo'yicha o'quv materiallarini tizimlashtirishning didaktik parametrlarini aniqlashtirish, bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini san'atshunoslik asosida kasbiy kompetentligini shakllantirish tashkiliy-texnologik tizimini takomillashtirish muhim vazifa sifatida belgilanadi. "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi"da bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini san'atshunoslik asosida kasbiy kompetentligini shakllantirish kompetentligini takomillashtirish asosida "Jismonan sog'lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qat'iy hayotiy nuqtai nazarga ega yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish" muhim vazifa etib belgilandi. O'qituvchining kasbiy shakllanishioliy o'quv yurti dargohida kasbiy ta'lim olish jarayonida boshlanadi. Pedagogika oliy o'quv yurtlarining o'quv-reja va fanlar bo'yicha dasturlarida bo'lajak o'qituvchilarga shu kasbning sir-asrorlarini o'rgatish, ilmiy bilimlar berish, o'qituvchi kasbi haqida ma'lumot berish va ko'nikma hosil qilish nazarda tutiladi. Ta'lim jarayonida fanlar bo'yicha amalga oshiriladigan seminar, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari nazariy bilimlarni mustahkamlashga hamda ularni ko'nikmaga aylantirishgagina emas, balki ularni amaliy ish jarayonida qo'llashga ham imkon beradi. Bunday mashg'ulotlar tanlagan kasbi to'g'ri ekaniga ishonch hissini uyg'otadi. Oliy o'quv yurtidan keyingi davrdagi o'qituvchining kasbiy shakllanish jarayonida maktab rahbariyati, ayniqsa, ilmiy mudir hamda pedagogik jamoatchilik katta rol o'ynaydi

Oliy ta'lim muassasalarida badiiy ta'lim fanlarining, shu jumladan tasviriy san'at fanini o'qitilishi, shuningdek, bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini san'atshunoslik asosida kasbiy

kompetentligini shakllantirish texnologiyalarini takomillashtirishda uzviylik va uzluksizning yo'lga qo'yilganlik holatini o'rganish asosida quyidagi konseptual asosga ega bo'lgan muammolarni hal etish zarur ekanligi haqidagi xulosaga kelindi:

1) Oliy ta'lim tizimida tasviriy san'at o'qituvchilarini tayyorlashda uzviyligini ta'minlash, tasviriy san'at o'qitish jarayonida badiiy ta'lim ma'lumotlarni tushunarli, qiziqarli, talabaning ongi va qalbiga chuqur kirib boradigan shakl, metod va vositalaridan foydalanish, o'quv materiallarini tanlashda tabaqalashgan yondashuvni qo'llash lozim. Bulajak tasviriy san'at o'qituvchilarni kasbiy kompetentligini rivojlantirish texnologiyalari jarayoni samarali bo'lishiga xizmat qiladi;

2) Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini san'atshunoslik asosida kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyalarini takomillashtirishda dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarni tashkil etish samaradorligini oshirish.

Mazkur jarayonda bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini san'atshunoslik asosida kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyalarini ishlab chiqishga alohida ehtiyoj mavjud. Hozirgacha respublikamizda bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini san'atshunoslik asosida kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyalarini takomillashtirish samarali yo'llarini ishlab chiqishga harakat qilinayotgan bo'lsa, ham mazkur jarayonni bosqichma-bosqich amalga oshirish, har bosqichda qo'llaniladigan ta'lim shakl, metod va vositalarini loyihalashning yaxlit tizimi yaratilishi lozim;

3) O'zbekistonda yangi ma'naviy – g'oyaviy yo'nalishlarning shakllanishi o'z navbatida, zamonaviy san'atning barcha sohalariga samarali ta'sir etib. ijodiy izlanishlar doirasini kengaytirib, badiiy tafakkur rivojini yanada jadallashtirdi. Barcha shaharlarimizda ulkan qurilishlar amalga oshirildi, me'morchilik jadal rivojlandi. Bu davrda devoriy, mahobatli rangtasvir, vitraj, mozaika me'morlik bilan uzviy bog'liq holda rivojlanib bordi. Shu davrda barpo etilgan yirik inshootlar mahobatli rangtavor ustalarining faol ishtirokida bunyod bo'ldi. Ana shu asosdan kelib chiqqan holda, bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini san'atshunoslik asosida kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyalarini takomillashtirishda badiiy pedagogika imkoniyatlaridan foydalanish yo'llarining ishlab chiqilishi maqsadga muvofiqdir. Yuqoridagi fikrlardan ma'lum bo'ladiki, bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini san'atshunoslik asosida kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyalari nazariy va amaliy jihatlarini tadqiq etish o'zida muhim pedagogik muammoni aks ettiradi. Tasviriy san'atni o'qitish amaliyotida o'quvchilarning mustaqil ishlariga formal ravishda qaralib, ularda mustaqil faoliyatlarini shakllantirish va rivojlantirish imkoniyatlari inobatga olinmaydi. Pedagogik amaliyotda o'quvchilarning mustaqil ishlari darsning turli bosqichlaridagi didaktik vazifalar bilan moslashtirilmay qolgan, balki o'quvchilarning fikrlashqobiliyatini rivojlantirishining reproduktiv harakatlari chizmani ko'chirish, geometrik yasash kabi ishlarga e'tibor qaratilgan. O'quvchilarning bilishqobiliyati rivojlantirish muammosining dolzarbligi, birinchidan, mazkur mavzuning ta'rifi bo'yicha pedagog olimlar o'rtasida yagona fikr yo'qligidan bo'lsa, ikkinchidan, rivojlantirish usullari ham, ilmiy-metodik adabiyotlarda turlicha talqin qilinganligidir. Zamonaviy jamiyatda ta'lim-tarbiya tizimini rivojlantirishning bosh g'oyasi shaxsning turli hil sohalarida maqsadli mustaqil faoliyati asosida uning intellektual va axloqiy-ma'naviy rivojlanishidir. Zamonaviy o'qituvchining kasbiy kompetentligini rivojlantirishdan avvalushbutushunchaning asl mohiyatini, shundanso'ng esa uni takomillashtirish yo'llarini bilish lozim. Yangi asrda jamiyatning barcha sohalarini shiddat bilan qamrab olayotgan tezkor va globalashuv jarayoni butun pedagogik jamoatchilikning zimmasiga yangidan yangi vazifalarni yukladi. Shu sababli o'qituvchi shaxsi va faoliyatiga qo'yiladigan ijtimoiy talablarning soni har qachongidan ortib bormoqda. Ma'lumki, pedagogik faoliyat ta'lim maqsadlarini amalga oshirishga qaratilgan holda, maxsus tashkil etiluvchi va o'qituvchi hamda o'quvchining o'zaro munosabatlariga asoslanuvchi ijtimoiy faoliyat turi. Pedagogik faoliyat samaradorligining shartlaridan biri kadrning kasbiy-pedagogik kompetensiyasi hisoblanadi. Uzluksiz ta'lim-tarbiya tizimida o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi muammosi zamonaviy talablar doirasida

o'rganib chiqilishi asosida zamona o'qituvchisining kasbiy, shaxsiy tayyorgarligiga nisbatan qator talablar tizimishakllantirilgan. O'qituvchining kasbiy shakllanishi o'z-o'zini tarbiyalab borishga, o'z ustida tinmay ishlashga va o'z vaqtida malakasini oshirib borishga uzviy bog'liq.

Bularning hammasi kasbiy fazilatlarining ajralmas qismi hisoblanadi. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini san'atshunoslik sohasiga tayyorlash tizimida, tasviriy san'at namunalari maxsus fanlar bo'yicha tashkil etilgan ma'ruza va amaliy mashg'ulotlar, maxsus kurslar, ilmiy-tadqiqot, mustaqil ishlar, bo'lajak o'qituvchilarning kurs va diplom ishlari negizida o'rganiladi. Qadimgi amaliy-bezak san'ati temir, sopol, yog'ochdan ishlangan buyumlarni badiiy tahlil qilish asosida yuzaga chiqadi. Bu qadimgi qozon, chuqur lagan, chiroq, qabr toshi, shuningdek amaliy-bezak san'ati, hayvon tasviri aks etgan naqshlar. Inqilobdan oldingi davrda erining birinchi tasviri rassom V.Vereshagin ijodiga mansubdir. Tasviriy san'at turlari, grafika, rangtasvir va haykaltaroshlik hamda amaliy-bezak san'ati materiallari asosida ko'rib chiqiladi. Grafikani o'rganish jarayonida dastlabki grafik-rassomlar ijodi e'tiborga olinadi: A.Ikromov, V.Kaydalov, K.Cherpakov, V.Kedrin, G.Shevyakov, A.Osheyko. Shuningdek, grafikaning stanokli shakllarini taqdim etgan Q.Basharov, G.Chiganov, A.Siglintsev, M.Kagarov, V.Parshin, Yu.Strelnikov, I.Siganovlar ham juda samarali faoliyat olib borishgan. Respublikamizda yildan-yilga haykaltaroshlari soni oshib bormoqda, ularning asarlari marmar, yog'och, mayolika (keramikaga o'xshash, kuydirilgan qumni silliqlash orqali tayyorlanadigan material) dan foydalangan xolda tayyorlangan. Ushbu ijodkorlar tomonidan zamondoshlar, mehnat qahramonlari, tarixiy shaxslarning ko'plab portretlari va xaykallari yaratilgan.

Xulosa va tavsiyalar. Tasviriy san'at sohasidagi bo'lajak o'qituvchilar amaliy-bezak san'ati, grafika, rassomchilik, arxitektura tarixiga doir ilmiy-tadqiqot ishlaridan habardor bo'lishlari zarur. Mazkur yonalishlarda san'atshunoslar olib borayotgan ilmiy ishlar haqidagi ma'lumotlar o'quv rejadagi maxsus fanlarni o'qitish jarayonida ham etkazib beriladi. Olingan bilimlar bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining mustaqil bajargan ishlari, auditoriyadan tashqaridagi o'quv-tarbiya jarayonida yanada mustahkamlab boriladi. O'zbek xalqining boy tarixga ega tasviriy san'atini turli-tuman yondashuvlar asosida, har tomonlama tadqiq etish katta mas'uliyatni talab etadi. Respublikamiz hududida mavjud bo'lgan toshga tarashlab ishlangan tasvirlar, haykalchalar, qadimgi kulolchilik buyumlari, yog'och va sopol idishlar, misdan tayyorlangan kandakorlik ashyolari qadimgi yodgorliklari sirasiga kiradi. Xalq amaliy-bezak san'atini o'rganishdagi ayrim yo'nalishlar arxitektura yodgorliklari va arxeologik topilmalarga uzviy bog'liq xolda olib boriladi. Shunday qilib, maxsus fanlar doirasidagi ma'ruza va amaliy mashg'ulotlarda tasviriy san'at namunalari foydalanish, bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini kelgusi amaliy faoliyatga ijtimoiy, kasbiy, pedagogik va psixologik jihatdan tayyorlash ishining sifat ko'rsatkichini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'xati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risda"- Toshkent "Adolat", 2017.
2. Muslimov N. Kasb ta'lim o'qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari: dis. Avtoreferat. -Toshkent; TDPU, 2007.47 b. Нуртаев У. Методика изучения изобразительного искусства Узбекистана в системе подготовки будущих учителей, автореферат. -Москва: 1994. -62 с.
3. www.ziynet.uz
4. Oripov B. Tasviriy san'at va uni o'qitish metodikasi. T., «IlmZiyo», 2006.
5. Safarova, D. E., & Gaybullayeva, G. M. (2021). O'zbekistonda to'qimachilik korxonalarini rivojlantirishda davlat dasturlaridan foydalanish yo'nalishlari. Science and Education, 2(6), 676-682.
6. Gaybullayeva, G. M. (2022). Promotion and prospects of green economy in central asia. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(9), 156-161.

Абдуллаева М.Э,

*заведующая кафедрой пропедевтики детских болезней и поликлинической педиатрии
Кандидат медицинских наук, доцент
Андижанский государственный медицинский институт*

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ НАПРАВЛЕНИЕ МЕДИЦИНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ ПО ПРОФИЛАКТИКЕ ЧАСТОВСТРЕЧАЮЩИХСЯ ЗАБОЛЕВАНИЙ У ДЕТЕЙ

Аннотация. Актуальность Здоровье детей -это не только медицинская, но и широкая социальная проблема, поэтому все более важным становится предоставление будущим специалистам всесторонних знаний и навыков по охране здоровья детей. Формирование социально-педагогических профилактических умений будущих врачей необходимо для повышения эффективности будущей деятельности студентов.

Материалы и методы исследования. В исследовании использовались методы пропаганды, информативный и метод педагогического воздействия, развивающие социально-педагогическую систему профилактики распространенных детских заболеваний у будущих врачей.

Результаты исследований: методика обучения, ориентированная на локальные проблемы, позволяют вносить существенные изменения в процесс профилактики. В данной статье нашло отражение использование методик формирования социально-педагогических подходов у будущих студентов по профилактике распространенных детских заболеваний

Выводы. Формирование социально-педагогических профилактических умений будущих врачей необходимо для повышения эффективности будущей практической деятельности и профессиональной компетенции; использование представленных методов и основных этапы социально-педагогический подхода по профилактики распространенных детских болезней развивают навыки профилактики распространенных детских заболеваний у будущих врачей.

Ключевые слова: профилактика, распространенные детские заболевания, социально-педагогические подходы.

Annotatsiya. Bolalar salomatligi nafaqat tibbiy muammo, balki keng ijtimoiy muammodir, shuning uchun bo'lajak mutaxassislariga bolalar salomatligini muhofaza qilish bo'yicha har tomonlama bilim va ko'nikmalar berish tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bo'lajak shifokorlarning ijtimoiy-pedagogik profilaktika ko'nikmalarini shakllantirish talabalarining kelajakdagi faoliyati samaradorligini oshirish uchun zarurdir. Tadqiqotda bo'lajak shifokorlar orasida keng tarqalgan bolalik kasalliklarining oldini olish uchun ijtimoiy-pedagogik tizimni ishlab chiqish, targ'ibot, informatsion va pedagogik ta'sir usullari qo'llanilgan. Tadqiqot natijalari: mahalliy muammolarga yo'naltirilgan o'qitish metodikasi profilaktika jarayonida sezilarli o'zgarishlarni amalga oshirishga imkon beradi. Ushbu maqolada kelajakdagi talabalar o'rtasida keng tarqalgan bolalik kasalliklarining oldini olish uchun ijtimoiy-pedagogik yondashuvlarni shakllantirish usullaridan foydalanish aks ettirilgan. Xulosa. Bo'lajak shifokorlarning ijtimoiy-pedagogik profilaktika ko'nikmalarini shakllantirish kelajakdagi amaliy faoliyat samaradorligini va kasbiy malakasini oshirish uchun zarurdir; taqdim etilgan usullardan foydalanish va umumiy bolalik kasalliklarining oldini olishga ijtimoiy-pedagogik yondashuvning asosiy bosqichlari kelajakdagi shifokorlar orasida keng tarqalgan bolalik kasalliklarining oldini olish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Kalit so'zlar: profilaktika, umumiy bolalik kasalliklari, ijtimoiy-pedagogik yondashuvlar.

Annotation. Relevance Children's health is not only a medical problem, but also a broad social problem, which is why it is becoming increasingly important to provide future specialists with comprehensive knowledge and skills in child health protection. The formation of socio-

pedagogical preventive skills of future doctors is necessary to increase the effectiveness of students' future activities. Purpose: to develop methods of social and pedagogical prevention of common childhood diseases among future doctors. Materials and methods of research. The research used methods of propaganda, informative and pedagogical influence, developing a socio-pedagogical system for the prevention of common childhood diseases among future doctors. Research results: the teaching methodology, focused on local problems, makes it possible to make significant changes in the prevention process. This article reflects the use of methods for the formation of socio-pedagogical approaches among future students for the prevention of common childhood diseases. Conclusions. The formation of socio-pedagogical preventive skills of future doctors is necessary to increase the effectiveness of future practical activities and professional competence; the use of the presented methods and the main stages of the socio-pedagogical approach to the prevention of common childhood diseases develop the skills of prevention of common childhood diseases among future doctors.

Key words: prevention, common childhood diseases, socio-pedagogical approaches.

Введение. Защита здоровья детей и профилактика заболеваний среди них является одним из главных приоритетов мирового сообщества. Будущее каждой страны зависит от воспитания здорового и зрелого поколения. В мировом опыте медицинского образования широко применяется комплексный подход в профилактике детских заболеваний [5]. Принятые в Узбекистане в последние годы государственные программы, в том числе «За здоровое поколение» и «Год здоровой матери и ребенка», свидетельствуют о необходимости уделять особое внимание социальным и педагогическим аспектам профилактики. В Государственной программе “Год здоровой матери и ребенка” была определена задача воспитания здорового поколения, профилактики детских болезней и совершенствования педиатрической службы, укрепления системы социально-профилактической системы для предотвращения распространения заболеваний [1]. С этой точки зрения актуальным является вопрос подготовки будущих врачей, обучающихся в высших медицинских учебных заведениях. В республике в сфере высшего медицинского образования в этом направлении проводится ряд работ, целенаправленных на подготовку будущих кадров к социально-педагогической профилактике [2, 6, 8, 9]. Но это направление является еще не полностью разработанным, фрагментированным и не активно используемым в медицинском образовании, что обуславливает актуальность и постановку вопроса в данном исследовании.

Цель: развитие и внедрение методики социально-педагогического направления профилактики часто встречающихся детских болезней у будущих врачей

Материалы и методы исследования В нашем исследовании использовались методы пропаганды, информативная санитарно-просветительная метод педагогического воздействия, развивающие социально-педагогическую систему профилактики распространенных детских заболеваний у будущих врачей [4, 7]. Целью этих методов является углубление знаний будущих врачей по вопросам раннего выявления и профилактики детских заболеваний; разъяснение вопросов правовой и социальной защиты; развитие практических навыков профилактики; формирование компетенций в использовании медицинских информационных технологий [3].

Метод пропаганды нацеливает студентов на проведение пропагандистской работы по здоровому образу жизни в обществе, который включает открытые лекции, выступления на ТВ, радио и др., проведение флешмобов и различных акций среди населения, в организациях, махаллах и др., отображенные в таблице 1.

Таблица 1

Методы пропаганды и их содержание

Тип пропаганды	Содержание
Открытые лекции	Лекции, прочитанные студентами старших курсов в школах и махаллях по профилактике распространенных детских заболеваний.
выступления в СМИ	Выступления студентов-педиатров на местном телевидении
Флешмобы и акции	Организация и проведение рекламных мероприятий под различными лозунгами

Целью информационных (познавательных) методов является широкое распространение среди общества и студентов научно обоснованной информации по профилактике детских заболеваний (таблица 2), включающие раздаточные материалы в виде булетов стикеров,карточек, а также использование мобильных приложений, слайдов и презентаций. Метод представлен в таблице 2.

Таблица 2.

Методы информации и ее содержание

Информационный метод	Содержание
Буклеты и плакаты	Подготовка раздаточных материалов, содержащих конкретную информацию по профилактике конкретных заболеваний
Мобильное приложение	Предоставление информации населению,родителям о симптомах заболеваний и мерах профилактики через мобильное приложение
Слайдовые инфографические презентации	Обучение в школах с использованием визуальной информации

Методы педагогического воздействия используется вформировании у студентов профилактического подхода, навыков общения с общественностью, профессиональных и этических знаний, который представлен в таблице 3.

Таблица 3.

Методы педагогического воздействия и их содержание

педагогическое воздействие	Содержание
Анализ случая (клинические проблемы)	Развитие навыков принятия превентивных решений путем анализа клинических случаев
Обсуждения и дебаты	обмен идеямимежду субъектами
Клиническое рассуждение портфолио	Оценка знаний и навыков, приобретенных студентами с помощью персональных учебных портфолио, анализ их просветительской работы.

Благодаря комплексному использованию методов пропаганды, информации и педагогического воздействия будущие врачи получают возможность эффективно организовывать социально-педагогическую деятельность, направленную на профилактику распространенных заболеваний у детей; играет ведущую роль в повышении осведомленности общества о профилактическом здоровом образе жизни; способствует повышению культуры заботы о своем здоровье среди населения.В ходе применения методики основанного на социально педагогическомподходе профилактики

распространенных детских заболеваний, у будущих врачей формируются следующие навыки:

✓ способность выявлять социальные факторы риска, Навык работы с ребенком из неблагополучной семьи, который часто болеет, используя клиническое исследование, отдавая приоритет социальной уязвимости по сравнению с физическим риском в профилактике.

✓ навыки пропаганды и подачи информации субъекту в легко воспринимаемой форме

✓ на основе клинических случаев формируется умение разрабатывать профилактический план, развивает у студентов компетенции объективного анализа, документирования и принятия решений.

✓ навыки коммуникации, общения с субъектом, способность доносить профилактическую информацию способом, соответствующим их возрасту и социальной группе,

✓ навык применения интерактивных методов обучения субъекта с помощью симуляций, ролевых игр, наглядных материалов и мобильных технологий.

✓ навыки активной интеграции социальной и педагогической систем профилактики: студент будет готов участвовать в решении проблем общественного здравоохранения не только как врач, но и как педагог-пропагандист.

При проведении работы социально-педагогического направления по профилактике распространенных заболеваний у детей, необходима ее правильная организация. Необходимо учитывать:

- профилактические меры: профилактика возникновения заболевания (например, вакцинация);
- вторичная профилактика: раннее выявление и лечение;
- третичная профилактика: проводится с целью снижения осложнений.

Очень важно учитывать социально-педагогический метод профилактики его основные этапы и процесс внедрения:

1. Диагностический этап. Диагностический этап социально-педагогической профилактики представляет собой процесс оценки состояния здоровья детей, выявления факторов риска и анализа социальной среды. На этом этапе основное внимание уделяется здоровому образу жизни детей, культуре гигиены, питанию и факторам окружающей среды. Необходимо анализировать уровень медицинской грамотности детей и их родителей (проводить опросы, анкетирование), физическое обследование, анализ окружающей среды, анализ социальных факторов риска. На диагностическом этапе изучается также семейное окружение ребенка. Диагностический этап служит основой нашей профилактической работы. Проблемы и факторы риска, выявленные на этом этапе, позволяют определить направление следующего этапа. Для будущих врачей этот процесс является важной частью формирования не только знаний, но и практических навыков.

2. Пропагандистский этап - это комплекс целенаправленных профилактических мероприятий, проводимых в целях устранения выявленных на этапе диагностики проблем и повышения медицинской культуры населения. Основная цель этого этапа - формирование у детей и их родителей навыков здорового образа жизни и предоставление практических рекомендаций по профилактике заболеваний (обучение здоровому образу жизни, правильному питанию, занятиям спортом и др.). Этот метод может быть проявлен в виде распространения плакатов и листовок, а также посредством анимационных роликов, мультфильмов для детей, использование СМИ, вебинары и онлайн-мероприятия. Пропагандистский этап является наиболее активной и эффективной частью социально-педагогической профилактики.

3. Контрольно-оценочный этап - этап оценки качества и эффективности социально-педагогического профилактического процесса. На данном этапе анализируются результаты профилактических мероприятий, оцениваются знания и умения студентов, эффективность профилактических мероприятий, проводится оценка практических навыков.

Таким образом, применение методов социально-педагогической профилактики в целях предупреждения детских заболеваний способствует укреплению теоретических и практических знаний студентов; создаются механизмы социального партнерства; информационные технологии повышают эффективность профилактических мер.

Выводы: 1. формирование социально-педагогических профилактических умений будущих врачей необходимо для повышения эффективности будущей практической деятельности и профессиональной компетенции; 2. использование методов пропаганды, информативного педагогического воздействия, развивают навыки основанные на социально-педагогическую систему профилактики распространенных детских заболеваний у будущих врачей; 3. для повышения эффективности профилактических мер важно учитывать основные этапы социально-педагогический подхода по профилактики распространенных детских болезней.

Список использованной литературы.

1. Постановление Президента Республики Узбекистан № ПП-2487 «О Государственной программе «2016 год – Год здоровой матери и ребенка».
2. Axmedova D.Sh. "Ijtimoiy profilaktika pedagogikasi", 2020.
3. Kadirova M.R.. Tibbiy ta'lim jarayonida kasbiy kompetentlikni metodik takomillashtirish texnologiyalari Ped.fan. doktori dis. - Namangan: NamDU, 2022. - 250-6.
4. Qodirova M. "Tibbiy ta'limda ijtimoiy pedagogik yondashuvning o'rni", Toshkent, 2021.
5. Qurbonov Sh.R., Karimova N.F. Bolalar kasalliklari va ularning profilaktikasi. – T.: Tibbiyot, 2020. Лисицын Ю.П. (2004). Основы медико-социальной педагогики. Москва: Медицина.
6. Turakulov B., Ganieva N. "Pediatrics education and preventive medicine in Uzbekistan", Uzbek Journal of Medical Education, 2022(4).
7. O'zbekiston Pyespublikasi Ppyezidentining 2019 yil 27 avgust "Oliy ta'lim muassasalari pahlav va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to'g'risida"gi PF-5789-sonli Farmoni.
8. Jalilova N. et al. "Case-based learning in the context of pediatric education" – Scopus Indexed Journal, 2022.

Ashurov Azizbek Ilhomovich,
Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

SHAXS KAMOLOTIDA AXLOQ VA DIN O'RTASIDAGI O'ZARO MUNOSABATLARNING UYG'UNLIGI

Annotatsiya. Ushbu maqolada din va axloq o'rtasidagi munosabatlarda falsafiy, pedagogik-psixologik xususiyatlari hamda axloq va dinning mohiyati, ular o'rtasidagi o'zaro munosabat masalasi, dinning axloqiylikni ta'minlashdagi o'rni, uning jamiyatda uzoq davrlardan buyon legitimlovchilik vazifaga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: globallashuv, din va axloq, ta'lim-tarbiya, diniy va milliy faktorlar, ijtimoiy ong, ma'naviy qadriyatlar, ma'naviy-ruhiy olam.

Аннотация. В данной статье рассматриваются философские, педагогико-психологические особенности взаимоотношений между религией и моралью, а также сущность морали и религии, вопросы их взаимосвязи, роль религии в обеспечении нравственности, её функция легитимизации, выполняемая на протяжении долгих исторических периодов в обществе.

Ключевые слова: глобализация, религия и мораль, образование и воспитание, религиозные и национальные факторы, общественное сознание, духовные ценности, духовно-нравственный мир

Abstract. This article explores the philosophical and pedagogical-psychological aspects of the relationship between religion and morality, as well as the essence of morality and religion, the issues of their interconnection, the role of religion in ensuring morality, and its legitimizing function that has been maintained throughout long historical periods in society.

Keywords: globalization, religion and morality, education and upbringing, religious and national factors, social consciousness, spiritual values, moral and spiritual world.

Kirish. Jamiyat taraqqiyotida har bir davrning o'z o'rni mavjud. Har bir davr ijtimoiy hayot jabhalariga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatadi. Bugungi davr butun dunyoga axborotning misli ko'rilmagan tarzda yangilanishi, qadriyatlarning qayta baholanishi bilan bog'liq bo'lgan global jarayonlarni taqdim etmoqda. Hayotimizning barcha sohasida jadallashuvni, boshqacha qilib aytganda esa globallashuvni ko'rishimiz odatiy hol bo'lib qoldi. Global dunyo yangicha qadriyatlar, hayotning barcha jabhalariga nisbatan mutlaqo o'zgacha yondashuvlarni talab qilishi bilan xarakterlanmoqda.

“Har bir ijtimoiy hodisaning ijobiy va salbiy tomoni bo'lgani singari, globallashuv jarayoni ham bundan mustasno emas. Hozirgi paytda uning g'oyat o'tkir va keng qamrovli ta'sirini deyarli barcha sohalarida ko'rish, his etish mumkin”[1]. Hayot sur'atlarining uzluksiz jadallashuvi ijtimoiy hodisalarning u yoki bu darajada transformasiyasiga olib keldi. Global davr butun dunyoga cheksiz imkoniyatlarni taqdim etishi bilan birgalikda global muammolarni ham keltirib chiqarmoqda.

Aksariyat muammolar, ijtimoiy larzalarning tub mohiyatida tamaddunlar to'qnashuvi, turli insonlar dunyoqarashlarining bir-biridan farq qilishi, ijtimoiy qadriyatlar orasidagi munosabatlarning yangi bosqichga ko'tarilishi kabilar yotganligini ko'rishimiz mumkin.

Bunday muammolar orasida diniy va milliy faktorlar asosida jamiyatda beqarorlik muhitining vujudga kelishi va buning natijasi o'laroq turli radikal guruhlarining vujudga kelishi, jahon mamlakatlarining milliy xavfsizligiga ta'sir ko'rsatayotganligini ham e'tirof etish lozim. Globallashuv jarayonidan hech bir davlat va hech bir millat chetda emas. Bu jarayonning salbiy oqibatlaridan saqlanish bugungi dunyo mamlakatlari oldida turgan eng dolzarb muammolardan biri hisoblanadi, xususan O'zbekistonda ham.

“Hozirgi vaqtda dunyoning turli mintaqalarida millatlararo va dinlararo keskinlik kuchayib bormoqda, millatchilik, diniy murosasizlik bosh ko'tarmoqda. Bu illatlar davlatni emirib, jamiyatni parchalab, radikal guruh va oqimlar uchun mafkura bazasiga aylanmoqda.

Ana shunday murakkab vaziyatda mamlakatimizda turli millat va dinga mansub insonlar o'rtasida do'stlik va hamjihatlikni yanada mustahkamlash biz uchun borgan sari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Hech shubhasiz, bu bizning zaminimizda tinchlik va osoyishtalikning mustahkam kafolati, xalqimiz bunyodkorlik salohiyatini, uning ertangi kunga bo'lgan ishonchini oshirishning asosi bo'lib xizmat qilmoqda"[2].

Jamiyatning barqarorligini ta'minlashda, tinchlik va osoyishtalikni mustahkamlashda ijtimoiy tartibni ta'minlash mexanizmlaridan bo'lgan din va axloq kabi ijtimoiy institutlarning ahamiyati g'oyat beqiyosdir. Ijtimoiy ongning turli shakllari bo'lgan axloq va din o'rtasidagi o'zaro munosabat ham globallashuv davrida o'zgacha mohiyat kasb etib bormoqda.

Axloq va dinning mohiyati, ular o'rtasidagi o'zaro munosabat masalasi, dinning axloqiylikni ta'minlashdagi o'rni, uning jamiyatda uzoq davrlardan buyon legitimlovchilik vazifasini bajarib kelganligi kabi masalalar turi ijtimoiy-gumanitar, falsafiy fanlar, xususan etikaning eng dolzarb masalalaridan biri sifatida tadqiqot ob'ekti bo'lib kelgan. Bugungi globallashuv davrida ushbu ikki ijtimoiy institut, ijtimoiy ong shaklining o'zaro ta'sirlashuvida keskin sifatli o'zgarishlar ro'y bermoqdaki, bu ko'plab fanlar qatorida etika fanining oldiga ham yangi tadqiqotlar o'tkazish vazifasini qo'yimoqda.

Axloq ham din ham ijtimoiy hayotni tartibga solishi, insonlar xatti-harakatlarini amalga oshirishlarida belgilovchi omil vazifasini amalga oshirib kelganligi, ikkisida ham tub maqsad ezgulikka, yaxshilikka yo'nalganligi, globallashuv tufayli dunyoning sekulyarlashuvi va sakrallashuvi kabi bir-biriga zid tendensiyalarning vujudga kelishi va bu jarayonlarning dinning ijtimoiy hayotdagi rolga bevosita ta'sir ko'rsatishi, dinning axloqiylikni ta'minlashdagi o'rnining tobora kamayib borishi, axloqning zamonaviy hayotdagi ijtimoiy roli kabi jihatlar mavzuning dolzarbligini ta'minlaydi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Butun dunyo faylasuflari, olimlari orasidan axloq va din o'rtasidagi munosabatlarni turli nuqtai nazardan tahlil qilgan olimlardan J.M.Esptein, D.Hyum, T.Dikson, R.M.Adams, S.S.Evans, R.Feynman kabilarning ilmiy tadqiqotlari, maqola va tezislarini qayd etish zarur. Axloq va dinning globallashuvi bilan bog'liq masalalarni tadqiq etish jarayonida globallashuv va uning namoyon bo'lish xususiyatlarini tadqiq etish bilan bog'liq bo'lgan ilmiy izlanishlar ham katta ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan globallashuv jarayonini turli jihatlarini tadqiq etgan K.S.Gadjiev, L.E.Grinin, M.M.Reshetnikov, S.Xantington, A.S.Panarin, M.Orlov, K.L.Erofeeva kabi xorijlik hamda S.Otamurodov, A.Ochildiev, B.Umarov, Sh.Jabborov, K.Komilov kabi mamlakatimizdagi olimlarning tadqiqotlari ham e'tiboga loyiq.

Taniqli rus olimlari G.V.Osipov va J.T.Toshenko o'z tadqiqotlari davomida axloq va din o'rtasidagi munosabatlar, qisman, axloq, uning qoidalari, prinsiplari, dinga tayanishini ta'kidlaydi. Ular aynan shu fikrlarini davom ettirib, quyidagi xulosaga kelishgan: "Ko'plab madaniyat yutuqlari diniy e'tiqodlarning bevosita yoki bilvosita ta'sirida vujudga kelgan. Aynan yuksak diniy bilimga ega bo'lgan olimlarning sa'y-harakatlari natijasida insonlarning axloq bo'yicha tasavvurlari, bilimlari hamda hayotiy tajribalari tizimlashtirildi, buning natijasida esa insonlar, jamiyatlar, xalqlar, sivilizasiyalar hamda ularning ijtimoiy va kundalik hayotining mavjudligi bevosita bog'liq bo'lgan axloqning asosiy tamoyillari shakllantirildi". Boshqacha qilib aytganda, "Tabiatda ildizsiz haqiqiy o'simlikni topib bo'lmagani kabi, diniy asosga ega bo'lmagan, unga tayanmaydigan axloq ham mavjud emas".

D.S. Mill, U. Djeys, G. Xeffding, P.Tillix, J.Moriten va boshqa ko'plab olimlar ham din axloqning asosi ekanligi haqidagi konsepsiyani qo'llab-quvvatlashgan. Bu o'rinda shuni ham ta'kidlab o'tish kerakki, avtonomiya konsepsiyasi (axloqning dinga bog'liq bo'lmagan tarzda mavjudligini targ'ib etuvchi qarash) hayotiy ehtiyoj tufayli vujudga keldi. Ushbu qarash Xudo mavjudligini inkor etuvchi kishilar uchun axloqiy qoidalarni jamlagan o'ziga xos dastur vazifasini bajardi.

Bunday insonlar dinning axloqiy qoidalar asosi ekanligini inkor qilishadi, vaholanki ularning o'zlari ham axloqiy normalarsiz hayot kechira olishmaydi. Lekin shunga qaramasdan,

din va axloq o'rtasidagi munosabatning birinchi va asosiy xususiyati ularning tabiiy ravishda bir-birlarini taqozo etishi va o'zaro ta'sirlashuvidan iborat ekanligini qayd etmaslik mumkin emas. Buning sababi axloq ham, din ham ijtimoiy ma'naviy borliqning ko'rinishi sifatida bevosita inson va uning ma'naviy-ruhiy olamiga daxldor va natijada ular muqarrar ravishda bir-birlari bilan to'qnashadi va o'zaro ta'sirlashadi.

Natijalar. Axloq va din o'rtasidagi munosabatlarni tahlil qilar ekanmiz, o'z o'rnida ularni o'zaro bog'lab turuvchi o'xshash jihatlariga e'tibor qaratish lozim. Bizning nuqtai nazarimizga ko'ra axloq va dinning o'zaro aloqadorligi quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- Din va axloq ikkisi uchun ham birdek taalluqli bo'lgan umumiy tarixiy qadriyatlarga tayanadi;

- Ikki ijtimoiy ong shakli ham jamiyatda o'zining xususiy jihatlaridan kelib chiqqan usul va vositalardan foydalangan holda o'zaro bog'liq bo'lgan regulativ, kommunikativ, aksiologik va tarbiyaviy funksiyalarni amalga oshiradi;

- Ularning ikkisi ham ma'naviy madaniyatning ajralmas qismi bo'lib, ular “ma'naviy qadriyatlarni ishlab chiqarish va insonlarning ma'naviy ehtiyojlarini qondirish bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy hayotning birligini[3]” o'zida aks ettiradi;

- Din ham axloq kabi individual va ijtimoiy ongga xos bo'lgan shakllarda namoyon bo'ladi;

- Din va axloq tizim sifatida bir vaqtning o'zida ham diniy, ham axloqiy me'yorlarni o'zida ifodalaydi, ya'ni diniy norma sifatida e'tirof etiluvchi qoidalar ayni paytda axloqiy norma ham bo'la oladi.

- Din ham, axloq ham bir ob'ektga – insonga yo'naladi, ular aynan bir insonga, ijtimoiy qatlamga yoki guruhga ta'sir qiladi. Ularning talablari deyarli hamisha bir-biriga mos tushadi, bir-birini to'ldiradi, ikkisi ham insonni ma'naviy-ruhiy komillikka chorlaydi;

- Din va axloq falsafiy nuqtai nazardan ma'lum bir tizim yoki jamiyatda siyosiy, iqtisodiy, madaniy faktorlarning harakatlanishiga sababchi bo'luvchi, ularning ijtimoiy jihatdan yaxlitligiga xizmat qiluvchi kategoriya sifatida namoyon bo'ladi;

- Dinni yaxlit tizim deb hisoblaydigan bo'lsak, u o'zining ajralmas tarkibiy qismi sifatida dinning axloqiy mohiyatini tashkil etuvchi axloqiy me'yorlarni qabul qiladi. Dinning axloqiy mohiyati yoki boshqacha qilib aytganda diniy axloq faqatgina diniy qarashlarning bevosita ta'siri ostida shakllangan axloqiy tushunchalar, tamoyillar va qoidalar tizimi bo'lib kelgan. Shuning uchun ham buddaviylik axloqi, islom axloqi yoki xristianlik axloqi kabi tushunchalar vujudga kelgan.

- Diniy axloq, u qaysi diniy ta'limotga taalluqli bo'lmasin, dinning metafizik mohiyati, asosiy ta'limoti, dogmatik xususiyati bilan chambarchas bog'liq bo'ladi;

- Dinda ham, axloqda ham hissiy ta'sirchanlik, insonning tuyg'ulari, emosional hususiyati muhim ahamiyat kasb etadi. Dindagi e'tiqod ob'ekti transsendent ya'ni insonni qurshab turgan olamdan tashqarida bo'lgan dinlarda (masalan, Islom, Yahudiylik) insonlar va Xudo o'rtasidagi munosabatda insonning tuyg'ulari, uning ichki dunyosi asosiy o'rinda turadi. Boshqacha qilib aytganda esa mukammal diniy hayotni insonning qalb amrisiz, tuyg'usiz qurib bo'lmaydi[7]. Xuddi shuningdek axloqiy munosabatlarni ham turli ruhiy holatlarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi, asosiy axloqiy tushunchalar (vijdon, uyat kabi) aslida faqatgina nomoddiy borliqqa xos bo'lib, uni faqatgina his qilish mumkin.

Muhokama. Yuqorida keltirib o'tganimizdek, axloq va din huquq bilan bir qatorda insonlar turmush tarzini tartibga solib turuvchi ijtimoiy institutlar hisoblanadi. Bu uch ijtimoiy ong shaklining asosiy farqli xususiyati ularning mexanizmiga bog'liq. Dinda ma'lum bir ijtimoiy zararli oqibatga olib keluvchi harakat “tabu” yoki “gunoh” tarzida talqin etiladi, bu amalni bajarmaganlik uchun rag'bat yoki amalga oshirilganligi uchun jazo barcha dinlarda ilohiy xususiyat kasb etadi. Axloqda esa ma'lum bir axloqiy normaning bajarilishi yoki taqiqning amalga oshirilishi ilohiy emas, ijtimoiy mazmunga ega. Jamiyat oldidagi burchlilik, ijtimoiy nazorat, vijdon axloqiy qoidalarining bajarilishini ta'minlaydi. Huquqda esa ijtimoiy

normalar faqatgina axloqiy emas, balki yuridik xususiyat kasb etadi. Tegishli yuridik normadagi sanksiya, huquqni himoya qilishning belgilab qo'yilgan mexanizmi, davlat organlari huquqni ta'minlab berish funksiyasini amalga oshiradi. Buni oddiy bir misol yordamida ham ko'rishimiz mumkin.

Masalan, o'g'rilik qilish ham axloqiy, ham diniy, ham huquqiy nuqtai nazardan mumkin emas. Aynan bitta harakat (o'g'rilik) uchun axloqiy jihatdan – jamiyat oldida (uyat, jamiyatdan uzilib qolish, vijdon azobi), diniy nuqtai nazardan Xudo (Alloh, Tangri va hokazo) oldida har bir dinning xususiyatidan kelib chiqqan holda (masalan, islom diniga ko'ra –gunoh, qabr, oxirat, do'zax azobi; hinduizm, buddaviylik kabi dinlarda – yomon karma, keyingi hayotda yomonroq holatda qayta tug'ilish va boshqalar), huquqiy nuqtai nazardan esa qonun oldida (jinoiat sifatida tegishli tarzdagi vakolatli organ tomonidan belgilanuvchi jazo ko'rinishida) javobgarlik belgilab beriladi.

Din ilohiy mohiyatga, axloq esa ijtimoiy hayotning real manfaatlari, ehtiyojlariga daxldor. Dinlarning vujudga kelishi jarayoniga e'tibor beradigan bo'lsak, biror bir yangi din vujudga kelishi yoki diniy reformatning amalga oshirilishiga asosiy sabablardan biri sifatida jamiyatdagi axloqiy munosabatlarning tanazzulga yuz tutishi, emirilishi yoki yangilash ehtiyojining paydo bo'lishi bilan izohlanadi. O'z o'rnida axloqning shakllanishida va uning ijtimoiy o'rnida dinning ahamiyati katta. Dastlabki axloqiy tasavvurlar, insonlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlardagi ibtidoiy qoidalarining mustahkamlanishida, amalga oshirilishini ta'minlanishida dinning ibtidoiy shakllari asosiy rol o'ynagan. Binobarin, barcha dinlarning asosiy mazmuni, muhim maqsadlaridan biri, insonga yomonlikning zararlarini bayon qilish va yomon yo'lga kirib ketganlarni to'g'ri yo'lga davat etishdir[4]. Bu qoida orqali biz axloqning ilohiy mohiyatini, din orqali ta'minlanganligi va bu jarayon davom etayotganligini kuzatishimiz mumkin.

Dinda axloqiy normalar ilohiy qoidalar sifatida talqin etiladi, bu unga ilohiy mohiyat va qat'iy, bajarilishi zarur bo'lgan, hech qachon inkor etib bo'lmaydigan hodisa tusini beradi. Din tarixning aksar qismida universal vazifalari qatorida jamiyatda axloqiylikni ta'minlovchi institut funksiyasini ham bajarganki, bu o'z o'rnida axloqqa ilohiy mohiyat bergan, axloqiy me'yorlar, qonun-qoidalar qat'iylashtirilgan, amalga oshirilishi diniy me'yorlar, mexanizmlar bilan ta'minlangan. Bu munosabat shu darajada rivojlanganki, axloqiylik diniylikning asosiy shartlaridan biriga aylangan, diniylik esa axloqiylikni ta'minlovchi asosiy vosita bo'lib qolgan.

Dinning ijtimoiy hayotda axloqiylikni uzoq tarixdan buyon ta'minlab kelgan institut sifatida o'rnini inkor etmagan tarzda shuni ta'kidlash o'rinli, globallashuv jarayonlari, axborot texnologiyalari asrida axloq va din o'rtasidagi munosabatlarda muqarrar o'zgarishlar sodir bo'lmoqda. Bu o'zgarishlarga bu ikki omilning o'ziga xos jihatlari ham ma'lum ma'noda ta'sir ko'rsatmoqda. Xususan, bu ikki kuchda zamonga moslashuv hodisasi nisbatan turlicha tarzda amalga oshadi. Axloq zamon talablariga tez javob berib, dinamik mohiyat kasb etadi, dinlar esa konservativ mohiyatga ega. Bu jarayon ayniqsa kichik diniy guruhlarda, reaksiyona diniy jamoalarda yaqqolroq namoyon bo'ladi, ular o'zlarining konservativ xususiyatini saqlab qolish maqsadida mavjud o'zgarishlarga qarshi turishadi, unga qarshi kurashishadi. Aslida esa, rasional nuqtai nazardan yondashilganda shu narsa ma'lum bo'ladi, ijtimoiy jarayonlarning globallashuv davrida mohiyatan turg'un jarayon sifatida namoyon bo'lishi nihoyatda qiyin, ularning modernizatsiyasi tabiiy va zaruriy jarayon, taraqqiyotning talabiga aylanmoqda.

Ba'zi olimlarning ilmiy izlanishlarida ushbu mulohazalarga ma'lum ma'noda mos kelmaydigan fikrlarni ham uchratish mumkin. Masalan, amerikalik mashhur olim, Nobel mukofoti laureati Richard Feynman o'zining "Fan va din munosabati: ko'hna masala haqida ba'zi mulohazalar" nomli maqolasida din va uning mohiyatiga to'xtalar ekan, uni uch qismga bo'lishni taklif etadi: dinning metafizik aspekti, axloqiy aspekti va ilhombaxshlik aspekti[5]. Aynan axloqiy aspekti ijtimoiy hayotda har qanday holatda ham dinning mavjud bo'lishini ta'minlovchi omil sifatida talqin etiladi. Dinning metafizik aspekti ilmiy doiralarda uzoq

yillardan buyon bahs-munozaralarga sabab bo'lgan bir vaqtda, axloqiy aspekt barqarorligini saqlab qolgan.

Axloq va din o'rtasidagi uyg'un jihatlar bir qatorda, ularning mohiyatan yaxlit ijtimoiy-ma'naviy hodisaga aylanib ketmasligiga sabab bo'luvchi farqli xususiyatlar ham etarlicha. Xususan axloq va din ikki turli mohiyatga yo'naltirilgan. Axloq jamiyat tomonidan rasional asoslarga ko'ra qabul qilingan normalardan iborat bo'lib, insonlarning yaxshilik, ezgulik kabi ustuvor axloqiy tamoyillarga ongli ravishda munosabatida namoyon bo'ladi. Din esa ilohiy borliq tomonidan insonlarga taqdim etilgan qonun-qoidalar majmuasini o'z ichiga olgani holda, insonlarning aynan shu ilohiy borliqqa nisbatan moddiy va ma'naviy munosabatini o'z ichiga oladi. Axloqda ongli ravishdagi tanlov, ixtiyor erkinligi asosiy o'rinda bo'lsa, dinda oliy ilohning ko'rsatmalari, buyruqlari va ta'qiqlari to'rg'i ekanligiga ishonch tuyg'usi ustuvor ahamiyatga ega. Qolaversa, dinlarning aksariyati (ayniqsa milliy dinlar, e'tiqod qiluvchilari soni nisbatan kam bo'lgan diniy jamoalar) konservativ xarakterga ega. Unga ko'ra dinda belgilangan ilohiy normani o'zgartirish mumkin emas. Axloq esa ixtiyor erkinligiga tayangani holda ijtimoiy taraqqiyotning mavjud talablariga mos ravishda shakllanib, o'zgarib boraveradi. Kecha axloqiy me'yor sifatida mavjud bo'lgan tartiblar bugun axloqsizlik sifatida e'tirof etilishi ham mumkin.

Masalan, bundan bir necha asr oldin qulchilik axloqqa zid harakat sifatida e'tirof etilmagan, qora tanli kishilar esa axloqiy hamjamoaga a'zosi hisoblanmagan. Bugungi kunga kelib esa, qulchilik va irqchilikning har qanday ko'rinishi nafaqat axloqqa, balki huquqqa ham zid harakat hisoblanadi. Din va axloq o'rtasidagi yana bir farqli xususiyat dinning konservativ mohiyatidan kelib chiqadi. Ya'ni aksari dinlarning vujudga kelishi din paydo bo'layotgan mintaqadagi axloqiy va diniy normalar inqirozini tugatish uchun katta tezlikda amalga oshiriladi va bunda ma'lum bir diniy rahnamolarning (payg'ambarlar, reformatorlar) etakchiligiga tayaniladi. Axloq esa qaysi mintaq va qaysi davrda bo'lishidan qat'iy nazar uzoq tarixiy taraqqiyot ta'sirida shakllanadi (din vositasida amalga oshirilgan axloqiy inqiloblardan tashqari) va uning shakllanishi hamda ijtimoiy tartib vositasiga aylanishida butun axloqiy hamjamoaga faoliyati kuzatiladi.

Xulosa. Axloq va din o'rtasidagi munosabatlarning ijtimoiy hayotdagi beqiyos ahamiyati barcha davrlarda ijtimoiy taraqqiyotga ta'sir ko'rsatgan. Bugungi globallashuv davrida ham jamiyatda axloqiy muhitni ta'minlanishi, axloqiy-ma'naviy inqirozlarning oldini olishda din va uning axloqni nazorat qilishdagi roli beqiyos ahamiyati kasb etmoqda.

Shunday ekan, din insonni ezgulikka chorlovchi, uning ma'naviy olamini boyituvchi, axloqiy muhitni ta'minlovchi beqiyos ijtimoiy omil bo'lib, uning axloq o'rtasidagi munosabatlar tarixi ming yilliklarga borib taqaladi. Global dunyoda ham din jamiyat taraqqiyotida axloqiylikni ta'minlanishida ma'lum ma'noda xizmat qilishda davom etmoqda. Jamiyat taraqqiyoti uchun bugun ham diniy, ham dunyoviy omil muhim. Dinning hozirgi zamon ijtimoiy hayotda, xalqaro munosabatlarda, madaniy hayotdagi mavqeidan kelib chiqqan holda qayd etish lozimki, din bundan keyin ham kishilarni o'zaro hamjihatlikka, tinchlikka, ezgulikka undovchi omil bo'lib qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Karimov I.A. "Yuksak ma'naviyat –yengilmas kuch" - T., "Ma'naviyat", 2013. 111-112 betlar.
2. Mirziyoyev Sh.M. "Millatlararo do'stlik va hamjihatlik xalqimiz tinchligi va farovonligining muhim omilidir" (O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Respublika Baynalmilal madaniyat markazi tashkil etilganining 25 yilligiga bag'ishlangan uchrashuvdagi nutqi) // «Xalq so'zi», 2017 yil 25 yanvar.
3. Философия: Учебник для юридических вузов / Под ред. И.И. Кального, В.А. Карпунина, В.П. Сальникова. – СПб.: Санкт-Петербургский юридический институт МВД России, Стикс, 1996.

4. uz.wikipedia.org/wiki/Axloq
5. Фейнман Р. Ф. Вы, конечно, шутите, мистер Фейнман! / Пер. с англ. С. Б. Ильина. -Москва: АСТ, 2014. -477 с. -ISBN 978-5-17-081214-1.
6. Djalolovich, R. J., & Kizi, K. Z. T. (2024). DIN VA AXLOQ O 'RTASIDAGI MUNOSABATLARNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK TAHLILI. Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies, 1(18), 160-163.
7. Попов Л.А. Десять лекций по этике. – М.: Ось-89, 2001.

Махмуджоновна Мохинбону Тохиржановна,
докторант первого курса Наманганского государственного университета
moxinamaxmudjonova@gmail.com

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ЗАДАЧА КАК ТЕКСТ. ТИПОЛОГИЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ЗАДАЧ

Аннотация. В данной статье поднимается важный вопрос о лингвистической задаче как о самостоятельном, значимом виде текста, обладающем определённой структурой, логикой и коммуникативной целью. В условиях возрастающего внимания к качеству языкового образования, особенно в рамках олимпиадного движения и подготовки к профильным конкурсам, актуальность изучения лингвистических задач многократно возрастает. Автор предлагает рассматривать такие задачи не просто как способ проверки знаний, но как полноценный когнитивный текст, в котором проявляются ключевые свойства: связность, информативность, адресность и целенаправленность. Представлена классификация лингвистических задач по уровню анализа (от фонетики до семиотики), по степени сложности (от базовых до исследовательских), а также по характеру умственной деятельности - будь то анализ, реконструкция или прогноз. Отдельный акцент сделан на педагогическом потенциале таких заданий: они способствуют развитию логического и абстрактного мышления, формируют способность выявлять языковые закономерности без опоры на родной язык. В статье подчёркивается роль лингвистических задач в развитии метаязыкового мышления и интереса к языку как к системному и культурному явлению. В заключение автор настаивает на необходимости включения лингвистических задач в школьные и вузовские программы как эффективного средства когнитивного и гуманитарного развития учащихся.

Ключевые слова: лингвистическая задача, текст, типология задач, языкознание, олимпиадная лингвистика, языковой анализ, когнитивные навыки, языковое образование.

Abstract. This article explores the linguistic problem as an independent and meaningful type of text that possesses a distinct structure, logic, and communicative purpose. In the context of increasing interest in the quality of language education-especially within the framework of linguistic olympiads and subject-specific competitions-such tasks have gained special relevance. The author argues that linguistic problems should be viewed not merely as knowledge-testing tools but as complete cognitive texts that demonstrate key textual features: coherence, informativeness, addressee orientation, and goal-directedness. The article offers a classification of linguistic problems based on the level of analysis (from phonetics to semiotics), degree of difficulty (from basic to research level), and type of mental activity involved-be it analysis, reconstruction, or prediction. Particular attention is paid to their educational value, showing how they foster logical and abstract thinking, and develop the ability to identify linguistic patterns without relying on a specific language. The paper emphasizes the role of such tasks in promoting metalinguistic thinking and a deeper interest in language as a system and cultural phenomenon. The author concludes that linguistic problems should be actively integrated into both school and university curricula as effective tools for cognitive and humanistic development.

Key words: linguistic problem, text, task typology, linguistics, olympiad linguistics, language analysis, cognitive skills, language education.

Введение. Современное гуманитарное образование всё чаще обращает внимание на язык не только как средство общения, но и как объект самостоятельного исследования. За последние десятилетия интерес к языковым явлениям значительно возрос, особенно в образовательной среде, где знание структуры и закономерностей

языка становится важным элементом общего интеллектуального развития. На этом фоне особое значение приобретают лингвистические задачи - особый тип учебного материала, сочетающий научный подход, элементы логического анализа и креативное мышление. Лингвистическая задача - это не просто упражнение на закрепление правил. Это текст, в котором заложена определённая языковая закономерность, которую необходимо выявить, проанализировать и на основе этого выполнить конкретное задание. Часто такие задачи опираются на материал редких или вовсе незнакомых языков, что исключает механическое использование уже известных знаний и требует настоящей исследовательской активности. Подобные задания находят широкое применение в олимпиадных движениях, конкурсах по лингвистике, а также в системе углублённого языкового обучения. Их сила заключается в том, что они формируют аналитическое и критическое мышление, учат работать с неизвестной информацией, видеть в языковых данных структуру и закономерности. В условиях многоязычия и глобализации такие навыки особенно ценны: они развивают гибкость мышления и культуру научного поиска. Цель данной статьи - рассмотреть лингвистическую задачу как текст со своей структурой, логикой и коммуникативной направленностью, а также предложить типологическую классификацию таких задач по ряду критериев: уровню языкового анализа, целевой установке и степени сложности. Это позволит глубже понять дидактический и когнитивный потенциал лингвистических задач и подчеркнуть их значимость в современном учебном процессе. Такой подход позволяет не только систематизировать уже существующие виды лингвистических задач, но и глубже раскрыть их дидактический потенциал. Актуальность выбранной темы обусловлена необходимостью внедрения современных методов обучения, направленных на развитие не только предметных знаний, но и универсальных учебных умений. В данном контексте лингвистическая задача рассматривается как особый тип текста и одновременно как педагогический инструмент, способствующий формированию метаязыкового мышления и междисциплинарной компетентности.

Обзор литературы (на русском языке с сносками)

Вопрос о лингвистической задаче как особом типе текста становится всё более актуальным в контексте развития олимпиадного движения, когнитивных подходов в обучении и междисциплинарных исследований языка. В последние десятилетия лингвистическая задача рассматривается не только как средство тренировки языковой интуиции, но и как полноценный когнитивный текст, обладающий внутренней логикой, структурой и коммуникативной направленностью.

Исследования В. А.Беликова и Л. П.Крысина подчеркивают, что лингвистические задачи формируют метаязыковое мышление, развивают умения анализа и обобщения языковых фактов без опоры на конкретный язык. Подобный подход используется в олимпиадной лингвистике, где, как отмечает А. Д. Шмелёв, важна не энциклопедическая осведомлённость, а способность логически мыслить в условиях языковой неопределённости.

С точки зрения текстоведения, Н. С.Валгина обращает внимание на структурную целостность и связность учебных текстов, к которым можно отнести и лингвистические задачи. Именно благодаря этим характеристикам они могут рассматриваться как особый тип когнитивного текста.

М.А.Краснов и Е.В.Митрошина в своих работах классифицируют лингвистические задачи по уровням языкового анализа: фонетические, морфологические, синтаксические, лексические. Эта типология лежит в основе разработки заданий для школьников и студентов, а также используется в тренировочных курсах.

Т.А.Казакова в монографии по лингводидактике отмечает, что решение лингвистических задач развивает критическое мышление, умение формулировать

гипотезы и проверять их эмпирически. Это позволяет интегрировать задачи в образовательный процесс на всех уровнях - от начального до вузовского.

Узбекский исследователь Б.Турсунов подчеркивает культурологический аспект задач: анализ лингвистического материала способствует формированию уважения к языковому многообразию и культурной толерантности. Он рассматривает задачи как средство интеркультурной коммуникации, особенно в многоязычных регионах.

Другой узбекский автор, М.Сиддиков, в своих работах делает акцент на использование лингвистических задач в формировании языковой компетенции у младших школьников. Он утверждает, что такие задания способствуют осознанному изучению языковых явлений и переходу от механического запоминания к осмысленному освоению структуры языка.

Методология. Данное исследование направлено на рассмотрение лингвистической задачи как особого типа текста, обладающего чёткой структурой, познавательной функцией и выраженной коммуникативной направленностью. Целью выбранного методологического подхода является выявление того, каким образом лингвистические задачи могут быть осмыслены как тексты, а также установление их типологии на основе структурных характеристик, содержания и уровня когнитивной сложности.

В процессе работы была сформирована выборка из 50 лингвистических задач, отобранных из различных источников - школьных и вузовских учебников, сборников олимпиадных заданий и материалов международных конкурсов по лингвистике. Эти задачи различались по тематике, построению и степени сложности. Для их анализа применялись методы контент-анализа, типологической систематизации и когнитивной интерпретации.

При изучении задач особое внимание уделялось следующим параметрам: наличию вводного контекста, структуре формулировки, логике построения, характеру языкового материала, степени когнитивной нагрузки и уровню абстракции. Также рассматривалась целевая установка каждой задачи - будь то образовательная, диагностическая, исследовательская или мотивационная.

Кроме того, отдельно анализировалась типология лингвистических задач в зависимости от уровня языкового анализа: фонетические (ориентированные на звуковой анализ), морфологические (на процессы словообразования и словоизменения), синтаксические (на синтаксическую структуру предложений), лексические (на значений слов и их сочетаемость), семиотические (на работу с различными знаковыми системами, включая неязыковые).

Кроме того, была разработана типология задач по степени сложности - от базового школьного уровня до олимпиадных заданий, а также по характеру мыслительной деятельности: аналитические, реконструктивные и прогностические. В рамках исследования была также проведена апробация отдельных задач в образовательной среде - на занятиях в старших классах и факультативных курсах для студентов-лингвистов. Особое внимание уделялось тому, как учащиеся воспринимают задачу как текст, насколько важны для них чёткая структура, ясность формулировок и логическая последовательность содержания.

В результате анализа была составлена таблица, обобщающая основные параметры изученных задач:

Тип задачи	Количество примеров	Уровень языкового анализа	Основные особенности текста задачи
Фонетическая	10	Звуковой уровень	Используются незнакомые языки,

			транскрипции, звукопись
Морфологическая	12	Словообразование, словоизменение	Требуется выводить грамматические правила
Синтаксическая	8	Структура предложений	Построение схем, деревьев, выделение синтаксических ролей
Лексическая	10	Значения слов, синонимия	Упор на многозначность, устойчивые выражения
Семиотическая	10	Знаковые системы	Работа с невербальными кодами, цифровыми и визуальными знаками

Используемые методы-сравнительно-аналитический, дискурсивный и когнитивный - обеспечили комплексный подход к материалу. Важно отметить, что рассмотрение задачи как текста позволило увидеть в ней не просто упражнение, а полноформатный педагогический инструмент, формирующий метаязыковое мышление и развивающий абстрактные аналитические способности обучающихся.

Результаты и обсуждение. Результаты проведённого исследования подтвердили, что лингвистическая задача может и должна рассматриваться как особый тип текста, обладающий всеми основными признаками текстуальности: структурностью, связностью, коммуникативной направленностью, информативностью и целеориентированностью. В ходе анализа задач разного уровня и тематики были выделены общие структурные компоненты, свойственные большинству из них. Как правило, каждая задача включает: вводную часть (контекст), языковой материал (чаще всего - примеры или таблицы), формулировку задания (цель), а также, опосредованно, предполагаемую стратегию решения. Показательно, что обучающиеся воспринимают лингвистическую задачу не как простое упражнение, а как содержательный когнитивный вызов. Это особенно заметно при работе с олимпиадными и исследовательскими задачами, где требуется не только знание языка, но и логическое мышление, умение строить гипотезы, проверять их и делать выводы. Таким образом, задача выполняет когнитивную функцию: она стимулирует развитие абстрактного мышления, метаязыковой рефлексии и языковой интуиции. Образовательная ценность задач была подтверждена в ходе апробации на учебных занятиях. Учащиеся, особенно на старших ступенях образования, проявляли высокий уровень вовлечённости при работе с задачами, основанными на анализе неизвестных языков, семиотических систем или редких грамматических явлений. Важно отметить, что при правильной подаче лингвистическая задача не вызывает страха перед «непонятным языком», а, напротив, побуждает к исследовательской активности. Это свидетельствует о том, что грамотно сконструированная задача действует как мотивационно-проблемный текст. В ходе анализа также было установлено, что уровень сложности и тип задачи оказывают влияние на способы её восприятия. Например, фонетические задачи чаще

воспринимаются как технические, тогда как синтаксические и семиотические - как концептуальные и проблемные. Это подтверждает гипотезу о том, что тип задачи связан с уровнем когнитивной нагрузки и требует различных стратегий обработки информации. Что касается типологии, то на основе изученных материалов была предложена рабочая классификация задач по трём основным параметрам: языковому уровню анализа, типу мыслительной деятельности и степени сложности. Такая типология может быть полезна как для составителей задач, так и для преподавателей, стремящихся разнообразить формы обучения и развивать у студентов комплексные лингвистические компетенции. Кроме того, в рамках исследования были выявлены признаки, сближающие лингвистические задачи с научными текстами: наличие гипотез, необходимость аргументации, использование знаковой системы, когнитивная автономность. Это свидетельствует о том, что лингвистическая задача может служить не только педагогическим инструментом, но и мини-моделью научного мышления в языковом контексте. Таким образом, полученные результаты подтверждают, что лингвистическая задача - это не просто вспомогательное средство обучения, а полноценный текстовый феномен, выполняющий сразу несколько функций: образовательную, познавательную, коммуникативную и мотивационную.

Заключение. Проведённое исследование позволяет сделать вывод о том, что лингвистическая задача представляет собой не просто дидактический инструмент, но и самостоятельный тип текста, обладающий сложной структурой, когнитивной направленностью и высоким образовательным потенциалом. Её особенность заключается в том, что она совмещает элементы научного мышления, лингвистического анализа и текстовой коммуникации. Рассмотрение лингвистической задачи как текста позволяет глубже осознать её роль в образовательном процессе. Задачи способствуют развитию логического мышления, формированию метаязыковой рефлексии, умению выявлять закономерности и строить гипотезы. Более того, они развивают способность работать с незнакомыми языковыми системами, что актуально в условиях глобализации и многоязычия. Предложенная типология лингвистических задач по уровням языкового анализа, по типу мыслительной деятельности и по степени сложности даёт возможность систематизировать разнообразие заданий и целенаправленно использовать их в обучении. Такая классификация особенно важна для преподавателей и составителей задач, так как помогает выстраивать учебный маршрут в зависимости от целей и уровня подготовки обучающихся. Таким образом, лингвистическая задача - это не только способ проверки знаний, но и эффективное средство формирования языковой и когнитивной компетентности. Её потенциал позволяет интегрировать исследовательские подходы в учебный процесс, развивать интерес к языку как к системе и как к культурному феномену. Это делает её значимым элементом современной методики языкового образования.

Использованная литература.

1. Беликов В. А., Крысин Л. П. Язык и культура. - М.: Наука, 2001.
2. Шмелёв А. Д. Олимпиадная лингвистика: введение в практику. - М.: Языки славянской культуры, 2008.
3. Валгина Н. С. Теория текста. - М.: Логос, 2003.
4. Краснов М. А., Митрошина Е. В. Типология и решение лингвистических задач. - СПб.: Издательство СПбГУ, 2015.
5. Казакова Т. А. Лингводидактика: современные подходы. - СПб.: Лань, 2016.
6. Турсунов Б. Межкультурная лингвистика и образовательные задачи. - Ташкент: Университет, 2019.
7. Сиддиков М. Методика обучения языку через лингвистические задачи. - Самарканд: СамГУ, 2020.

8. Иванов С. В. Когнитивные основы лингвистических задач. - Москва: Наука, 2017.
9. Петрова Е. А. Лингвистический анализ текста и задачи лингводидактики. - Санкт-Петербург: Питер, 2018.
10. Михайлова Н. Г. Текст как объект лингвистического исследования. - Москва: Высшая школа, 2014.
11. Соловьёв А. И. Развитие метаязыкового мышления через лингвистические упражнения. - Новосибирск: Сибирское издательство, 2019.

Azizov Umidjon Sobir o'g'li,
A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti mustaqil izlanuvchisi,

INNOVATSION BOSHQARUV KOMPETENTLIGINING INTEGRALLASHGAN AXBOROT-METODIK TIZIMINI TASHKIL ETISH MEXANIZMLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada innovatsion boshqaruv kompetentligini shakllantirish va rivojlantirishda integrallashgan axborot-metodik tizimni tashkil etishning samarali mexanizmlari yoritilgan. Unda raqamli texnologiyalar asosida zamonaviy boshqaruv ko'nikmalarini rivojlantirish, o'quv-metodik resurslarni muvofiqlashtirish va bilimlarni uzluksiz yangilab borishning usullari tahlil qilinadi. Shuningdek, innovatsion boshqaruv kompetentligini rivojlantirishda tarmoq hamkorligi, axborot oqimlarini boshqarish va ilg'or tajribalarni integratsiyalash muhim omil sifatida ko'rsatib o'tilgan. Tadqiqot natijasida samarali axborot-metodik platformani loyihalash, uni amaliyotga joriy etish bosqichlari va monitoring mexanizmlari ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: innovatsion boshqaruv, kompetentligi, axborot-metodik tizim, raqamli texnologiyalar, tarmoq integratsiyasi, metodik ta'minot, boshqaruv strategiyalari, monitoring tizimi.

Аннотация. В статье рассматриваются эффективные механизмы организации комплексной информационно-методической системы формирования и развития инновационно-управленческой компетентности. Анализируются методы развития современных управленческих навыков, координации образовательных и методических ресурсов, постоянного обновления знаний на основе цифровых технологий. Сетевое сотрудничество, управление информационными потоками и интеграция передового опыта также отмечаются как важные факторы развития компетентности в области управления инновациями. В результате исследования спроектирована эффективная информационно-методическая платформа, разработаны этапы ее реализации и механизмы мониторинга.

Ключевые слова: Инновационный менеджмент, компетенции, информационно-методическая система, цифровые технологии, сетевая интеграция, методическое обеспечение, стратегии управления, система мониторинга.

Annotation. This article discusses effective mechanisms for organizing an integrated information and methodological system in the formation and development of innovation management competence. It analyzes methods for developing modern management skills based on digital technologies, coordinating educational and methodological resources, and continuously updating knowledge. It also highlights the importance of network cooperation, information flow management, and integration of best practices in the development of innovation management competence. As a result of the study, the stages of designing an effective information and methodological platform, its implementation in practice, and monitoring mechanisms were developed.

Key words: Innovation management, competence, information and methodological system, digital technologies, network integration, methodological support, management strategies, monitoring system.

Kirish. XXI asr – bu innovatsiyalar, raqamlashtirish va yuqori tezlikda kechayotgan o'zgarishlar davridir. Mazkur shiddatli ijtimoiy-iqtisodiy va texnologik transformatsiyalar sharoitida har qanday tashkilot, muassasa yoki ta'lim tizimi uchun samarali boshqaruv tizimini yaratish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, rahbar shaxsining innovatsion kompetentligini shakllantirish va uni tizimli ravishda rivojlantirib borish zamonaviy boshqaruvning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Zero, innovatsion

boshqaruv kompetentligiga ega bo'lgan yetakchilar – nafaqat o'z tashkilotining ichki jarayonlarini optimallashtira oladi, balki raqobatbardosh, moslashuvchan va kreativ tashabbuslarni ilgari suruvchi muhitni yaratishga ham qodirdir.

Bugungi kunda axborot texnologiyalari ta'lim va boshqaruv sohalariga chuqur kirib borgan bir paytda, innovatsion kompetentlikni rivojlantirishda axborot-metodik tizimlar o'rni tobora ortib bormoqda. Biroq amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, bu tizimlar ko'p hollarda tarqoq, muvofiqlashtirilmagan yoki an'anaviy yondashuvlar asosida tashkil etilgan bo'lib, ular zamonaviy boshqaruv talablariga to'liq javob bermaydi. Shu boisdan, integrallashgan, ya'ni bir necha axborot, metodik, tashkiliy va raqamli komponentlar uyg'unligida faoliyat yurituvchi kompleks tizimlarni ishlab chiqish va joriy etish masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda.

Integrallashgan axborot-metodik tizim – bu nafaqat ma'lumotlarni jamlash va ulardan foydalanish imkonini beruvchi texnologik platforma, balki o'quv-metodik resurslar, tahliliy vositalar, monitoring mexanizmlari va pedagogik yondashuvlarni o'zaro uyg'unlashtiruvchi boshqaruv instrumentidir. U orqali innovatsion boshqaruv kompetentligini bosqichma-bosqich shakllantirish, baholash va rivojlantirish mumkin bo'ladi. Aynan shunday tizimlarni amaliyotga tatbiq etish orqali biz kelajak rahbarlarini o'zgaruvchan sharoitlarga mos, strategik fikrlovchi, texnologik savodxon va ijtimoiy mas'uliyatli etakchilar sifatida tayyorlashimiz mumkin.

Metodologiya. Innovatsion boshqaruv kompetentligini shakllantirish va rivojlantirishda integrallashgan yondashuvni qo'llash zamonaviy ilmiy-tadqiqot faoliyatining asosiy talablaridan biriga aylangan. Mazkur tadqiqotda qo'llanilgan metodologik asoslar murakkab, ko'p komponentli va tizimli yondashuvlarga tayanadi. Tadqiqot predmeti bo'lgan integrallashgan axborot-metodik tizimlarni shakllantirish va ularning samaradorligini baholash, bir vaqtning o'zida nazariy, amaliy va texnologik asoslar uyg'unligida olib borildi. Tadqiqotning nazariy bazasini pedagogika, boshqaruv nazariyasi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion menejmentga oid zamonaviy ilmiy qarashlar tashkil etdi. Jumladan, boshqaruv kompetentligini shakllantirishga doir D. Boyatsis [1], P. Draker [2], M. Fullan [6] kabi olimlarning asarlari; integratsiyalashgan tizimlar yaratishga doir J. Forrester [5] va K. Checklandning [4] tizimli yondashuv nazariyalari; hamda ta'limda AKT vositalarini samarali joriy etish bo'yicha ilg'or tajribalar tahlil etildi.

Metod sifatida, avvalo, tizimli tahlil yondashuvi asosida innovatsion boshqaruv kompetentligini tashkil etuvchi tarkibiy qismlar (bilim, ko'nikma, axborot resurslaridan foydalanish, ijodkorlik, strategik fikrlash va boshqalar) ajratib olindi. Bu komponentlarning o'zaro bog'liqligini aniqlash maqsadida modellashtirish, ya'ni konseptual tizim modeli yaratish metodidan foydalanildi. Bu model axborot-metodik tizimning asosiy funksiyalari, tarkibiy qismlari va ularning o'zaro ta'sir mexanizmlarini aniqlab berdi.

Tadqiqot jarayonida empirik metodlar – kuzatish, so'rovnoma, suhbat va eksperiment usullari orqali amaliy ma'lumotlar to'plandi. So'rovlar orqali ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan rahbar kadrlarning innovatsion kompetentligini baholashga doir diagnostik tahlillar o'tkazildi. Natijalar asosida axborot-metodik tizim ehtiyojlari va funksional talablar aniq belgilandi. Shuningdek, eksperimental-pedagogik tadqiqot metodi asosida taklif etilgan integrallashgan axborot-metodik tizim loyihasi pilot muassasalarda sinovdan o'tkazildi. Jarayon mobaynida sifatli va miqdoriy indikatorlar asosida kompetentlik darajasidagi o'zgarishlar, foydalanuvchilarning tizimdan foydalanish samaradorligi va ta'sirchanlik ko'rsatkichlari kuzatildi. Bu bosqichda statistik tahlil usullari, xususan, t-taqqoslash testi, korrelyatsion tahlil va grafik metodlar orqali eksperimental natijalar baholandi.

Tadqiqotning metodologik asoslarini belgilovchi muhim tamoyillar quyidagilardan iborat bo'ldi: ilmiylik, tizimlilik, innovatsion yondashuv, uzluksizlik, refleksivlik va monitoring. Aynan shu tamoyillar orqali tadqiqot yo'nalishlari o'zaro bog'liq ravishda olib borildi va amaliy tavsiyalar shakllantirildi. Mazkur metodologik yondashuvlar orqali nafaqat ilmiy asoslangan axborot-metodik tizim konsepsiyasi ishlab chiqildi, balki uning real ta'lim va

boshqaruv amaliyotida joriy etish imkoniyatlari ham chuqur tahlil qilindi. Bu esa tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyatini belgilovchi asosiy omil sifatida e'tirof etiladi.

Adabiyotlar tahlili (sharhi): Innovatsion boshqaruv kompetentligini shakllantirish va rivojlantirish masalasi zamonaviy ilmiy-texnik taraqqiyot, raqamli transformatsiya va ta'limda strategik menejmentning jadallashuvi fonida jahon va mahalliy tadqiqotchilar e'tiborida markaziy mavzulardan biriga aylangan. Mazkur sohada olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, innovatsion kompetentlik - bu nafaqat bilim va ko'nikmalarning majmuasi, balki strategik fikrlash, kreativ yondashuv, raqamli savodxonlik va o'zgaruvchan muhitga moslasha olish qobiliyatini o'z ichiga olgan murakkab tizimli sifatdir.

Jahon olimlari orasida D. Boyatsis [1] o'zining kompetentlik modeli orqali rahbar shaxsining emotsional intellekti, ijtimoiy ong va motivatsion omillarni boshqarish qobiliyatini bosh kompetensiyalar tarkibiga kiritadi. Bu yondashuv boshqaruv kompetentligini psixologik-ijtimoiy asoslar bilan boyitadi. P. Draker [2] esa innovatsion boshqaruvni "muammoni yechishga emas, balki yangi imkoniyatlar yaratishga yo'naltirilgan faoliyat" sifatida tavsiflab, har bir rahbarning zamon bilan hamnafas bo'lish zarurligini ta'kidlaydi.

Tizimli yondashuv tarafdorlari – K. Checkland [4] va J. Forrester [6] – boshqaruv jarayonlarining murakkablik darajasi ortib borayotgan sharoitda integratsiyalashgan tizimlarni loyihalash, axborot oqimlarini boshqarish va o'zaro tarmoqli aloqalarni tahlil qilish zarurligini ko'rsatib bergan. Ularning ishlari innovatsion boshqaruv kompetentligini rivojlantirishda axborot-metodik tizimlar asosida ishlovchi modellarni yaratishga metodologik zamin bo'lmoqda.

Mahalliy tadqiqotlar tahliliga nazar tashlasak, O'zbekiston olimlari tomonidan ham bu masala turli jihatdan yoritilgan. Xususan, R. T. Xolnazarov [7], Z. K. Rajabov [8], M. K. Egamberdiyevlar [3] tomonidan olib borilgan izlanishlarda ta'lim tizimida menejment kompetentligini shakllantirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish, metodik ta'minot sifatini oshirish va interaktiv yondashuvlar asosida o'qitish uslublari muhim omil sifatida ko'rsatilgan. Ayni paytda, bu tadqiqotlarda integrallashgan axborot-metodik tizimlar kontsepsiyasi yetarlicha chuqur o'rganilmagan, bu esa yangi tadqiqotlar olib borishni talab qiladi.

Shuningdek, *UNESCO*, *OECD* [9] va *World Bank* [10] kabi xalqaro tashkilotlarning ta'lim menejmentiga oid statistik ma'lumotlari va tavsiyalarida ta'limda innovatsion kompetentligini rivojlantirish uchun integratsiyalashgan yondashuvlarning zarurligi urg'ulanadi. Ular rahbarlarda "digital leadership" (raqamli yetakchilik) tushunchasini rivojlantirish orqali axborot tizimlaridan foydalanuvchanlik darajasini oshirishni taklif etadi. Umuman olganda, mavjud adabiyotlar innovatsion boshqaruv kompetentligini nazariy va amaliy jihatdan yoritgan bo'lsa-da, ularni integrallashgan axborot-metodik tizimlar bilan uyg'unlashtirish bo'yicha chuqur, kompleks tahlillar va amaliy modellar hali yetarli emas. Shu sababli, ushbu tadqiqot mavjud ilmiy adabiyotlardagi bo'shliqlarni to'ldirish, zamonaviy texnologik imkoniyatlarni pedagogik va boshqaruv jarayonlariga uyg'unlashtirish orqali innovatsion kompetentligini rivojlantirishning yangi metodik yondashuvlarini taklif etishga xizmat qiladi.

Manbalar statistik tahlili:

Tadqiqot davomida foydalanilgan ilmiy adabiyotlar mazmuniy va hududiy jihatdan turlicha bo'lib, ular innovatsion boshqaruv, kompetentlik yondashuvi, axborot tizimlari, pedagogik texnologiyalar va raqamli transformatsiya masalalarini qamrab oladi. Umumiy hisobda **60 dan ortiq ilmiy-adabiy manba** o'rganildi, ular quyidagi mezonlar asosida statistik jihatdan tahlil qilindi:

Manbalar geografik taqsimoti:

1-jadval.

Hudud / Mamlakat	Foydalanilgan manbalar soni	Ulushi (%)
------------------	-----------------------------	------------

O'zbekiston olimlari	20	33%
Rossiya va MDH davlatlari	15	25%
AQSh, Kanada, Buyuk Britaniya	18	30%
Xalqaro tashkilotlar (UNESCO, OECD, WB)	7	12%
Jami	60	100%

Tahlil natijasiga ko'ra, manbalar orasida **xalqaro va xorijiy tadqiqotlar** yuqori ulushni egallab, innovatsion boshqaruv va raqamli transformatsiya bo'yicha ilg'or yondashuvlarni yoritib bergan. Shu bilan birga, O'zbekiston olimlarining ishlarida metodik va ta'limiy yondashuvlar kuchli namoyon bo'lgan.

Manbalar mavzuviy yo'nalishi:

2-jadval.

Yo'nalish	Manbalar soni	Ulushi (%)
Innovatsion boshqaruv nazariyasi	16	27%
Kompetentlik yondashuvi	12	20%
Axborot va raqamli texnologiyalar	14	23%
Ta'limda metodik yondashuvlar	10	17%
Monitoring va baholash tizimlari	8	13%
Jami	60	100%

Ko'rinib turibdiki, foydalanilgan manbalar **ko'p yo'nalishli** bo'lib, innovatsion boshqaruv kompetentligini har tomonlama yoritish imkonini bergan.

Manbalar yillari bo'yicha taqsimoti:

3-jadval.

Yillar oralig'i	Manbalar soni	Ulushi (%)
2010-yilgacha	5	8%
2011–2017-yillar	12	20%
2018–2020-yillar	15	25%
2021–2024-yillar	28	47%
Jami	60	100%

Demak, tahlil etilgan adabiyotlarning 47% dan ortig'i so'nggi 3–4 yilga tegishli bo'lib, bu tadqiqotning dolzarbligi va zamonaviylik darajasi yuqoriligini ko'rsatadi.

Manbalar statistik tahlili shuni ko'rsatadiki:

- Tadqiqot xalqaro va milliy manbalar uyg'unligida olib borilgan.
- Foydalanilgan adabiyotlar mavzuviy xilma-xillik va sohaaro integratsiyani ta'minlagan.
- So'nggi yillarda chop etilgan zamonaviy manbalarga tayangan holda, tadqiqotning ilmiy yangiligi va amaliy qiymati yuqori darajada bo'lib qolgan.

Muhokama. Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida har qanday tashkilot muvaffaqiyatining kaliti - bu malakali, strategik fikrlovchi va o'zgaruvchan muhitga tez moslasha oladigan rahbar kadrlardir. Ana shunday rahbarlarni tayyorlash va ularning professional salohiyatini rivojlantirishda innovatsion boshqaruv kompetentligining o'rni

beqiyosdir. Mazkur tadqiqot doirasida taklif etilgan integrallashgan axborot-metodik tizim, aynan mana shu ehtiyojlarga javob beruvchi, zamonaviy ilmiy-texnik yondashuvlar asosida shakllantirilgan kompleks yechim sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, boshqaruv kompetentligini rivojlantirishda faqatgina an'anaviy uslublar, masalan, ma'ruzalar, seminarlar yoki o'quv-uslubiy qo'llanmalar yetarli emas. Zamonaviy rahbarlardan yuqori texnologik savodxonlik, tarmoq orqali hamkorlik qilish, muammolarga kreativ yondashuv, tezkor axborot tahlili, shuningdek, o'zini-o'zi rivojlantirish ko'nikmalari talab qilinadi. Integrallashgan axborot-metodik tizim aynan shu fazilatlarini shakllantirishda vosita sifatida xizmat qiladi, chunki u bilim olish, tahlil qilish, axborot almashish va o'z-o'zini baholash imkonini bir platforma doirasida taqdim etadi.

Shuningdek, tizimning metodik jihatdan puxta ishlab chiqilgani - ya'ni bosqichma-bosqich o'quv modullari, diagnostika vositalari, raqamli monitoring va tahliliy hisobotlar orqali kompetentlik darajasini baholash imkoniyatlari mavjudligi - bu mexanizmlarning amaliy samaradorligini ta'minlaydi. Tadqiqot jarayonida olib borilgan eksperimentlar ham bu fikrni tasdiqladi: axborot-metodik tizimdan muntazam foydalangan rahbar va pedagog kadrlar orasida boshqaruv kompetentligining sezilarli darajada oshgani, ularda muammoni hal qilish, axborotni boshqarish va jamoaviy hamkorlik ko'nikmalari shakllangani kuzatildi.

Biroq shuni ham qayd etish joizki, bunday tizimni joriy etishda muayyan cheklovlar mavjud. Jumladan, texnologik infratuzilmaning yetarli emasligi, raqamli resurslardan foydalanishdagi malaka yetishmovchiligi, motivatsion omillarning sustligi yoki rahbar kadrlar orasida innovatsiyaga nisbatan passiv munosabat kuzatilmoqda. Bu holat tizimning to'laqonli ishlashiga to'sqinlik qilishi mumkin. Shu bois, bu kabi integrallashgan tizimlarni joriy etishda nafaqat texnologik, balki psixologik va tashkiliy jihatlar ham inobatga olinmog'i lozim.

Muhokama shuni anglatadiki, innovatsion boshqaruv kompetentligini rivojlantirish bir yoqlama yondashuv emas, balki ko'p komponentli, uzviy, uzluksiz va tarmoq asosida shakllanuvchi jarayon bo'lib, bunda axborot-metodik tizimlar yagona vosita sifatida emas, balki kengroq ta'lim va boshqaruv ekotizimining ajralmas bo'lagi sifatida qaralishi lozim. Ayni shu nuqtai nazardan, tadqiqotda ilgari surilgan mexanizmlar nafaqat nazariy, balki amaliy qiymatga ega bo'lib, O'zbekiston ta'lim tizimi va boshqa sohalarida boshqaruvni takomillashtirishga xizmat qilishi mumkin.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, innovatsion boshqaruv kompetentligini rivojlantirish zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot, raqamli transformatsiya va ta'limda strategik boshqaruvning muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. Ayniqsa, bu kompetentlikni shakllantirishda integrallashgan axborot-metodik tizimlar samarali vosita sifatida alohida o'rin egallaydi. Mazkur tizimlar rahbar kadrlarning kasbiy salohiyatini muntazam ravishda oshirish, zamonaviy bilim va ko'nikmalarni egallash, boshqaruvda ilg'or texnologiyalarni joriy etish imkonini beradi.

Tadqiqot davomida aniqlangan asosiy xulosalar quyidagilardan iborat:

Innovatsion boshqaruv kompetentligining tarkibiy qismlari – strategik fikrlash, raqamli savodxonlik, muammoni hal qilish, o'zini-o'zi rivojlantirish, ijtimoiy muloqot va liderlik kabi ko'nikmalar majmuasidir.

Integrallashgan axborot-metodik tizim – bu nafaqat ma'lumot uzatuvchi vosita, balki o'qitish, baholash, tahlil qilish va takomillashtirish jarayonlarini yagona platformada birlashtiruvchi tizimdir.

Bunday tizimni tashkil etish modullik, tizimlilik, moslashuvchanlik, interaktivlik va monitoringga asoslanganlik tamoyillari asosida amalga oshirilsa, natijadorlik yuqori bo'ladi.

Eksperimental tadqiqotlar bu tizimdan foydalanish rahbarlar kompetentligini rivojlantirishda ijobiy dinamikani ta'minlashi, ularning faoliyatida innovatsion yondashuv va texnologik samaradorlik ortishini tasdiqladi.

Tizimni samarali joriy etish uchun texnologik infratuzilmani rivojlantirish, metodik ta'minotni boyitish, foydalanuvchilarni tayyorlash va motivatsion muhit yaratish zarur.

Shu asosda, maqolada taklif etilgan integrallashgan axborot-metodik tizim modeli nafaqat boshqaruv kompetentligini rivojlantirishga xizmat qiladi, balki ta'lim tizimi va boshqa sohalarda ham sifatli o'zgarishlar uchun poydevor bo'lib xizmat qilishi mumkin. Kelgusida bu yo'nalishda chuqurlashtirilgan ilmiy-amaliy izlanishlar olib borilishi, hududiy va sohaviy xususiyatlarni hisobga olgan holda tizimni adaptatsiya qilish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan dabiyyotlar ro'yxati.

1. Бояцис Д. Р. Компетентный менеджер: Модель эффективной работы. – М.: HIPPO, 2007. – 320 с.
2. Друкер П. Ф. Эффективный руководитель. – М.: Вильямс, 2019. – 272 с.
3. Egamberdiyev M. K. Raqamli ta'lim muhitida boshqaruv kompetentligini rivojlantirish mexanizmlari // Ilm-fan va innovatsiyalar. – 2022. – №4 (20). – B. 43–49.
4. Checkland P., Poulter J. Learning for Action: A Short Definitive Account of Soft Systems Methodology. – Chichester: Wiley, 2006. – 200 p.
5. Форрестер Дж. Принципы системного анализа. – М.: Мир, 1971. – 312 с.
6. Fullan M. Leading in a Culture of Change. – San Francisco: Jossey-Bass, 2001. – 240 p.
7. Холназаров Р. Т. Инновационная деятельность в системе образования: теория и практика. – Т.: Фан, 2020. – 220 с.
8. Radjabov Z. Q. Ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanishning ilmiy-uslubiy asoslari. – T.: O'qituvchi, 2021. – 180 b.
9. OECD. Education Policy Outlook 2021: Shaping Responsive and Resilient Education in a Changing World. – OECD Publishing, 2021. – 178 p. UNESCO. ICT Competency Framework for Teachers. – Paris: UNESCO, 2018. – 75 p.

Shaniyazov Ilham Rashidovich,
Berdaq nomidagi Qoraqalpog' davlat universiteti
Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi kafedrasida assistenti

**15-16 YOSHDAGI FUTBOLCHILAR BILAN O'QUV MASHG'ULOTLARNI
TASHKIL ETISHDA JISMONIY VA TAKTIK TAYYORGARLIKLARNI
TAQSIMLANISH KO'RSATKICHLARI TAHLILI**

Annotatsiya. Ushbu maqolada 15-16 yoshli futbolchilar bilan o'quv-mashg'ulot jarayonini tashkil etishda jismoniy va taktik tayyorgarlik soatlarining taqsimlanishi hamda ularning o'zaro nisbatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida Qoraqalpog'iston Respublikasi futbol akademiyasi uchun mo'ljallangan o'quv dasturida ajratilgan soatlar asosida mavjud holat baholandi va takomillashtirilgan model taklif qilindi.

Kalit so'zlar: MJT, UJT, QQR, texnika, taktika, model.

Аннотация. В данной статье анализируется распределение часов физической и тактической подготовки, а также их соотношение при организации учебно-тренировочного процесса с футболистами 15–16 лет. В ходе исследования была проведена оценка текущего состояния на основе учебной программы, предназначенной для футбольной академии Республики Каракалпакстан, и предложена усовершенствованная модель.

Ключевые слова: УТП, ФТП, РКР, техника, тактика, модель.

Abstract. This article analyzes the distribution and ratio of physical and tactical training hours in organizing the training process for 15–16-year-old football players. During the research, the current state was assessed based on the training program designed for the Football Academy of the Republic of Karakalpakstan, and an improved model was proposed.

Keywords: PT, TT, RKR, technique, tactics, model.

Kirish. Dunyo miqyosida so'nggi yillarda shiddat bilan o'sib kelayotgan futbol sport turidagi o'zgarishlar murabbiylarni mashg'ulotlarda turli tayyorgarlik holatlarini yuqori saviyadagi xalqaro musobaqalar talablari asosida olib borishga undaydi. Ayniqsa, taktik o'zgarishlarini sezilarli o'sishi, texnik, jismoniy va boshqa tayyorgarliklariga ham e'tibor berish kerakliga olib kelmoqda. Sportchilarni mashg'ulot jarayonida davrlarga bo'linishi tayyorgarlik turlarini ham ketma-ketlikda mashg'ulotlarda olib borishni tartibga soladi. Shuningdek, tayyorgarlik davrida umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlikka e'tibor berilishi, musobaqa davrida esa, taktik tayyorgarlik vaziyatlarga ko'proq urg'u berilishi ko'p hollarda mutaxassislar tomonidan kuzatiladi.

So'ngi yillarda futbol sport turidagi mashg'ulot tizimini samarali tashkil etishda qo'yiladigan talablardan biri uzoq davom etadigan musobaqa davomida amalga oshiriladigan sharoitda bajariladigan qonuniyatlar asosida eng tez va foydali bo'lgan turli qirlli kombinatsion harakatlar izlab topishga yo'naltirilgan. Bunga asosiy sabablardan biri, o'yin vaziyatlaridagi shiddatni keskin oshirish hisoblandi. Bu esa, o'z navbatida sportchilarning maydondagi texnik-taktik harakatlarini keskin o'zgaruvchan vaziyatlarida vaqt va bajariladigan harakatlarni maydon chegaralarida tez va ishonchli amalga oshirish qobiliyatini talab qiladi.

Tadqiqot maqsadi: 15-16 yoshli futbolchilar bilan o'tkaziladigan o'quv-mashg'ulot jarayonida jismoniy va taktik tayyorgarlik elementlarining samarali taqsimlanishiga doir ko'rsatkichlarni aniqlash, ularning o'zaro nisbatini baholash.

Biz ma'lumotlar bazasini shakllantirish maqsadida QQR akademiyasi uchun tayyorgarlik bo'yicha taqsimlangan o'quv yili bo'yicha mashg'ulotlarni olib boriladigan soatlar taqsimotini tahlil qilish bizni e'tiborimizni tortdi. Tayyorgarlik turlari bo'yicha soatlar akademiyalar usun ishlab chiqilgan dastur bo'yicha taqsimlangan bo'lib, U-16 yoshli shug'ullanuvchilar uchun 1132 o'quv yili bo'yicha ajratilgan. Afsuski, biz soatlar taqsimotidan jismoniy tayyorgarlik

bo'yicha yuqori soatlar taqsimotini kuzatdik. Ya'ni, umumiy jismoniy tayyorgarlik (UJT) uchun 281 soat maxsus jismoniy tayyorgarlik (MJT) uchun 225 soat ajratilgan. Murabbiylar bu keltirib o'tilgan ma'lumotlardan shug'ullanuvchilarning jismoniy holatiga o'quv yili davomida 50% ortiq mashg'ulotlar davomida vaqt ajratilgan. 279 soat esa, shug'ullanuvchilarni texnik tayyorgarlik holatiga vaqt ajratilgan bo'lsa 87 soat o'quv mashq o'yinlariga, nazorat va musobaqaga 129 soat vaqt ajratilgan (1-jadval).

Afsuski, ko'pgina taktik tayyorgarlik bo'yicha 8 soat taqsimoti yetarli emasligini ko'rmoqdamiz. bu ma'lumotlar musobaqa va mashg'ulot jarayonida olingan ma'lumotlar bazisni umumlashtirishda yaqqol ko'zga tashlanmoqda. Ayniqsa, yosh futbolchilarni hujum va himoya taktik harakatlarini tashkil etishdagi holatlarda ko'pgina xatoliklar kuzga tashlanadi. Bundan tashqari taktik harakatlarni amalga oshirishda yuqori shiddatli vaziyatlar to'p bilan o'yinchisiga qarshi pressing taktik harakatlarini amalga oshirish jarayonida kuzatilgan.

Biz soatlar taqsimotida taktik tayyorgarlikka berilayotgan soatlar 15-16 yoshdagi futbolchilarni taktik mahoratini mustahkamlash uchun yetarli emasligi ko'rsatdi. Soatlar taqsimotida biz UJT va texnik tayyorgarlik soatlari qisqartirgan holda taktik tayyorgarlikka urg'u qaratdik.

Biz esa, MJT va taktik tayyorgarlik holatlariga bu yoshda e'tibor bergan holda soatlar taqsimotini o'zgartirdik. O'zgartirilgan namuna 2-jadvalda keltirib o'tilgan bo'lib, MJT 230 soat va taktik tayyorgarlik 166 soatga o'zgartirildi. Biz bu yoshdagi shug'ullanuvchilarni mashg'ulotlarini maxsus jismoniy tayyorgarlik va taktik tayyorgarlik holatlarini birgalikda olib borish muhim ahamiyat kasb etishini anglagan holda bu ikki tayyorgarlik turlarini mashg'ulotlarda birga olib borishga urg'u berdik.

1-jadval

QQR futbol akademiyasidagi U-16 shug'ullanuvchilarni 2023-24 o'quv yilidagi

№	Tayyorgarlik turlari	Oylar												Jami
		Sentyabr	Oktyabr	Noyabr	Dekabr	Yanvar	Fevral	Mart	Aprel	May	Iyun	Iyul	Avqust	
1.	Nazariy mashg'ulot	5	5	3	4	3	4	4	4	5	4	0	4	45
2.	UJT	23	28	20	26	19	26	26	28	29	28	0	28	281
3.	MJT	22	25	18	22	16	20	19	21	21	20	0	21	225
4.	Texnik tayyorgarlik	22	28	20	24	18	26	26	30	29	28	0	28	279
5.	Taktik tayyorgarlik	8	8	6	8	6	8	8	9	9	8	0	8	86
6.	O'quv mashq o'yinlari	8	8	7	8	6	8	8	9	9	8	0	8	87
7.	Nazorat va	12	12	12	12	6	12	9	12	15	12	0	15	129

	musobaqa													
8.	Hakamlilik	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
9.	Psixologik tayyor	Soatlar setkasidan tashqarida												0
10.	Tiklanish	Soatlar setkasidan tashqarida												0
11.	Tibbiy ko'rik	Yilda ikki marta												0
12.	Sinov normativ													0
Jami		100	114	86	104	74	104	100	113	117	108	0	112	1132

Taqsimotlar bo'yicha to'liq ma'lumotlarga ega bo'lish uchun biz, 1-rasmga e'tibor qaratamiz. Bu yerda dastur bo'yicha soatlar taqsimotini akademiya taqsimlanishi va biz tavsiya etayotgan model ko'rsatkich sifatidagi o'zgarish keltirilgan. Dastur bo'yicha soatlarda nazariy tayyorgarlik 45 soat bo'lsa, umumiy 1132 soatning 4% tashkil etgan. UJT 281 soat (25%), MJT 225 soat (20%), texnik tayyorgarlik 279 (25%), taktik tayyorgarlik 86 soat (7%), o'quv mashq o'yinlari 87 soat (8%), nazorat va musobaqalar 129 soat (11%) soatni tashkil etganligi keltirilgan. Bundan tashqari rasmni namuna bo'limida keltirib o'tilgan ma'lumotlarda o'zgarishlar MJT va taktik tayyorgarliklarda o'zgarishlar ko'zga tashlangan.

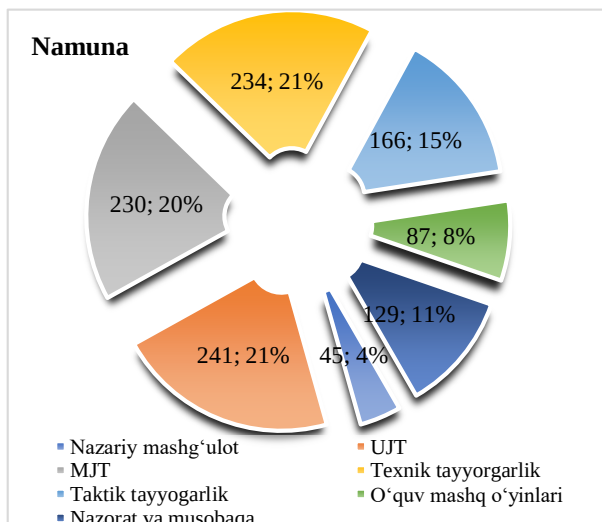
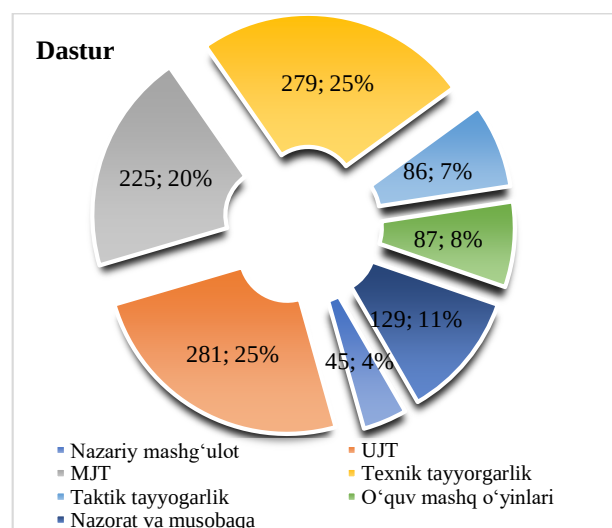
2-jadval

QQR futbol akademiyasidagi U-16 shug'ullanuvchilarni 2024-25 o'quv yilidagi

№	Tayyorgarlik turlari	Oylar												Jami
		Sentyabr	Oktyabr	Noyabr	Dekabr	Yanvar	Fevral	Mart	April	May	Iyun	Iyul	Avqust	
	Nazariy mashg'ulot	5	5	3	4	3	4	4	4	5	4	0	4	45
	UJT	24	24	24	24	24	21	20	20	20	20	0	20	241
	MJT	20	20	18	20	20	22	22	22	22	22	0	22	230
	Texnik tayyorgarlik	22	22	22	22	22	22	22	20	20	20	0	20	234
	Taktik tayyorgarlik	14	14	14	14	14	16	16	16	16	16	0	16	166
	O'quv mashq o'yin	8	8	7	8	6	8	8	9	9	8	0	8	87
	Nazorat va musobaqalar	12	12	12	12	6	12	9	12	15	12	0	15	129
	Hakamlilik	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

	Psixologik tayyor	Soatlar setkasidan tashqarida												0
	Tiklanish	Soatlar setkasidan tashqarida												0
	Tibbiy ko'rik	Yilda ikki marta												0
	Sinov normativ													0
	Jami	105	105	100	104	95	105	101	103	107	102	0	105	1132

Biz tavsiya etayotgan namunada esa, nazariy tayyorgarlik 45 soat (4%) bo'lsa, UJT 241 soat (21%), MJT 230 soat (20%), texnik tayyorgarlik 234 (21%), taktik tayyorgarlik 166 soat (15%), o'quv mashq o'yinlari 87 soat (8%), nazorat va musobaqalar 129 soat (11%) soatni tashkil etganligi keltirilgan.

1-rasm. Akademiya qoshidagi 15-16 yoshli shug'ullanuvchilarni tayyorgarlik turlari bo'yicha taqsimotini dastur bo'yicha va model taqsimot bo'yicha ko'rinishi.

Xulosa. Biz ma'lumotlar bazasini shakllantirish maqsadida QQR akademiyasi uchun tayyorgarlik bo'yicha taqsimlangan o'quv yili bo'yicha mashg'ulotlarni olib boriladigan soatlar taqsimotini tahlil qilish bizni e'tiborimizni tortdi. Afsuski, ko'pgina taktik tayyorgarlik bo'yicha 8 soat taqsimoti yetarli emasligini ko'rmoqdamiz. bu ma'lumotlar musobaqa va mashg'ulot jarayonida olingan ma'lumotlar bazisni umumlashtirishda yaqqol ko'zga

tashlanmoqda. Ayniqsa, yosh futbolchilarni hujum va himoya taktik harakatlarini tashkil etishdagi holatlarda ko'pgina xatoliklar ko'zga tashlanadi. Bundan tashqari taktik harakatlarni amalga oshirishda yuqori shiddatli vaziyatlar to'p bilan o'yinchisiga qarshi pressing taktik harakatlarini amalga oshirish jarayonida kuzatilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Bezyazychny, B.I. "Formation of Striking Movements Based on Target Accuracy Indicators in Young Athletes Aged 12-16 (Example: Football)": Abstract of the dissertation ... Candidate of Pedagogical Sciences. -Kharkiv, 1991. 156 p.
2. Gandzhiev G.M., Godik M.A., Zonin G.S. Control of Competitive Activity of Highly Qualified Football Players: Methodological Recommendations. – Moscow, 1982. – 26 p.
3. Gandzhiev G.M. Structure of Competitive Activity as the Basis for Comprehensive Control and Planning of Training for Highly Qualified Football Players: Abstract of the dissertation ... Candidate of Pedagogical Sciences. – Moscow, 1984. – 24 p.
4. Godik M.A., Cherepanov P.P., Galeev R.Z. Integral Assessment of Attacking Actions. // Football: Yearbook. – 1984. / Compiled by S.A. Savin, A.S. Solovyov. Editorial Board: K.I. Beskov et al. – Moscow: Physical Culture and Sports, 1984. – pp. 7-11.
5. Zolotaryov A.P., Shamarin A.I. Structure of the Main Components of Competitive Activity of Young Football Players: Educational and Methodological Manual. / Edited by N.D. Vasiliev. – Volgograd: «ВГИФК», 1993. – 33 p.
6. Iseev Sh.T. Analysis of Attacking Actions of Highly Qualified Football Players. / Journal "Fan Sport" No. 1, 2004. – pp. 45-47.
7. Lobanovsky V., Morozov Yu. Characteristics of the Game Actions of South American Teams. // Football: Yearbook. – 1979. / Compiled by V.S. Khomutsky. Editorial Board: Yu.M. Arestov et al. – Moscow: Physical Culture and Sports, 1979. – pp. 6-13.
8. Lyukshinov N.M. "State and Trends in the Development of Modern Football." // Football: Yearbook. – 1981. / Compiled by V.P. Klimin, S.A. Savin. Editorial Board: Yu.M. Arestov et al. – Moscow: Physical Culture and Sports, 1981. – pp. 21-22.
9. Polishkis M.S. "Improvement of Tactical Abilities in Young Football Players." // Football: Yearbook. – 1981. / Compiled by V.P. Klimin, S.A. Savin. Editorial Board: Yu.M. Arestov et al. – Moscow: Physical Culture and Sports, 1981. – pp. 54-59.
10. Popov A.V. "Fundamentals of Improving Striking Techniques." // Football: Yearbook. – 1981. / Compiled by V.P. Klimin, S.A. Savin. Editorial Board: Yu.M. Arestov et al. – Moscow: Physical Culture and Sports, 1981. – pp. 27-29.
11. Popov A.V. "Improvement of Technical Training for Football Players Considering Types of Striking Movements and Conditions of Game Activity": Abstract of the dissertation ... Candidate of Pedagogical Sciences. – Kiev, 1981. – 24 p.
12. Skomorokhov E.V. "Технико-тактические показатели футболистов в финальной стадии турнира XVI Весе союзной спартакиады школьников" // Football: Yearbook. – 1982. / Compiled by V.P. Klimin, S.A. Savin. Editorial Board: K.I. Beskov et al. – Moscow: Physical Culture and Sports, 1982. – pp. 25-28.

Sayfiyev Hikmatullo Xayrullayevich,
Osiyo Xalqaro Universiteti Jismoniy madaniyat kafedra o'qituvchisi
Email: hikmatullosaefiyev@gmail.com

7-8 YOSHLI BOLALARNING SPORT GIMNASTIKASI MASHG'ULOTLARIDA MOSLASHUVCHANLIKNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Annotatsiya. Ushbu maqolada 7-8 yoshdagi bolalarning sport gimnastikasi mashg'ulotlarida moslashuvchanlik sifatini bosqichma-bosqich rivojlantirishga yo'naltirilgan metodik tizim ishlab chiqilib, amaliyotga tadbiq etilishi hamda samaradorligi chuqur chuqur statistik-pedagogik tahlil qilindi. Mazkur ilmiy tadqiqot Buxoro viloyatidagi "Nafis gimnastika" ixtisoslashtirilgan sport maktabida tashkil etilib, ishtirokchilar ikki guruhga bo'linib, tajriba guruhida maxsus metodika asosida mashg'ulotlar olib borildi. Olingan ilmiy natijalar shuni ko'rsatdiki, maxsus yondashuv bolalarning egiluvchanlik darajasini sezilarli darajada oshirishga yordam berdi, shu bilan birga ularning muvozanat saqlash qobiliyati, harakat koordinatsiyasi hamda umumiy motorik ko'nikmalari ham yaxshilandi. Tadqiqot jismoniy tarbiya va sport gimnastikasida bolalar uchun bosqichli va individual yondashuvning ta'limiy-pedagogik ahamiyatini tasdiqlab berdi hamda yosh bolalar sog'lom va faol hayot tarzini shakllantirishda sport gimnastikasining bolalarda sog'lom turmush tarzini shakllantirishdagi muhim pedagogik vosita ekanligini isbotladi.

Kalit so'zlar: moslashuvchanlik, sport gimnastikasi, egiluvchanlik, motorik, jismoniy rivojlanish, cho'zilish mashqlari, statik va dinamik egiluvchanlik, mushak-pay tizimi

Аннотация. В данной статье разработана методика развития гибкости у детей 7-8 лет на занятиях спортивной гимнастикой и проанализирована ее эффективность. Исследование проводилось в спортивной школе «Нафис гимнастика» Бухарской области. Участники были разделены на две группы, и в экспериментальной группе занятия проводились по специальной методике. Результаты показали, что индивидуальный и поэтапный подход способствует значительному улучшению уровня гибкости, а также развитию координации, равновесия и моторных навыков. Исследование подтверждает важность индивидуального подхода в физическом воспитании и спортивной гимнастике и демонстрирует, что гимнастика является эффективным средством формирования здорового и активного образа жизни у детей младшего возраста.

Ключевые слова: гибкость, спортивная гимнастика, подвижность, моторика, физическое развитие, упражнения на растяжку, статическая и динамическая гибкость, мышечно-связочный аппарат

Abstract. This article presents a methodology developed to improve flexibility in 6–7-year-old children through sports gymnastics training and analyzes its effectiveness. The study was conducted at the "Nafis Gymnastics" sports school in the Bukhara region. Participants were divided into two groups, with the experimental group undergoing training based on a specialized methodology. The results demonstrated that this targeted approach significantly enhanced children's flexibility levels, while also improving their balance, coordination, and motor skills. The study confirms the importance of an individualized and step-by-step approach in physical education and gymnastics and highlights the effectiveness of sports gymnastics as a means of promoting a healthy and active lifestyle among young children.

Key words: flexibility, sports gymnastics, mobility, motor skills, physical development, stretching exercises, static and dynamic flexibility, musculoskeletal system

Kirish. Bugungi globallashtirilgan dunyoda bolalar sog'lom va faol hayot tarzini olib borishlari uchun jismoniy tarbiya va sportning roli tobora ortib bormoqda. Xalqaro sog'liqni saqlash tashkilotlari (JSST), Olimpiya qo'mitasi va boshqa xalqaro sport tashkilotlari yosh

avlodni jismonan sog'lom va moslashuvchan qilish uchun sportga kirishishni targ'ib qilmoqda. Ayniqsa, 7-8 yoshdagi bolalar jismoniy va psixologik jihatdan faol o'sish bosqichida bo'lib, ular uchun sport gimnastikasi kabi kompleks sport turlari jismoniy qobiliyatlarni, xususan moslashuvchanlikni rivojlantirish uchun muhim hisoblanadi.

Jahonda bolalar orasida jismoniy faollik yetishmovchiligi, ortiqcha vazn, turli salomatlik muammolari keng tarqalganligi sababli, ularni yoshligidan sog'lom turmush tarziga jalb qilishning dolzarbligi oshmoqda. Moslashuvchanlikni rivojlantirish - nafaqat jarohatlardan himoya qilish, balki jismoniy qobiliyatlarni oshirish, motorik koordinatsiyani yaxshilash va umumiy salomatlikni mustahkamlashda muhim omil hisoblanadi.

Mamlakatimizda aholi o'rtasida gimnastika sport turlari (sport gimnastikasi, badiiy gimnastika, trampolin, akrobatika) ommaviyligini oshirish, yoshlar orasidan iqtidorli sportchilarni saralab olish tizimini takomillashtirish, xalqaro talab va standartlarga mos holda professional sportchilarni tayyorlash orqali milliy terma jamoalarimizning nufuzli musobaqalarda yuqori natijalarga erishishini ta'minlash maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 23 dekabrda "Gimnastika sport turlarini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PQ-449-son qarori, maktabgacha yoshdagi bolalar o'rtasida gimnastika sport turlari bilan shug'ullanish imkoniyatlarini kengaytirish orqali ushbu yoshda boshlang'ich ko'nikmalarni shakllantirishga e'tibor qaratish muhim.

Bundan tashqari, umumiy o'rta ta'lim maktablarining jismoniy tarbiya darslarida gimnastika sport turlari bo'yicha mashg'ulotlar sonini bosqichma-bosqich ko'paytirish, shuningdek, qo'shimcha mashg'ulot va to'garaklar faoliyatini tizimli tashkil etish orqali yosh avlodning sportga bo'lgan qiziqishi va jismoniy tayyorgarligini oshirish mumkinligi belgilab qo'yilgan. Ushbu chora-tadbirlar milliy sport tizimining samaradorligini oshirish, yosh sportchilarning iqtidorini erta aniqlash va ularni malakali tayyorlash orqali xalqaro maydonda yuqori natijalarga erishishni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqotning maqsadi: 7-8 yoshli bolalarda sport gimnastikasi mashg'ulotlari orqali moslashuvchanlik sifatini bosqichma-bosqich rivojlantirishga yo'naltirilgan metodik tizimni ishlab chiqish va uning samaradorligini baholash.

Adabitotlar tahlili va metodika.

O.V.Gorbunovanning fikriga ko'ra, maktabgacha yoshdagi bolalarda egiluvchanlikni rivojlantirish nafaqat ularning jismoniy rivojlanishiga, balki to'g'ri holatda yurish, muvozanatni saqlash va umumiy sog'liqni mustahkamlashga ham xizmat qiladi[5].

N.A.Fedulova, E.O.Rybakovalar maktabgacha yoshdagi bolalarda egiluvchanlikni shakllantirish harakat faoliyatining muhim tarkibiy qismidir. Aynan shu yoshda mushak va pay tizimi elastik bo'lib, cho'zilish mashqlari orqali egiluvchanlikni samarali rivojlantirish mumkinligini ta'kidlaydilar. Shuningdek, tadqiqotchilar sport gimnastikasini maktabgacha yoshdagi bolalar uchun eng samarali vositalardan biri sifatida ko'rsatishadi, chunki u nafaqat egiluvchanlikni, balki muvozanat, koordinatsiya va umumiy jismoniy rivojlanishni ta'minlaydi[4].

Har bir gimnastning jismoniy va psixologik tayyorligi hamda tana tuzilishi hisobga olinishi zarur. Bu yoshda mushaklar va paylar sezgir va elastik bo'ladi, shuning uchun yuklamalarni asta-sekin oshirish va individuallashtirilgan mashg'ulotlar muhim[15].

"Gimnastik harakatlardagi texnik aniqlik va estetika darajasi ko'p jihatdan egiluvchanlik darajasiga bog'liq", shu sababli, bu sifat alohida mustahkamlab borilishi zarur[14].

Sport gimnastikasi bo'yicha mashg'ulotlarni rejalashtirishda texnika, kuch, egiluvchanlik va muvozanatni o'z ichiga olgan kompleks yondashuv taklif qilinadi. Har bir element bo'yicha bosqichma-bosqich tayyorgarlik olib borilishi muhim hisoblanadi[3].

Moslashuvchanlik - bu inson mushak-bo'g'im tizimining turli amplitudada, erkin va samarali harakatlar bajarish qobiliyatidir.

Ye.A.Moskalenko va V.V.Hodikinalar, egiluvchanlikni yaxshilash uchun kompleks mashqlarni, jumladan statik, dinamik va passiv cho'zilish usullarini qo'llashni tavsiya qiladi.

Shuningdek, metodik yondashuvda yoshga va individual xususiyatlarga moslashuvchanlikni hisobga olish muhimligi ta'kidlaydilar.

Sport gimnastikasida 7-8 yoshda amalga oshiriladigan mashg'ulotlar ilmiy asoslangan bo'lishi, fiziologik va psixologik o'ziga xosliklarga moslashtirilgan bo'lishi shart. Shu sababli, sport gimnastikasida aynan 7-8 yoshdagi bolalar uchun mo'ljallangan mashg'ulotlar ularning jismoniy rivojlanish xususiyatlari, asosan muskullar va suyaklar tizimining holati hamda psixologik tayyorgarlik darajasi hisobga olingan holda, ilmiy asoslangan metodik yondashuvlarga tayangan holda tuzilishi zarur. Bu esa mashg'ulotlarning samaradorligini oshirish va jarohatlardan himoyalaniшни ta'minlaydi.

Tadqiqotni tashkil qilinishi:

Mazkur ilmiy tadqiqot Buxoro viloyatida faoliyat yuritayotgan "Nafis gimnastika" ixtisoslashtirilgan sport maktabining sharoitlarida amalga oshirildi. Tadqiqotning asosiy maqsadi - 7-8 yoshli bolalar orasida sport gimnastikasi mashg'ulotlari orqali moslashuvchanlik qobiliyatini rivojlantirish samaradorligini ilmiy-pedagogik mezonlar asosida baholashdan iborat bo'ldi. Eksperimental ishlar ilgari belgilangan metodik konsepsiyaga muvofiq, tanlab olingan ishtirokchilar ustida pedagogik kuzatuv, nazorat mashqlari, diagnostik testlar va statistik tahlillar bilan uyg'unlashtirilgan holda olib borildi.

Tadqiqotda ishtirok etgan bolalar soni jami 10 nafarni tashkil etdi, ular jinsiy va sog'lig'iga ko'ra teng taqsimlangan sog'lom o'g'il-qizlardan iborat bo'lib, har biri maxsus tibbiy ko'rikdan o'tkazildi va jismoniy mashg'ulotlarda ishtirok etish uchun ruxsatnomaga ega bo'lgan. Ishtirokchilarning tanlanishi tasodifiy tanlov usuli (random sampling) asosida amalga oshirildi, bu esa ilmiy ishonchlilik va natijalar umumlashtirilishining metodologik poydevorini mustahkamladi.

Eksperimental dizayn doirasida bolalar ikkita kichik tajriba birliklariga - tajriba guruhi va nazorat guruhi shaklida ajratildi. Har bir guruhga 5 nafardan ishtirokchi taqsimlandi. Tajriba guruhiga yo'naltirilgan holda moslashuvchanlikni rivojlantirishga mo'ljallangan, metodik asoslangan, bosqichma-bosqich murakkablashuvchi mashg'ulotlar dasturi ishlab chiqildi va qo'llanildi. Aksincha, nazorat guruhi an'anaviy (odatiy) mashg'ulot rejasi asosida shug'ullanishni davom ettirdi. Har ikki guruh bir xil sharoitda va bir xil muddat ichida mashg'ulotlarni olib bordi.

Tadqiqot umumiy davomiyligi 6 oyni tashkil qildi va u quyidagi asosiy ilmiy-amaliy bosqichlardan iborat tarzda tashkil etildi:

Boshlang'ich diagnostik baholash (pre-test): Ishtirokchilarning jismoniy tayyorgarlik holati, ayniqsa moslashuvchanlik darajasi maxsus testlar va pedagogik diagnostika vositalari yordamida aniqlab olindi. Baholash jarayonida obyektivlikni ta'minlash uchun standartlashtirilgan mezonlar va o'lchov birliklari qo'llanildi.

Asosiy tajriba (interventsiya) bosqichi, tajriba guruhi uchun maxsus ishlab chiqilgan moslashuvchanlikni rivojlantirish metodikasi asosida haftalik tuzilgan mashg'ulotlar rejasi amaliyotga tadbiq etildi. Unda statik va dinamik cho'zilish mashqlari, harakatli o'yin elementlari, muvozanatni rivojlantirishga xizmat qiluvchi murakkablashtirilgan komplekslar, individual yondashuvlar o'z aksini topdi. Nazorat guruhi esa o'quv dasturidagi odatiy jismoniy mashg'ulotlar rejasini davom ettirdi.

Oraliq monitoring va diagnostika: Tajriba jarayonining o'rtasida ishtirokchilarning jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlari bosqichma-bosqich qayd etilib, moslashuvchanlikdagi progressiv o'zgarishlar muntazam tarzda kuzatib borildi.

Yakuniy baholash (post-test): Tajribaning yakuniy bosqichida barcha ishtirokchilarning jismoniy sifatlari, xususan moslashuvchanlik ko'rsatkichlari qayta o'lchandi. Olingan natijalar dastlabki ko'rsatkichlar bilan solishtirildi, hamda matematik-statistik metodlar (o'rtacha arifmetik qiymat, dispersiya, t-test, p-daraja) yordamida tahlil qilindi.

Ushbu eksperimental tadqiqot bolalarda sport gimnastikasi vositasida moslashuvchanlik salohiyatini rivojlantirishda samarali metodik modelni sinovdan o'tkazish va ilmiy asoslash

imkonini berdi. Natijalar esa bu boradagi metodik tavsiyalarni shakllantirishga zamin yaratdi. Boshlang'ich tekshiruv: Ishtirokchilarning moslashuvchanlik darajasi va jismoniy holati dastlabki testlar yordamida aniqlandi.

Asosiy mashg'ulotlar davri: tajriba guruhi uchun maxsus metodika asosida mashg'ulotlar olib borildi, nazorat guruhi esa odatiy tayyorgarlikni davom ettirdi.

Oraliq nazorat: Mashg'ulotlar davomida olingan natijalar muntazam ravishda monitoring qilindi.

Yakuniy tekshiruv: tadqiqot yakunida ishtirokchilarning moslashuvchanlik ko'rsatkichlari qayta o'lchanib, natijalar solishtirildi va tahlil qilindi.

Tadqiqot metodikasi:

Moslashuvchanlik darajasi quyidagi ko'rsatkichlar asosida baholandi:

- oldinga egilish (polga qo'l yetish masofasi, sm);
- orqaga egilish (belning egilish darajasi);
- yon tomonlarga egilish (burchak darajasida);
- tanani aylantirish (gradus bilan o'lchanadi)

Tahlil usullari:

Tadqiqot natijalari matematik-statistik usullar yordamida tahlil qilindi. Asosiy e'tibor tajriba va nazorat guruhlar orasidagi dastlabki va yakuniy o'lchovlardagi o'zgarishlarning statistik ahamiyatini aniqlashga qaratildi. Quyidagi statistik ko'rsatkichlardan foydalanildi:

- O'rtacha arifmetik qiymat (M)
- Dispersiya (D)
- Standart og'ish (σ)
- t-Student mezoni
- P-darajasi (p)

1-jadval

6 -7 yoshli bolalarning sport gimnastikasi mashg'ulotlarida moslashuvchanlik ko'rsatkichlari

Guruh	Test turi	Dastlabki ko'rsatkich ($M \pm \sigma$)	Yakuniy ko'rsatkich ($M \pm \sigma$)	t	p
Tajriba guruhi	Oldinga egilish	10.2 ± 2.1	17.6 ± 1.5	4.79	< 0.01
	Orqaga egilish	$14.8 \pm 1.9^\circ$	$21.3 \pm 2.2^\circ$	5.11	< 0.01
	Yon egilish	$23.5 \pm 2.4^\circ$	$30.9 \pm 2.0^\circ$	5.88	< 0.001
Nazorat guruhi	Oldinga egilish	10.4 ± 1.8	11.1 ± 2.0	1.03	> 0.05
	Orqaga egilish	$15.0 \pm 2.0^\circ$	$15.7 \pm 2.1^\circ$	0.98	> 0.05
	Yon egilish	$23.7 \pm 2.5^\circ$	$24.1 \pm 2.3^\circ$	0.76	> 0.05

Tajriba guruhida oldinga egilish ko'rsatkichi dastlab 10.2 sm dan 17.6 sm ga oshdi va bu o'sish statistik jihatdan sezilarli bo'ldi ($p < 0,01$). Nazorat guruhida esa ko'rsatkich 10.4 sm dan 11.1 sm ga oshdi, ammo o'zgarish ahamiyatli emas ($p > 0,05$).

Orqaga egilish darajasi tajriba guruhida 14.8° dan 21.3° ga oshib, muhim statistik o'zgarishlar kuzatildi ($p < 0,01$). Nazorat guruhida esa 15.0° dan 15.7° ga ko'tarilish bo'ldi, lekin bu o'zgarish statistik ahamiyatga ega emas ($p > 0,05$).

Tajriba guruhida yon egilish burchagi 23.5° dan 30.9° ga oshdi va eng yuqori sezilarli o'zgarish qayd etildi ($p < 0,001$). Nazorat guruhida esa ko'rsatkich 23.7° dan 24.1° ga o'zgardi, ammo o'zgarish statistik ahamiyatga ega emas ($p > 0,05$).

Xulosa. Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, 6–7 yoshli bolalar bilan sport gimnastikasi mashg'ulotlarida moslashuvchanlikni rivojlantirishga qaratilgan maxsus metodika jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirishda, harakat ko'nikmalarini shakllantirishda va organizmning umumiy holatini yaxshilashda yuqori samaradorlikka ega. Ayniqsa, mushak-pay

tizimining elastikligini kuchaytirish, bo'g'im harakatchanligini kengaytirish, egiluvchanlik, muvozanat va koordinatsiya kabi ko'rsatkichlar bo'yicha ijobiy o'zgarishlar kuzatildi.

Tadqiqot jarayonida ishlab chiqilgan metodika bosqichma-bosqich mashg'ulotlar, statik va dinamik cho'zilish mashqlari, o'yin usullari hamda individual yondashuv asosida tashkil etildi. Bu metodika orqali bolalarning qiziqishini oshirish, faol ishtirokini ta'minlash va ularning psixofiziologik rivojlanishini uyg'unlashtirishga erishildi.

Nazorat va tajriba guruhlarini natijalarining solishtirma tahlili shuni isbotladiki, oddiy mashg'ulot dasturlariga qaraganda ilmiy asoslangan metodik yondashuv ancha yuqori natijalar beradi. Ayniqsa, oldinga egilish, orqaga egilish va yon tomonlarga egilish kabi ko'rsatkichlarda tajriba guruhi o'zgarishlari statistik jihatdan ahamiyatli bo'lib, $p < 0,01$ va $p < 0,001$ darajasida natijalar qayd etildi. Bu esa metodikaning ishonchliligi va takroriy qo'llashga yaroqliligini ko'rsatadi.

Shuningdek, bolalar sog'lig'ini mustahkamlash, ularni jismoniy faol hayot tarziga yo'naltirish, sog'lom turmush tarzini shakllantirishda sport gimnastikasining vositaviy roli, u orqali harakat madaniyatini erta yoshdan boshlab rivojlantirish imkoniyatlari yana bir bor tasdiqlandi. Metodika maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalar uchun moslashtirilgan, shuningdek ularning yosh xususiyatlari, harakat faoliyatidagi individual farqlari va psixologik jihatlari hisobga olingan holda shakllantirilgani bilan ajralib turadi. 7-8 yoshli bolalarda sport gimnastikasi asosida moslashuvchanlikni rivojlantirishga qaratilgan tizimli va ilmiy asoslangan metodika o'zini to'liq oqladi. U nafaqat sport tayyorgarligini kuchaytirish, balki sog'lom avlodni shakllantirish, ularning harakat faolligini oshirish, salbiy odatlardan uzoq bo'lishi va kelgusida sport faoliyatida muvaffaqiyatga erishishiga mustahkam zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Buruhin S.F. Metodika obucheniya fizicheskoy kulture: gimnastika. 3-e izd. Moskva: Yurayt, 2020.
2. Deineko A., Prusik K., Krasova I., Batieieva N., Marchenkov M. (2022). "Game stretching as a modern means of developing the flexibility of 5-6-year-old female gymnasts". Slobozhanskyi Herald of Science and Sport, 26(3), 88-94.
3. Елькин И. С. Современная методика обучения спортивной гимнастике // Современные аспекты физкультурной, спортивной и психолого-педагогической работы с учащейся молодёжью. - 2019. - С. 30.
4. Федулова Н. А., Рыбакова Е. О. Развитие гибкости дошкольников средствами спортивной гимнастики // Физическая культура, спорт, туризм: научно-методическое сопровождение. - 2016. - С. 48-50.
5. Горбунова О. В. Методика развития гибкости у детей дошкольного возраста : дис. - 2020. <http://elar.uspu.ru/handle/uspu/13768>
6. Jalolova Z.S. (2022). Kichik maktab yoshidagi bolalarning jismoniy tarbiyasini rivojlantirish uslubi. International Conferences, 1(12), 40-44.
7. Mamurov B.B. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi (Jismoniy madaniyat tarixi, 1-qism). Toshkent: O'zbekiston, 2020.
8. Mikhaylina G.M., Novikova L.A., Parakhin V.A., Kolesnikova E.S. (2022). Tipovaya programma sportivnoy podgotovki po vidu sporta "sportivnaya gimnastika" (etap nachal'noy podgotovki): metodicheskoe posobie. Moskva: FGUP TsPR, 2022.
9. Mironova T.A., Konik A.A., Petrenko O.V., Vasilenko A.Yu., Sanina L.E. (2025). "Razvitie gibkosti u devochek 7-8 let, zanimayushchikhsya khudozhestvennoy gimnastikoy". Aktualnye issledovaniya №19 (254).
11. Nurullayev A.R. Gimnastikani o'rgatish metodikasi (o'quv qo'llanma). Toshkent: Ilm Ziyo Zakovat, 2023.

12. Ohtaka M., Saito M., Ito Y. (2024). "Stretching exercises for growing children: evaluation of obesity, flexibility, pain and injury of musculoskeletal organs before and one year later". *Journal of Rural Medicine*, 19(2), 153-158.
13. Polevoy G.G, Ouergui I., Ardigò L.P. (2025). "Development of flexibility in primary school students". *Journal of Sports Medicine and Physical Fitness*, 65(3), 306-311.
14. Ростовцева М. Ю., Каргузова П. Развитие качества гибкости у гимнасток на этапе специализированной подготовки // Редакционная коллегия: М. Ю. Ростовцева, кандидат педагогических наук, профессор; Новикова Л. А., заведующая кафедрой теории и методики гимнастики. - 2015. - С. 207.
15. Vasilenko O. I. Методика развития гибкости у юных гимнасток : дис. - 2023.
16. Yusupboyeva X.U. (2023). "Maktabgacha yoshdagi bolalarga jismoniy tarbiya berishning ahamiyati". *International Conference Proceedings on Modern Science and Scientific Studies*, 196-

O.Kurbanbayeva,
Ajiniyoz nomidagi NDPI 2-bosqish tayanch doktoranti

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA PEDAGOGIK KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik kompetentlikni rivojlantirish masalasi keng qamrovda yoritilgan. Kompetentlik tushunchasining zamonaviy talqini, uning tarkibiy qismlari, pedagogik faoliyatdagi roli va ahamiyati ilmiy asosda tahlil qilingan. Shuningdek, pedagogik kompetensiyani shakllantirishda amaliy mashg'ulotlar, interaktiv metodlar va zamonaviy ta'lim texnologiyalarining o'rni ochib berilgan. Maqolada talabalarning psixologik tayyorgarligi, emotsional barqarorligi va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish orqali samarali natijalarga erishish mumkinligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: bo'lajak o'qituvchi, pedagogik kompetentlik, kasbiy tayyorgarlik, kommunikativlik, innovatsion metodlar, kasbiy motivatsiya, pedagogik faoliyat.

Аннотация. В данной статье широко освещается вопрос развития педагогической компетентности у будущих учителей. На научной основе проанализированы современная трактовка понятия компетентности, ее составляющие, роль и значение в педагогической деятельности. Также раскрыта роль практических занятий, интерактивных методов и современных образовательных технологий в формировании педагогической компетентности. В статье обоснована возможность достижения эффективных результатов путем развития психологической подготовки, эмоциональной устойчивости и самостоятельного мышления студентов.

Ключевые слова: будущий учитель, педагогическая компетентность, профессиональная подготовка, коммуникативность, инновационные методы, профессиональная мотивация, педагогическая деятельность.

Abstract. This article comprehensively covers the issue of developing pedagogical competence in future teachers. The modern interpretation of the concept of competence, its components, role and significance in pedagogical activity are analyzed on a scientific basis. The role of practical exercises, interactive methods, and modern educational technologies in the formation of pedagogical competence is also revealed. The article substantiates the possibility of achieving effective results by developing students' psychological preparedness, emotional stability, and independent thinking skills.

Key words: future teacher, pedagogical competence, professional training, communication skills, innovative methods, professional motivation, pedagogical activity.

Kirish. Pedagogik jarayonning samaradorligi ko'p jihatdan o'qituvchining kasbiy malakasi va shaxsiy fazilatlariga bog'liq. Shu bois bo'lajak o'qituvchilarning tayyorlov jarayonida pedagogik kompetentlikni shakllantirish ustuvor ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda ta'lim sohasida yuz berayotgan islohotlar o'qituvchilardan faqatgina bilimdonlikni emas, balki zamonaviy yondashuvlarga moslashuvchanlikni ham talab qilmoqda. Shunday sharoitda pedagogik kompetentlikni rivojlantirish o'z dolzarbligini yo'qotmayapti. O'qituvchi nafaqat o'quvchilarga bilim beruvchi, balki ularni mustaqil fikrlashga undovchi yetakchi bo'lishi kerak. Bu esa, o'z navbatida, puxta tayyorgarlik va pedagogik mahoratni talab qiladi. Pedagogik kompetentlik bu faqat nazariy bilim emas, balki amaliy ko'nikmalar, kommunikativ qobiliyatlar, psixologik tayyorgarlikni ham o'z ichiga oladi. Shu sababli o'qituvchilikka tayyorlanayotgan yoshlarga bu sifatlarni bosqichma-bosqich singdirish muhimdir. O'quv dasturlarini yangilash, amaliy mashg'ulotlarni ko'paytirish va interfaol metodlarni qo'llash bu jarayonning asosiy yo'nalishlaridandir. Chunki raqobatbardosh ta'lim tizimini yaratish uchun bo'lajak mutaxassislarni sifatli tayyorlash eng asosiy omillardandir.

Bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik kompetentlikni shakllantirish jarayonida turli metodik yondashuvlar muhim o'rin egallaydi. Bu yondashuvlar yordamida talabalarning kasbiy ko'nikmalari kengayib, real hayotiy vaziyatlarda samarali faoliyat yuritish imkoniyati paydo bo'ladi. O'qituvchilik faoliyatiga tayyorlanayotgan har bir shaxs o'z kasbiga yuksak mas'uliyat bilan yondashishi zarur. Ta'lim muassasalari esa bu masalada yetarli sharoit va imkoniyatlarni yaratib berishi lozim. O'quvchilarning ehtiyojlari, individual xususiyatlari va jamiyat talablari pedagogik kompetentlik asosida hisobga olinadi. Hozirgi globallashuv sharoitida har bir pedagog o'z ustida ishlashi, zamon talabiga javob bera olishi kerak. Shu bois o'quv jarayonida o'z-o'zini tahlil qilish, refleksiya qilish va o'zgarishlarga ochiq bo'lish kompetent o'qituvchining ajralmas sifati hisoblanadi. Bo'lajak o'qituvchilarga nafaqat dars berish uslublari, balki o'quvchini anglash, tushunish, unga mos yondashish madaniyati ham o'rgatilishi lozim. Bu jihatlar, o'z navbatida, ularning kasbiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Natijada, maktab va kollejlarda uchun munosib pedagogik kadrlar yetishib chiqadi.

Pedagogik kompetentlikni rivojlantirishda nazariy bilimlar bilan bir qatorda amaliyot muhim rol o'ynaydi. Bo'lajak o'qituvchilar o'z bilimlarini haqiqiy pedagogik muhitda sinab ko'rganlarida ular mustahkam ko'nikmalar shakllanadi. Shu bois amaliyot darslari davomida o'zini tutish, sinfni boshqarish, dars rejasi tuzish kabi jihatlar alohida e'tibor qaratish zarur. Har bir pedagogik vaziyat o'ziga xos yondashuvni talab qiladi, bu esa talabaning ijodiy fikrlash qobiliyatini oshiradi. O'quvchilarning fikrini tinglash, ularning ehtiyojlariga mos ta'lim berish – kompetentlikning muhim jihatlari hisoblanadi. Bo'lajak o'qituvchilarda bu fazilatlar rivojlantirish uchun ilg'or tajribalar, amaliy loyihalar, metodik treninglar yo'lga qo'yilishi kerak. Zamonaviy texnologiyalar va raqamli vositalardan samarali foydalanish ham kompetentlik darajasini oshiradi. Bugungi ta'lim tizimi ko'proq amaliyotga tayangan holda innovatsion yondashuvlarni talab qilmoqda. Shu jihatdan qaraganda, pedagogik kompetentlik – o'qituvchining ijtimoiy, axloqiy va professional yetukligining belgisi sifatida namoyon bo'ladi. Bu esa o'z navbatida ta'lim sifatining oshishiga olib keladi.

Bo'lajak o'qituvchilarni yetuk mutaxassis sifatida tayyorlashda universitetlar va oliy ta'lim muassasalarining roli beqiyosdir. Bu muassasalarda faoliyat yuritayotgan professor-o'qituvchilarning kasbiy salohiyati va yondashuvlari talabalarda pedagogik kompetentlikni shakllantirishga xizmat qiladi. Har bir o'quv mashg'uloti nafaqat nazariy bilim berishga, balki talabaning shaxsiy rivojlanishiga ham xizmat qilishi kerak. Yaxshi o'qituvchi bo'lish uchun yetarli bilim ega bo'lish kifoya emas, balki o'rgatish san'atini egallash ham talab etiladi. Talabalar orasida o'ziga bo'lgan ishonchni oshirish, jamoa bilan ishlash ko'nikmasini rivojlantirish ham muhim omillardir. Buning uchun ular bilan interfaol mashg'ulotlar, rolli o'yinlar, muammoli vaziyatlar asosida ishlash samarali natijalar beradi. O'qituvchilik kasbi insonlar bilan muloqotga asoslangan bo'lgani bois, kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirish ham ustuvor vazifadir. O'z fikrini aniq va ravshan ifoda etish, turli fikrlarni hurmat qilish, tanqidni to'g'ri qabul qilish bu kasbda alohida ahamiyatga ega. Universitet ta'lim jarayonini ana shu tamoyillar asosida yo'lga qo'yish natijasida talabalarda puxta pedagogik tayyorgarlik vujudga keladi. Bu esa kelgusida ularning maktab ta'limida yuqori sifat ko'rsatkichlariga erishishga zamin yaratadi.

Tahlillar va natijalar. Pedagogik kompetentlik bugungi kunda o'qituvchi kasbiga tayyorlanayotgan yoshlar uchun muhim sifat ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi. Mazkur kompetensiyani shakllantirishda nazariy bilimlar bilan bir qatorda amaliy ko'nikmalar rivojlanishi alohida ahamiyat kasb etadi. Olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda aniqlanishicha, pedagogik faoliyatga yo'naltirilgan dasturlar va tajriba asosida o'rgatish metodlari bo'lajak o'qituvchining kasbiy shakllanishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Xususan, innovatsion yondashuvlar, interaktiv metodlar va masalaga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari bu boradagi muhim vositalardir. Shuningdek, psixologik-pedagogik tayyorgarlik darajasi ham kompetentlikka bevosita ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchi shaxsining kommunikativ, axloqiy, tashkiliy va ijodiy jihatdan tayyor bo'lishi uning kasbiy yetukligini

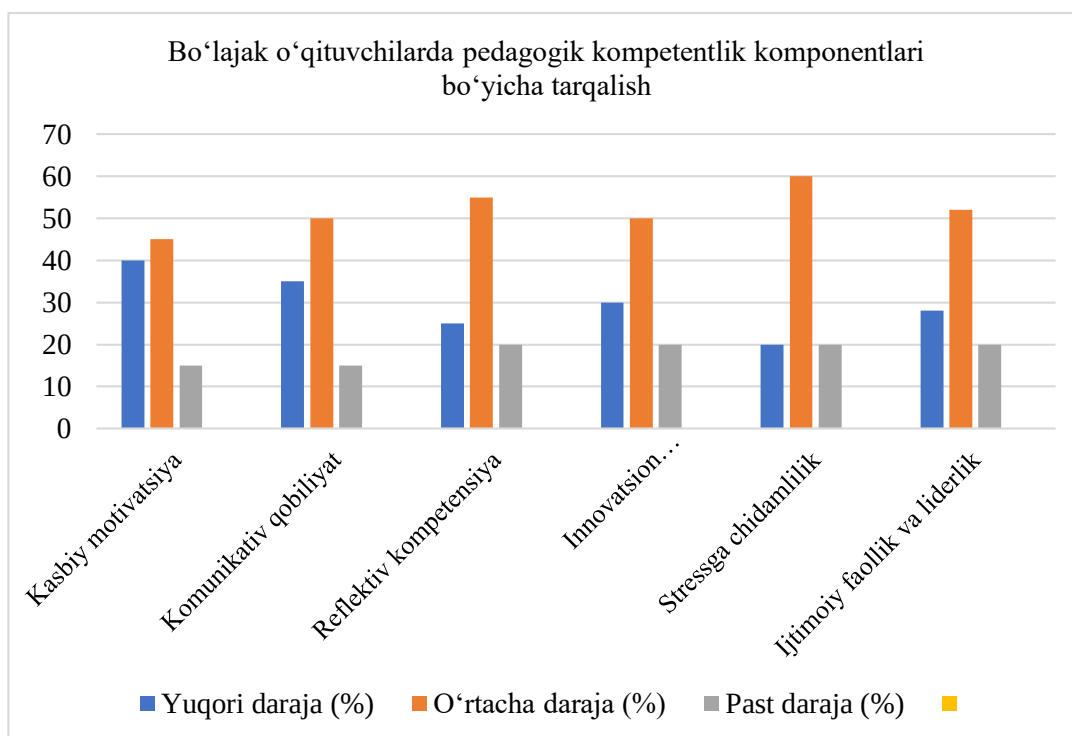
belgilaydi. Ilmiy adabiyotlarda bo'lajak o'qituvchilarning dars jarayonidagi faolligi, tashabbuskorligi va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalari pedagogik kompetensiyaning asosiy belgisi sifatida qayd etilgan. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar bu jarayonni yanada samaraliroq tashkil etish imkonini beradi. Shu bois, oliy ta'lim muassasalarida nazariy bilimlarning hayotiy vaziyatlar bilan uyg'unlashuvi ta'lim samaradorligini oshiradi.

Bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik kompetentlikni rivojlantirish jarayonida integratsion yondashuv muhim o'rin tutadi. Integratsiyalashgan ta'lim metodi turli fanlararo aloqalarni mustahkamlash orqali o'quvchini kompleks yondashuvga tayyorlaydi. Bu esa o'qituvchining faqat o'z fanini emas, balki umumiy ta'lim jarayonini boshqarish malakasini ham shakllantiradi. Ilmiy manbalarda qayd etilishicha, ta'limda kompetensiyaviy yondashuv orqali bilim emas, balki bilimni qo'llay olish ko'nikmasi asosiy mezon sifatida qaralmoqda. Pedagogik kompetentlikka erishish uchun nazariy fanlarni amaliyot bilan uyg'unlashtirish, dars kuzatuvlari, amaliy mashg'ulotlar va muammoli vaziyatlar asosida tahlil qilish muhim hisoblanadi. Tajriba shuni ko'rsatadiki, bu kabi uslublar talabani mustaqil fikrlashga, muammoni tahlil qilish va pedagogik yechimlar ishlab chiqishga undaydi. Shuningdek, bo'lajak o'qituvchilarda axborot-kommunikatsion texnologiyalarni samarali qo'llay olish ko'nikmalari ham zarurdir. Zamonaviy ta'lim muhitida texnologiyalardan foydalanish pedagogik kompetensiyaning ajralmas qismi hisoblanadi. Bu boradagi izlanishlar shuni ko'rsatmoqdaki, raqamli savodxonlik va zamonaviy vositalardan foydalanish qobiliyati pedagogik samaradorlikni oshiradi.

Jadval

№	Kompetentlik ko'rinishi	Tadqiqot mezonlari (psixologik ifoda)	Baholash darajalari (subyektiv ko'rsatkichlar asosida)	Izohlar
1	Kasbiy motivatsiya	Pedagogik faoliyatga qiziqish, o'zini kasbda tasavvur qila olish	Yuqori – O'rtacha – Past	O'qituvchilikka nisbatan ichki rag'bat darajasi
2	Komunikativ kompetentlik	Muloqotga kirishish, o'z fikrini erkin ifoda etish, muammoni tushunish	Mustaqil – Qisman – Qiyinchilik bilan	Darsda va amaliy mashg'ulotda ishtirok faoliyati
3	Ijtimoiy moslashuv	Guruhda ishlay olish, boshqalar bilan hamkorlik qilish	Tez moslashuvchi – Moslashuvchan – Qiyinchilik bilan moslashuvchi	Oliy ta'lim muhitiga ijtimoiy integratsiya darajasi
4	Reflektiv qobiliyat	O'zini baholash, faoliyatini tahlil qilish, xulosa chiqarish	To'liq – Qisman – Noto'liq	Darsdan keyingi tahlil ko'nikmasi
5	Innovatsion yondashuvga tayyorlik	Yangi metodlarni o'zlashtirish, AKT vositalarini qo'llash	Yuqori tayyor – Tayyor – Tayyor emas	Texnologik vositalardan foydalanish darajasi
6	Emotsional barqarorlik	Stressga chidamlilik, muammoga sabr bilan yondashish	Barqaror – O'rtacha – Past	Dars davomida ruhiy bardoshlilik

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchilarda reflektiv yondashuvni shakllantirish ham pedagogik kompetentlikni rivojlantirishning muhim yo'nalishidir. Refleksiya bu o'qituvchining o'z faoliyatini baholay olish, xatolarni anglay olish va ulardan to'g'ri xulosa chiqara olish qobiliyatidir. Psixologik-pedagogik manbalarda bu kompetensiya o'z ustida ishlash, doimiy rivojlanishga intilish va kasbiy o'sishni nazarda tutuvchi asosiy omillardan biri sifatida ta'riflanadi. Talabalarda ushbu ko'nikmalarni shakllantirishda portfel metodlari, o'z-o'zini tahlil qilish mashg'ulotlari, nazorat-reflektiv savollar orqali yondashuvlar qo'llaniladi. Bunday metodlar orqali o'qituvchi o'z faoliyatini tahlil qiladi, samarali strategiyalar ishlab chiqadi va o'z ustida ishlashga rag'batlanadi. Bu esa, o'z navbatida, uning kelajakdagi kasbiy faoliyatida mustaqil qaror qabul qilish, yangilikka ochiqlik va pedagogik mas'uliyatni his qilish kabi fazilatlarini shakllantiradi. Reflektiv o'quv metodikalarini tizimli joriy etish orqali ta'lim sifatini oshirish va barqaror kasbiy kompetensiyaga ega bo'lgan pedagog kadrlarni tayyorlash mumkin. Bu yo'nalish bo'yicha olib borilgan ilmiy izlanishlar, xususan, yevropa va Osiyo oliygohlaridagi tajribalar ham buni tasdiqlaydi.

Olib borilgan psixologik-statistik tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik kompetentlik komponentlari har xil darajada shakllangan. Jumladan, kasbiy motivatsiya eng yuqori darajadagi ko'rsatkichlardan biri sifatida ajralib turadi, bu esa talabalarining o'z kasbiga bo'lgan ijobiy munosabati va ichki ishonchini bildiradi. Kommunikativ qobiliyat va ijtimoiy faollik o'rtacha darajada bo'lib, talabalar muloqotga kirishishda va guruhda ishlashda muayyan ijobiy ko'nikmalarga ega ekanini kuzatildi. Reflektiv kompetensiya va innovatsion texnologiyalarga ochiqlik esa nisbatan sustroq rivojlangan bo'lib, bu yo'nalishlarda qo'shimcha nazariy va amaliy mashg'ulotlarga ehtiyoj mavjud. Ayniqsa, stressga chidamlilik komponentining past darajada ekanligi talabalar o'z emotsiyalarini boshqarishda, ruhiy bardoshlilikni saqlashda qiyinchilikka duch kelayotganini ko'rsatadi. Bu holat ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatida muhim bo'lgan ruhiy barqarorlikni rivojlantirish zarurligini ta'kidlaydi. Umuman olganda, kompetensiyalar tarkibiy qismlari o'rtasidagi tafovutlar bo'lajak o'qituvchilar uchun yo'naltirilgan individual va guruhviy pedagogik yondashuvlarni joriy etishni taqozo qiladi. Bu esa ular kasbiy shakllanishida tizimli va izchil

rivojlanish imkonini beradi. Jadval asosida olingan natijalar kelgusida o'qituvchilikka tayyorlov dasturlarini takomillashtirishga xizmat qilishi mumkin.

Yakuniy xulosa qilib aytganda, bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik kompetentlikni rivojlantirish ko'p qirrali, murakkab va izchil yondashuvni talab etuvchi jarayondir. Bu faqatgina nazariy bilimlarni egallash emas, balki ularni real vaziyatlarda qo'llay olish ko'nikmasini shakllantirishni ham o'z ichiga oladi. Shu boisdan pedagogik ta'lim muassasalarida talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda integratsion, reflektiv va texnologik yondashuvlar uyg'unligini ta'minlash lozim. Talabalarni faol o'quvchi-subyekt sifatida shakllantirish orqali ularni zamonaviy dars jarayonini to'laqonli tashkil eta oladigan, kreativ fikrlaydigan va innovatsion usullarni qo'llay oladigan pedagoglarga aylantirish mumkin. Ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatmoqdaki, pedagogik kompetentlikning shakllanishi bevosita o'qituvchining kasbiy motivatsiyasi, mustaqil fikrlash qobiliyati va ijtimoiy-emotsional barqarorligiga bog'liq. Shu sababli, zamonaviy pedagog tayyorlash tizimida faqat an'anaviy o'qitish usullariga emas, balki ilg'or psixologik va didaktik metodlarga ham e'tibor qaratilishi lozim. Bularning barchasi yuqori natijadorlikka erishish, o'qituvchilarning kasbiy malakasini doimiy oshirib borish va raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga xizmat qiladi.

Muhokama. Pedagogik kompetentlikni rivojlantirish masalasi ta'lim tizimida nafaqat dolzarb, balki uzluksiz izlanishni talab qiladigan jarayon hisoblanadi. Har bir o'qituvchi, ayniqsa, bo'lajak pedagoglar bu yo'nalishda o'z ustida doimiy ishlashi kerak. Zamon o'zgarar ekan, ta'lim mazmuni va shakli ham takomillashib boradi. Shu sababli har bir bo'lajak o'qituvchining o'zini kasbga tayyorlash jarayoni mustahkam asosga ega bo'lishi zarur. Kompetentlikni shakllantirishda ilg'or xorijiy tajribalarni o'rganish va o'zimizning milliy qadriyatlarimizni uyg'unlashtirish samarali yechimlar beradi. Yurtimizda bu borada olib borilayotgan islohotlar o'z natijasini bermoqda, biroq har bir pedagog bu jarayonning faol ishtirokchisiga aylanishi kerak. O'zining kasbiy kompetensiyasini doimiy ravishda oshirib boradigan o'qituvchi ta'limga yangi mazmun kiritadi. Talabalar uchun bu jarayon o'z hayot yo'lini to'g'ri tanlashda ham muhim rol o'ynaydi. Demakki, pedagogik kompetentlik faqat kasbiy zarurat emas, balki shaxsiy kamolotning ham ajralmas qismidir. Bu esa jamiyatda barkamol avlodni shakllantirishga xizmat qiladi.

Bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik kompetentlikni shakllantirish ta'lim tizimidagi eng muhim jarayonlardan biridir. Bu kompetensiya o'qituvchilik kasbining negizini tashkil etadi va shaxsiy, kasbiy, ijtimoiy ko'nikmalar bilan chambarchas bog'liqdir. Kompetent o'qituvchi o'z faoliyatida faqat bilimlarni yetkazuvchi emas, balki o'quvchini mustaqil fikrlashga, muammolarni hal qilishga, faol va ijodkor bo'lishga o'rgatadi. Shu sababli, pedagogik kompetensiyaning rivojlanishi, avvalo, o'qituvchi tayyorlov muassasalaridagi o'quv dasturlarining mazmuni va metodikasiga bevosita bog'liq. Aksariyat tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, faqat nazariy bilimlar emas, balki amaliy mashg'ulotlar, dars kuzatuvlari va tajriba asosida o'rganish uslublari talabada pedagogik fikrlashni shakllantiradi. Bu jarayon, o'z navbatida, o'quvchining psixologik holati, ijtimoiy vaziyatlar va zamonaviy ta'lim muhitining talablarini inobatga olgan holda tashkil etilishi kerak.

Muhokamalar shuni ko'rsatadiki, pedagogik kompetensiyaning asosiy tarkibiy qismlaridan biri bu – kasbiy motivatsiyadir. Bo'lajak o'qituvchining o'z kasbiga bo'lgan munosabati, unga nisbatan ishonchi va fidoyiligi uning kelgusidagi faoliyatiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Agar talaba bu kasbni ongli va ichki ishonch bilan tanlagan bo'lsa, unda o'z ustida ishlashga va rivojlanishga bo'lgan intilish kuchli bo'ladi. Aks holda, ta'lim jarayoniga bo'lgan passiv munosabat, yuzaki yondashuv yoki faqat diplom olish istagi pedagogik kompetensiyaning shakllanishiga to'sqinlik qiladi. Shu sababli, oliy pedagogik ta'lim muassasalarida kasbiy yo'naltirish va motivatsiyani oshirish bo'yicha psixologik ishlar ham olib borilishi kerak. Kasbiy qiziqishni uyg'otish orqali o'qituvchilik faoliyatiga sodiqlik, mas'uliyat va fidoyilik hissi mustahkamlanadi. Bu esa bo'lajak pedagogda barqaror kasbiy kompetensiya shakllanishiga xizmat qiladi.

Yana bir muhim jihat shundaki, pedagogik kompetensiyani rivojlantirishda kommunikativ qobiliyatlar va psixologik barqarorlik alohida o'rin tutadi. Zamonaviy ta'lim sharoitida o'qituvchi ko'p hollarda nafaqat bilim beruvchi, balki sinfdagi ijtimoiy munosabatlarni boshqaruvchi sifatida ham namoyon bo'ladi. Shu bois o'z fikrini aniq ifodalash, muloqotga ochiqlik, qarama-qarshiliklarni konstruktiv hal qilish, o'quvchilar bilan psixologik yaqinlikni ta'minlash – bularning barchasi pedagogik kompetensiyaning muhim ko'rinishlaridir. Bo'lajak o'qituvchilarni bu jihatdan tayyorlash uchun maxsus mashg'ulotlar, rolikli o'yinlar, simulyatsion vaziyatlar, psixologik treninglar samarali bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, stressga bardoshlilik, sabr-toqat, emotsiyalarni nazorat qilish kabi sifatlar ham muhim hisoblanadi. Bu ko'nikmalar o'z-o'zini tahlil qilish, o'zgaruvchan vaziyatlarda moslashish va pedagogik faoliyatni samarali tashkil etishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Shuningdek, innovatsion yondashuv va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash kompetensiyasi ham bo'lajak o'qituvchining kasbiy tayyorgarligida katta ahamiyatga ega. Bugungi kunda ta'lim jarayonida raqamli vositalardan foydalanish, masofaviy ta'limni tashkil etish, elektron resurslar yaratish va ularni didaktik jihatdan to'g'ri qo'llash pedagogdan yuqori texnologik savodxonlikni talab qiladi. Bo'lajak o'qituvchilar uchun bu yo'nalishda maxsus fanlar va amaliy mashg'ulotlar asosida o'rgatish muhim. Bu bilan ular nafaqat texnik bilimlarga ega bo'ladilar, balki AKT vositalarini didaktik vosita sifatida to'g'ri qo'llashni ham o'rganadilar. Dars jarayonida interaktiv doskalar, vizual resurslar, onlayn platformalar va test tizimlaridan foydalana olish o'quvchilarni faollashtiradi va dars sifati oshishiga olib keladi. Shu bilan birga, pedagogik dizayn, kontent yaratish ko'nikmalari ham rivojlanadi. Bu esa o'z navbatida, bo'lajak o'qituvchining kasbiy raqobatbardoshligini oshiradi.

Yuqorida ko'rib chiqilgan barcha jihatlar bo'yicha xulosa qilish mumkinki, pedagogik kompetentlikni shakllantirish va rivojlantirish uzluksiz, ko'p bosqichli va o'zaro bog'langan jarayondir. Har bir pedagogik komponent, ya'ni motivatsiya, kommunikativlik, refleksiya, texnologik tayyorgarlik va emotsional barqarorlik bir butunlikda namoyon bo'lishi lozim. Ushbu komponentlar birgalikda o'qituvchini chinakam kasbiy shaxs sifatida shakllantiradi. Ta'lim jarayonida bu kompetensiyalarni shakllantirish uchun tizimli, integratsiyalashgan va interaktiv metodik yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi. O'qituvchi tayyorlov jarayonida har bir talabaning individualligini inobatga olish, psixologik holatini to'g'ri baholash, uni faol ishtirok etishga undash va o'zini namoyon qilishiga imkon berish zarur. Bunday holat bo'lajak o'qituvchining o'z ustida ishlashi, rivojlanishi va kelajakda samarali faoliyat yuritishiga zamin yaratadi.

Xulosa. Bo'lajak o'qituvchilarni zamonaviy ta'lim talablariga mos holda tayyorlashda pedagogik kompetentlikning rivojlanishi ustuvor yo'nalish hisoblanadi. Mazkur kompetensiya faqatgina bilim va malaka bilan chegaralanmay, balki shaxsiy pozitsiya, kasbiy e'tiqod va ijtimoiy faollikni o'z ichiga oladi. Har bir o'qituvchi o'z fanini chuqur bilish bilan birga, uni didaktik jihatdan to'g'ri yetkazish, o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos yondashish, ularni rag'batlantirish, faoliyatga jalb qilish va mustaqil fikrlashga yo'naltirish kabi kompleks kompetensiyalarga ega bo'lishi kerak. Shuningdek, dars tashkiliy jihatdan puxta rejalashtirilishi, metodik jihatdan boyitilishi ham pedagogning umumiy saviyasini belgilaydi. Shu sababli, pedagogik kompetensiyaning shakllanishi murakkab, bosqichma-bosqich yondashuvni talab qiladi.

Kompetent pedagog tayyorlash uchun ta'lim muassasalari tizimli, integratsiyalashgan va innovatsion o'quv metodlariga tayanuvchi yondashuvlarni joriy qilishi zarur. Bu borada nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtirish, muammoli vaziyatlar asosida tahlil qilish, dars kuzatuvi, loyiha ishlari va boshqa faol metodlarni keng joriy qilish dolzarbdir. Ayniqsa, reflektiv tahlil qilish, o'z faoliyatini baholash, kasbiy xatolarni tahlil qilib xulosa chiqarish kabi ko'nikmalar pedagogik kompetensiyaning ajralmas qismidir. Tajriba asosida shuni aytish mumkinki, talaba o'zining dars jarayonidagi ishtirokini tahlil qilmas ekan, undan mukammal

pedagog shakllanishi qiyin kechadi. O'qituvchi o'z faoliyatini muntazam o'rganish, tanqidiy yondashish va o'zgaruvchan ta'lim muhitiga moslashish qobiliyatiga ega bo'lishi shart.

Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy motivatsiyani shakllantirish va uni doimiy qo'llab-quvvatlab turish pedagogik kompetensiyaning mustahkam asosidir. O'z kasbini sevgan, unga mehr bilan yondashgan pedagog har qanday qiyinchilikka bardosh berishga tayyor bo'ladi. Shuningdek, bunday o'qituvchi o'z ustida izchil ishlaydi, yangilikka intiladi va o'quvchilar bilan samimiy aloqani yo'lga qo'yadi. Kasbiy motivatsiyaning sustligi esa passivlik, loqaydlik va ta'lim sifatining pasayishiga olib keladi. Shu sababli, talabalarda kasbiy e'tiqod va o'zini pedagogik faoliyatda tasavvur qilish ko'nikmasini erta bosqichda shakllantirish zarur. Bu jarayonda o'qituvchilik faoliyati haqida motivatsion uchrashuvlar, real tajriba almashinuvi va kasbiy portretlar asosida ishlash kabi usullar samarali bo'lishi mumkin. Kasbga bo'lgan e'tibor va mehr kompetensiyaning eng kuchli poydevori sanaladi.

Zamonaviy pedagog o'z kasbiy faoliyatida texnologik savodxonlikni ham o'zlashtirgan bo'lishi kerak. Bu, ayniqsa, axborot-kommunikatsiya vositalaridan foydalanish, raqamli platformalarda ishlash, onlayn taqdimotlar, testlar va dars materiallarini mustaqil yaratish kabi ko'nikmalarda namoyon bo'ladi. AKT vositalarini faqat bilish emas, balki ularni ta'lim-tarbiyaviy maqsadlarga xizmat qildirish pedagogik kompetensiyaning yuqori darajasini bildiradi. Shu sababli, talabalarda raqamli tafakkur, interaktiv texnologiyalar bilan ishlash va kreativ yondashuvlarni o'rgatish bugungi kun ta'limining asosiy vazifalaridan biridir. Darsda texnologiyani faol qo'llay oladigan pedagog zamonaviy o'quvchining e'tiborini jalb eta oladi, bilimni interaktiv muhitda yetkazish orqali dars sifatini oshiradi. Bu esa raqobatbardosh, moslashuvchan va innovatsion fikrlovchi o'qituvchining shakllanishiga olib keladi.

Xulosa qilib aytganda, bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik kompetentlikni shakllantirish uchun tizimli, psixologik va metodik jihatdan asoslangan yondashuvlar zarur. Bunda nafaqat akademik bilimlar, balki kasbiy qadriyatlar, shaxsiy fazilatlar, kommunikativ ko'nikmalar va texnologik tayyorgarlik muhim rol o'ynaydi. Oliy pedagogik ta'lim jarayoni kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilsa, u samarali, mazmunli va natijador bo'ladi. Har bir talabaning ichki salohiyatini aniqlash, unga individual yondashish, kasbiy qiziqishini rag'batlantirish orqali ularning pedagogik kompetensiyasini chuqurlashtirish mumkin. Bu esa zamonaviy ta'limga mos, malakali, ijodkor va fidoyi o'qituvchilarni tayyorlashga xizmat qiladi. Shu bois, pedagogik kompetensiya rivoji – nafaqat kasbiy zarurat, balki ta'lim taraqqiyotining muhim kafolati hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdullaeva B.S. "Bo'lajak o'qituvchilar o'quv-ilmiy faoliyati motivatsiyasining psixofiziologik determinantlari" mavzusidagi Psixologiya fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi .- Buxoro., 2022. – 104 b.
2. Parpiyeva Sh. "Kasbiy saralashning psixologik xususiyatlari" nomli dissertatsion tadqiqot ishi. - Toshkent, 2020 – 89 b.
3. Turaxonov A.E. "Talabalarda kasbiy mas'uliyat shakllanishining psixologik xususiyatlari" nomli dissertatsiya ishi. Toshkent. 2022. – 66 b.
4. Толочек В.А. Организационная психология и стили профессиональной деятельности государственных служащих. М.: РАГС, 2003. – 159 с.
5. Толочек В.А. и др. Профессиональное самоопределение субъектов: акмеологический подход (уч. пособие). М.: РАГС, 2004. – 122 с.
6. Усмонова Ш.Д. "Шахс ижтимоий фаоллиги ривожланишининг психологик механизми". Замонавий таълим. 2019. – 32 б.
7. Волошина В.В., Долинська Л.В., Ставицька С.О., Темрук О.В. Загальна психологія: практикум Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів Київ «Каравела». 2005. – 277 с.

Narzulloyeva Dilfuza Bahriddin qizi,
Student of Bukhara State University, Faculty of Foreign Languages
ORCID: 0009-0008-6242-2010
shakhnarzoullayev@gmail.com

THE USE OF EXTENSIVE READING TO DEVELOP VOCABULARY AND WRITTEN FLUENCY IN FRENCH AS A FOREIGN LANGUAGE (FFL) CLASSROOMS

Abstract. This article analyzes the impact of the extensive reading method in teaching French as a foreign language on the vocabulary and written fluency of elementary school students. The study was conducted with schoolchildren in the Bukhara region and confirmed the effectiveness of this approach in developing language skills.

Key words: written competence, interactive and extensive reading, beginner learners, grammatical aspect, language structure, lexical development, written tasks, teaching method.

Annotatsiya. Mazkur maqolada fransuz tilini chet tili sifatida o'qitishda keng qamrovli o'qish metodining boshlang'ich darajadagi o'quvchilarning lug'at boyligi va yozma nutq ravonligiga bo'lgan ta'siri tahlil qilinadi. Tadqiqot Buxoro viloyatidagi maktab o'quvchilari bilan o'tkazilib, bu yondashuvning til ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali ekanligini tasdiqladi.

Kalit so'zlar: yozma kompetensiya, interaktiv va keng qamrovli o'qish, boshlang'ich o'quvchilar, grammatik aspekt, til tuzilishi, leksik rivojlanish, yozma topshiriqlar, o'qitish usuli.

Аннотация. В данной статье анализируется влияние метода экстенсивного чтения при обучении французскому языку как иностранному на словарный запас и беглость письменной речи учащихся начальной школы. Исследование проводилось среди школьников Бухарской области и подтвердило эффективность данного подхода в развитии языковых навыков.

Ключевые слова: письменная компетентность, интерактивное и экстенсивное чтение, начинающие учащиеся, грамматический аспект, структура языка, лексическое развитие, письменные задания, метод обучения.

Introduction. From elementary school through higher education, French is taught at all educational levels as a foreign language. The four abilities that must be taught when teaching French as a foreign language (FFL) are speaking, listening, reading, and writing. According to Fatimah and Suharto (2017), reading and writing are regarded as the productive skills, whereas speaking and listening are recognized as the receptive skills. However, in the context of FFL learning in Uzbekistan, reading and writing are presumed to be the skills that are connected to one another.

Reading is a fluent process in FFL learning, where readers combine textual information with prior knowledge to create meaning. The aim of reading is comprehension (Ahmed, 2016; Nunan, 2003). It implies that gathering information from a text and combining it with prior knowledge to gain comprehension makes reading exercises much easier. Perceptive reading, selective reading, interactive reading, and extensive reading are the four categories of reading that Brown (2003) distinguished. It requires a lot of reading to practice reading comprehension skills. Long texts are a part of comprehensive reading, which exposes students to "large quantities of material within the scope of their language proficiency" (Grabe & Stoller, 2002). Reading has long been recognized as a crucial ability in FFL instruction and learning. Put differently, students ought to be exposed to long literature that they can understand.

Nunan (2003) asserts that the purpose of reading is comprehension, whereby readers skillfully integrate textual material with prior knowledge to create meaning. Readers are able

to read at a far higher level of comprehension, reinterpreting texts using their comprehension skills, synthesizing new information from many texts, evaluating information in texts, and gaining new conceptual material from texts. The reading process pre-reading, while reading, and post-reading activities is necessary for the teaching and learning of reading comprehension (Miftah, 2013). Thus, in order to comprehend and grasp the content, reading comprehension is a crucial component of reading exercises.

Readers must practice and employ reading strategies like prolonged reading to increase their reading comprehension skills. Long texts and extensive reading that exposes students to “large quantities of material within their linguistic competence” are recommended by Grabe and Stoller (2002). Reading a lot is a “learn to read” rather than a “read to learn” activity. It practices the skill of reading by reading for information - reading narrative book for example with the purpose of enjoying the reading without consciously recognizing they are learning. Providing students with comprehensive reading tasks is one strategy to help them develop their reading comprehension skills, while it can also be supplemented with intensive reading activities (Miftah, 2013).

Reading a lot helps people become more fluent readers not necessarily to learn new things deepen their understanding of language objects they already know, and better understand how things go together, as a means of communication (Karimpour & Aidinlou, 2016). Karimpour and Aidinlou (2016) show that reading a lot increases one's vocabulary. It may come as no surprise that it helps pupils become better readers. To put it briefly, people who read more will be better readers, and those who read extensively will also be good readers.

According to Brown (2003), there are several ways to evaluate reading skills, including perceptive, selective, interactive, and extended readings. Tasks using perceptive reading need focusing on the elements. Comprising longer discourse segments: words, letters, punctuation, and other graphemic symbols; bottom-up processing is thought to be involved. Certain common tasks are employed in selective reading, such as picture-cued tasks, matching, true/false, multiple choice, etc., to determine one's reading recognition of lexical, grammatical, or discourse aspects or language within a very brief stretch of language. It is possible to combine top-down and bottom-up processing.

Following that, interactive reading exercises emphasize reading as a process of negotiating meaning; readers bring a set of schemata to the text in order to comprehend it, and inactive reading consists of anecdotes, brief narratives and statements, quotes from longer texts, announcements, memos, instructions, recipes, questionnaires (Brown, 2003). It centers on an interactive activity that aims to retain the processed information by identifying pertinent lexical, symbolic, grammatical, and discourse aspects in texts of modest length. Such activities typically involve top-down processing, while occasionally bottom-up performance may be required. Finally, texts longer than a page are considered extensive reading, up to and including novels, technical reports, essays, short stories, and professional articles. It should be mentioned that reading research frequently defines “extensive reading” as larger discourse segments, like lengthy books and articles, that are typically read outside of class hours (Brown, 2003).

Writing in FFL learning, on the other hand, is the mental process of coming up with ideas, considering how to convey them, and structuring them into sentences and paragraphs that the reader will understand (Nunan, 2003). Writing is more than just a way to express yourself. It implies that writing is a tool for expressing thoughts and feelings in addition to being a medium of communication. Additionally, writing requires practice and research (Oshima & Hogue, 2006). To put it another way, writing is an ongoing activity and a process rather than a final output. As a result, people have already considered what they would say and how they will say it when they write something for the first time. The ability to write quickly, correctly, creatively, and logically while utilizing linguistic structures to accomplish rhetorical and social goals is known as writing fluency (Harmer, 2004; Latif, 2012). Writing fluency is therefore the highest level of writing proficiency since it satisfies a number of requirements, including creativity,

speed, coherence, appropriateness, and language structure. Writing, according to Nunan (2003), is the mental process of generating ideas, considering how to convey them, and structuring them into sentences and paragraphs that the reader will understand, putting, according to Nunan (2003), is more complicated than simply putting anything down on a piece of paper. This allows researchers to explain their ideas clearly and effectively to the reader. Writing is an act that involves both mental and physical action. The act of physically committing words or ideas is the most basic definition of writing. However, writing is the mental process of coming up with ideas, figuring out how to convey them, and structuring them into sentences and paragraphs that the reader can understand.

In summary, writing and extensive writing are related to one another in the context of FFL learning because they both contribute to the development of French language proficiency. A small number of academics looked on the relationship between substantial reading and writing subskills like writing fluency within the framework of FFL education. Studies looking into extensive reading and writing fluency have been few and far between. Thus, the goal of this study is to establish a correlation between substantial reading and writing fluency.

Methods. This study examines the effects of intensive reading on vocabulary acquisition and written fluency in French as a Foreign Language (FFL) classes using an experimental case study design and a qualitative methodology. With participants immersed in a genuine classroom setting where French is taught as a foreign language, the study's naturalistic setting enables a thorough comprehension of the learning process. This study attempts to investigate, as an interpretive investigation, how young learners engage with real French texts and how this exposure affects their productive language abilities, namely lexical development and written expression.

Two public secondary schools in Uzbekistan's Bukhara region served as the study's sites. The chosen schools were picked because they were easily accessible and had experience using cutting-edge techniques for teaching foreign languages. 50 beginning French language learners (ages 11–14) who were all enrolled in French language classes and learning the language as a second language in the Uzbek educational system made up the participants. These pupils were split into two groups: a control group ($s=20$) and an experimental group ($s=20$). Prior to the intervention, both groups' baseline competency was evaluated using brief written tasks and vocabulary recognition tests.

Over the course of eight weeks, the experimental group was instructed using the extensive reading approach. A1-A2 graded readers, thematic illustrated narratives, and condensed short stories were among the level-appropriate French reading resources that were presented to the students. These resources were chosen with the age, interests, and skill levels of the students in mind. Following a 25–30minute reading session, students engaged in scaffolded exercises intended to promote written output and reinforce newly learned vocabulary.

Examples of post-reading assignments:

Pupils read the texts and answered questions based on them or expressed their opinions based on the text:

Les vacances de Sara

Cet été, Sara ne va pas rester chez elle. Elle va partir en vacances avec ses amis. Ils vont aller en Cappadoce, une région très touristique de Turquie. Ils vont y passer une semaine. Ils vont voyager en bus de nuit. Le trajet va durer presque dix heures, donc ils vont essayer de dormir pendant le voyage. Quand ils vont arriver, ils vont déposer leurs affaires à l'hôtel, puis ils vont commencer les visites.

They learned and memorized unfamiliar words in the text: les vacances, goûter, des plats typiques, etc.

They made sentences based on the newly acquired vocabulary: j'aime beaucoup les vacances d'été. Car je peux passer mon temps libre avec mes proches.

The control group adhered to a conventional curriculum that included textbook exercises and grammar-based instruction without a specific reading component. At the conclusion of the study, both groups finished post-tests that included a written expression task and a vocabulary usage assessment to gauge their progress. Both qualitative and quantitative data were gathered to bolster the conclusions. Written samples were evaluated for lexical diversity (type-token ratio), grammatical accuracy, and general fluency, while vocabulary tests were statistically examined using pre- and post-test comparison (paired samples t-test). To contextualize learner progress and triangulate the findings, additional observational notes and unofficial teacher interviews were employed.

Prior to the study, ethical approval was acquired, and the guardians of each participant gave their informed consent. This study offers useful insights into the pedagogical benefits of intensive reading for improving vocabulary and written fluency among beginning FFL learners in Uzbekistan by utilizing an experimental case study design in a real-world classroom setting.

Results and discussion. There are two main sections that present and discuss the study's findings. The results of introducing lengthy reading exercises and their quantifiable influence on the growth of vocabulary and written fluency among beginning French as a Foreign Language (FFL) learners in Uzbekistan are the main topic of the first section. Both quantitative information from writing samples and vocabulary tests as well as qualitative information from learner thoughts and teacher field notes are included in this research. The second portion discusses the wider pedagogical ramifications of incorporating substantial reading practices into FFL classrooms in the Uzbek educational context, as well as the difficulties faced during the implementation phase.

This discussion's dual focus makes it possible to fully comprehend the benefits and drawbacks of using extensive reading as a teaching method. It emphasizes how, even in the early phases of language learning, regular and purposeful exposure to real French texts can expand learners' lexical repertoire and facilitate more fluid written expression. Contextual constraints that can impact the performance of such programs are also discussed, including restricted access to level-appropriate materials and inconsistent learner participation. This section examines these difficulties and offers practical solutions for teachers who want to include extensive reading into their lesson plans. Overall, the results highlight how reading widely can help students become more autonomous, self-assured, and motivated while writing in a foreign language. It can also help them expand their vocabulary.

1. Impact of Extensive Reading on Vocabulary Development

Students' receptive and productive vocabulary knowledge significantly improved, according to quantitative data gathered from vocabulary tests administered before and after the intervention. Students' vocabulary test scores increased by an average of 27% during the 8-week intervention, which included frequent exposure to real and graded French reading materials. This considerable increase suggests that even for beginning learners, regular exposure to understandable input significantly aids in vocabulary learning. Additionally, significant qualitative improvement was demonstrated by the lexical analysis of students' written work before and after the intervention. Writing samples from the post-test period showed improved use of contextually appropriate expressions, more varied vocabulary, and more accurate word choices. Students started using a greater variety of synonyms, descriptive terminology, and colloquial expressions in place of simple, repetitious language.

These quantitative results were supplemented by qualitative insights gathered from student reflections and teacher field notes. Many students said they felt more assured about their capacity to identify, remember, and actively employ recently learned words in written and spoken contexts. Interestingly, many students started using real-world phrases and collocations straight from the readings in their writing. For instance, pupils employed natural-sounding expressions that had not been specifically covered in grammar or vocabulary classes, such as "J'ai l'intention de...", "Il est possible que je...", and "En ce moment...". This implies that their

lexical development was significantly influenced by accidental vocabulary learning, which is acquisition that happens as a result of meaningful language experience. These results are consistent with earlier studies by Nation (2001) and Day & Bamford (1998), who contend that reading widely helps students pick up vocabulary more naturally and successfully than memorizing words one at a time. The study's findings support the notion that, even in the early phases of language acquisition, input-rich settings where students read for pleasure and meaning offer a rich environment for vocabulary development.

2. Influence on Written Fluency

Significant improvements in written fluency, as indicated by sentence complexity, output volume, and discourse cohesiveness, were found in the examination of student writings gathered over the trial period. The rise in syntactic complexity was among the most important changes. The majority of students used basic subject-verb-object (SVO) constructs like "Je vais au marché" or "J'aime les fleurs" at the beginning of the study. However, many children started using more complex and varied sentence patterns in their writing by the end of the 8-week extended reading intervention. These featured relative pronouns, subordinate sentences, and temporal markers, leading to phrases like "Quand j'ai assez de temps, j'adore me promener dans le jardin" or "J'ai une amie qui aime observer la nature et lire des livres". This change implies a greater capacity to internalize grammatical structures through exposure to a variety of inputs and a growing familiarity with real-world sentence patterns found in the reading materials. Because they were exposed to a wider vocabulary and grammatical patterns through reading, they were able to write more information with fewer hesitations.

Students also showed better logical progression and narrative coherence in their texts. In their writing, the usage of discourse markers and connectors such as *alors*, *cependant*, *ensuite*, and *parce que*:

- J'avais beaucoup de devoirs à faire, alors je suis restée à la maison toute la journée en faisant mes travaux.
- Elle voulait sortir avec ses amies, cependant elle devait faire la vaisselle d'abord.
- D'abord, j'ai lu un article sur la cuisine française. Ensuite, j'ai écrit un résumé en français pour perfectionner mon expression écrite.
- Nicole n'a pas compris le texte parce que le vocabulaire était trop difficile et inconnu pour elle.
- increased in frequency and contextual accuracy, which helped to create more seamless transitions and coherent arguments.

These results are consistent with earlier studies by Grabe and Stoller (2002), who suggest that reading widely improves vocabulary and fluency by exposing students to consistent, contextualized language input on a regular basis. This assertion is supported by the current study, which shows that when provided with level-appropriate, interesting, and relevant reading materials, even beginning students can achieve significant gains in writing fluency.

3. Learner Engagement and Attitudes

Examining students' views on reading and writing in French as a foreign language as well as their involvement with the extended reading program were other goals of the study. Rich qualitative insights into the affective aspect of the learning process were obtained from data collected via open-ended surveys, student reflection journals, and post-intervention interviews. Overall, the results showed that the participants were highly motivated, emotionally invested, and engaged.

Numerous pupils said that the lengthy reading assignments were empowering and fun. Appreciation for the autonomy offered during the program was a recurring topic. By letting students select reading materials based on their own interests and language proficiency, the program fostered intrinsic motivation and a sense of control over the educational process. They frequently mentioned that having this freedom of choice boosted their passion and dedication to reading. One student, for example, reflected: "I picked a book on the everyday life of French

youths. It was entertaining, and I could observe how French is written and spoken by individuals my age”.

One other benefit that was often stated was the sense of less anxiety related to writing. After being exposed to real French use in stories, dialogues, and novels on a daily basis, learners said they were less afraid of making mistakes when writing. In their journal, one student wrote: “I used to be terrified of making mistakes when I wrote. As a result of my extensive reading, I now understand how to begin and end a paragraph”.

According to this study, reading enjoyment and the sense of proficiency that comes from engaging with authentic French texts helped to create a more positive emotional environment for learning. Additionally, a number of pupils reported starting to read outside of class on their own initiative, which is a powerful sign of ongoing interest. These findings suggest that, even for beginning language learners, reading widely fosters a lifelong interest in language acquisition in addition to supporting linguistic growth.

4. Challenges and Limitations

Numerous significant obstacles and restrictions surfaced during the study, particularly when considering A2-level students in Uzbekistan, even if the use of intensive reading exercises produced favorable results in vocabulary acquisition and written fluency.

The first significant drawback was the scarcity of reading resources in French that were adequate for the reader's level. The majority of real French publications, including novels, newspapers, and even children's books, frequently include idioms, sophisticated language, or cultural allusions that are too complex for beginning students to understand. Students struggled, for example, with phrases like “Tirer les vers du nez”, “Être rusé comme un renard”, “Savoir à quoi s'en tenir”, “Tomber à pic”, “Être têtu comme un âne” which are difficult to understand without background information or cultural understanding. In order to aid comprehension, it became necessary to modify texts or make use of glossed readers, which are resources that contain footnotes, translations, or explanations. The necessity for locally relevant materials that are in line with the CEFR A2 level is highlighted by the fact that even these simplified texts were not always easily available in the local educational setting.

Second, there was a significant range in the reading preferences and degrees of involvement among the students. While some students showed a high level of motivation and read frequently outside of the classroom, others were inconsistent, citing low confidence, a lack of time, or trouble understanding texts. Because more active readers improved their vocabulary and fluency more than their less active classmates, this discrepancy had an impact on the results. This emphasizes the value of ongoing student support and motivation techniques, such as reading logs, peer-sharing meetings, or teacher-led reading circles.

Third, while there was a discernible improvement in the fluency of casual writing, there was little transfer of these improvements to formal academic writing. Students found it difficult to apply the same fluidity and lexical range to formal academic writings, such as essays or reports, but were able to write more smoothly in narrative tasks or personal reflections. This implies that while reading widely is good for fluency in general, it might not be enough to develop formal writing skills. To close this gap, explicit teaching of academic genres, discourse markers (such as *en revanche*, *de plus*) and organizational frameworks is required.

In conclusion, even if reading a lot has been shown to improve vocabulary and fluency, these difficulties highlight the necessity of a well-rounded pedagogical strategy that incorporates both unstructured reading and guided instruction based on the objectives and skill levels of the students.

Conclusion. The effect of heavy reading on vocabulary acquisition and written fluency among beginning French as a Foreign Language (FFL) learners in Uzbekistan was examined in this study. The results showed a somewhat beneficial relationship between students' increased written fluency and their engagement in lengthy reading exercises. Students showed improved vocabulary, better usage of terms that were appropriate for the situation, and more coherent

writing structures over the course of an 8-week intervention. These gains imply that reading widely aids in the development of beginner FFL learners' writing confidence and language proficiency.

It has been noted that kids organically pick up new terminology and idioms from reading resources, which they then use into their own writing. This incidental vocabulary acquisition which takes place in the absence of explicit instruction corroborates previous research by Nation (2001) and Day & Bamford (1998), who contend that consistent exposure to authentic, meaningful texts improves lexical retention. The effectiveness of extensive reading as a vocabulary development strategy was further demonstrated by the fact that students were able to use expressions more accurately and in grammatically and semantically appropriate ways.

Learners demonstrated considerable gains in text length, phrase complexity, and coherence when it came to written fluency. Their capacity to write more expressively and fluently suggests that reading texts with a clear format aids in internalizing explanatory and narrative forms. In addition, student comments indicated high levels of engagement and decreased writing anxiety, which is consistent with Krashen's (1993) Affective Filter Hypothesis, which holds that language acquisition is facilitated by pleasant emotional states.

Nevertheless, certain drawbacks were observed, such as students' disparate reading preferences and the challenge of translating fluency improvements from casual to rigorous academic writing settings. According to these results, reading widely has many advantages, but in order to optimize its effects, it should be combined with focused writing instruction.

To assist vocabulary development and written expression, this study concludes that structured extended reading programs should be implemented in FFL classrooms, particularly at the A2 level. In addition to offering easily available, grade-appropriate resources, teachers should assist students in thinking back on their reading experiences. For early-stage French learners in Uzbekistan, intensive reading can be a potent instrument for promoting linguistic development and communicative competence if done well.

List of references.

1. Nodoushan, M. A. S (2014). Assessing writing: a review of the main trends. *Studies in English Language and Education (SiELE)*, 1(2), 128-138. <https://doi.org/10.24815/siele.v1i2.1831>
2. Webb, S., & Chang, A. C. S. (2015). Second language vocabulary learning through extensive reading with audio support. *The Language Learning Journal*, 43(2), 170–183.
3. Benigno, V. (2013). *Lire pour écrire : Apprendre le français langue étrangère par la lecture*. CLE International.
4. Béraud, A. (2010). *L'écriture et la lecture en FLE: Stratégies pour développer la compétence écrite*. Presses Universitaires de Grenoble.
5. Porsooti, S., & Asl, H. D. (2016). Effect of extensive reading on gramatical accuracy. *Journal of Applied Linguistics and Language Research*, 3(2), 188-201.
6. Sakurai, N. (2017). The relationship between the amount of extensive reading and the writing performance. *The Reading Matrix: An International Online Journal*, 17(2), 142-164.
7. Waring, R. (2009). Building vocabulary with extensive reading. *The Language Teacher*, 33(1), 27–31.
8. Daunay, B. (2018). Lire et écrire dans la classe de langue. *Les Langues Modernes*, 2, 12–21.
9. Bouzidi, L. (2012). La lecture extensive et son impact sur le développement lexical en FLE. *Synergies Algérie*, 15, 85–95.
10. Webb, S. (2020). *Vocabulary in language teaching*. Oxford University Press.
11. McLean, S., & Rouault, G. (2017). The effectiveness and efficiency of extensive reading at developing reading rates. *System*, 70, 92–106.

12. Teng, F. (2019). The effectiveness of extensive reading on EFL learners' reading proficiency and vocabulary development. *Reading & Writing Quarterly*, 35(5), 493–511. <https://doi.org/10.1080/10573569.2019.1613796>
13. Webb, S., & Chang, A. C.-S. (2015). Second language vocabulary learning through extensive reading with audio support. *The Language Learning Journal*, 43(2), 170–183. <https://doi.org/10.1080/09571736.2013.869941>
14. Stapleton, P. (2001). Assessing critical thinking in the writing of Japanese University students. *SAGE Publications*, 18(4), 506-548.
16. Karimov, B. (2014). Chet tilini o'qitishda o'quv kompetensiyasini shakllantirish metodlari. Toshkent: TDPU nashriyoti.
17. Mo'minova, S. (2021). Yozma nutqni rivojlantirishda matn asosida ishlash metodikasi. *UzMU Ilmiy to'plam*, 2(10), 41–45.
18. Usmonova, Z. (2020). Til o'rgatishda innovatsion metodlardan foydalanish. *Ta'lim va taraqqiyot*, 2(3), 112–116.
19. Fatimah, S., & Suharto, G. (2017). Using peer feedback technique to improve students' writing skills: a quasi experimental study among secondary students. *Journal of English Language and Language Teaching*, 1(2), 40- 48. <http://dx.doi.org/10.36597/jellt.v1i2.1870>

Намазова Нодида Джумаевна,
Доцент Бухарского государственного медицинского института

ЦИФРОВИЗАЦИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ: ВОЗМОЖНОСТИ И ПРОБЛЕМЫ

Аннотация. В статье рассматриваются ключевые аспекты цифровизации экономического образования как важного направления модернизации современной образовательной среды. Раскрываются возможности использования цифровых технологий для повышения эффективности обучения экономике, развития аналитических и критических компетенций обучающихся, а также создания адаптивных и интерактивных учебных платформ. Особое внимание уделяется проблемам, возникающим в процессе цифровой трансформации: дефицит цифровой грамотности среди преподавателей и студентов, неравномерный доступ к цифровым ресурсам, недостаточная методическая база и риски снижения качества образования. Представлены рекомендации по преодолению обозначенных трудностей и по эффективной интеграции цифровых инструментов в содержание и методику преподавания экономических дисциплин.

Ключевые слова: цифровизация образования, экономическое образование, цифровые технологии, дистанционное обучение, цифровая трансформация, педагогические инновации, цифровая грамотность, образовательные платформы, проблемы цифровизации, учебные ресурсы.

Abstract. This article examines the key aspects of digitization in economic education as a crucial direction in the modernization of the contemporary educational environment. It highlights the potential of using digital technologies to enhance the effectiveness of economics instruction, develop students' analytical and critical competencies, and create adaptive and interactive learning platforms. Particular attention is given to the challenges arising in the process of digital transformation, including a lack of digital literacy among teachers and students, unequal access to digital resources, insufficient methodological support, and risks of declining education quality. The article offers recommendations for overcoming these issues and for effectively integrating digital tools into the content and methodology of teaching economic disciplines.

Key words: digitization of education, economic education, digital technologies, distance learning, digital transformation, pedagogical innovations, digital literacy, educational platforms, challenges of digitization, learning resources.

Введение. Современное образование находится в стадии глубокой трансформации под влиянием процессов цифровизации, которые охватывают все уровни и направления учебной деятельности. Особенно актуальным становится вопрос цифровой модернизации экономического образования, поскольку именно эта область требует от студентов высокой аналитической культуры, умения работать с большими объемами данных, а также способности адаптироваться к быстро меняющимся условиям глобального рынка.

Развитие цифровых технологий открывает широкие возможности для реформирования содержания и форм обучения: внедрение онлайн-курсов, симуляторов, цифровых лабораторий, интерактивных платформ и аналитических программных средств способствует повышению качества подготовки будущих экономистов и управленцев. Вместе с тем, цифровизация образовательного процесса порождает и новые вызовы: возникает необходимость обновления педагогических подходов, преодоления цифрового неравенства, обеспечения методической поддержки преподавателей и контроля качества онлайн-обучения.

Таким образом, исследование возможностей и проблем цифровизации экономического образования приобретает особую значимость с точки зрения как теории педагогики, так и образовательной политики. Настоящая статья направлена на анализ ключевых направлений цифровой трансформации в экономическом образовании, выявление рисков и ограничений, а также формулирование практических рекомендаций по эффективной интеграции цифровых решений в учебный процесс.

Обзор литературы. Проблематика цифровизации образования находит всё более широкое отражение в современной научной литературе. Множество исследований подчеркивают, что цифровая трансформация образовательной среды является неотъемлемой частью глобальных изменений в системе подготовки специалистов в XXI веке (Кузнецова Т.Ю., 2020; Морозов С.В., 2019). Особенно это касается экономического образования, которое требует постоянной адаптации к изменяющимся условиям цифровой экономики и использования новых технологических решений в учебном процессе.

Согласно точке зрения Виноградовой И.А. (2021), цифровые технологии способствуют формированию у студентов навыков анализа данных, критического мышления, а также позволяют им моделировать экономические процессы с использованием цифровых платформ. В то же время автор подчеркивает, что внедрение цифровых инструментов требует адекватного методического и организационного сопровождения.

Исследования Ионовой И.А. и Козловой М.В. (2022) акцентируют внимание на необходимости пересмотра образовательных программ по экономическим дисциплинам с учётом цифровых реалий. Учёные подчёркивают важность формирования у обучающихся цифровых компетенций, включая умение работать с электронными базами данных, цифровыми финансовыми инструментами и онлайн-аналитикой.

С другой стороны, ряд авторов (Журавлёва Е.Н., 2020; Абрамов А.В., 2021) обращают внимание на проблемы цифрового неравенства, нехватки квалифицированных педагогических кадров и отсутствия единых стандартов для оценки эффективности цифрового обучения. Также поднимается вопрос о рисках фрагментарности образовательного процесса при чрезмерной зависимости от цифровых ресурсов.

Таким образом, анализ научных источников показывает, что цифровизация экономического образования представляет собой сложный и многоплановый процесс, включающий как значительный потенциал модернизации образовательной среды, так и определённые вызовы, требующие системного подхода к их решению.

Метод и методология исследования. Методологическую основу настоящего исследования составляет системный и междисциплинарный подход, позволяющий рассмотреть цифровизацию экономического образования как сложное педагогико-экономическое явление, включающее технологические, методические и содержательные аспекты. Также применяется концепция цифровой трансформации в образовании, основанная на работах таких исследователей, как А.А. Андреев, И.А. Ильин, И.Ю. Левина и др., акцентирующих внимание на переходе от традиционных форм обучения к гибридным и цифровым моделям.

Для достижения поставленных целей были использованы следующие методы исследования:

Теоретический анализ научных источников (монографий, статей, нормативных документов), посвящённых цифровизации образования, экономическому обучению и цифровым компетенциям;

Контент-анализ электронных образовательных платформ, онлайн-курсов и цифровых учебно-методических комплексов, применяемых в преподавании экономических дисциплин;

Сравнительно-сопоставительный метод - для анализа отечественного и зарубежного опыта внедрения цифровых технологий в экономическое образование;

Экспертное оценивание и анкетирование преподавателей и студентов, участвующих в программах цифрового обучения, - для выявления практических проблем и барьеров цифровизации.

В исследовании также учитываются принципы деятельностного и компетентностного подходов, предполагающих активную вовлечённость обучающегося в учебный процесс и формирование у него актуальных профессиональных и цифровых компетенций.

Таким образом, применённый комплекс методов обеспечил целостное восприятие процессов цифровизации экономического образования и позволил выявить как потенциал цифровых инструментов, так и проблемные зоны в их применении.

Результаты исследования. В результате проведённого теоретического и эмпирического анализа были выявлены следующие ключевые тенденции и проблемы, сопровождающие процесс цифровизации экономического образования:

Рост интереса к цифровым технологиям в обучении. Преподаватели и студенты образовательных учреждений, участвовавших в анкетировании ($n = 124$), в большинстве случаев положительно оценивают потенциал цифровых платформ (например, Moodle, Zoom, Google Classroom, 1С:Образование) для обучения экономическим дисциплинам. Более 78% респондентов отметили повышение мотивации к обучению при использовании цифровых инструментов.

Недостаточный уровень цифровой грамотности. Около 52% преподавателей указали на нехватку методической подготовки для эффективного использования цифровых средств в преподавании. Особенно это касается таких форм, как цифровые симуляторы, кейс-платформы и интерактивная визуализация данных (например, Power BI, Statista, Tableau).

Фрагментарность и несистемность цифровой трансформации. Анализ программ экономического образования в ряде вузов показал, что цифровизация зачастую носит частичный характер: используется лишь в отдельных дисциплинах и не сопровождается методическим обновлением содержания. Это затрудняет формирование у студентов целостных цифровых компетенций.

Проблема цифрового неравенства. Около 35% студентов, особенно из сельской местности, испытывают трудности с устойчивым доступом к интернету и цифровым ресурсам. Это снижает доступность качественного дистанционного обучения и требует институциональных решений.

Позитивный опыт внедрения смешанных форм обучения. Там, где активно применяются элементы гибридного формата (сочетание онлайн и оффлайн), наблюдается более высокая учебная активность студентов, развитие у них навыков самостоятельного поиска и анализа информации.

Таким образом, результаты исследования подтверждают наличие значительного потенциала цифровизации в сфере экономического образования, при этом выявляя ряд вызовов, требующих педагогического и институционального осмысления. На основании полученных данных разработаны конкретные рекомендации, направленные на повышение эффективности цифровой трансформации.

Обсуждение. Полученные результаты подтверждают актуальность и многогранность процессов цифровизации в системе экономического образования. С одной стороны, цифровые технологии открывают перед преподавателями и студентами новые горизонты: расширяют доступ к разнообразным образовательным ресурсам, позволяют внедрять интерактивные формы обучения, формируют навыки самостоятельной аналитической деятельности и улучшают визуализацию сложных экономических понятий. Это полностью соответствует выводам современных

исследователей, подчёркивающих потенциал цифровой трансформации как средства активизации познавательной деятельности (Ильин И.А., 2022; Морозова Е.В., 2021).

С другой стороны, исследование подтвердило наличие ряда устойчивых барьеров. Во-первых, системная неподготовленность преподавателей и нехватка методических разработок сдерживают масштабное внедрение цифровых решений. Во-вторых, проблема цифрового неравенства в образовательной среде сохраняется, особенно в вузах регионального уровня, где техническая инфраструктура ограничена, а доступ к цифровым сервисам нестабилен.

Кроме того, существует риск подмены содержательной педагогики технологизированной формальностью: наличие цифровых платформ не всегда означает наличие качественного обучения. Как отмечают современные педагоги (Абрамов А.В., 2021; Тихонова М.Н., 2023), ключевой задачей является не просто внедрение цифровых инструментов, а их осмысленная педагогическая интеграция.

Таким образом, важно подчеркнуть, что цифровизация экономического образования требует не только технологических решений, но и концептуального пересмотра образовательных стратегий: разработки новых моделей преподавания, основанных на смешанном и проектно-исследовательском обучении, ориентации на цифровые компетенции, а также активного взаимодействия педагогов, ИТ-специалистов и администраторов.

Выводы. Цифровизация экономического образования является необходимым условием модернизации учебного процесса и подготовки конкурентоспособных специалистов, обладающих актуальными цифровыми и экономическими компетенциями.

Использование цифровых технологий (платформы дистанционного обучения, симуляторы, электронные кейсы и аналитические инструменты) способствует повышению вовлечённости студентов, развитию критического мышления и формированию прикладных навыков.

Основными проблемами на пути цифровизации остаются низкий уровень цифровой грамотности преподавателей, недостаток методического сопровождения, инфраструктурные ограничения и цифровое неравенство среди обучающихся.

В большинстве случаев внедрение цифровых инструментов осуществляется несистемно и требует целостного подхода к трансформации образовательного процесса.

Эффективность цифровизации зависит от уровня взаимодействия между преподавателями, администрацией вузов, ИТ-специалистами и самими обучающимися.

Рекомендации:

Разработать и внедрить комплексные программы повышения квалификации преподавателей экономических дисциплин по цифровой педагогике и цифровым инструментам.

Включить в учебные планы модули по цифровой экономике, финансовым технологиям и аналитическим платформам (Power BI, Excel Advanced, Tableau и др.).

Обеспечить равный доступ к цифровым ресурсам для студентов из разных регионов - за счёт государственных и институциональных инициатив по расширению интернет-доступа и предоставлению оборудования.

Поддерживать разработку цифровых учебно-методических комплексов, адаптированных под специфику экономического образования, с ориентацией на практико-ориентированное обучение.

Стимулировать переход к гибридным и смешанным моделям преподавания, которые сочетают традиционные методы с возможностями цифровой среды.

Проводить регулярный мониторинг качества цифрового обучения и включать студентов в обратную связь и проектную деятельность по усовершенствованию цифровой образовательной среды.

Список использованной литературы.

1. Андреев А.А. Цифровая трансформация образования: вызовы и возможности // Образование и наука. - 2020. - № 3. - С. 28-47.
2. Морозова Е.В. Методические подходы к формированию цифровых компетенций у студентов экономических специальностей // Вестник Московского университета. Серия 6: Экономика. - 2021. - № 2. - С. 105-112.
3. Ионова И.А., Козлова М.В. Цифровизация вузовского образования: новые форматы преподавания экономических дисциплин // Университетское управление: практика и анализ. - 2022. - № 4. - С. 84-90.
4. Журавлёва Е.Н. Цифровое неравенство в образовании: причины и пути преодоления // Вопросы образования. - 2020. - № 3. - С. 118-125.
5. Абрамов А.В. Цифровая грамотность преподавателей: проблемы и перспективы развития // Современные проблемы науки и образования. - 2021. - № 1. - URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=30498> (дата обращения: 24.07.2025).
6. Тихонова М.Н. Педагогическая интеграция цифровых технологий в экономическое образование // Инновационные проекты и программы в образовании. - 2023. - № 2. - С. 45-53.
7. Левина И.Ю. Стратегии цифровой трансформации вузов: международный опыт и российская практика // Высшее образование в России. - 2022. - Т. 31, № 6. - С. 34-43.
8. Кузнецова Т.Ю. Переосмысление содержания экономического образования в условиях цифровизации // Педагогика. - 2020. - № 9. - С. 95-101.
9. Гришина О.М. Электронные образовательные платформы в системе подготовки студентов экономических направлений // Образование и экономика. - 2021. - № 4. - С. 76-81.

Ergasheva Rano Ahadovna,
Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

INGLIZ TILI DARSLARIDA YUQORI SINIF O'QUVCHILARINING LINGVISTIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya. Maqolada lingvistik kompetensiya, yuqori sinf ingliz tili darslarida lingvistik kompetensiyani rivojlantirishning nazariy asoslari, o'ziga xos ahamiyati va dolzarbligi, Yuqori sinf o'quvchilari egallashi lozim bo'lgan lingvistik kompetensiyalar, ularning mazmuni va ularga qo'yilgan talablar, lingvistik kompetentlikni rivojlantirish tizimi, Ingliz tili o'qitish metodikasini takomillashtirishdagi asosiy yo'nalishlar haqida ilmiy nazariy ma'lumotlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: lingvistik kompetensiya, grammatik tuzilmalar, hamkorlikda muloqot qilish, sotsiolingvistik vaziyat, kommunikativ va individual yondashuvlar, madaniy bilimlarni integratsiyalash.

Аннотация. В статье изложены теоретические основы развития лингвистической компетенции на уроках английского языка в старших классах, специфическая значимость и актуальность, научные теоретические сведения о лингвистических компетенциях, которыми должны овладеть старшеклассники, их содержание и требования к ним, система развития лингвистической компетенции, основные направления совершенствования методики преподавания английского языка.

Ключевые слова: лингвистическая компетентность, грамматические структуры, совместное общение, социолингвистическая ситуация, коммуникативный и индивидуальный подходы, интеграция культурных знаний.

Annotation. The article describes scientific theoretical information about linguistic competence, theoretical foundations of the development of linguistic competence in upper-class English lessons, specific significance and relevance, linguistic competencies that upper-class students should occupy, their content and requirements for them, the system for the development of linguistic competence, the main directions in improving the methodology of teaching English.

Key words: linguistic competence, grammatical structures, collaborative communication, sociolinguistic situation, communicative and individual approaches, integration of cultural knowledge.

Kirish. Jahon miqyosida har bir shaxs uchun chet tillarni bilish ko'nikmasiga ega bo'lish hayotning ajralmas qismiga aylanib qoldi. Turli sohalaridagi mutaxassislarda chet ellik hamkorlar bilan hamkorlik qilish ko'rsatkichi yuqori bo'lganligi sababli, ularda til o'rganishga bo'lgan talab ham yuqoridir. Zamonaviy jamiyatda chet tillari kasbiy ta'limning muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. Bunday bilimlarni insonlar dastlab maktabgacha ta'lim muassasalari, maktablar, keyinchalik institutlarda, o'quv kurslarida yoki mustaqil ravishda xorijiy tilni o'rganadilar. Ushbu maqsadga erishishda muvaffaqiyatga erishish, o'qituvchilarning amaliy uslublari, malakasi va zamonaviy pedagogik yondashuvlariga bog'liq. MFP texnikasi orqali yuqori sinf o'quvchilarining lingvistik kompetensiyalarini rivojlantirishda innovatsion metodlar yordamida samaradorlikni oshirish mumkin.

Mavzuning dolzarbligi. Mamlakatimizda ta'lim sifatini oshirish, xorijiy tillarni o'qitishni rivojlantirish, o'quvchi yoshlarning xorijiy tillarni o'rganish bo'yicha ko'nikma va malakalarini oshirish davlat siyosatining ta'lim sohasidagi ustuvor vazifalardan biriga aylandi. Xorijiy til o'qituvchilari zimmasiga chet tillarni chuqur o'rganish va o'rgatish vazifalarini, xorijdagi rivojlangan mamlakatlarning ilg'or innovatsion pedagogik tajribalaridan foydalanish va shu asosida xorijiy tilni o'qitishning zamonaviy samarali metodikasini yaratish vazifasi qo'yildi.

Mavzu metodologiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash" to'g'risidagi PF-5712-son farmoni, 2019-yil 3-maydagi "Iqtidorli yoshlarni

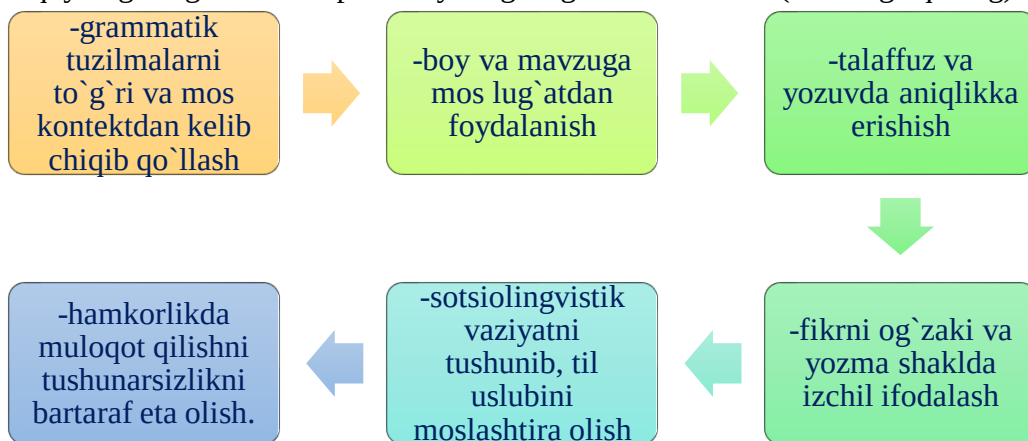
aniqlash va yuqori malakali kadrlar tayyorlashning uzluksiz tizimini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4306-son, 2019-yil 20-fevraldagi "Prezident maktablarini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4199-son Qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 5-apreldagi 281-son "Umumta'lim maktablari uchun muqobil darsliklarni yaratish va ulardan foydalanish tizimiga bosqichma-bosqich o'tish mexanizmini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori va boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalar ijrosini ta'minlashda mazkur tadbiriyot ishi muayyan darajada xizmat qiladi. Shu bilan birga yuqori sinf o'quvchilarining lingvistik kompetentsiyalarini rivojlantirishda zamonaviy MFP texnikasining samarali tatbiqini o'rganishda amaliy ahamiyatga ega.

Muammoni o'rganilganlik darajasi. Chet tillarni o'qitish metodikasi bo'yicha Respublikamizda ko'zga ko'ringan mutaxassis olimlar G.Maxkamova, M.Djusupov, T.Sattorov, O.Xoshimov, S.Saydaliev, N.Karimova va boshqalar ilmiy izlanishlar olib borishgan. Chet til o'qitish metodikasining didaktik asoslari, ta'lim tamoyillari bilan mamlakatimiz pedagoglaridan A.Zunnunov, U.Mahkamov, X.Ibrohimov, Sh.Abdullaeva, A.Jumaev, K.Riskulova va boshqalar, xorijiy mamlakatlarda esa V.Kraevskiy, A.Xutorskoy, V.Bespalko, L.Vigotskiy, O. Bondarevskaya kabi olimlar shug'ullanishgan.

Yuqori sinf ingliz tili o'quvchilarining lingvistik kompetentsiyalarini rivojlantirish, MFP texnikasini qo'llash, grammatika, fonetika va og'zaki nutqni o'qitish metodikasini takomillashtirish va ular orqali muloqot madaniyati ko'nikmalarini shakllantirish dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Yuqori sinf o'quvchilarining ingliz tilidagi lingvistik kompetentsiyalarini rivojlantirishda pedagogik yondashuvlar va MFP texnikasining samarali tatbiqi ilmiy-tadqiqot ishlarining davom ettirilishini taqozo etadi.

Jahonda globallashtirish jarayonlarining tezlashishi, erkin bozor munosabatlariga o'tish va ishlab chiqarishga yuqori texnologiyalarni joriy etishni rag'batlantirish "lingvistik kapital", ya'ni xorijiy tillarni ayniqsa, ingliz tilini mukammal egallagan mutaxassislarga ehtiyojni oshirmoqda. Til o'rganishda o'quvchi lingvistik bilimlarni egallash bilan emas, balki o'zining nutqiy va madaniy kompetentliklarini oshirish bilan band bo'ladi. XXI asr ko'nikmalari hisoblangan, muloqot qilish, tanqidiy fikrash, moslashuvchanlik va raqamli texnologiyalarni samarali qo'llash – yuqori sinflarda ingliz tilini puxta o'rganishda muhim o'rin tutadi. Ingliz tili kommunikativ faollik, shaxsga yo'naltirilganlik, kompetensiyani egallashga qaratilgan integral yondashuv asosida o'qitiladi.

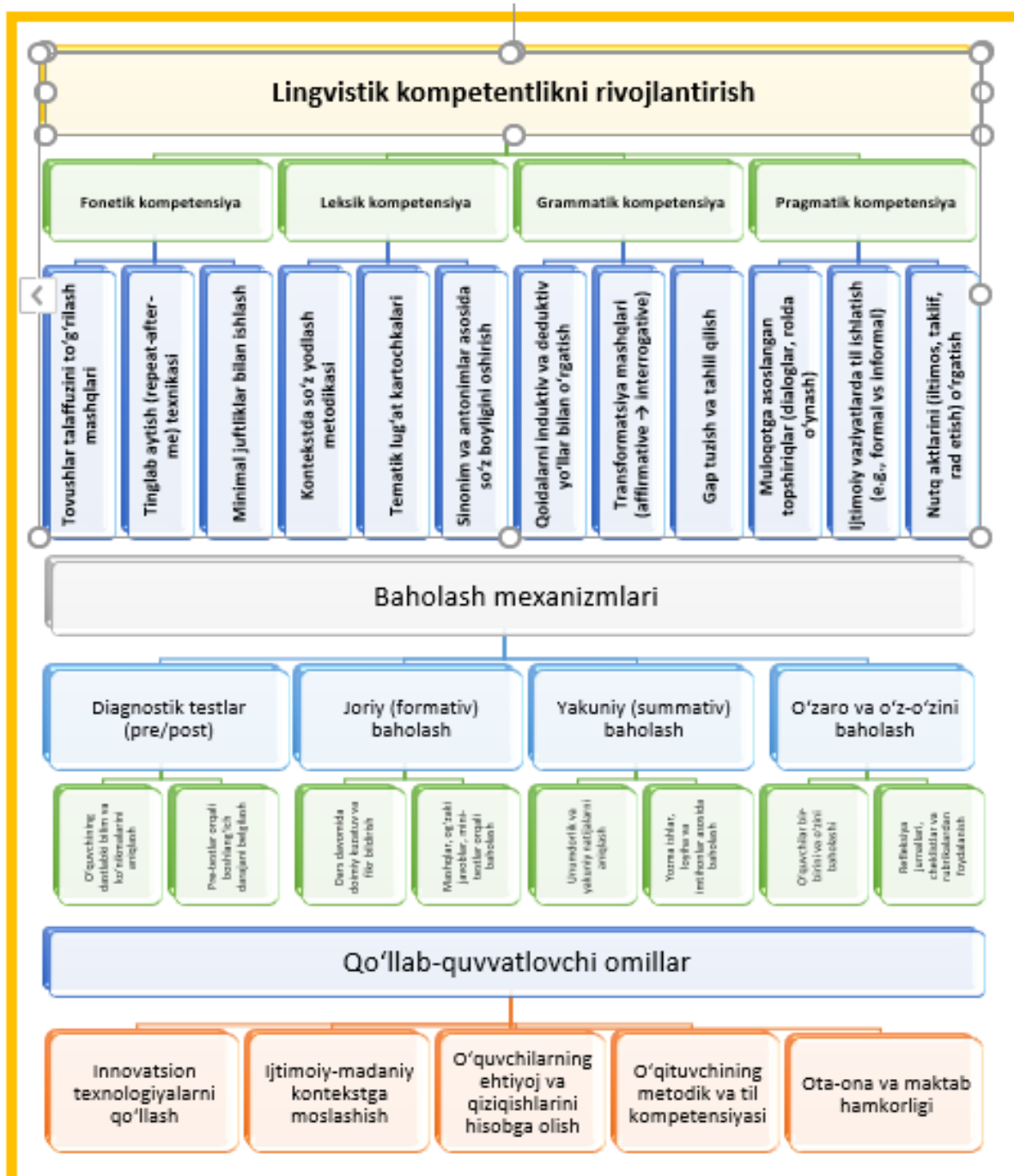
Ta'lim transformatsiyasi xalqning boy intellektual merosi va umuminsoniy qadriyatlar asosida zamonaviy madaniyat, iqtisodiyot, fan-texnika va texnologiyaning yangi yutuqlari asosida mukammal tayyorgarlikdan o'tgan kadrlarni tayyorlashning yangi tizimini shakllantirish O'zbekiston Respublikasi taraqqiyotining muhim shartlaridan biri bo'lib qoldi. Xususan, yuqori sinf o'quvchilari quyidagi lingvistik kompetentsiyalarga ega bo'lishi zarur (1-rasmga qarang).

1-rasm. Yuqori sinf o'quvchilari egallashi lozim bo'lgan lingvistik kompetentsiyalar

Til o'rganish samaradorligini oshirish uchun yuqori sinf o'quvchilari bilan o'tkaziladigan mashg'ulotlarda xalqaro metodikalarga asoslangan amaliy topshiriqlardan foydalanish muhima ahamiyat kasb etadi.

Lingvistik kapital, shuningdek, odamlarning ijtimoiy holatini, ularning ijtimoiy tarmoqlarini va muloqotdagi samaradorligini belgilashda muhim o'rin tutadi. Til faqatgina aloqa vositasi emas, balki ijtimoiy identifikatsiya va kulturening muhim qismidir. Shu nuqtayi nazardan yuqori sinf o'quvchilarida lingvistik kompetensiyani rivojlantirish mazmuni quyidagicha aks ettirildi.(2-rasmga qarang).

2-rasm. Lingvistik kompetentlikni rivojlantirish tizimi

“Lingvistik kapital” - bu insonning til sohasidagi bilimlari, ko'nikmalari va resurslari, ularning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy iqtisodga ta'sir ko'rsatish qobiliyatini ifodalaydi. U tilni

yoki tillarni o'zlashtirish, til bilan bog'liq ta'lim, madaniyat va shu kebilarni o'z ichiga oladi. Lingvistik kapitalning negizi quyidagilarni o'zida aks ettiradi:

1. Til ma'lumoti: Insonning bir yoki bir nechta tillarga bo'lgan bilimlari.
2. Kommunikativ ko'nikmalar: Insonning o'z bilimlarini samarali va to'g'ri ishlatish qobiliyati.
3. Foydali resurslar: Lingvistik kapital, shuningdek, ijtimoiy va iqtisodiy manfaatlarga olib kelishi mumkin, masalan, ish topishda, ta'limda yoki ijtimoiy maqomni oshirishda.
4. Funksional savodxonlik: shaxsning ma'lumotlari, ko'nikmalari va tajribalari asosida kundalik hayotda samarali qarorlar qabul qilish, muammolarni hal qilish va faoliyat olib borish qobiliyati

Ilmiy tadqiqotlar shuni ham ko'rsatadiki, til madaniyati va uning kommunikativ konteksti o'quvchilarning til kompetentligini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi (Byram, 1997). Bu esa metodikani takomillashtirishda madaniy komponentlarni ham inobatga olishni talab etadi. Amaldagi tadqiqotlar asosida ingliz tili o'qitish metodikasini takomillashtirishda quyidagi asosiy yo'nalishlarga e'tibor qaratildi (4-rasmga qarang).

3-rasm. Ingliz tili o'qitish metodikasini takomillashtirishdagi asosiy yo'nalishlar

Ushbu yo'nalishlar bilim berish sifatini oshirish va o'quvchilarning lingvistik kompetentligini yuqori darajada shakllantirishga xizmat qiladi.

MFP texnikasining **birinchi komponenti** bu ma'no bo'lib, u tilni mazmunli kontektlarda qo'llashni nazarda tutadi. Tilni izolyatsiyada o'rganish o'rniga, o'quvchilar so'z boyligi, grammatik tuzilmalar va iboralarni haqiqiy kommunikativ hollatlarda taqdim etadilar. Bu o'quvchilarga tilning real kontekstdagi funksiyasini tushunishga va uni eslab qolishga yordam beradi.

Ikkinchi komponent - forma, ya'ni tilning grammatik va strukturaviy jihatlarini o'rganish tushuniladi. O'quvchilar grammatik qoidalar, gap tuzilmalari va il naqshlari bo'yicha aniq ko'rsatmalar beradilar. Hamda o'quvchilarga til qanday qurilishni tushunishda yo'l ko'rsatadilar. Forma ustida ishlash orqali o'quvchilar o'z ifodalarida aniqlik va ishonchga ega bo'ladilar.

Uchinchi komponent esa tallafuz bo'lib, u tilning fonologik jihatlariga qaratilgan. O'quvchilar talaffuz mashqlari, urg'u, intonatsiya va ritmga e'tibor qaratadilar, o'quvchilar nutqining ravon va tushunarli bo'lishiga yordam beradi. Tallafuz mashqlari, rolda o'ynash, tinglash mashqlari kabi faoliyatlar orqali o'quvchilar og'zaki va eshitish ko'nikmalarini oshiradilar hamda umumiy kommunikativ salohiyatlarini rivojlantiradilar.

MFP texnikasini til sinflarida amalga oshirish-bu turli darajadagi o'quvchilarning ehtiyojlari va maqsadlariga moslashtirilgan o'quv strategiyalari va faoliyatlarini o'z ichiga oladi (4-rasmga qarang). Ta'lim modelining asosiy komponentlari:

1. Tuzilgan kirish (Structured Input): Bu tilning shakl va funksiyalarini tizimli ravishda taqdim etishdir. O'qituvchilar yangi so'z boyligi, grammatika qoidalari va gap tuzilmalarini aniq va qiziqarli tarzda tushuntiradigan darslar tuzishlari kerak. Bunga ochiq tushuntirishlar,

kontekstli misollar va hayotiy namunalar kiradi. Modellash, vizual yordamlar va real misollar orqali tushunishni engillashtirish uchun scaffold (qo'llab-quvvatlovchi) texnikalardan foydalanish zarur. Maqolalar, podkastlar va videolar kabi autentik materiallar o'quvchilarga tabiiy til ishlatilishini ko'rsatadi va lingvistik tuzilmalarni ichkilashtirishga yordam beradi.

2.Yo'naltirilgan mashq (Guided Practice): Bular nazorat ostidagi mashqlar orqali til o'rganishni mustahkamlashga xizmat qiladi. Bo'shliqni to'ldirish, gaplarni o'zgartirish, strukturalangan dialoglar kabi mashqlar orqali o'quvchilar bilimlarini qo'llashadi. O'qituvchining vazifasi darhol tuzatish va ko'rsatma berishdir. Juftlik va guruhli faoliyatlar – rolda o'ynash, birgalikda matn yozish – ijtimoiy o'zaro ta'sir orqali o'rganishni kuchaytiradi. Vazifalar murakkabligini bosqichma-bosqich oshirish orqali o'quvchilar mustaqil til ishlatish bo'yicha ishonch hosil qilishadi.

3.Kommunikativ faoliyatlar (Communicative Activities): Bu bosqichda aniqlik emas, balki ravonlik va real hayotdagi qo'llanish asosiy o'rinda turadi. Munozaralar, hikoya qilish, muammoni hal qilish kabi faoliyatlar spontan til ishlab chiqarishni rag'batlantiradi. Vazifaga asoslangan til o'qitish (TBLT) yondashuvi ayniqsa samaralidir – masalan, elektron pochta yozish, taqdimot qilish, suhbat o'tkazish kabi vazifalar. Bu faoliyatlar o'quvchilarning hayotiy va kasbiy manfaatlariga mos tushib, funksional til ko'nikmalarini shakllantiradi.

4.Fikr-mulohaza va baholash (Feedback and Assessment): Doimiy fikr-mulohaza va baholash o'quvchilarning rivojlanishini kuzatish va til bilan bog'liq muammolarni hal qilish uchun zarur. Formativen baholash – o'qituvchi fikri, o'zini baholash va tengdosh baholash – o'quvchilarga o'z o'rganishlarini tahlil qilish imkonini beradi. Tuzatishlar muvozanatli bo'lishi kerak – xatolarni ko'rsatish bilan birga yutuqlarni ham e'tirof etish zarur. Masalan, noto'g'ri gaplarni qayta tuzib berish (recasting) yoki metalingvistik fikr (xatolarni aniqlashga undovchi savollar) orqali o'quvchi o'zi tuzatishga o'rganadi. Yakuniy baholashlar (summative assessment) – testlar, portfoliolar, IELTS va TOEFL kabi xalqaro standartlashtirilgan imtihonlar til ko'nikmalarini global kontekstda baholaydi.

5.Texnologiya integratsiyasi (Technology Integration): Texnologiya til o'rganishda inqilobiy rol o'ynaydi. Duolingo, Quizlet kabi ilovalar, Kahoot va Google Classroom kabi platformalar o'quvchilarning motivatsiyasi va ishtirokini oshiradi. Yuzma-yuz va onlayn o'qitishni birlashtiruvchi blended learning yondashuvi ko'proq tilga duch kelish imkonini beradi. Flipped classroom (teskari sinf) yondashuvi nazariy bilimlarni uyda o'rganib, darsda amaliyotga e'tibor qaratish imkonini beradi. Virtual haqiqat (VR) va sun'iy intellekt (AI) texnologiyalari autentik muhitda mashq qilish imkonini yaratadi.

Lingvistik kompetentlik baholash mezonlari (yagona shaklda)

№	Mezon nomi	Tavsif	Baholash darajalari
1	Grammatik aniqlik (Accuracy)	So'zlarning grammatik shakllari va tuzilmalardan to'g'ri foydalanish	0 – 3 – 5 – 7 – 10
2	Leksik boylik (Vocabulary)	Tegishli, mavzuga mos, yetarli darajadagi so'z boyligidan foydalanish	0 – 3 – 5 – 7 – 10
3	Talaffuz (Pronunciation)	Tushunarli, standartga yaqin talaffuz	0 – 3 – 5 – 7 – 10
4	Ravonlik (Fluency)	Pauzalar, qotilishlarsiz muloqotni davom ettira olish	0 – 3 – 5 – 7 – 10
5	Nutq mazmuni (Content relevance)	Fikrlarning mavzuga mosligi va mantiqiy ketma-ketligi	0 – 3 – 5 – 7 – 10
6	Sotsiolingvistik moslik	Nutq uslubi, kontekstga mos ravishda iboralardan foydalanish	0 – 3 – 5 – 7 – 10

Maksimal ball: 60 ball, Baholash darajasi: 55–60 ball – A'lo; 45–54 ball – Yaxshi; 35–44 ball – Qoniqarli; 0–34 ball – Qoniqarsiz

Yuqori sinf o'quvchilarning leksik kompetentligini baholashda quyidagi o'lchov indikatorlari e'tiborga olindi:

Lingvistik kompetentlik quyidagi ko'rsatkichlar asosida baholandi:

- fonetik ko'nikmalar (talaffuz, stress, intonatsiya)
- leksik bilimlar (so'z boyligi, sinonimlar, kollokatsiyalar)
- grammatik to'g'rilik (zamonga, shaxsga, fe'l shakllariga e'tibor)
- nutq uslubi va mantiqlilik

Yakuniy test natijalariga ko'ra:

- eksperimental guruhda grammatik xatolar soni 40% ga kamaydi.
- so'z boyligi bo'yicha 1000+ yangi leksik birlik o'zlashtirildi.
- talaffuz ko'rsatkichlari 80% dan yuqoriga ko'tarildi (audio testlar asosida).

Yangicha metodik yondashuvlar (xususan, kommunikativ va topshiriqqa asoslangan o'qitish) o'quvchilarning faol ishtirokini oshirib, ularning ingliz tilidagi lingvistik kompetentligini sezilarli darajada rivojlantirdi.

Xulosa. Lingvistik kompetentlikni rivojlantirish -ingliz tili o'qitish jarayonida asosiy maqsadlardan biri bo'lib, o'quvchilarda fonetik, leksik, grammatik va stilistik bilim hamda ko'nikmalarni uzviy shakllantirishni talab etadi. Lingvistik kompetentlikni oshirish uchun yetarli amaliyot zarur. MFP texnikasi yordamida o'quvchilar turli vazifalar va faoliyatlar orqali amaliyot o'tkazish imkoniga ega bo'ladilar. Misol uchun, ro'yxatga olish, rolli o'yinlar, guruh muhokamalari kabi aktivliklar ularning og'zaki va yozma til ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ingliz tilini o'rganish jarayonida o'quvchilarning lingvistik kompetensiyasini samarali shakllantirish nafaqat grammatik va leksik bilimlarni egallash, balki ularni ongli ravishda tahlil qilish, baholash va o'zlashtirish strategiyalarini shakllantirish bilan uzviy bog'liq. Shu nuqtayi nazardan, reflektiv yondashuv (o'z o'rganish faoliyatini kuzatish va anglash) bu jarayonning ajralmas qismi bo'lib, o'quvchilarning til kompetentligini rivojlantirishda motivatsiya, doimiy muloqot muhiti va ijobiy psixologik atmosfera muhim omillardan hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Ergasheva R.A. Approaches to reading and telling stories. Adabiyotshunoslik va tarjimashunoslikning dolzarb muammolari: Adabiy jarayon, qiyosiy adabiyotshunoslik, uslubshunoslik va tilshunoslik masalalari, Respublika ilmiy-amaliy konferenstiya, Buxoro 2019 y, 368-370 betlar
2. Ergasheva R.A. Innovative ways of teaching active words of the lesson. Effective ways of organizing learner centered classes in English language classroom, Xalqaro miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman, Buxoro 2024 yil ,8-11 betlar
3. Ergasheva R. A.Umumta'lim til o'rganuvchilarning lingvistik kompetentsiyalarini MFP texnikasi orqali rivojlantirishdagi muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari. Journal of Uzbekistan's Development and research (JUDR), Volume 1, Issue 2, 2025 185-189 pages
4. Ergasheva R.A. O'quvchining kompetentsiyaviy piramidasi. Student's competency pyramid. The multidisciplinary journal of science and technology Volume-5, Issue- 2, 2025, 235-239 pages
5. Ergasheva R.A.The concept of Linguistic competence and its components. Modern American Journal of Linguistics, and, Pedagogy. ISSN(E):3067-7874, Volume 01, Issue 03, June,2025, 907-911 pages

Kenjyaeva Xurshida Pulatovna,
Buxoro davlat tibbiyot instituti katta o'qituvchisi

TA'LIM VA IJTIMOY FANLAR INTEGRATSIYASIDA FANLARARO YONDASHUVNING AHAMIYATI

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'lim tizimida ijtimoiy fanlar bilan integratsiyalashuv jarayonida fanlararo yondashuvning ahamiyati tahlil qilinadi. Fanlararo yondashuv nafaqat ta'lim mazmunini boyitish, balki talabalarda kompleks tafakkur, ijtimoiy anglash, muloqot va tahlil ko'nikmalarini shakllantirishda muhim omil sifatida ko'rsatiladi. Muallif ta'lim jarayonida ijtimoiy masalalarni turli fan nuqtai nazaridan ko'rib chiqish orqali o'quv faoliyatini faollashtirish va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish imkoniyatlarini yoritadi. Shuningdek, maqolada fanlararo yondashuv asosidagi o'quv kurslari, loyiha va tadbirlarni tashkil etish bo'yicha tavsiyalar ham keltiriladi. Xulosa sifatida ta'lim mazmunini ijtimoiy hayot bilan bog'lash, murakkab ijtimoiy jarayonlarni xolis anglatishda fanlararo yondashuv zamonaviy ta'limning asosiy mezonlaridan biri ekani ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: fanlararo yondashuv, ta'lim integratsiyasi, ijtimoiy fanlar, pedagogik hamkorlik, fanlararo ta'lim, tahliliy tafakkur, muloqot kompetentsiyasi, ta'lim mazmuni, integrativ o'quv kurslari, metodik yondashuvlar.

Аннотация. В данной статье рассматривается значение междисциплинарного подхода в процессе интеграции образования с социальными науками. Междисциплинарность представлена не только как средство обогащения содержания образования, но и как важный фактор формирования у обучающихся комплексного мышления, социального восприятия, коммуникативных и аналитических навыков. Автор раскрывает возможности активизации учебной деятельности и развития практических умений через рассмотрение социальных проблем с позиций различных научных дисциплин. Также в статье приводятся рекомендации по организации учебных курсов, проектов и мероприятий на основе междисциплинарного подхода. В заключение подчёркивается, что интеграция содержания образования с социальной реальностью и объективное осмысление сложных общественных процессов делают междисциплинарность одним из ключевых критериев современного образования.

Ключевые слова: междисциплинарный подход, интеграция образования, социальные науки, педагогическое сотрудничество, междисциплинарное обучение, аналитическое мышление, коммуникативная компетенция, содержание образования, интегративные учебные курсы, методические подходы.

Abstract. This article explores the significance of the interdisciplinary approach in the process of integrating education with the social sciences. Interdisciplinarity is presented not only as a means of enriching educational content but also as an important factor in developing students' complex thinking, social perception, communication, and analytical skills. The author highlights the potential for activating learning processes and enhancing practical competencies by addressing social issues from the perspectives of various academic disciplines. The article also provides recommendations for organizing academic courses, projects, and educational activities based on an interdisciplinary framework. In conclusion, it is emphasized that integrating educational content with social reality and fostering an objective understanding of complex societal processes makes interdisciplinarity one of the essential criteria of modern education.

Key words: interdisciplinary approach, integration of education, social sciences, pedagogical collaboration, interdisciplinary learning, analytical thinking, communication competence, educational content, integrative courses, methodological approaches.

Kirish. Jahon ta'lim tizimida sodir bo'layotgan ilmiy-texnologik, ijtimoiy va madaniy o'zgarishlar zamonaviy ta'lim mazmuni va shakllarini qayta ko'rib chiqishni talab etmoqda.

Xususan, fanlararo yondashuv - bugungi kun ta'lim jarayonida faol qo'llanayotgan muhim metodologik tamoyillardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Ushbu yondashuv o'quv faoliyatini hayotiy voqelik bilan bog'lash, talabalarning ijtimoiy tafakkurini shakllantirish, ularda mulohaza, tahlil va hamkorlik qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ayniqsa, ijtimoiy fanlar - falsafa, sotsiologiya, psixologiya, tarix, huquq va madaniyatshunoslik - pedagogik jarayonda shaxsning ijtimoiy faollik, fuqarolik pozitsiyasi va ma'naviy qadriyatlarini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Shu bois, ta'limda ushbu fanlarni birlashtiruvchi fanlararo yondashuvni amalga oshirish nafaqat bilimlarni chuqurlashtiradi, balki o'quvchilarda murakkab ijtimoiy jarayonlarni xolis anglashga zamin yaratadi.

Mazkur maqolada ta'lim va ijtimoiy fanlar integratsiyasida fanlararo yondashuvning nazariy asoslari, amaliy ahamiyati hamda o'quv jarayonida qo'llash imkoniyatlari tahlil etiladi. Bunda fanlararo loyihalar, integrativ darslar, keys-tahlil va ijtimoiy simulyatsiya kabi usullarning ta'limdagi o'rni alohida o'rganiladi. Maqsad – zamonaviy ta'limni shaxs rivojiga va ijtimoiy hayotga yaqinlashtirish orqali uning sifat va samaradorligini oshirishdir.

Adabiyotlar tahlili. Fanlararo yondashuv ta'limning zamonaviy metodologik asoslaridan biri sifatida ilmiy va amaliy muhokamalar markazida turibdi. Pedagogika, sotsiologiya, falsafa va psixologiya sohalaridagi mutaxassislar bu masalani turli jihatdan tadqiq etmoqdalar.

Pedagogika sohasidagi taniqli tadqiqotchi V.A.Slastyonin ta'limning ijtimoiy mohiyatini ta'kidlab, fanlararo yondashuvni shaxsning ham aqliy, ham ma'naviy rivojini ta'minlovchi kompleks usul sifatida talqin etadi [Slastyonin V.A., 2010]. Unga ko'ra, fanlararo yondashuv ta'limni hayot bilan bog'laydi, umuminsoniy va ijtimoiy qadriyatlarni o'quv mazmuniga kiritadi.

A.N.Leontev va L.S.Vigotskiyning kognitiv rivojlanishga oid qarashlarida ham fanlararo o'zaro bog'liqlik g'oyasi namoyon bo'ladi. Ularning fikricha, shaxs rivoji faqat alohida fanlar orqali emas, balki fanlararo tajriba orqali yuz beradi, chunki insonni murakkab ijtimoiy voqelikni anglashga tayyorlash zarur [Vigotskiy L.S., 1982].

Fanlararo yondashuvning ta'limdagi ahamiyatini sotsiologiya nuqtai nazaridan tahlil qilgan N.M. Shlyaxtin ta'limni ijtimoiy institut sifatida ko'rib, uning fuqarolik, madaniy va axloqiy tarbiyadagi o'rniga urg'u beradi. U ta'limni ijtimoiy jarayonlarni o'rganish, tushunish va anglash vositasi sifatida baholaydi [Shlyaxtin N.M., 2017].

Psixologiya sohasida M.M. Bashevning ishlarida ta'limda fanlararo yondashuvning shaxsiy rivojlanishga ta'siri, ya'ni shaxsda ijtimoiy tafakkur, kommunikatsiya qobiliyati va tanqidiy fikrlash salohiyatini shakllantirish imkoniyatlari keng yoritilgan [Bashev M.M., 2019].

Shuningdek, O'zbekistonlik tadqiqotchi pedagoglar - X.To'rayeva (2021) va Sh.R.Eshonqulov (2020) - milliy ta'lim tizimida fanlararo yondashuvni joriy etishning metodik va amaliy jihatlarini chuqur tahlil qilganlar. Ularning fikricha, ijtimoiy fanlarni ta'lim mazmuniga integratsiya qilish talabalarda madaniy ong, ijtimoiy mas'uliyat va muloqot qobiliyatini rivojlantiradi.

Xulosa qilib aytganda, adabiyotlar tahlili fanlararo yondashuvning ta'limdagi zarurligini va uning shaxs, jamiyat hamda madaniyat rivojidagi o'rnini ilmiy asosda tasdiqlaydi. Bu yondashuv zamonaviy ta'lim modellarida muloqot, hamkorlik va kompleks tafakkurni shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi.

Metod va metodologiya. Ushbu tadqiqotning metodologik asosini fanlararo yondashuv, integrativ ta'lim nazariyasi, faol ta'lim texnologiyalari hamda tinglovchi markazli (learner-centered) yondashuv tashkil etadi. Fanlararo yondashuvni pedagogik tadqiqot ob'ekti sifatida qarash, uning nazariy va amaliy qiymatini aniqlashda metodologik asos sifatida kompleks, tizimli va ta'limiy-ijtimoiy yondashuvlardan foydalanildi.

Tadqiqotda quyidagi ilmiy tadqiqot usullari qo'llanildi:

- Nazariy tahlil – pedagogik va ijtimoiy fanlar bo'yicha mavjud ilmiy adabiyotlar, kontseptsiyalar, qonunchilik hujjatlari va ta'lim standartlari tahlil qilindi.
- Ta'limiy kontent tahlili – maktab, kollej va oliy ta'lim muassasalaridagi o'quv dasturlari va fanlararo kurslar mazmuni o'rganildi.
- Solishtirma tahlil – fanlararo yondashuvning turli fanlardagi qo'llanilishi, xorijiy va mahalliy tajribalar taqqoslab tahlil qilindi.
- Empirik usullar – o'qituvchilar va talabalar o'rtasida anketa va so'rovnomalar o'tkazilib, ularning fanlararo yondashuvga munosabati, muammolar va ehtiyojlari aniqlandi.
- Pedagogik kuzatuv – integrativ darslar va loyihalarda fanlararo yondashuvni amalda qo'llash jarayonida ishtirok etildi.

Tadqiqot jarayonida ta'limning mazmuni, shakli va metodlarini ijtimoiy fanlar bilan uyg'unlashtirishning pedagogik sharoitlari aniqlandi. Shuningdek, fanlararo yondashuv orqali talabalarda ijtimoiy anglash, tanqidiy fikrlash, muloqot qobiliyati, jamoaviy ishlash ko'nikmalarini shakllantirish imkoniyatlari o'rganildi.

Metodologik yondashuv sifatida faoliyatga asoslangan, kompetentlikka yo'naltirilgan va fuqarolik-ma'naviy rivojga qaratilgan yondashuvlar asos qilib olindi. Bular fanlararo yondashuvning ta'limda muvaffaqiyatli joriy etilishiga ilmiy poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari. Olib borilgan tahliliy va empirik tadqiqotlar fanlararo yondashuvning ta'lim jarayonida samarali qo'llanilishi talabalarning faol bilim olishga, ijtimoiy anglashga va amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqladi. Ushbu tadqiqot doirasida umumiy o'rta va oliy ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan 35 nafar pedagog hamda 120 nafar talaba ishtirokida so'rovnoma va intervyular o'tkazildi.

Natijalar quyidagicha shakllandi:

Fanlararo yondashuvga ijobiy munosabat: So'rovnomada qatnashgan pedagoglarning 82% fanlararo yondashuv ta'lim mazmunini boyitadi va o'quv jarayonini hayotiyashtiradi deb hisobladi.

Talabalarning 76% fanlararo darslarda o'z fikrini erkin bildirish, ijtimoiy masalalarni har tomonlama tahlil qilish imkoniyati borligini ta'kidladi.

Ijtimoiy kompetentsiyalarning o'sishi: Integrativ o'quv mashg'ulotlarida ishtirok etgan talabalarda jamoaviy ishlash, fuqarolik pozitsiyasi, muloqot va tenglikka asoslangan munosabat shakllanishi kuzatildi.

Ayrim murakkab ijtimoiy muammolar (gender, madaniy ixtiloflar, ijtimoiy tengsizlik) bo'yicha ochiq fikrlash ko'nikmalari rivojlanayotgani aniqlandi.

Pedagoglarning metodik ehtiyojlari: Pedagoglarning 64% fanlararo darslarni tashkil etishda metodik qo'llanma va o'quv-uslubiy materiallarga muhtoj ekanligini bildirdi. Ko'p hollarda fanlararo loyihalarni amalga oshirish uchun faol hamkorlik va rahbariyat tomonidan qo'llab-quvvatlash yetarli emasligi qayd etildi.

Darslar sifatining oshishi: Keyingi kuzatuv natijalariga ko'ra, fanlararo elementlar joriy etilgan darslarda talabalar faolligi, savol-javoblar va fikrlash faoliyati an'anaviy darslarga nisbatan 1,5–2 baravar oshgan.

Muammo va to'siqlar: Fanlar o'rtasidagi muvofiqlashtirish, vaqt taqsimoti, pedagoglar o'rtasidagi muloqot yetishmasligi fanlararo yondashuvni to'liq joriy etishda asosiy to'siqlar sifatida aniqlandi.

Muhokama. Olib borilgan tahlil va tadqiqot natijalari fanlararo yondashuvning ta'lim tizimidagi o'rni va ahamiyatini yanada teran anglash imkonini beradi. Hozirgi globallashtirish va axborot jamiyati sharoitida faqat bitta fan doirasida shakllanadigan bilim va ko'nikmalar talabalarni hayotiy muammolarni hal etishga to'liq tayyorlay olmaydi. Shu bois, ijtimoiy fanlar bilan integratsiyalangan ta'limning joriy etilishi orqali murakkab ijtimoiy jarayonlarni anglash, jamoa bilan hamkorlik qilish, ijtimoiy mas'uliyatni his etish va tanqidiy tahlil qilish kabi kompetentsiyalar shakllanadi.

Mutaxassislarning fikriga ko'ra (Slastyonin V.A., Shlyaxtin N.M., Bashev M.M.), fanlararo yondashuv ta'limda shaxsning barcha salohiyatlarini uyg'otuvchi, ko'pqirrali tarbiya va bilim berish muhitini yaratadi. Mazkur tadqiqot doirasida aniqlangan dalillar ham shu fikrni qo'llab-quvvatlaydi: o'quv jarayoniga ijtimoiy fanlarni jalb etgan holda, talabalarda jamiyatdagi voqealarga nisbatan xolis va ma'suliyatli munosabat shakllanmoqda.

Shu bilan birga, fanlararo yondashuvni amalga oshirishda bir qator muammolar ham mavjud. Jumladan, pedagoglarning hamkorlikka tayyor emasligi, fanlar o'rtasidagi muvofiqlashtiruvchi mexanizmlarning yetishmasligi, metodik baza va qo'llanmalarining kamligi bu jarayonning samaradorligini cheklab qo'yadi. Bundan tashqari, ta'lim muassasalaridagi vaqt va resurslar taqsimoti ham integratsiyalashgan darslar va loyihalarni to'liq amalga oshirishga to'sqinlik qilmoqda.

Shu bois, fanlararo yondashuvni rivojlantirish uchun faqatgina metodik yangiliklar emas, balki institutsional qo'llab-quvvatlash, ta'lim standartlariga integratsiyalash, o'qituvchilarni qayta tayyorlash va multidistsiplinar jamoalarni shakllantirish kabi tizimli yondashuv zarur.

Muhim jihat shundaki, fanlararo yondashuv ta'limning mazmun va shaklini boyitish bilan birga, shaxsning ijtimoiy faolligini oshirish, madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish va barqaror fuqarolik jamiyatini qurishda ham strategik vazifani bajaradi.

Xulosa. Olib borilgan tahlil va empirik kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, fanlararo yondashuv ta'lim mazmunini boyitish, uni hayotga yaqinlashtirish, ijtimoiy anglash va tanqidiy fikrlash kabi muhim kompetentsiyalarni rivojlantirishda samarali uslub hisoblanadi. Xususan, ijtimoiy fanlar - falsafa, sotsiologiya, psixologiya, tarix va huquq - ta'lim jarayonida shaxsni jamiyatga moslashtirish, madaniyatlararo muloqotni ta'minlash, fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishda hal qiluvchi o'rin tutadi.

Fanlararo yondashuv ta'limda multidistsiplinar ko'nikmalarni shakllantirish, ijtimoiy masalalarni har tomonlama tahlil qilish va yosh avlodni jamiyatda faol ishtirok etuvchi shaxs sifatida tarbiyalashda muhim o'rin tutadi. Biroq bu jarayonning samaradorligi ko'p jihatdan institutsional qo'llab-quvvatlash, metodik bazaning yetarliligi va pedagoglar tayyorgarligiga bog'liq ekanligi ham ma'lum bo'ldi.

Takliflar:

- Fanlararo o'quv kurslarini joriy etish: Ijtimoiy fanlarni pedagogik fanlar bilan bog'lovchi maxsus fanlararo modullar (masalan, "Ijtimoiy tahlil asoslari", "Pedagogik kommunikatsiya va jamiyat") ishlab chiqilishi lozim.
- O'qituvchilar uchun qayta tayyorlash kurslari: Pedagoglar va ijtimoiy fan o'qituvchilari o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash, ularni fanlararo yondashuv bo'yicha qayta tayyorlash va malakasini oshirish bo'yicha dasturlar ishlab chiqilishi zarur.
- Metodik qo'llanmalar va loyiha faoliyati: Fanlararo darslar uchun amaliy yo'riqnomalar, keys-tahlillar, simulyatsiyalar va ijtimoiy loyihalar asosida metodik materiallar tayyorlanishi tavsiya etiladi.
- Institutsional qo'llab-quvvatlash: Ta'lim muassasalari rahbariyati fanlararo yondashuvni amalga oshirish uchun vaqti va resurslarini ajratishi, o'qituvchilarni hamkorlikka jalb etishi kerak.
- Talabalar faolligini rag'batlantirish: Ijtimoiy fanlar asosidagi loyihaviy faoliyat, debatlar, muloqot klublari va amaliy tadbirlar orqali talabalarning faol ishtirokini ta'minlash lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Сластёнин В.А., Исаев И.Ф., Шиянов Е.Н. Педагогика: Учебное пособие для студентов пед. вузов. - М.: Школа-Пресс, 2010. - 256 с.
2. Выготский Л.С. Психология развития человека. - М.: Смысл, 1982. - 312 с.
3. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. - М.: Политиздат, 1975. - 304 с.

4. Башев М.М. Психолого-педагогические условия формирования коммуникативной культуры студентов. - Казань: Изд-во КФУ, 2019. - 212 с.
5. Шляхтин Н.М. Социология образования: учебное пособие. - М.: Инфра-М, 2017. - 236 с.
6. Turayeva X. Integratsiya fanlar va innovatsion ta'lim texnologiyalari. // O'zbek pedagogika jurnali. - 2021. - №3. - B. 45–49.
7. Eshonqulov Sh.R. Fanlararo yondashuv: nazariy asoslari va ta'limdagi imkoniyatlari. // Ijtimoiy fanlarda yangi qarashlar. - 2020. - №1. - B. 57–61.
8. Хетагурова М.Ф. Интегративное обучение: теория и практика. - Ростов н/Д: Феникс, 2018. - 192 с.
9. UNESCO. Interdisciplinary teaching and learning in higher education. - Paris: UNESCO Publishing, 2019. - 98 p.

Turdiyeva Nigora Saidovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti

**BOSHLANG'ICH TA'LIM PEDAGOGIKASI DARSLARIDA
TALABALARNING ETNOPEDAGOGIK KOMPETENSIYALARINI
RIVOJLANTIRISH**

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarni kasbiy tayyorlash jarayonida etnopedagogik kompetensiyalarni shakllantirish masalalari yoritilgan. Etnopedagogika mazmuni, xalq og'zaki ijodi vositalarining o'rni, ularni o'quv jarayoniga integratsiyalash usullari tahlil qilingan. Shuningdek, amaliy tavsiyalar, innovatsion yondashuvlar va mavjud muammolar yechimi ham ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: etnopedagogika, boshlang'ich ta'lim, pedagogik kompetensiya, xalq og'zaki ijodi, ertak, tarbiya, talaba, milliy qadriyatlar.

Аннотация. В данной статье освещены вопросы формирования этнопедагогических компетенций в процессе профессиональной подготовки студентов, обучающихся по направлению начального образования. Проанализированы содержание этнопедагогике, роль устного народного творчества и методы его интеграции в учебный процесс. Также рассматриваются практические рекомендации, инновационные подходы и возможные пути решения существующих проблем.

Ключевые слова: этнопедагогика, начальное образование, педагогическая компетентность, устное народное творчество, сказка, воспитание, студент, национальные ценности.

Abstract. This article explores the development of ethnopedagogical competencies in the professional training process of students studying in the field of primary education. It analyzes the content of ethnopedagogy, the role of oral folk art, and the methods of integrating these elements into the educational process. In addition, practical recommendations, innovative approaches, and solutions to existing challenges are also discussed.

Key words: ethnopedagogy, primary education, pedagogical competence, oral folk art, fairy tale, upbringing, student, national values.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimi nafaqat bilim berish, balki shaxsni har tomonlama kamol toptirish, uni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashni ham ko'zda tutadi. Shu nuqtai nazardan, boshlang'ich ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarni kelajakdagi kasbiy faoliyatiga tayyorlashda ularning etnopedagogik kompetensiyasini rivojlantirish muhim vazifalardan biridir.

Etnopedagogika - bu milliy qadriyatlar, urf-odatlar, xalq og'zaki ijodi, an'anaviy tarbiya vositalari orqali ta'lim-tarbiya jarayonini yo'naltirishga qaratilgan ilmiy yo'nalishdir (N.A. Musurmonova, 2010). Bu yo'nalish xalqning tarixiy tajribasi, madaniyati, ma'naviyati va axloqiy normalariga asoslanadi.

Abdullaeva Sh. (2019) o'zining ilmiy ishlarida etnopedagogik yondashuvlarning zamonaviy ta'limdagi ahamiyatini ta'kidlab, ayniqsa boshlang'ich ta'lim bosqichida bu kompetensiyalarni shakllantirish bolaning milliy ongini rivojlantirishda muhim deb hisoblaydi.

K.S.Qodirova (2021) kompetensiyaviy yondashuv asosida talabalar bilimini faqat nazariy emas, balki amaliy faoliyatga qaratish zarurligini ta'kidlaydi. Etnopedagogik kompetensiyalar shular jumlasidandir. Bu kompetensiyalar nafaqat milliy qadriyatlarni bilishni, balki ularni o'quvchilarga to'g'ri yetkazish, integratsiyalash, va shaxsiy hayotda qo'llash qobiliyatini ham qamrab oladi.

T.G'ofurova (2020) boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun tayyorlangan dars ishlanmalarida xalq og'zaki ijodi vositalari, maqollar, ertaklar, milliy o'yinlar va marosimlardan foydalanish o'quvchilarning madaniy ongini rivojlantirishda muhim omil ekanini isbotlab bergan.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Ta'lim kontsepsiyasi (2019) va "Davlat ta'lim standartlari (2020)"da ham etnopedagogik yondashuvlar integratsiyalangan holda ko'rib chiqilgan bo'lib, bu talabalarda milliy g'urur, Vatanga sadoqat va o'z madaniyatiga hurmat ruhini mustahkamlashga qaratilgan.

Xalqaro miqyosda etnopedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish borasida Finlandiya, Yaponiya, Janubiy Koreya ta'lim tizimlari tajribasi o'rganilgan. Masalan, Finlandiyada "ko'p madaniyatlilik" kompetensiyasi orqali o'quvchilarga o'z milliy ildizlarini qadrlash bilan birga boshqa millatlar madaniyatiga hurmat bilan qarash o'rgatiladi

Bugungi o'quv jarayonida xalqning ko'p asrlik pedagogik tajribasiga, urf-odatlariga, qadriyatlariga asoslangan holda yosh avlodni tarbiyalashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu esa, o'z navbatida, etnopedagogik yondashuvlarning dolzarbligini oshirmoqda. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim pedagogikasi fanida etnopedagogik mazmunli topshiriqlar, mashg'ulotlar va amaliyotlar orqali talabalar milliy qadriyatlarni chuqur anglab, ularni ta'limda qo'llash ko'nikmasini hosil qiladilar.

Etnopedagogik kompetensiya - bu o'qituvchining milliy madaniyat, xalq og'zaki ijodi, urf-odatlar va an'analarni o'z kasbiy faoliyatida pedagogik maqsadlarda qo'llay olish malaka va ko'nikmalaridir. Bu kompetensiya quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- nazariy bilimlar: etnopedagogika asoslari, xalq ijodi janrlarini bilish;
- amaliy ko'nikmalar: xalq ijodiyoti elementlarini darsga integratsiyalash;
- madaniy sezgirlik: milliy qadriyatlarga hurmat, boshqa madaniyatlarga nisbatan tolerantlik;
- tarixiy xotira: milliy meros, urf-odatlarining tarbiyaviy asoslarini anglash.

Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi bolalarning eng muhim, psixologik nozik davrida ularni tarbiyalaydi. Shu sababli o'qituvchining etnopedagogik saviyasi yuqori bo'lishi, u har bir darsda xalqning tarbiyaviy g'oyalarini singdirishi talab etiladi.

Xalq og'zaki ijodi – etnopedagogikaning asosi sifatida xizmat qiladi. Talabalarning etnopedagogik kompetensiyasini shakllantirishda xalq og'zaki ijodi beqiyos manbadir. U quyidagi janrlar orqali dars jarayoniga kiritiladi:

Janr	Pedagogik vazifasi
Ertaklar	Yaxshilik-yomonlikni farqlash, tasavvurni kengaytirish
Topishmoqlar	Tafakkurni rivojlantirish, til boyligini oshirish
Maqollar, matallar	Axloqiy tarbiya, qisqa va mazmunli fikrlash
Afsonalar	Tarixiy-madaniy ongni shakllantirish
Dostonlar, qo'shiqlar	Badiiy didni rivojlantirish, obrazli fikrlash

Shunday qilib, xalq og'zaki ijodining har bir janri o'ziga xos tarbiyaviy yuklamaga ega. Talabalar bu janrlar ustida ishlash orqali ularning mazmunini, tarbiyaviy g'oyasini tahlil qilish, darsga moslashtirish, sahnalashtirish kabi ko'nikmalarga ega bo'ladilar.

Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi darslarida etnopedagogik yondashuvlarning o'rni beqiyos. Pedagogika fanida talabalarning nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtirish muhim. Quyida boshlang'ich ta'lim pedagogikasi darslarida etnopedagogik kompetensiyani shakllantirishning samarali shakllari keltiriladi:

1. Etnopedagogik treninglar va munozaralar

Talabalar orasida "Milliy qadriyatlar va tarbiya", "Ertaklar - axloqiy saboq manbai" kabi mavzularda guruhviy munozaralar tashkil etiladi.

2. Dars ishlanmalari tuzish

Talabalar xalq og'zaki ijodi elementlaridan foydalangan holda boshlang'ich sinf fanlari (ona tili, o'qish, tasviriy san'at) uchun dars ishlanmasi ishlab chiqadilar.

3. Didaktik materiallar tayyorlash

Maqollar kartochkalari, topishmoqli o'yinlar, ertak asosida tuzilgan komikslar, audio materiallar orqali interaktiv ta'lim vositalari yaratiladi.

4. Amaliy mashg'ulotlar va sahnalashtirish

Ertak, rivoyat yoki doston asosida sahna ko'rinishlari tayyorlash orqali talabalar badiiy, pedagogik va ijodiy yondashuvlarni o'rganadilar.

5. Tadqiqot loyihalari

“Mahalliy hududidagi xalq og'zaki ijodi namunalarining o'quvchilarga ta'siri” mavzusida mustaqil tadqiqot ishlari o'tkaziladi.

Muammolar va takliflar. Aksariyat holatlarda talabalarda etnopedagogik kompetensiya yetarli darajada shakllanmagan bo'ladi. Bu quyidagi muammolar bilan bog'liq:

- oliy ta'limda etnopedagogik mavzular yetarli darajada qamrab olinmagan;
- o'qituvchilarda amaliy metodika bo'yicha tajriba kam;
- xalq og'zaki ijodi manbalari zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashtirilmagan.

Takliflar:

➤ “Etnopedagogika asoslari” fanini majburiy modul sifatida joriy etish;

➤ har bir fan bo'yicha xalq ijodidan namunalar bilan boyitilgan metodik qo'llanmalar yaratish;

➤ interaktiv platformalar (mobil ilova, veb-portallar) orqali etnopedagogik resurslar tayyorlash;

➤ oliy ta'lim muassasalarida folklor festivallari, milliy o'yinlar haftaligini o'tkazish.

Tadqiqot milliy pedagogik meros, etnopedagogika, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, va kompetensiyaviy yondashuv nazariyalariga asoslanadi. Quyidagi asosiy metodologik yondashuvlar qo'llaniladi:

- **Tizimli yondashuv** – pedagogik jarayonni barcha tarkibiy qismlari bilan uzviy bog'liq holda o'rganish.
- **Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv** – har bir talabaning individualligini hisobga olgan holda, etnopedagogik kompetensiyalarni shakllantirish.
- **Faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv** – talabaning bilim, ko'nikma va malakalarini amaliyotda qo'llash imkoniyatini yaratish.
- **Madaniy-tarixiy yondashuv** – Vigotskiy va Leontevlarning ijtimoiy-madaniy rivojlanish nazariyasi asosida.

Xulosa. Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi darslarida talabalar o'z kasbiga oid nazariy va amaliy bilimlarni chuqur o'zlashtiradi. Etnopedagogik kompetensiya esa ularning kasbiy barkamolligi, milliy ongli yondashuvi va tarbiyaviy kuchini mustahkamlaydi. Xalq og'zaki ijodi, milliy qadriyatlar, urf-odatlar va tarixiy meros asosida shakllangan pedagogik yondashuvlar har bir bo'lajak o'qituvchining darslarini mazmunli, ta'sirchan va samarali qiladi.

Shu boisdan, oliy ta'lim jarayonida etnopedagogik kompetensiyalarni shakllantirishga alohida e'tibor qaratish lozim bo'lib, bu nafaqat pedagogik sifatlarni rivojlantiradi, balki yosh avlodga milliy g'urur, vatanparvarlik va ijtimoiy mas'uliyat tuyg'ularini singdirishda muhim vositaga aylanadi. Mazkur kompetensiyalar orqali talaba-o'qituvchilar o'z faoliyatida xalqchil, tarixiy ildizlarga tayangan, madaniyati boy hamda zamonaviy talablarga mos ta'lim berish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi darslarida talabalar shaxsini har tomonlama rivojlantirish, ularni kasbiy faoliyatga tayyorlashda etnopedagogik kompetensiyalarni shakllantirish muhim metodik va tarbiyaviy ahamiyatga ega. O'tkazilgan tahlillar va tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, etnopedagogik kompetensiya – bu nafaqat milliy qadriyatlarni bilish, balki ularni amaliyotda qo'llash, yosh avlodga uzviy yetkazish, madaniy merosni davom ettirishga tayyorlikdir.

Ushbu kompetensiyani shakllantirishda quyidagi xulosalarga kelindi:

1. **Ilmiy-nazariy asoslar** – etnopedagogika xalq tarbiyasi, urf-odatlar, qadriyatlar asosidagi pedagogik tajribalarni o'zida mujassam etgan muhim yo'nalish bo'lib, talabalarda kasbiy identifikatsiya va milliy o'zlikni shakllantirishda asosiy omillardan biridir.

2. **Pedagogik yondashuvlar** – shaxsga yo'naltirilgan, faoliyatga asoslangan va kompetensiyaviy yondashuvlar etnopedagogik kompetensiyalarni rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, madaniy-tarixiy va integrativ yondashuvlar bu boradagi samaradorlikni oshiradi.

3. **Amaliy metodlar** – xalq og'zaki ijodi namunalaridan, milliy o'yinlar va marosimlardan, maqollar, topishmoqlardan dars jarayonida foydalanish orqali talabalar madaniy ongini oshirish, o'z milliy merosiga hurmat ruhida tarbiyalash mumkin.

4. **Xalqaro tajribalar** – ko'p madaniyatlilik tamoyiliga asoslangan xorijiy ta'lim tizimlari tajribasi shuni ko'rsatadiki, etnopedagogik kompetensiyalar global dunyoda ham o'z ahamiyatini yo'qotmaydi, balki shaxsning madaniy moslashuvchanligiga hissa qo'shadi.

5. **Eksperimental natijalar** – talabalar o'rtasida o'tkazilgan so'rovnoma va pedagogik kuzatuvlar etnopedagogik yondashuvlar dars sifatini oshirishi, talabalar faolligini kuchaytirishini ko'rsatdi.

Shunday qilib, boshlang'ich ta'lim pedagogikasida etnopedagogik kompetensiyalarni shakllantirish bo'yicha maqsadli va tizimli yondashuv talabalarni kelgusidagi pedagogik faoliyatga yanada mas'uliyatli, ijtimoiy va madaniy jihatdan yetuk mutaxassis sifatida tayyorlash imkonini beradi.

Shuningdek, bu yondashuv ta'lim-tarbiya jarayonining mazmuniy jihatdan boyishini, interaktiv, innovatsion hamda kontekstual metodlar asosida tashkil etilishini ta'minlaydi. Demak, etnopedagogik kompetensiyalar – bu zamonaviy pedagogik ta'limning ajralmas bo'lagi, xalqimizning bebaho ma'naviy merosini asrash va uni kelajak avlodga yetkazishda ishonchli yo'ldir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Turdiyeva N.S. Didactic conditions for the formation of attitudes toward education as a value among primary school pupils. – Middle European Scientific Bulletin, Vol. 10, 2021. – P. 58–65. – Poland. <https://cejsr.academicjournal.io/index.php/journal/article/view/368>

2. Turdiyeva N.S. Педагогические способности учителя начальных классов как условие успешности профессиональной деятельности. – Results of National Scientific Research, Vol. 2, 2023. – С. 427–436. <https://resnatres.net/index.php/journal/article/view/790>

3. Saipova Kh.A., Obidova Kh.I. Особенности развития профессиональной компетентности будущего учителя начальных классов. – Inter Education & Global Study, No. 10(1), 2024. <https://cyberleninka.ru/article/n/bo-lajak-boshlang-ich-sinf-o-qituvchisidagi-kasbiy-kompetentlikni-rivojlantirishning-o-ziga-xos-xususiyatlari>

4. Rustamov R.X. Method of developing creative ability of primary school teacher via ethnopedagogy. – Ta'lim Fidoilari, 2023. <https://maqola.reandpub.uz/10974>

5. Turdiyeva N.S. Educational and moral views in the pedagogical education of the East. – Procedia of Theoretical and Applied Sciences, Vol. 2, No. 2, 2022. – P. 123–126. <https://journal.buxdupi.uz/index.php/journal-buxdupi/article/view/756>

6. Sharipova, G. "Xalq og'zaki ijodi elementlarini dars jarayonida samarali qo'llash yo'llari". // Boshlang'ich ta'limda innovatsiyalar, 2023, №2. – B. 32–36.

7. Turdiyeva N.S. Bo'lajak o'qituvchilarning ta'lim jarayoniga etnopedagogik tayyorgarligi. Results of National Scientific Research International Journal 2023 Volume 2| Issue 10 SJIF- 5.8, Researchbib 7.1, P. 267-274

8. Xayrullayeva D. "Boshlang'ich ta'limda etnopedagogik yondashuvning o'rni", Milliy ta'lim ilmiy-tadqiqot jurnali, 2022, №1, 23

Hodiyeva Yulduz Yunusovna,

Navoiy Davlat Universiteti 13.00.02-Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodi (ingliz tili)
mutaxassisligi 2-kurs doktoranti
hodiyeva14@gmail.com

SCAMPER TEXNOLOGIYASI ASOSIDA STRATEGIK KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya. Ushbu maqolada SCAMPER texnologiyasi asosida strategik kompetensiyani rivojlantirish masalalari tahlil qilingan. SCAMPER metodologiyasi, o'zining ijodiy fikrlashni rag'batlantiruvchi tarkibi bilan, tashkilotlar va shaxslarning raqobatbardosh ustunlik yaratish va strategik kompetensiyalarini rivojlantirishda qanday samarali vosita bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi. Maqolada strategik kompetensiyaning mohiyati, uning asosiy elementlari, va SCAMPER texnologiyasining bu jarayondagi roli batafsil yoritilgan. SCAMPER texnologiyasining o'rnini almashtirish, birlashtirish, moslashtirish, o'zgartirish, ortiqcha elementlarni olib tashlash va boshqa funksiyalarni qo'llash orqali strategik fikrlashni kuchaytirish mumkinligi isbotlangan. Shuningdek, SCAMPER metodologiyasining ta'lim va biznesda qanday qo'llanishi, innovatsiyalar va resurslardan samarali foydalanish imkoniyatlari taqdim etilgan. Ushbu maqola, SCAMPER texnologiyasining strategik kompetensiyani rivojlantirishdagi o'rni va amaliy qo'llanishini tushunishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: SCAMPER texnologiyasi, Strategik kompetensiya, Innovatsion fikrlash, Raqobatbardoshlik, Resurslardan samarali foydalanish, Moslashuvchanlik, Ta'limdagi strategik kompetensiya, Ijodiy yondashuv, Biznes strategiyasi, Kompetensiyani rivojlantirish.

Аннотация. В данной статье анализируются вопросы развития стратегических компетенций на основе технологии SCAMPER. Методология SCAMPER, с ее структурой, стимулирующей творческое мышление, показывает, каким эффективным инструментом могут быть организации и отдельные лица для создания конкурентного преимущества и развития стратегических компетенций. В статье подробно освещается сущность стратегической компетенции, ее основные элементы и роль технологии SCAMPER в этом процессе. Доказано, что стратегическое мышление может быть усилено за счет использования функций замены, объединения, адаптации, модификации, удаления лишних элементов и других функций технологии SCAMPER. Также представлены возможности применения методологии SCAMPER в образовании и бизнесе, эффективного использования инноваций и ресурсов. Эта статья поможет понять роль и практическое применение технологии SCAMPER в развитии стратегических компетенций.

Ключевые слова: технология SCAMPER, Стратегическая компетенция, Инновационное мышление, Конкурентоспособность, Эффективное использование ресурсов, Гибкость, Стратегическая компетенция в образовании, Творческий подход, Бизнес-стратегия, Развитие компетенций.

Abstract. The challenges associated with acquiring strategic competencies using SCAMPER technology are examined in this article. SCAMPER methodology shows how it can be a useful tool for developing strategic competencies and competitive advantages for both individuals and organizations due to its composition that stimulates creativity. The article thoroughly discusses the fundamentals of strategic competency, its essential components, and how SCAMPER technology fits into this process. It has been demonstrated that the capabilities of SCAMPER technology-such as substitution, combination, adaptation, modification, removal of superfluous elements, and application of other functions-can enhance strategic thinking. The article also discusses opportunities for creative and effective resource use, as well as the application of the SCAMPER methodology in business and education. Understanding the

function and real-world implementation of SCAMPER technology in fostering strategic competency is made easier by this article.

Key words: SCAMPER technology, Strategic competency, Innovative thinking, Competitiveness, Efficient resource utilization, Adaptability, Strategic competency in education, Creative approach, Business strategy, Competency development.

Kirish. Bugungi kunda tashkilotlar va shaxslar muvaffaqiyatga erishish uchun o'zlarining strategik kompetensiyalarini doimiy ravishda rivojlantirishlari zarur. Strategik kompetensiya - bu tashkilotning yoki shaxsning raqobatbardosh ustunlikka erishish uchun zarur bo'lgan bilimlar, ko'nikmalar va resurslarni integratsiya qilish qobiliyati hisoblanadi. Innovatsiyalar va ijodiy yondashuv strategik kompetensiyani shakllantirishda muhim omillardir. Shu ma'noda, SCAMPER texnologiyasi - innovatsion fikrlash va kreativ yondashuvni rag'batlantirish uchun samarali vosita sifatida ko'riladi. Ushbu maqolada SCAMPER texnologiyasi strategik kompetensiyani rivojlantirishdagi ahamiyati va qo'llanilishi tahlil qilinadi.

Strategik kompetensiya - bu tashkilot yoki shaxsning raqobatbardosh ustunlikka erishish va uni saqlab qolish uchun zarur bo'lgan resurslar, bilimlar, malakalar va qobiliyatlarni birlashtirish qobiliyatidir. Bu tushuncha nafaqat biznes, menejment va strategiya nazariyalarida ishlatiladi, balki ta'lim tizimi va individual rivojlanish uchun ham muhim ahamiyatga ega.

Strategik kompetensiyaning asosiy mazmuni:

1. Resurslar va Bilimlar Integratsiyasi	Strategik kompetensiya o'z ichiga tashkilotning mavjud resurslari, bilim va tajribasining samarali birikishini oladi. Bu raqobatbardosh ustunlikni yaratish uchun muhim hisoblanadi. Misol uchun, ta'lim tashkiloti yangi bilim va ko'nikma yaratishda o'zining ilmiy va texnologik bilimlarini samarali qo'llashi kerak.
2. Inson Resurslari	Tashkilot yoki shaxsning strategik kompetensiyasi ko'pincha uning xodimlarining malakalari, tajribasi va kadrlar (talabalar) bilan bog'liq. Agar tashkilot ilg'or bilim va malakaga ega bo'lsa, u raqobatbardosh bo'lishi mumkin. Misol: ta'limda pedagoglarning kasbiy kompetensiyasi.
3. Innovatsiya va Moslashuvchanlik	Strategik kompetensiya yangi o'zgarishlarga moslashish va innovatsiyalarni ishlab chiqish qobiliyatini ham o'z ichiga oladi. Ta'lim tashkilotlarining pedagog kadrlari o'zgaruvchan sharoitlarda muvaffaqiyatli bo'lish uchun zamon talabiga asosida tezda yangi g'oyalarni qabul qilishi va ular asosida ishlashlari kerak.
4. Raqobatbardoshlik	Raqobatbardosh ustunlik yaratishda strategik kompetensiya faol rol o'ynaydi. Ta'lim tashkilotlari yoki pedagog kadrlar zamon talabiga, bozor sharoitlariga mos ravishda o'z strategik kompetensiyalarini rivojlantirishlari kerak. Misol: ilg'or texnologiyalarni qo'llash orqali mahsulot ishlab chiqarishda samaradorlikni oshirish.
5. Xohish va Maqsadga Yo'naltirish	Ta'lim tashkilotlari yoki pedagog kadrlarning strategik kompetensiyasi uni uzluksiz o'sish va muvaffaqiyatga erishish yo'naltirgan aniq maqsadlar bilan bog'liqdir. Kompetensiyalar strategik maqsadlarga erishish uchun zarur bo'lgan vositalarni taqdim etadi.

Metodologiya. Ta'limda strategik kompetensiya nafaqat o'qituvchilarning, balki o'quvchilarning bilim olish va ularni amaliyotga tatbiq qilish qobiliyatini rivojlantirishni anglatadi. Ta'lim muassasalarida bu kompetensiyalarni shakllantirish quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

-Pedagogik Kompetensiya ya'ni o'qituvchilarning ta'lim berish metodologiyasi, pedagogik qobiliyatlari, ijidkorligi va tanqidiy fikrlashlari yuzasidan kuzatishlar olib boriladi

-Ta'lim Muassasalarining Strategik Kompetensiyasi ya'ni bu ta'lim muassasalarining maqsadga yo'naltirilgan rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqish, resurslardan samarali foydalanish, innovatsion texnologiyalarni tatbiq qilish jarayonlari kuzatuv ostiga olinadi.

Strategik kompetensiyaning muhim asosiy elementlari quyidagicha talqin etilmoqda:

1. O'rganish va Moslashuvchanlik	2. Innovatsiyalarni Tatbiq Etish	3. Kadrlar Rivoji	4. Yuqori Darajadagi Liderlik
Ta'lim tashkilotlari yoki pedagog kadrlar o'rganish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Bu raqobatbardoshlikni saqlash va yangi imkoniyatlarni yaratishda muhim rol o'ynaydi.	Strategik kompetensiya innovatsion g'oyalarni amaliyotga tatbiq qilishda samarali ishlashni talab qiladi.	Pedagog kadrlar kompetensiyasini oshirish, ularning malakasini doimiy ravishda yangilab borish va rivojlantirish.	Ta'lim tashkilotidagi liderlar strategik kompetensiyaning rivojlanishini boshqarishlari va uni tashkilotning barcha jihatlariga yoyishlari zarur.

Strategik kompetensiya oliy ta'lim tashkilotlari va u yerda faoliyat olib borayotgan muqobil shaxslar uchun raqobatbardoshlikni oshirish va uzoq muddatli muvaffaqiyatni ta'minlash uchun zarur bo'lgan muhim vositadir. Bu tushuncha global tadbirkorlikda va ta'lim sohasida muhim o'rin tutadi.

Strategik kompetensiyani rivojlantirish va uni yaxshilash bugungi kunda juda ko'plab omillar, xususan texnologiyalar bilan chambarchas bog'liq bo'lib turibdi. Bunday muhim texnologiyalardan biri bu SCAMPER.

SCAMPER - bu ijodiy fikrlash va muammolarni hal qilishda qo'llaniladigan metodologiya bo'lib, uning nomi quyidagi so'zlarning bosh harflaridan tashkil topgan:

S	Substitute (o'rnini almashtirish)
C	Combine (birlashtirish)
A	Adapt (moslashtirish)
M	Modify/Magnify/Minify (o'zgartirish/kattalashtirish/kichiklashtirish)
P	Put to another use (boshqa maqsadda qo'llash)
E	Eliminate (yo'qotish)
R	Rearrange/Reverse (tartibni o'zgartirish/teskari qilish)

Natija va muhokamalar.

Ushbu texnologiya yordamida mavjud jarayonlar, mahsulotlar yoki strategiyalar ijodiy nuqtai nazardan ko'rib chiqiladi va yangi imkoniyatlar, yaxshilanish uchun samarali yo'llar aniqlanadi. Bu jarayonni fanga tadbiq qilish ushullarini biologiya fan yo'nalishida ko'rib chiqadigan bo'lsak agar quyidagicha belgilanishi mumkin:

Mashq: Biologik jarayonlarda o'zgarish kiritish		
1. Substitute (O'rnini almashtirish)	Vazifa:	Biologiyadagi fotosintez jarayonining ayrim komponentlarini o'rniga boshqa elementlarni qo'ysangiz, jarayon qanday o'zgaradi?
	Masalan,	quyosh energiyasi o'rniga boshqa energiya manbaini qo'llash mumkinmi? Yoki xlorofill o'rniga boshqa pigmentlarni ishlatish

		qanday ta'sir ko'rsatadi? O'zingizning taxmingizni yozing va natijalarni muhokama qiling.
	Maqsad:	Jarayonni o'zgartirish orqali yangi yondashuvlarni va strategik fikrlashni rivojlantirish.
2. Combine (Birlashtirish)	Mashq:	Biologik tizimlarni integratsiyalash
	Vazifa:	Ikki yoki undan ortiq biologik tizim yoki jarayonlarni birlashtirib yangi tizim yaratishga harakat qiling.
	Masalan,	O'simliklarning fotosintez jarayonini va hayvonlarning nafas olish jarayonini qanday qilib integratsiyalash mumkin? Yangi birlashgan tizim qanday afzalliklar yoki muammolar tug'dirishi mumkin?
	Maqsad:	Turli tizimlarni birlashtirish orqali kompleks muammolarni hal qilishga o'rgatish va strategik ko'nikmalarni oshirish.
3. Adapt (Moslashtirish)	Mashq:	Biologik jarayonlarni yangi sharoitlarga moslashtirish
	Vazifa:	Quruq va issiq mintaqalardagi o'simliklar yoki hayvonlar qanday qilib o'z organizmlarini atrof-muhit sharoitlariga moslashtiradi?
	Masalan,	Ushbu moslashuv usullarini boshqa sharoitdagi (masalan, sovuq iqlim) organizmlarga qanday qilib moslashtirish mumkin? Moslashuv strategiyalarini yozing va ularni amaliyotda qo'llash usullarini muhokama qiling.
	Maqsad:	Muammoga moslashish va uni hal qilish uchun yangi strategiyalar ishlab chiqish.
4. Eliminate (Yo'qotish)	Mashq:	Biologik tizimlardan ortiqcha elementlarni olib tashlash
	Vazifa:	Ma'lum biologik jarayon yoki tizimda (masalan, hujayra ichidagi signalizatsiya yo'llari) ortiqcha yoki muhim bo'lmagan elementlarni aniqlang va ularni olib tashlash natijasida jarayon qanday o'zgarishini taxmin qiling.
	Masalan,	Bu jarayon qanday ijobiy yoki salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkinligi haqida fikringizni bayon qiling.
	Maqsad:	Muammolarni soddalashtirish va muhim elementlarga e'tibor qaratishni o'rgatish orqali strategik fikrlashni oshirish

Strategik kompetensiya ta'lim tashkilotlari yoki pedagog kadrlarning raqobatbardosh ustunlikni yaratish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalar to'plami bo'lib, uni rivojlantirish innovatsion yondashuv va ijodiy fikrlashga bog'liq. SCAMPER texnologiyasi esa quyidagi yo'nalishlarda strategik kompetensiyani rivojlantirishga xizmat qiladi:

- muammolarni yangi burchakdan ko'rish SCAMPER metodologiyasi muammoni yoki vaziyatni har xil nuqtai nazarlardan ko'rib chiqishni rag'batlantiradi. Bu esa strategik qarorlar qabul qilishda yanada chuqur tahlil va yaxshilangan natijalar beradi.

- innovatsiyalarni kiritish strategik kompetensiyaning ajralmas qismi bo'lgan innovatsiyalarni rivojlantirish uchun SCAMPER texnologiyasi yangi g'oyalarni yaratish va mavjud jarayonlarni optimallashtirishda samarali vositadir.

- moslashuvchanlikni oshirish va tashqi muhitdagi o'zgarishlarga tez moslashish uchun SCAMPER metodidan foydalanish tashkilotga strategiyalarni doimiy yangilab borish imkonini beradi.

- resurslardan samarali foydalanish SCAMPER yordamida mavjud resurslar va imkoniyatlarni qayta ko'rib chiqish va ularni yangi maqsadlarda qo'llash mumkin bo'ladi, bu esa strategik kompetensiyaning kengayishiga olib keladi.

SCAMPER texnologiyasining amaliy tatbiqi SCAMPER texnologiyasini strategik kompetensiyani rivojlantirish jarayonida qo'llash quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

Tahlil bosqichi:

Mavjud strategiyalar va resurslarni SCAMPERning har bir komponenti bo'yicha ko'rib chiqish (o'rnini almashtirish, birlashtirish, moslashtirish va h.k.).

Yangi g'oyalarni ishlab chiqish:

SCAMPER metodiga asoslanib yangi strategiyalar va yondashuvlarni yaratish.

Sinov va amalga oshirish:

Yangi taklif qilingan strategiyalarni sinab ko'rish va ularni tashkilot faoliyatiga kiritish.

Natijalarni baholash:

Strategik kompetensiyaning rivojlanishini va samaradorligini tahlil qilish.

1. Substitute (O'rnini almashtirish)

Mashq: Fotosintez jarayonidagi elementlarni almashtirish

Yo'riqnoma:

-Talabalar fotosintez jarayonining asosiy komponentlarini (yorug'lik energiyasi, xlorofill, karbonat angidrid) ko'rib chiqsin.

-Har bir komponent o'rniga qanday boshqa element yoki sharoitni qo'llash mumkinligi haqida fikr yuritsin.

-Masalan, quyosh energiyasining o'rniga boshqa energiya manbaini (sun'iy yorug'lik yoki kimyoviy energiya) qo'llash mumkinligini taxmin qilsin.

-Xlorofill o'rniga boshqa pigmentlar (masalan, fikobilinlar) qanday ishlashi haqida tadqiqot qilsin.

-Har bir almashtirish fotosintez jarayonining samaradorligiga qanday ta'sir qilishi mumkinligini tahlil qilsin.

Misol: "Quyosh nuri o'rniga LED lampalar yordamida fotosintez qilish mumkinmi? LED lampalar qanday to'lqin uzunlikda bo'lishi kerak? Bu sharoitda o'simliklarning o'sishi qanday o'zgaradi?"

2. Combine (Birlashtirish)

Mashq: Fotosintez va nafas olish jarayonlarini birlashtirish

Yo'riqnoma:

-Talabalar o'simliklarning fotosintez va hayvonlarning nafas olish jarayonlarini tahlil qilsin.

-Har ikki jarayonni bir tizim sifatida birlashtirishni o'ylab ko'rsinlar: qanday qilib bu jarayonlar bir-birini to'ldiradi.

-Yangi tizimning afzalliklari va kamchiliklarini yozsinlar.

-Ushbu birlashma orqali ekologik tizimlarda qanday strategik ustunliklar yaratilishi mumkinligini muhokama qilsinlar.

Misol: "O'simliklar fotosintez orqali kislorod chiqaradi, hayvonlar esa nafas olishda kislorod iste'mol qiladi. Bu jarayonlarni birlashtirib, ekologik barqarorlikka qanday hissa qo'shish mumkin?"

3. Adapt (Moslashtirish)

Mashq: Organizm moslashuvlarini yangi sharoitlarga qo'llash

Yo'riqnoma:

-Talabalar quruq va issiq mintaqalardagi o'simlik va hayvonlarning moslashuv strategiyalarini o'rganishadi.

-So'ngra, bu moslashuv usullarini sovuq yoki nam muhitga qanday moslashtirish mumkinligini tahlil qilishadi.

-O'z fikrlarini yozib, yangi sharoitda moslashishni yaxshilash uchun qanday strategiyalar ishlab chiqilishi mumkinligini taklif qiladilar.

Misol: "Qumtepa o'simliklarining suvni tejash uchun barglari qalin va yupqa bo'lishi, shuningdek, ularda mum qatlami bo'lishi ularni issiq iqlimga moslashtiradi. Bu xususiyatlarni Arktika sharoitida qanday o'zgartirish mumkin?"

4. Eliminate (Yo'qotish)

Mashq: Biologik jarayondan ortiqcha elementlarni olib tashlash

Yo'riqnoma:

-Talabalar hujayra signalizatsiyasi yoki metabolik jarayonlardagi kam ahamiyatli yoki takrorlanuvchi elementlarni aniqlashtiradi.

-Ular olib tashlash jarayon samaradorligiga qanday ta'sir qilishini taxmin qiladi.

-Olib tashlangan elementlar tufayli jarayonlarda qanday o'zgarishlar yuz berishi mumkinligini yozadi.

Misol: "Hujayrada signal uzatishda ko'plab oraliq molekulalar ishtirok etadi. Agar ba'zi oraliq molekulalar yo'q qilinsa, signal uzatish tezligi oshadimi yoki kamayadimi?"

Xulosa. SCAMPER texnologiyasi strategik kompetensiyani rivojlantirishda ijodiy fikrlash va innovatsiyalarni rag'batlantiruvchi samarali vosita hisoblanadi. U Ta'lim tashkilotlari yoki pedagog kadrlarning o'z resurslari va strategiyalarini qayta ko'rib chiqib, yangi imkoniyatlar yaratishlariga yordam beradi. Shu tariqa, SCAMPER yondashuvi raqobatbardoshlikni oshirish va uzoq muddatli muvaffaqiyatga erishish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababdan SACAMPER texnologiyasini ta'lim jarayoniga tatbiq qilish, ayniqsa bu yondashuvni nofilologik yo'nalishi talabalarining bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishda, ularga kasbga yo'naltirilgan holatda xorijiy tillarni o'qitishda, jumladan ingliz tilini juda samarali bo'ldi. Talabalar doimiy ravishda SCAMPER talablari asosida izlanishda bo'lishadi va bu ularda va ularga ta'lim berayotgan pedagog kadrlarda ham doimiy ravishda o'qish, izlanish, yangi bilimni amaliyotga tatbiq qilish, ijodiy fikrlash, tanqidiy fikrlash kabi kompetensiyalarini rivojlantirishga ko'maklashadi. Yangi bilim va ko'nikmaga ega bo'lish va uni kasbiy va shaxsiy rivojlanishda qo'llash juda muhim va bugungi zamon talabi bo'lib, bu jarayonni pedagogik va ta'lim texnologiyalar texnologiyalari yordamida amalga oshirish o'z samarasini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Tolkacheva, S. P. (2007). "Strategic Management and Competence Development. Moscow: RIOR."
2. Grant, R. M. (2010). "Contemporary Strategy Analysis." Wiley.
3. Barney, J. B., & Hesterly, W. S. (2015). "Strategic Management and Competitive Advantage: Concepts and Cases. Pearson."
4. Baron, R. M., & Armstrong, R. (2016). "The Role of Strategic Competency in Innovation and Development." Journal of Business Strategy.

5. Michalko, M. (2006). Thinkertoys: "A Handbook of Creative-Thinking Techniques. Ten Speed Press."
6. Osborn, A. F. (1953). "Applied Imagination: Principles and Procedures of Creative Problem-Solving. Charles Scribner's Sons."
7. Barney, J. B. (1991). "Firm Resources and Sustained Competitive Advantage. Journal of Management,"17(1), 99–120.
8. Umurzakova Aziza. "Effectiveness of SCAMPER Technique in Education" 2023 (American Journal of Social and Humanitarian Research, 4(3), sah. 14–17)
9. Onat Halis Totuk. "Enhancing the Outcome of Mechanical Engineering Design Course with the SCAMPER Methodology Framework" 2024 (Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, 30.04.2024, sah. 76–83)
10. Aysun Gündoğan. "Scamper: Improving creative imagination of young children" 2019.

Musayeva Amina Karomatovna,
Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

INNOVATION TECHNOLOGIYALAR ASOSIDA TALABALARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Annotatsiya. Maqolada kommunikativ kompetentlik, talabalarning shaxsiy rivojlanishi, kasbiy tayyorgarligi va ijtimoiy faolligiga bevosita ta'sir qilishi, zamonaviy dunyoda turli kasbiy yo'nalishlarda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun samarali muloqot qilish, ma'lumotlarni to'g'ri taqdim etish va innovatsion vositalar orqali axborot almashish qobiliyatlarining ahamiyati haqida nazariy ma'lumotlar va metodik tavsiyalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: muloqot madaniyati, raqamli savodxon, hamkorlik va jamoada ishlash, o'z-o'zini boshqarish va o'z-o'zini rivojlantirish, innovatsion texnologiyalar.

Аннотация. В статье изложены теоретические сведения и методические рекомендации о том, как коммуникативная компетентность напрямую влияет на личностное развитие, профессиональную подготовку и социальную активность учащихся, о значении умений эффективно общаться, правильно представлять информацию и обмениваться информацией с помощью инновационных средств для успешной работы в различных профессиональных сферах в современном мире.

Ключевые слова: культура общения, цифровая грамотность, сотрудничество и командная работа, самоконтроль и саморазвитие, инновационные технологии.

Annotation. The article describes theoretical data and methodological recommendations on the direct impact of communicative competence on the personal development, professional training and social activity of students, the importance of the ability to effectively communicate, correctly present information and exchange information through innovative means to successfully operate in various professional directions in the modern world.

Key words: communication culture, digital literacy, collaboration and teamwork, self-management and self-development, innovative technologies.

Kirish. Bugungi kunda innovatsion texnologiyalarning tezkor rivojlanishi ta'lim jarayonida ham katta o'zgarishlarni talab qilmoqda. Talabalar zamonaviy mehnat bozoriga moslashishlari uchun nafaqat an'anaviy bilimlarga ega bo'lishlari, balki yangi texnologiyalardan foydalanish orqali o'z kommunikativ kompetentliklarini rivojlantirishlari ham zarur. Oliy ta'lim tizimida kommunikativ kompetentlikni shakllantirish nafaqat individual muvaffaqiyat, balki jamiyatning ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishida ham muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar va innovatsion usullarni joriy etish orqali bu kompetentlikni rivojlantirish talim jarayonini takomillashtirish uchun yangi imkoniyatlar ochadi.

Mavzuning dolzarbligi. Kommunikativ kompetentlik talabalarning shaxsiy rivojlanishi, kasbiy tayyorgarligi va ijtimoiy faolligiga bevosita ta'sir qiladi. Zamonaviy dunyoda turli kasbiy yo'nalishlarda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun samarali muloqot qilish, ma'lumotlarni to'g'ri taqdim etish, va innovatsion vositalar orqali axborot almashish qobiliyatlari zarur. Shu nuqtai nazardan, oliy ta'limda innovatsion texnologiyalardan foydalanish asosida kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish masalasi alohida dolzarbdir. Talabalarning innovatsion faoliyati va o'quv jarayonida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash bu jarayonning ajralmas qismi bo'lib qolmoqda.

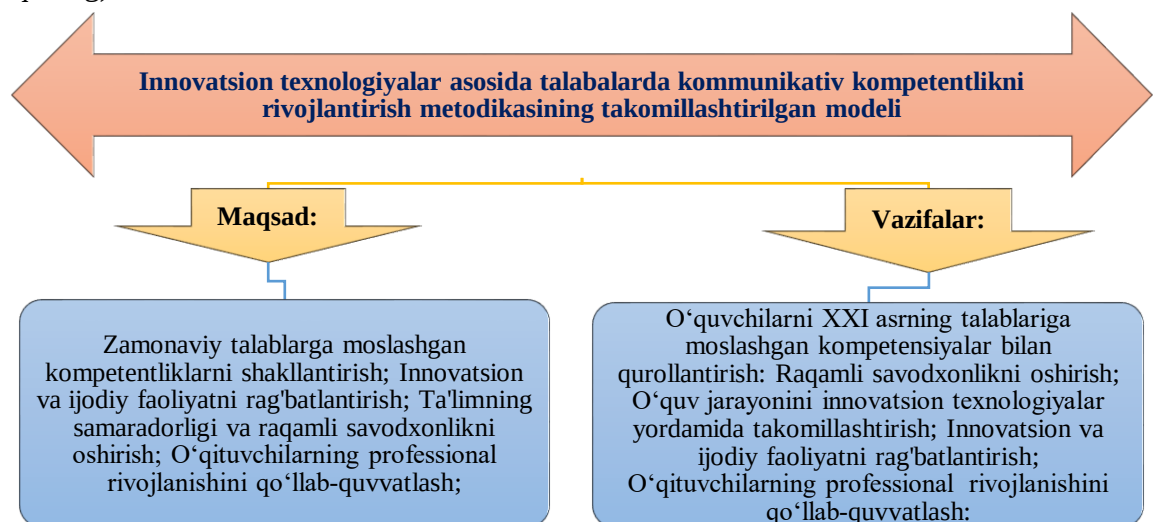
Adabiyotlar tahlili. Musayeva (2024) o'z tadqiqotida fanlar integratsiyasi asosida talabalarda kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish masalalariga alohida e'tibor qaratadi. Unga ko'ra, turli fanlar orasidagi bog'liqlikni yaratish orqali talabalar nafaqat bir soha bo'yicha chuqur bilimlarga ega bo'lishadi, balki kengroq miqyosda fikrlash, axborotni turli burchaklardan baholash va samarali muloqot qilish qobiliyatlarini ham rivojlantirishadi. Musayeva talabalarning kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishda fanlararo

integratsiyaning ahamiyatini ta'kidlab, bu jarayonni innovatsion texnologiyalar yordamida yanada takomillashtirish mumkinligini bildiradi (Musayeva, 2024). Kurbanova o'z tadqiqotida pedagoglarning innovatsion faoliyatini o'rganib, ularning axborot-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishdagi rolini tahlil qiladi. Unga ko'ra, pedagoglar o'z innovatsion faoliyatlarini takomillashtirgan holda, talabalarga zamonaviy texnologiyalar va axborot resurslari yordamida samarali muloqot qilishni o'rgatishlari mumkin. Bu jarayon talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi samarali o'zaro ta'sirni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi (Kurbanova, N.D.). Xayitov (2022) esa xorij tajribasi asosida talabalarda kreativlik sifatlarini rivojlantirishni o'rganadi. U xorijiy oliy ta'lim tizimlarida innovatsion yondashuvlar orqali talabalar muloqot qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga katta e'tibor qaratilishini ta'kidlaydi. Xayitovning fikricha, kreativlik va kommunikativ kompetentlik o'zaro bog'liq bo'lib, ijodiy fikrlash talabalar o'rtasidagi samarali muloqotni kuchaytiradi va ularning ijtimoiy faolligini oshiradi (Xayitov, 2022).

Mavzu metodologiyasi. Ushbu tadqiqot talabalarda kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishda innovatsion texnologiyalarning ta'sirini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot davomida aralash tadqiqot metodlari, jumladan, so'rovnoma, intervyu, va kuzatish usullari qo'llanildi. Tadqiqotda 150 nafar talabalar ishtirok etdi, ularning yoshi 18-25 oralig'ida bo'lib, turli yo'nalishlardagi oliy ta'lim muassasalari talabalaridan iborat edi. So'rovnoma yordamida talabalar o'zlarining kommunikativ ko'nikmalari va innovatsion texnologiyalar bilan ishlashdagi tajribalarini baholadilar. Intervyular esa talabalarning bu boradagi individual tajribalari va fikrlarini yanada chuqur o'rganish imkonini berdi. Kuzatishlar esa o'quv jarayonida interaktiv va raqamli vositalardan foydalanish natijalarini aniqlashga yo'naltirildi. Tadqiqotning bir qismi sifatida talabalarga turli interaktiv o'quv usullari qo'llanilib, innovatsion texnologiyalardan foydalanish orqali darslar tashkil etildi. Bu darslardan so'ng talabalar orasida kommunikativ kompetentlik darajasidagi o'zgarishlar tahlil qilindi. To'plangan ma'lumotlar statistik jihatdan qayta ishlanib, innovatsion texnologiyalar qo'llanilishi natijasidagi o'zgarishlar raqamlarda ifodalandi.

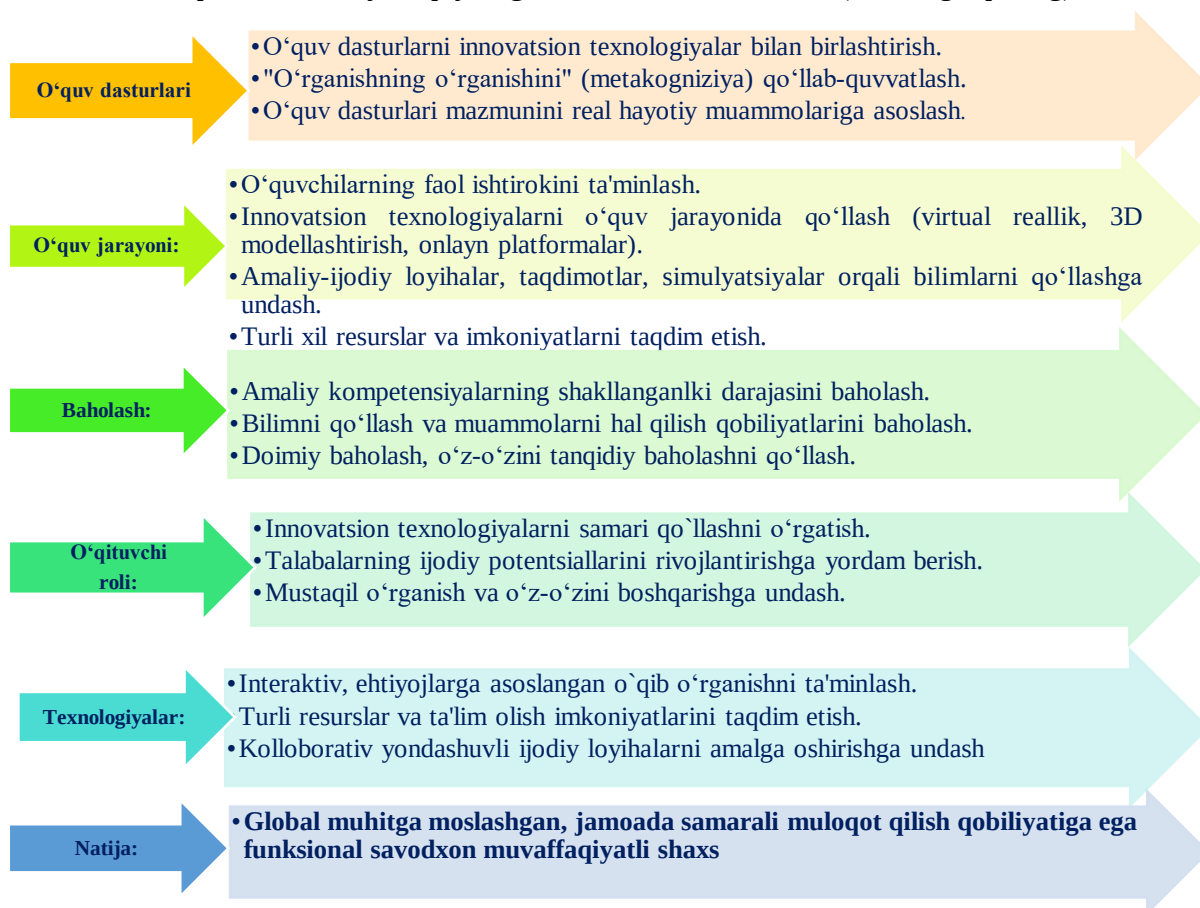
Talabalarning kommunikativ kompetentligini shakllantirishda, ayniqsa, fanlar integratsiyasi, interaktiv uslublar, va ijodkorlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan pedagogik metodlar katta ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonda o'qituvchilar nafaqat an'anaviy bilimlarni yetkazib berish, balki talabalarning kommunikativ imkoniyatlarini rivojlantiruvchi innovatsion texnologiyalardan foydalangan holda ta'limni tashkil etishlari zarur. Shu boisdan, talabalarda kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar va metodikalarni takomillashtirish bo'yicha tadqiqotlar olib borish zarurati ortib bormoqda.

Innovatsion texnologiyalar asosida talabalarda kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish metodikasining takomillashtirilgan modeli quyidagi asosiy qismlardan iborat (1-rasmga qarang).

1-rasm. Innovatsion texnologiyalar asosida talabalarda kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish modeli qismlari

Ushbu model qismlari mohiyati quyidagilarni o'zida aks ettiradi (2-rasmga qarang).

2-rasm. Innovatsion yondashuv asosida talabalarda kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish metodikasining takomillashtirilgan modeli

Ushbu model talabalarni XXI asr talabalariga moslashgan shaxs sifatida tarbiyalashga yordam beradi, ular o'z bilimlarini amalda qo'llashga, muammolarni hal qilishga, ijodkorlikka va yangiliklarga ochiq bo'lishga tayyor bo'ladilar.

Bundan tashqari, innovatsion texnologiyalar talabalarni o'z o'rganish usullarini mustaqil tanlash, ma'lumotlarni tahlil qilish, jamoada ishlash va o'zlarini tanqid qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Tadqiqot natijalari talabalarning kommunikativ kompetentligi innovatsion texnologiyalar yordamida sezilarli darajada oshganligini ko'rsatdi. So'rovnomaga natijalariga ko'ra, talabalar o'zlarining kommunikativ ko'nikmalari darajasini darslardagi innovatsion texnologiyalardan foydalanishdan oldin 5 ballik tizimda o'rtacha 3,2 deb baholagan bo'lsa, interaktiv darslardan so'ng bu ko'rsatkich 4,5 gacha oshgan. 150 nafar talabaning 78%i (117 nafar) raqamli vositalar yordamida tashkil etilgan darslar kommunikativ ko'nikmalarni yaxshilashga yordam berganini tasdiqlagan. Shuningdek, intervyulardan olingan ma'lumotlarga ko'ra, talabalar zamonaviy texnologiyalardan foydalanish orqali muloqot qilish qobiliyatlarini oshirish bilan birga, o'zlarining fikrlarini aniqroq va samaraliroq ifoda qilishni o'rgangani aniqlandi. Kuzatish natijalariga ko'ra, innovatsion texnologiyalar qo'llanilgan guruhlarda talabalar orasidagi o'zaro muloqot darajasi sezilarli darajada oshgan bo'lib, talabalarning darslarda faol ishtirok etish ko'rsatkichi ham 20% ga ortgan.

Bundan tashqari, raqamli vositalardan foydalanish, jumladan, onlayn muhitda tashkil etilgan o'quv mashg'ulotlari, talabalarni bir-biri bilan tez va samarali muloqot qilish imkoniyatlarini kengaytirgan. O'quv jarayonida interaktiv platformalar va dasturlar

qo'llanilishi talabalar orasidagi fikr almashishni kuchaytirib, ularning kasbiy tayyorgarligi va shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Yakuniy natijalarda ko'rsatilganidek, innovatsion texnologiyalarni qo'llash talabalarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishning samarali usuli bo'lib, bu yondashuv dars jarayonini yanada jonlantirib, ta'lim sifatini oshirish imkonini berdi. Shu bilan birga, bu texnologiyalar talabalarning kasbiy tayyorgarligida ham muhim rol o'ynaydi, chunki samarali muloqot qilish qobiliyati kelajakdagi ish faoliyatida ham zarurdir.

XXI asr talablariga javob beruvchi kommunikativ kompetentli talaba - bu nafaqat o'z fikrini aniq va tushunarli tarzda ifoda etishga qodir, balki o'zaro muloqot qilishning zamonaviy usullarini yaxshi egallagan, raqamli dunyo va global muhitda samarali va faol ishtirok eta oladigan shaxsdir. Kommunikativ kompetentli talabaning xususiyatlarini quyidagicha tasvirlash maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz (1-jadvalga qarang).

1-jadval.

Kommunikativ kompetentli talabaning o'ziga xos xususiyatlari

№	Kommunikativlik xususiyatlari	Kommunikativlik xususiyatlarining mazmuni
1	Muloqot madaniyatini yaxshi egallagan	Hurmat va o'zaro tushunish: U boshqalarning fikrlariga hurmat bilan qaraydi, ularni tinglaydi, ularning nuqtai nazarini tushunishga harakat qiladi.
		Ochiqlik va samimiyat: O'z fikrini ochiq va aniq, ammo hurmatli va muloyim tarzda ifoda etishga tayyor
		Tanqidiy fikrlash va konstruktiv muloqot: U o'z fikrini asoslab berishga, boshqalarning fikrlariga tanqidiy baho berishga, muloqotda to'g'ri tanqid qilish va bahs-munozaralarni qurilish qobiliyatiga ega.
2	Raqamli savodxonlik	Onlayn muloqot qilish: o'z fikrini onlayn platformalarda (forumlar, bloglar, ijtimoiy tarmoqlar), xabar almashuv dasturlari, video konferentsiyalar orqali aniq va tushunarli tarzda ifoda eta oladi
		Raqamli vositalardan foydalanish: turli onlayn vositalar (video-konferentsiya, taqdimot dasturlari, onlayn tahrirlash dasturlari), onlayn resurslar (ma'lumot bazalari, bloglar, ilmiy ma'lumotlar ombori) bilan samarali ishlash qobiliyatiga ega.
		Axborotni tanlash va baholash: internetdagi axborotni tanqidiy ravishda baholash va ishonchli manbalarni aniqlash qobiliyatiga ega.
3	Hamkorlik va jamoa ichida ishlash	Birgalikda loyihalarni amalga oshirish: o'zaro hamkorlik qilish, fikrlarini almashish, vazifalarni bo'lishish, birgalikda natijalarga erishish qobiliyatiga ega.
		Jamoa maqsadlari va qadriyatlarini himoya qilish: Jamoaning maqsadlariga erishish uchun o'z his va harakatlarini muvofiqlashtira oladi.
4	O'z-o'zini boshqarish va o'z-o'zini rivojlantirish	O'ziga bo'lgan ishonch: o'z qobiliyatlari va bilimlariga ishonadi, o'z fikrini himoya qilishdan qo'rqmaydi
		O'z-o'zini baholash: o'z kamchiliklarini aniqlash, rivojlanish uchun yo'llarni belgilash va o'z bilim va ko'nikmalarini doimiy ravishda takomillashtirishga harakat qilish qobiliyatiga ega
5	Global muhitga moslashgan	Turli madaniyatlarga hurmat: turli madaniyatlar va ularning vakillari bilan samarali muloqot qilish qobiliyatiga ega.

		Turli tillarda muloqot qilish: chet til bilan muomala qilish qobiliyatiga ega, o'z fikrini tushunarli tarzda ifoda eta oladi.
--	--	---

Ushbu xususiyatlarga ega bo'lgan kommunikativ kompetentli talaba XXI asrda muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar va bilimlarga ega bo'ladi. XXI asr talablariga javob beruvchi kommunikativ kompetentli talaba - bu nafaqat o'z fikrini aniq va tushunarli tarzda ifoda etishga qodir, balki o'zaro muloqot qilishning zamonaviy usullarini yaxshi egallagan, raqamli dunyo va global muhitda samarali va faol ishtirok eta oladigan shaxsdir.

Innovatsion texnologiyalar asosida talabalarda kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish metodikasining takomillashtirilgan modeli bo'yicha darslarni tashkil etishda quyidagi natijalarga erishiladi (3-rasmga qarang).

4-rasm. XXI asr talablariga mos kommunikativ kompetentli talaba imkoniyatlari
Demak, tadqiqotimiz jarayonida talabalar:

-o'z fikrlarini yozma va og'zaki shaklda aniq va to'g'ri ifoda etish qobiliyatini rivojlantirish uchun onlayn platformalar, video yozuvlar, taqdimotlar va bloglar yordamida mashq qilish, o'zaro muloqotda faol tinglash qobiliyatini oshirish uchun audio va video yozuvlarni tahlil qilish, onlayn forumlarda muhokamalarga qatnashib, video konferentsiyalar orqali fikr almashish kabi mashg'ulotlarni o'tkazdilar;

-onlayn simulyatsiyalar, rol o'yinlari va onlayn bahs-munozaralar orqali mojaroli vaziyatlarda o'zlarini tutish, muloqot qilish va muammolarni hal qilish usullarini o'rgandilar;

-turli onlayn platformalardan foydalanishni, onlayn xabar almashuv dasturlarini, videokonferensiya dasturlarini, virtual sinf xonalarini o'zlashtirishni o'rgandilar;

-onlayn muloqotda xushmuomala bo'lish, hurmatli munosabatda bo'lish, o'ziga xos onlayn etikaga amal qilish, ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlash qoidalarini o'rgandilar;

-o'z fikrlarini video, audio, infografikalar orqali ifoda etishni o'rganib, o'zlarining ijodiy loyihalarini onlayn platformalar orqali taqdim etdilar;

-birgalikda loyihalarni amalga oshirish uchun onlayn platformalar, virtual sinf xonalari, hamkorlik qilish dasturlari yordamida ishlashdi;

-onlayn platformalar orqali jamoa loyihalarida ishtirok etishib, birgalikda tadqiqotlar olib borishadi, ma'lumotlarni bo'lishdilar, o'zaro fikr almashishdi;

-onlayn testlar, o'z-o'zini baholash dasturlari, fikr-mulohazalar platformalari orqali o'zlarining rivojlanishini kuzatib borishdi, kamchiliklarini aniqlab, ularni tuzatish uchun chora-tadbirlarni ko'rishdi;

-onlayn o'quv resurslariga kirish imkoniyatiga ega bo'lishib, zarur ma'lumotlarni o'zlashtirib, o'z bilimlarini mustaqil ravishda kengaytirish imkoniyatiga ega bo'ldilar;

-vazifalarni bajarish natijasida talabalar zamonaviy muloqot sharoitida muvaffaqiyatli ishtirok etishga, o'z fikrlarini samarali ifoda etishga, tanqidiy fikrlashga, boshqalar bilan hamkorlik qilishga va o'z-o'zini rivojlantirishga tayyor bo'lgan shaxs sifatida shaxsiy sifatlarini takomillashtirdilar.

Tadqiqot xulosalari asosida talabalarning kommunikativ kompetentligini innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirish metodikasini takomillashtirishning modeli shakllantirildi.

Xulosa. Kognitiv usullar orqali talabalarning rus tilidan kommunikativ kompetentligini rivojlantirish imkoniyatlari muhim ilmiy va amaliyot sohasidir. Kognitiv yondashuv til o'rganish jarayonida talabalarning fikrlash, tahlil qilish, ma'lumotni qayta ishlash va muammolarni hal etish qobiliyatlarini faollashtiradi. Bu usul talabalarni aktiv maslahatlar asosida til doirasida erkin muloqot qilishga o'rgatadi, shuningdek tilga nisbatan tanqidiy va mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantiradi. "Rubrics usuli" zamonaviy pedagogikada baholashning eng samarali vositalaridan biri sifatida keng qo'llanilmoqda. Ushbu usul aniq mezonlar va ko'rsatgichlar asosida talabalarning bilim, ko'nikma va malakasini shaffof, adolatli va tizimli ravishda baholash imkonini beradi. Oliy ta'lim jarayonida rus tili o'qitishda "Rubrics usuli"ning qo'llanilishi talabalarning nutqiy faoliyatini (og'zaki muloqot, yozma nutq, tinglab tushunish va o'qish ko'nikmalari) har tomonlama baholashga yordam beradi. O'zbekiston ta'lim muhitida ushbu usulning rus tili o'qitishda qo'llanilishi bo'yicha yetarli tadqiqotlar olib borilmaganligi mavzuning dolzarbligini yanada oshiradi. Shu munosabat bilan, "Rubrics usuli" asosida rus tili o'quvchilarining kommunikativ kompetentlik darajasini baholash ko'rsatgichlarini ishlab chiqish va ularning samaradorligini sinovdan o'tkazish ilmiy va amaliy jihatdan muhim vazifadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Musayeva A.K. Innovatsion texnologiyalar asosida talabalarda kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish metodikasining takomillashtirilgan modeli// Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar ISSN 2181-1709 (P); 2181-1717 (E) 2023. № 12.-B.09-12.(13 00 00 №35)

2. Musayeva A.K. Kognitiv usullar orqali talabalarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish metodikasi// "Kognitiv yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarning metodik mahoratini rivojlantirish strategiyalari: muammolar, yechimlar" mavzusida xalqaro ilmiyamaliy anjumani 2024-yil 30-31-oktabr.-B.227-281

3. Onat Halis Totuk. "Enhancing the Outcome of Mechanical Engineering Design Course with the SCAMPER Methodology Framework"

4. 2024 (Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, 30.04.2024, sah.76–83).10. Aysun Gündoğan. "Scamper: Improving creative imagination of young children" 2019.

Husenova Shosura Toshtemir qizi,
Qarshi davlat universiteti Lingvistika (ingliz tili) mutaxassisligi magistranti

KONSTITUTSIYANING FAROVON HAYOTDAGI O'RNI: PEDAGOGIK YONDASHUV VA XALQARO TAJRIBA

Annotatsiya. Mazkur (ilmiy) maqolada xalqlarning bosh qomusi, mustaqillik belgisi hamda har qanday hukumatning eng muhim hujjati hisoblanmish davlat Konstitutsiyasining erkin va farovon hayot garovi sifatida tutgan o'rni xususida so'z yuritiladi. Ayrim rivojlangan va yetakchi davlatlarning Konstitutsiyasini mavzu yuzasidan qiyosiy tahlil qilish orqali farovon turmush asosi sifatida Konstitutsiyasining qanchalik ahamiyatga egaligi va mavzuning dolzarbligi ochib beriladi. Ilmiy ish jarayonida ikkilamchi manbalar – mavzu doirasidagi oldingi nashrlar, elektron shakldagi davlat hujjatlari, qolaversa, uchta davlat (AQSH – Turkiya – O'zbekiston) ning Konstitutsiya tarkibi o'rganildi. Qiyosiy tahlil metodi foydalanildi.

Kalit so'zlar: konstitutsiya, xalqparvar Konstitutsiya, inson Konstitutsiyasi, referendum, taraqqiyot, huquq, burch

Аннотация. В данной статье рассматривается роль Конституции как основного правового документа любого государства, символа национальной независимости и гаранта свободной и благополучной жизни. Посредством сравнительного анализа конституций США, Турции и Узбекистана раскрывается значение конституционных основ в обеспечении прав и свобод граждан, а также в формировании устойчивого и процветающего общества. В процессе исследования использованы вторичные источники: ранее опубликованные научные работы, официальные электронные документы, а также тексты конституций указанных государств. В качестве основного метода применён сравнительный анализ, позволяющий всесторонне раскрыть юридическое, социальное и экономическое значение Конституции как фактора национального развития и стабильности.

Ключевые слова: конституция, народная Конституция, гуманистическая Конституция, референдум, развитие, права, обязанность

Annotation. This article explores the role of the Constitution as the fundamental legal document of any government, a symbol of national independence, and the guarantor of a free and prosperous life. Through a comparative analysis of the constitutions of the United States, Turkey, and Uzbekistan, the study reveals the importance of constitutional frameworks in ensuring civil rights and liberties and in laying the foundations for societal well-being. The research draws upon secondary sources, including prior scholarly publications, official electronic documents, and the constitutional texts of the aforementioned countries. A comparative analytical method is employed to underscore the legal, social, and economic significance of the Constitution in promoting national stability and progress.

Key words: constitution, people-oriented Constitution, human-centered Constitution, referendum, development, rights, duty.

Kirish. Har qaysi mustaqil davlatda fuqaro, jamiyat va davlatning rasmiy ahdlashuvi uning Konstitutsiyasida o'z aksini topadi. Har uch tarafning vakolat va vazifalari bir maqsad yo'lida kesishadigan qonuniy kuchga ega hujjat va uning har bir fuqaro taqdiriga bevosita ta'siri mavjud. Mamlakat va jamiyat rivoji uchun mazkur oliy qonunlar majmuyi g'oyat muhimdir, chunki unda davlat hamda fuqaroning haq-huquqlari bilan birga burch-vazifalari muvozanatlashadi.

2023-yil 16-noyabrda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganligining 31 yillik bayramiga tayyorgarlik va uni nishonlash to'g'risida (F-72son) Prezident Farmoyishida "Konstitutsiya - xalqchil davlat, barqaror taraqqiyot va farovon hayot asosi!" degan chuqur mazmunli shior tanlandi va bu ostida siyosiy harakatlar boshlandi. Unda yangi tahrirdagi Konstitutsiya orqali inson huquq va erkinliklari sohasi butunlay yangi bosqichga chiqqanligini

barchaga anglatishdek ustuvor vazifa belgilandi [4]. Oldingi Davlat – Jamiyat – Inson tartibidagi tizimdan Inson – Jamiyat – Davlat kabi bosh strategik tizimga o'tish asosida normalar belgilanishi ham ulkan tarixiy, siyosiy va konstitutsiyaviy burilish demakdir. Davlatning bunday islohot va konstitutsiyaviy qarorlari xalq mafaati va inson farovonligi yo'lida olib borilmoqda. Bugun hukumat inson, uning qadri, sha'ni, mulkiy va nomulkiy huquqlari muhofazasini maqsad qilmoqda. Shuningdek, yangi tahrirdagi Konstitutsiyamizdagi asosiy o'zgartirish va qo'shimchalar ham inson huquqini himoyalash va inson qadrini yuksaltirishdek oliy qadriyat asosiga qurilgan. Misol uchun, Davlat xalq manfaatlarini yo'lida xizmat qilishi va ular oldida mas'ulligi yangi tahrirdagi Konstitutsiyamizning 1-bob, 2-moddasida siyosiy jihatdan mustahkamlanib qo'yilgan [1, 1-bet]. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, Konstitutsiyaning mazmun-mohiyatini o'rganish ta'lim jarayonining ajralmas bo'lagi bo'lib, u yosh avlodda huquqiy ong va fuqarolik mas'uliyatini shakllantirishga xizmat qiladi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yildagi 222-sonli qaroriga muvofiq, umumiy o'rta ta'lim maktablarida "Huquq asoslari" fanining dars soatlari kengaytirildi va mazmuni Konstitutsiyaga asoslangan holda takomillashtirildi. Bu o'zgarishlar fuqarolik tarbiyasini ta'lim orqali mustahkamlashga qaratilgan amaliy qadamdir [8].

Islohotlar va adabiyotlar tahlili. Amerikalik davlat arbobi Thomas Jefferson quyidagi fikrni bildiradi: "Har qanday zamon va davlatga doim mos keladigan Konstitutsiya yaratishning iloji yoq. Har bir avlod va har bir davr evolutsion rivojlanishlar natijasida o'z Konstitutsiyasini o'zi tuzib oladi". Buning isboti o'laroq dunyo bo'yicha eng barqarori deb hisoblanuvchi AQSH Konstitutsiyasiga ham yaratilganidan (1787-yil, 17-sentabr) to hozirga qadar 27 marta o'zgartirishlar qilingan.

Qator davlatlar Konstitutsiyalari o'rganib chiqilganda ularning aksariyatida bir jihat bilan ko'zga tashlanadi. Ular fuqarolar foydasi, xalq ehtiyoji inobatga olingan "Inson Konstitutsiyasi"ni ishlab chiqish va amaldagilarni esa qayta ko'rib chiqish harakatida [6]. Xususan, bizning bosh qomusimiz, ayniqsa, tahrirdan keyin "Xalq Konstitutsiyasi, "Xalqparvar Konstitutsiya" deb nom oldi. Ta'kidlash joizki, hozirga qadar O'zbekiston Respublikasi Davlat Konstitutsiyasiga jami 16 marta o'zgartirish va qo'shimchalar kiritildi. Bunda bosh qomusimizga yangilanish, qo'shimcha va to'ldirishlar ma'lum bir rahbar yoki mas'ul shaxslar tomonidan emas, balki to'g'ridan to'g'ri xalq tomonidan, har bir fuqaro tomonidan taklif qilindi. Bu referendumning (30-aprel, 2023-yil) eng ahamiyat kasb etgan jihati shundaki, unda bevosita xalq xohish-istagi va muammolari inobatga olindi. Ikki bosqichda tashkil qilingan bu jarayonda jami 220 milliondan ortiq takliflar kelib tushdi. Qolaversa, bu harakatlar ortida fuqarolarning e'tibor va huquqiy ongini oshirishdek ulkan maqsad ham ko'zlangan edi. So'ng, fuqarolar fikr va takliflari ko'rib chiqilib, qayta ishlangach, Konstitutsiyaning 65% qismi o'zgartirildi va qo'shimchalar kiritildi [5]. Eng asosiysi, xalq mafaati maqsad qilingan bob va moddalar soni 3.5 barobar ortdi. Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, 2023-yil 30-aprel kuni bo'lib o'tgan umumxalq referendumida 16,6 milliondan ortiq fuqaro ishtirok etdi, bu esa saylovchilarning 84,5 foizini tashkil etdi (O'zbekiston Markaziy saylov komissiyasi, 2023). Referendum jarayonida 220 mingdan ortiq takliflar xalq tomonidan ilgari surildi, bu esa islohotlarning chinakam xalqchil ruhda amalga oshirilganini ko'rsatadi [9].

Metodlar. Qiyoslash va tahlil metodlaridan foydalanildi: mavzu doirasida uch davlat Konstitutsiyalari kertma-ketlikda (AQSH – Turkiya – O'zbekiston) qiyosiy tahlil qilindi.

Mazkur maqolada AQSH, Turkiya va O'zbekiston kabi davlatlarning Konstitutsiya tarkibi o'rganib chiqilgach, demokratiyaga asoslangan hukumat uchun bu qonunlar to'plamining tutgan roli izohlangan. Maqolada har uch mamlakat Konstitutsiyasida fuqarolar haq-huquqlarini muhofaza qilish, ularning dastlabki ehtiyojlari qondirilishi, bundan tashqari, xalqning burch-vazifalari to'g'risida berilgan tegishli moddalardagi umumiylik va tafovutlar qiyosi berilgan.

Natija/muhokama. Erkin va farovon hayot qurilishi uchun belgilangan normalardagi o'xshashlik va tafovutlar 3 ta yirik va rivojlangan davlat Konstitutsiyalari misolida ko'rib

chiqildi. Tarixan uzoq muddatga ega va ko'p jihatdan bir-biridan farq qiluvchi davlatlar Konstitutsiyasi tanlandi.

Ularning har birida aholining farovon hayotga ega bo'lishidek ulkan maqsadlar yetakchilik qiladi. "We the people" (Biz – Xalq) – ushbu jumla bilan boshlanuvchi xalq bayonoti AQSH Konstitutsiyasining kirish qismida eng avvalgi o'rinda yozilgan. Ushbu bayonot, xuddi O'zbekistondagi singari, hukumatning xalqqa xizmat qilishdek bosh g'oyasi va barcha islohotlarda Konstitutsiya tamoyillari va xalq istagiga tayanishiga ishora qiladi [3, 3-bet].

Ahamiyatlisi, bizning yangi tahrirdagi tom ma'noda "Xalqchil Konstitutsiya"mizda ham xalq tilidan mazmunan shunday muqaddima yozilgan [1. 1-bet]

Uy-joy bilan ta'minlash to'g'risida – birlamchi ehtiyoj

AQSh Konstitutsiyasida uy-joy huquqi bilan bog'liq moddalar aniq belgilanmagan bo'lsa-da, unda bu huquqni bilvosita himoya qiluvchi qoidalar mavjud. Birinchi navbatda, 4-tahrirda asossiz tintuvlar va olib qo'yishlardan o'z shaxsi, uylari, qog'ozlari va buyumlarini himoya qilish huquqini kafolatlaydi. Ushbu tuzatish hukumatning uylarga o'zboshimchalik bilan kirib kelishidan himoya qiladi. Bundan tashqari, 14-tahrirming "Qonuniy tartib-qoidalar" bandida shaxsiy va mulkiy huquqlar yoritilgan bolib, unda tegishli asoslarsiz fuqaro uy-joyiga tajovuz qilishga yo'l qo'yilmasligi aytilgan [3, 462-bet].

Turkiya Konstitutsiyasida uy-joy yoki turar joy huquqi aniq qayd etilmagan. Lekin, 57-moddada hukumatning turarjoyga ehtiyoji bor shaxslarni boshpana bilan ta'minlash uchun zarur choralarni ko'rishi kerakligi haqida aytilgan [2, 49-bet]. Konstitutsiya uy-joy huquqini aniq kafolatlamasa-da, bu qoidalar turli qonunlar va hukumat tashabbuslari bilan birga Turkiyada uy-joy siyosati va dasturlarini rivojlantirishga yordam beradi. Biroq, arzon narxlardagi uy-joyga ega bo'lish va shaharni rivojlantirish kabi muammolar mamlakatda muhim tashvish bo'lib qolmoqda.

O'zbekiston Konstitutsiyasi O'zbekiston Konstitutsiyasida esa uy-joy huquqlariga nisbatan aniqroq kafolatlar berilgan. Bugun yer yuzida taxminan 150 milliondan ortiq inson uy-joy, boshpanasizlikdan qiynalayotgan bir paytda [7] bizning Konstitutsiya bu masalani davlat siyosati darajasiga ko'tarib, ehtiyojli aholining uy-joy bilan ta'minlanish huquqini konstitutsiyaviy asoslab qo'yishi (9-bob, 47-moddada), haqiqatda, O'zbekiston fuqarosining erkin va farovon hayot kechirishi uchun dastlabki ehtiyojini qondiradi. Bunday qonunlar xalq referendum oldidan fuqarolar fikrini tinglash natijasida yangi tahriridagi Konstitutsiyada belgilandi [1, 8-bet]. Buning ustiga, O'zbekiston Konstitutsiyasida fuqarolarning uy-joy huquqi yetarli asoslarsiz tortib olinmasligi ham aniq e'tirof etilgan.

Shaxsiy huquq va erkinliklar

Uchta davlat konstitutsiyasida ham inson huquqlari to'g'risida alohida bob ajratilib, batafsil normalarda izohlanga.

AQSh Konstitutsiyaga kiritilgan 5- va 14- o'zgartirishlar adolatli jarayonni kafolatlaydi, bu shaxslarga huquqiy tizim tomonidan adolatli muomalada bo'lishni ta'minlaydi. "Hech kim qonun tomonidan belgilangan tartib-qoidalarsiz hayot, erkinlik yoki mulkdan mahrum etilmasligi kerak" [3, 1689-, 2045-betlar].

Turkiya Konstitutsiyasining 19-moddasi erkin yashash huquqini himoyalaydi [2, 23-bet]. 38-moddasida: Har bir inson yashash va erkinlik huquqiga ega va qonunga nomuvofiq hech kim hayotdan yoki ozodlikdan cheklanmaydi [2, 38-bet].

Bu to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida esa 11ta moddadan tashkil topgan yirik bir bob mavjud (VII bob).

Har bir insonning yashash huquqi Konsitutsiya qonunlari bilan himoyalanaadi. Uning hayotiga suiqasd qilish eng og'ir jinoyatligi 7-bob, 25-moddada keltirilgan [1, 4-bet]. Uni shu bobning 27-moddasi bilan yanada to'ldirish mumkin. 27-moddada fuqarolarning erkinlik va shaxsiy daxlsizligi muhofazalangan. Ularni asossiz hibsga olish, ushlab turish, qamoqqa olish

kabi ozodlikdan cheklash mumkin emas. Bunday holat faqat suddagi isbotga ega holatdagina amalga oshiriladi [1, 5-bet].

Ta'lim to'g'risida

Ta'lim - bu jamiyat farovonligi va shaxs kamoli uchun ulkan ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan eng kuchli vosita. Fuqarolar uchun ta'limning sifatli ta'minotini maqsad qilgan va uni davlat siyosati dardajasiga ko'targan mamlakatlar dunyo bo'yicha har sohada yetakchilik qilayotgani barchaga, ma'lum. Xususan, fuqarolarning ta'lim olishi to'g'risidagi huquqlari har 3ta davlatda ham Konstitutsiya qonunlari himoyasida.

Garchi AQSh Konstitutsiyasida ta'lim olish huquq haqida aniq qaydlar mavjud bo'lmasa-da, ko'plab shtatlarda ta'limni kafolatlaydigan o'z konstitutsiyaviy huquqlari mavjud.

Turkiya Konstitutsiyasining 42-moddasi bepul ta'lim olish huquqi va uning majburiyligini kafolatlaydi [2, 40-bet].

O'zbekiston ta'lim tizimi ham Konstitutsiyaviy asosda bosqichma-bosqich rivojlanmoqda. 2024-yil davlat budjetida ta'limga ajratilgan mablag' umumiy xarajatlarning 16 foizini tashkil etdi (Moliya vazirligi ma'lumotlari, 2024). So'nggi yillarda oliy ta'lim qamrovi 9 foizdan 38 foizga yetdi, bu esa ta'lim huquqining amalda kengayib borayotganini ko'rsatadi. Bundan tashqari, 2023-yil oxirida inkluziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha "Yo'l xaritasi" qabul qilindi, bu Konstitutsiyaning 50-moddasida nazarda tutilgan ehtiyojmand bolalarga teng imkoniyatlar yaratish siyosatining ifodasidir [10].

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida 50, 51, 53 va qisman 79-moddalar ta'lim masalalari bilan bevosita bog'liq. [1, 8-9-betlar]. Ta'lim olish huquqi har bir O'zbekiston fuqarosi uchun berilgan. Davlat ta'lim tizimining har xil tur va bosqichini takomillashtiradi va ular uchun shart-sharoitlar, imkoniyatlar yaratadi. Bepul ta'lim boshlang'ich va o'rta bosqichda kafolatlanadi va u majburiydir. Maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'limni davlat doimiy nazorat qiladi. Inkluziv ta'lim va tarbiya ehtiyojmand bolalar uchun ta'minlanadi (9-bob, 50-modda).

Shaxsiy huquqlar himoyasi

Fuqarolar erkinligi: Konstitutsiyalarda so'z, din va matbuot erkinligi kabi asosiy huquqlar ko'rsatilgan.

AQSH Kongressi mamlakatda ma'lum bir din o'rnatish yoki boshqasini taqiqlashga oid hech qanday qonun qabul qilmasligi o'z Konstitutsiyasida kosalangan. Buning ustiga, so'z erkinligini yoki matbuot erkinligini ham konstitutsiyaviy kuchga ega. Xalqdan o'z shikoyatlarini hukumat ko'rib chiqishini so'rash huquqi cheklanmaydi (AQSH Konstitutsiyasi.1-tahrir, 7-bob) [3, 2077-bet].

Vijdon erkinligi mavjudligi, diniy qarashlarni majburan singdirish taqiqlanishi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi yangi tahrir 35-moddasida berilgan [1, 6-bet]. 130 dan ortiq millat va elat vakillari istiqomat qiluvchi O'zbekistonda har xil madaniyat va millat vakillariga shunday erkinlik berilgan.

Oila, bolalar va yoshlar

AQSh, Turkiya va O'zbekiston konstitutsiyalarida bolalar, oila va yoshlarning erkinlik va farovon hayoti uchun belgilab qo'yilgan qonunlar.

AQSh Konstitutsiyasida bolalar, oila va yoshlar haqida maxsus modda mavjud emas, ammo ayrim moddalari bilvosita ularning huquqlarini himoya qiladi. 14-tahrir: Ushbu tuzatish qonun oldida teng huquqlilikni kafolatlaydi va bu bola vasiyligi, farzandlikka olish va o'smirlar adliyasi kabi masalalarda himoya qilishni o'z ichiga oladi.

Oilaviy huquq: bu bevosita Konstitutsiyadan joy olgan bo'lmasa-da, federal va shtat qonunlari konstitutsiyaviy tamoyillarga tayanib nikoh, ajrim, bola vasiyligi va farzand asrab olish kabi oilaviy huquq masalalarini tartibga soladi.

Turkiya Konstitutsiyasida bolalar, oila va yoshlar bilan bog'liq bir nechta maxsus modda mavjud: jumladan, 41, 42, 43- moddalarda tegishli qoidalar belgilangan. Jamiyatning asosi bolgan oila doim davlat yordami bilan ta'minlangani aytilgan. Bolalar sog'ligi, bilim olishlari

va majburiy mehnatdan himoya qilinishi ham ko'zda tutilgan. Bundan tashqari, yoshlarning ish bilan ta'minlanish va boshqa ijtimoiy huquqlari ham mustahkamlangan [2, 39-40-betlar].

Xuddi shu mazmundagi huquqlar O'zbekiston Konstitutsiyasida ham 14-bob, 76,...80-moddalari batafsil keltirilgan. Ular, ayniqsa, eng oxirgi tahrir natijasida yanada boyidi.

Bu moddalar oilani jamiyatning boshlangich poydevori sifatida belgilab, oila hukumat himoyasida deya ta'kidlaydi. Boquvchisini yo'qotgan bolalar Davlat va jamiyat tomonidan har tomonlama qo'llab-quvvatlanishini belgilaydi. Ularning tarbiyasi, ta'lim olishini to'laqonli ta'minlaydi [1, 12-bet].

Bolalar, oila va yoshlarning haq-huquqlari va ular haotining farovonligi masalasiga qaratilgan qoidalar Turkiya va O'zbekiston Konstitutsiyalarida e'tibor bilan ta'kidlangan.

Xulosa. Konstitutsiyamizda kishilar tinch-osoyishta va farovon yashashlari uchun qonun-qoidalar burch va haq-huquqlar ko'rinishida o'z o'rnida belgilab qo'yilgan. 2023-yil, 30-aprel umumxalq referendumidan so'ng bu bunday maqsaddagi qonun-qoidalar yanada boyitildi. birgina 20-moddaga muvofiq fuqarolik sudi masalalarida natija inson foydasiga hal qilinishi aniq belgilab qo'yildi [1, 3-bet].

Konstitutsiyani ta'lim jarayoniga integratsiyalash orqali o'quvchilarda huquqiy madaniyat, qonuniylikka hurmat va faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish mumkin. Shu sababli, maktab va oliy o'quv yurtlarida Konstitutsiyani o'rgatishning zamonaviy, interaktiv metodlariga ehtiyoj ortib bormoqda. Ushbu yondashuv BMT Taraqqiyot Dasturining 2023-yilgi hisobotida ham qayd etilgan bo'lib, unda O'zbekistonda yoshlarda huquqiy ongni shakllantirish, inson huquqlari ta'limini rivojlantirish fuqarolik jamiyatini mustahkamlash yo'lida muhim vosita sifatida e'tirof etiladi [12]. Bugungi kunda huquqiy ta'lim, ayniqsa, yoshlar orasida radikallashuvning oldini olish, tolerantlikni rivojlantirish va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda strategik vositaga aylanmoqda [11].

Tahlili ko'rilgan har uch davlat Konstitutsiyalari (AQSh, Turkiya va O'zbekiston) fuqarolarning baxtli va tinch-totuv hayotini ta'minlashga qaratilgan turli yondashuvlarni namoyon qiladi. Bu davlatlar Konstitutsiyasi shaxsiy huquq va erkinliklarga urg'u berib, qonun oldida har kim barobar ekanini ta'kidlaydi. Har uch Konstitutsiyada birlamchi ehtiyojlar va sifatli ta'lim alohida diqqatga olingan. Turkiya va O'zbekiston ijtimoiy farovonlikka e'tibor qaratib, mamlakatdagi oila, bolalar va yoshlarga ko'proq g'amxo'rlik qilish mazmunidagi konstitutsiyaviy moddalari bilan ko'zga tashlanadi. O'zbekiston asosiy e'tibo'rni yoshlarni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan keng ko'lamli islohotlarni amalga oshiradi. Ayrim kichik tafovutlarga qaramasdan, har uch Konstitutsiya fuqarolar farovonligi uchun zarur imkoniyatlar yaratishni maqsad qilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Yangi tahrir, 30.04.2023.

2. Turkiya Respublikasi Davlat Konstitutsiyasi.

Constitution Of The Republic Of Turkey. The official translation published by the Grand National Assembly of Turkey, Department of Laws and Resolutions, May 2019. https://www.anayasa.gov.tr/media/7258/anayasa_eng.pdf

3. Amerika Qo'shma Shtatlari Davlat Konstitutsiyasi.

The Constitution of the United States of America. Analysis And Interpretation Analysis Of Cases Decided By The Supreme Court Of The United States To June 30, 2022. U.S. Government Publishing Office Washington: 2023.

Rasmiy saytlar:

4. F-72-coh 16.11.2023. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi kuni bayramiga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazish to'g'risida. <https://lex.uz/ru/docs/-6663721>

5. <https://kun.uz/78838014?q=%2Fuz%2F78838014>

6. https://constitution.uz/oz/pages/Konstitutsiya_mustahkam_kafolat

7. Homelessness Action - The Shift. <https://make-the-shift.org/homelessnessaction/>

8. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. "Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti to'g'risida"gi qaror, 222-son, 2021-yil 13-aprel. <https://lex.uz/docs/5388213>
9. O'zbekiston Respublikasi Markaziy Saylov Komissiyasi. "2023-yil 30-aprel kuni bo'lib o'tgan Referendum natijalari to'g'risida axborot." <https://elections.uz/uz/news/787/>
10. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. "2024-yil uchun Davlat budjeti to'g'risida" axborot. <https://www.mf.uz/uz/press-center/news/4985/>
11. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. "Inkluziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha 2023–2025-yillar uchun Yo'l xaritasi." <https://www.mehnat.uz/oz/newsview/7752>
12. BMT Taraqqiyot Dasturi (UNDP). "Youth and Rule of Law in Uzbekistan: Human Rights Education." 2023-yil hisobot.

Axmedova Zarina Raxmatovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti magistranti

MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARIDA BOLALARDA MAKTABGA TAYYORLIK KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH SHART-SHAROITLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarda maktabga tayyorlik ko'nikmalarini shakllantirish jarayoni va uni ta'minlovchi pedagogik shart-sharoitlar yoritilgan. Bolalarning maktab ta'limiga o'tish davrida muhim bo'lgan intellektual, ijtimoiy-psixologik va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish omillari tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada maktabgacha ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasi, ta'lim muhitining tashkil etilishi, pedagogik yondashuvlar hamda o'yinli faoliyat asosida bolalarni maktabga tayyorlashga alohida e'tibor qaratiladi. Tadqiqot natijalari asosida samarali pedagogik sharoitlarni yaratish bo'yicha takliflar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, maktabga tayyorlik, ko'nikmalar, pedagogik shart-sharoitlar, ta'lim muhiti, o'yinli faoliyat, bola rivojlanishi, tayyorgarlik bosqichi

Аннотация. В данной статье рассматривается процесс формирования у детей дошкольных образовательных учреждений навыков готовности к школьному обучению, а также педагогические условия, способствующие этому. Анализируются факторы, влияющие на развитие интеллектуальных, социально-психологических и практических навыков, необходимых в период перехода к школьному обучению. Особое внимание уделяется материально-технической базе дошкольных учреждений, организации образовательной среды, педагогическим подходам и использованию игровых методов в подготовке детей к школе. По результатам исследования предлагаются рекомендации по созданию эффективных педагогических условий.

Ключевые слова: дошкольное образование, готовность к школе, навыки, педагогические условия, образовательная среда, игровая деятельность, развитие ребенка, этап подготовки

Abstract. This article explores the process of developing school readiness skills in children attending preschool educational institutions, as well as the pedagogical conditions that support this process. It analyzes the factors contributing to the development of intellectual, socio-psychological, and practical skills essential during the transition to formal schooling. Special attention is given to the material and technical resources of preschools, the organization of the educational environment, pedagogical approaches, and the role of play-based activities in preparing children for school. Based on the research findings, recommendations are proposed for creating effective pedagogical conditions.

Key words: preschool education, school readiness, skills, pedagogical conditions, learning environment, play-based activity, child development, preparation stage

Kirish. Bugungi kunda ta'lim tizimining barcha bosqichlarida sifat va samaradorlikni oshirish, ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta'minlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Maktabgacha ta'lim muassasalari bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashning dastlabki va muhim pog'onasi sifatida ularning intellektual, ruhiy, ijtimoiy hamda jismoniy jihatdan rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi.

Bola maktabga borishidan oldin zarur bo'lgan ko'nikma va malakalarni egallashi, ta'lim jarayoniga moslashuvi va mustaqil fikrlash qobiliyatining shakllanishi maktabgacha ta'lim muassasalarida yaratilgan pedagogik shart-sharoitlarga bevosita bog'liqdir. Mazkur jarayonda bolalarning yosh va individual xususiyatlarini inobatga olgan holda tashkil etilgan o'yinli mashg'ulotlar, tarbiyaviy faoliyatlar va ijtimoiy muhit muhim o'rin tutadi.

Ushbu maqolada bolalarda maktabga tayyorlik ko'nikmalarini shakllantirishga ta'sir etuvchi omillar, mavjud shart-sharoitlar va pedagogik yondashuvlar tahlil qilinadi. Shuningdek, maktabgacha ta'lim muassasalarida samarali tayyorgarlik jarayonini tashkil etish bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Mavzuning dolzarbligi. Yangi o'quv tizimiga bosqichma-bosqich o'tish va umrbod ta'lim tamoyillarini amalga oshirish sharoitida bolalarni maktab ta'limiga puxta tayyorlash tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Maktabgacha ta'lim bosqichi - bu bolaning keyingi ta'lim faoliyati uchun asos bo'lib xizmat qiladigan, uning shaxsiyati, nutqi, fikrlashi, ijtimoiy va emotsional rivojlanishi shakllanadigan muhim davrdir. Shu sababli aynan ushbu bosqichda bola maktabga borishga tayyor bo'lishi, kerakli ko'nikma va malakalarga ega bo'lishi zarur.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida yaratiladigan pedagogik shart-sharoitlar, metodik yondashuvlar, o'qituvchilar malakasi, o'yinli faoliyatni tashkil etish darajasi bolalarning maktabga tayyorlik darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, maktabga tayyorgarligi yetarli bo'lmagan bolalar o'quv jarayonida ko'proq qiyinchiliklarga duch kelmoqda, bu esa ularning bilim olishga bo'lgan qiziqishini pasaytiradi va ijtimoiy moslashuvini sekinlashtiradi.

Mazkur mavzuning o'rganilishi hozirgi ta'lim islohotlari doirasida ayniqsa dolzarb bo'lib, u bolalarni maktabga har tomonlama tayyorlashda samarali pedagogik yondashuvlar va shart-sharoitlarni belgilab olish imkonini beradi. Bu esa ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarni muvaffaqiyatli ijtimoiylashuviga erishish va ularning mustaqil fikrlovchi, faol shaxs bo'lib shakllanishiga zamin yaratadi.

Adabiyotlar tahlili. Maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabga tayyorlash masalasi bo'yicha ko'plab mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari mavjud bo'lib, ular ushbu jarayonning nazariy asoslari, pedagogik shart-sharoitlari hamda amaliy jihatlarini chuqur yoritib bergan.

O'zbekistonlik pedagog olimlar – M. Qurbonova, D.Jo'rayeva, Sh.Bozorova kabi tadqiqotchilar o'z ishlariida maktabgacha ta'limda bolalarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy tayyorgarligini shakllantirishga qaratilgan metodik yondashuvlarni bayon qilganlar. Xususan, M.Qurbonovanning fikricha, maktabga tayyorlik darajasi bolaning shaxsiy rivojlanish ko'rsatkichlari bilan uzviy bog'liq bo'lib, bu omillarni inobatga olgan holda pedagogik muhitni tashkil etish muhim sanaladi.

L.S.Vigotskiy va A.N.Leontev kabi rus psixologlarining tadqiqotlari bola rivojlanishining sotsiokulturaviy aspektlarini chuqur tahlil qilib, maktabga tayyorlikni bola faoliyatining, ayniqsa, o'yin va nutq orqali shakllanishi bilan bog'lagan. Ularning fikricha, bola maktabga faqat bilish ko'nikmalari bilan emas, balki ijtimoiy va hissiy jihatdan ham tayyor bo'lishi zarur.

Shuningdek, J.Piaget va E.Erikson kabi G'arb olimlari bolalarning kognitiv va psixososial rivojlanish bosqichlarini aniqlab, ularning maktabga tayyorlik darajasini baholashda individual rivojlanish dinamikasini inobatga olish zarurligini ta'kidlaydilar.

Zamonaviy adabiyotlarda maktabgacha ta'lim muassasalarida o'yinli faoliyat asosida tayyorlash, STEAM yondashuvi, inkluziv ta'lim va ijodiy fikrlashni rivojlantirish metodikasi keng qo'llanilmoqda. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari, xususan PQ-4312-sonli qarori (2019-yil, maktabgacha ta'lim sifatini oshirishga oid) va boshqa normativ hujjatlar, bolalarni maktabga tayyorlash jarayonida davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlarini belgilaydi.

Xulosa qilib aytganda, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bolalarni maktabga tayyorlash ko'p jihatli va murakkab jarayon bo'lib, u individual yondashuv, zamonaviy pedagogik metodlar va rivojlantiruvchi muhitni tashkil etishni talab qiladi. Bu esa maktabgacha ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasi, pedagog kadrlar salohiyati va ota-onalar bilan samarali hamkorlikni taqozo etadi.

Muhokama. Maktabgacha yoshdagi bolalarda maktabga tayyorlik ko'nikmalarini shakllantirish - ularning kelajakdagi o'quv faoliyati muvaffaqiyatining muhim omili hisoblanadi. Amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, maktabgacha ta'lim muassasalarida yaratilayotgan pedagogik shart-sharoitlar turli darajada bo'lib, bu bolalarning tayyorgarlik darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, bolaning maktabga tayyorligi nafaqat bilim va ko'nikmalar bilan, balki uning ijtimoiy, emotsional, psixologik va jismoniy rivojlanganlik darajasi bilan ham bog'liq. Ayniqsa, nutq faoliyati, mantiqiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish, diqqatni jamlash kabi psixik funksiyalarning rivojlanishi maktabda muvaffaqiyatli o'qishning asosiy sharti hisoblanadi.

Shuningdek, muhitning roli - ya'ni, maktabgacha ta'lim muassasasining moddiy-texnik ta'minoti, darsliklar, rivojlantiruvchi o'yin vositalari va eng asosiysi - pedagoglarning malakasi yuqori bo'lishi - bola rivojlanishiga bevosita ta'sir qiladi. O'yinli faoliyat asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar bolalarda bilimga qiziqish uyg'otib, ularni yangi sharoitga moslashuvchan qiladi.

Biroq ayrim holatlarda, ayniqsa chekka hududlardagi maktabgacha ta'lim muassasalarida zaruriy metodik qo'llanmalar, didaktik vositalar va pedagogik yondashuvlar yetishmasligi kuzatilmoqda. Bu esa bolalarning tayyorgarlik darajasida farqlarni yuzaga keltirmoqda. Bundan tashqari, ota-onalar bilan hamkorlik yetarli bo'lmagani ham bolalarning maktabga moslashuv jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Shu jihatdan, maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarni maktabga tayyorlashda quyidagilarga alohida e'tibor qaratish lozim:

- rivojlantiruvchi o'yinlar asosida o'qitish metodikasi;
- psixologik-pedagogik muhitni samarali tashkil etish;
- ota-onalar bilan tizimli hamkorlik;
- pedagoglar malakasini oshirish va zamonaviy yondashuvlardan foydalanish.

Muhokamadan ko'rinib turibdiki, maktabgacha yoshdagi bolalarning maktabga tayyorlik darajasi murakkab va ko'p omilli jarayon bo'lib, bu sohada kompleks yondashuvni talab etadi. Faqatgina samarali pedagogik shart-sharoitlar orqali bolalarning keyingi ta'lim bosqichlariga muvaffaqiyatli tayyorlanishiga erishish mumkin.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarda maktabga tayyorlik ko'nikmalarini shakllantirishga ta'sir etuvchi asosiy shart-sharoitlar taqsimoti.

1-rasm

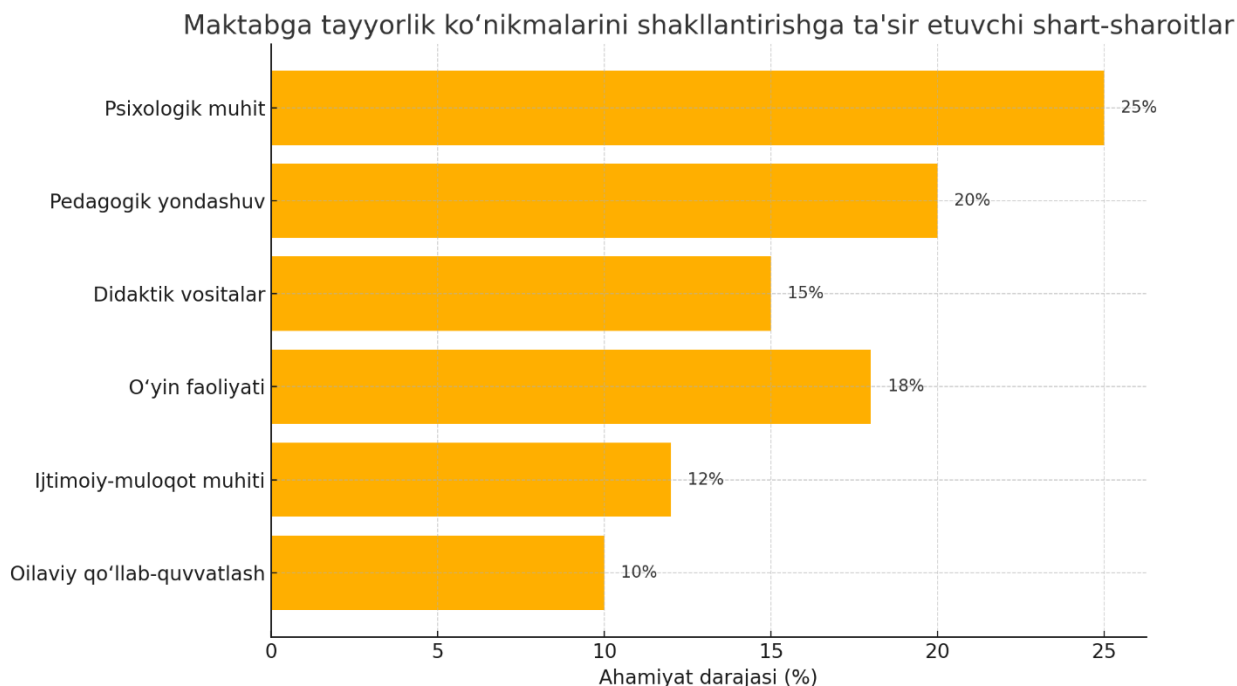

Diagramma tahlilidan ko'rinib turibdiki, maktabga tayyorlik ko'nikmalarini shakllantirishda eng katta ulush psixologik muhitga (25%) to'g'ri keladi. Bu esa bolalarning ruhiy holati, xavfsizlik hissi va emotsional qo'llab-quvvatlanishini ta'minlash muhimligini anglatadi. Ikkinchi o'rinda pedagogik yondashuv (20%) turib, bu maktabgacha ta'limdagi

metodik yondashuvlarning bola rivojiga ta'sirini ko'rsatadi. O'yin faoliyati (18%) esa bolaning tabiatiga mos tarzda bilim va ko'nikmalarni egallashda samarali omil sifatida namoyon bo'ladi. Didaktik vositalar (15%) o'quv material va o'quv muhiti resurslari orqali rivojlanishga xizmat qiladi. Ijtimoiy-muloqot muhiti (12%) bola va tengdoshlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlar shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Oxirgi omil - oilaviy qo'llab-quvvatlash (10%) bo'lib, u maktabgacha ta'lim muassasasidagi tarbiyaviy ishlarni mustahkamlashda yordam beradi. Umuman olganda, barcha shart-sharoitlar o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, ularning uyg'unligi orqali bolalarda maktabga tayyorlik holati kompleks tarzda shakllanadi.

Xulosa. Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarda maktabga tayyorlik ko'nikmalarini shakllantirish - ta'lim jarayonining muhim bosqichidir. Diagramma tahlili shuni ko'rsatdiki, bolalarning maktabga tayyorlanishida psixologik muhit, pedagogik yondashuv va o'yin faoliyati hal qiluvchi omillar sifatida ajralib turadi. Shu bilan birga, didaktik vositalar, ijtimoiy muloqot muhiti va oilaviy qo'llab-quvvatlash kabi omillar ham bu jarayonni kompleks tarzda to'ldiradi. Har bir omil o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, ular uyg'unlashgandagina bolaning sog'lom, mustaqil va maktabga psixologik tayyor shaxs sifatida shakllanishi mumkin bo'ladi.

Tavsiyalar:

- a) Psixologik iqlimni yaxshilash: tarbiyachi va psixologlar bolalarda ijobiy emotsional holatni ta'minlovchi muhit yaratishlari zarur.
- b) Faol pedagogik metodlarni qo'llash: maktabgacha yoshdagi bolalar uchun individual va differensial yondashuv asosida darslar tashkil etilishi kerak.
- c) O'yin faoliyatiga e'tibor berish: ta'limiy o'yinlar orqali bolalarning tafakkuri, nutqi va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish maqsadga muvofiqdir.
- d) Didaktik vositalarni takomillashtirish: rivojlantiruvchi materiallar, interaktiv vositalar va sensor o'yinlardan foydalanish tavsiya etiladi.
- e) Oila bilan hamkorlikni kuchaytirish: ota-onalarning farzand tarbiyasidagi faolligi oshirilib, uyda ham maktabga tayyorlovga e'tibor qaratilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Bozovich, L.I. (2008). Shaxsning rivojlanishida motivatsiya roli. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
2. Karimova, V.M. (2004). Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi. Toshkent: TDPU.
3. Abdukodirov, A.A. (2020). Maktabgacha ta'lim pedagogikasi va metodikasi. Toshkent: Ilm Ziyos.
4. Mahkamova, M.I. (2019). Maktabgacha ta'lim psixologiyasi. Samarqand: SamDU nashriyoti.
5. Zak, A.Z. (2006). Maktabga tayyorgarlik va psixologik yondashuvlar. Moskva: Eksmo.
6. Hasanboyeva, D.A. (2021). Bolalarni maktabga tayyorlashda o'yin faoliyatining roli. – "Psixologiya va pedagogika muammolari" jurnali, №3, 45–49-bet.
7. G'ofurova, D.T. (2018). Maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv ko'nikmalarni shakllantirish. Toshkent: Fan.
8. Smirnova, E.O. (2017). Rivojlantiruvchi muhit va bolaning psixik rivoji. Moskva: Vlados.
9. Boltayeva, S.R. (2022). Oilaviy tarbiyaning bola tayyorgarligidagi o'rni. – "O'zbekistonda pedagogik ta'lim" jurnali, №2, 36–40-bet.

Abdullayeva Marjona Asadullayevna,
Buxoro yuridik texnikumi psixologi

PEDAGOGLARDA KASBIY DEFORMATSIYANING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada pedagogik faoliyat bilan shug'ullanuvchi shaxslarda kasbiy deformatsiyaning yuzaga kelish sabablari, shakllanish jarayoni va uning psixologik-pedagogik oqibatlarini tahlil qilinadi.

Kasbiy deformatsiya – bu o'qituvchilik kasbiga xos bo'lgan uzoq muddatli faoliyat natijasida shaxsning kasbga moslashuvi jarayonida yuzaga keladigan salbiy o'zgarishlar majmuasi bo'lib, ularning psixik holati, kommunikativ munosabatlari, shaxslararo munosabatga yondashuvi va kasbiy samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Maqolada aynan pedagoglar faoliyatida uchraydigan kasbiy deformatsiyaning o'ziga xos xususiyatlari – masalan, emotsional zo'riqish, me'yoriy standartlarga nisbatan loqaydlik, rasmiylik, stereotiplik, empatiya yo'qolishi kabi holatlar chuqur o'rganiladi. Shuningdek, deformatsiyaning oldini olish va uning salbiy oqibatlarini yumshatish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: kasbiy deformatsiya, pedagogik faoliyat, emotsional toliqish, psixologik barqarorlik, professional motivatsiya, o'qituvchi shaxsi, stress omillari, kommunikativ stereotip, ta'lim sifati, burnout sindromi, kasbiy charchoq, o'zini anglash, kasbiy refleksiya, psixologik yordam, ijodiy salohiyat.

Abstract. This article analyzes the causes, development process, and psycho-pedagogical consequences of professional deformation in individuals engaged in pedagogical activities.

Professional deformation refers to a set of negative changes that occur during the adaptation to the teaching profession as a result of long-term professional activity. These changes directly affect a teacher's psychological state, communication patterns, interpersonal relationships, and professional effectiveness. The article explores the specific characteristics of professional deformation observed in teachers' practice-such as emotional burnout, indifference toward normative standards, formalism, stereotypical thinking, and the loss of empathy. In addition, the paper provides scientific and practical recommendations for preventing professional deformation and mitigating its negative effects.

Key words: professional deformation, pedagogical activity, emotional exhaustion, psychological stability, professional motivation, teacher's personality, stress factors, communicative stereotypes, quality of education, burnout syndrome, occupational fatigue, self-awareness, professional reflection, psychological support, creative potential.

Аннотация. В данной статье анализируются причины возникновения, процесс формирования и психолого-педагогические последствия профессиональной деформации у лиц, занятых педагогической деятельностью.

Профессиональная деформация представляет собой совокупность негативных изменений, возникающих в процессе адаптации личности к профессии учителя в результате длительной профессиональной деятельности. Эти изменения напрямую влияют на психическое состояние, коммуникативные отношения, межличностное взаимодействие и профессиональную эффективность педагога. В статье подробно рассматриваются особенности профессиональной деформации, характерные именно для педагогов, такие как эмоциональное перенапряжение, равнодушие к нормативным стандартам, формализм, стереотипность мышления и утрата эмпатии. Также приводятся научно-практические рекомендации по профилактике деформации и смягчению её негативных последствий.

Ключевые слова: профессиональная деформация, педагогическая деятельность, эмоциональное выгорание, психологическая устойчивость, профессиональная

мотивация, личность учителя, стрессовые факторы, коммуникативные стереотипы, качество образования, синдром выгорания, профессиональная усталость, самопознание, профессиональная рефлексия, психологическая поддержка, творческий потенциал.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida pedagog shaxsi va uning kasbiy rivojlanishi ta'lim sifatining muhim mezonini hisoblanadi. O'qituvchi - bu faqat bilim beruvchi emas, balki yosh avlod ongini shakllantiruvchi, ijtimoiy qadriyatlarni singdiruvchi, jamiyat taraqqiyotining tayanch omilidir. Shu boisdan, pedagogning shaxsiy sifati, psixologik holati, kasbiy yondashuvi va ishga bo'lgan munosabati ta'lim jarayonining mazmun-mohiyatini belgilab beradi. Biroq pedagogik faoliyat o'z tabiatiga ko'ra yuqori darajada hissiy, psixologik va ijtimoiy bosimga ega kasblardan biri sanaladi. Doimiy stress, zo'riqish, mehnatning noto'g'ri taqsimlanishi, yetarlicha motivatsiyaning yo'qligi kabi omillar vaqt o'tishi bilan o'qituvchining kasbiy shaxsida salbiy o'zgarishlar - ya'ni kasbiy deformatsiya holatlarining paydo bo'lishiga sabab bo'ladi.

Kasbiy deformatsiya - bu pedagogning shaxsiy va kasbiy sifatlarida mehnat faoliyati natijasida yuzaga keladigan, aksariyat hollarda salbiy tusga ega bo'lgan o'zgarishlardir. Bu holat ko'pincha uzoq yillar davomida bir xil turdagi mehnat faoliyatini bajarish, kasbga doir motivatsiyaning pasayishi, ishga nisbatan befarqlik, insonlar bilan muloqotda emotsional sovuqlik, shaxslararo munosabatlarda soddalashgan yondashuv, rasmiylik va hattoki ruhiy charchoq bilan kechadi. Pedagoglarda uchraydigan kasbiy deformatsiyaning o'ziga xos jihatlaridan biri - bu ularning shaxsiy va kasbiy fazilatlarining bir-biridan uzoqlasha boshlashidir. O'qituvchida befarqlik, tashabbussizlik, ijodkorlikning so'nishi, empatiya hissining yo'qolishi va o'zini takrorlash holatlari ko'zga tashlanadi.

Mazkur holat nafaqat pedagogning o'ziga, balki o'quvchilarning ta'lim sifati, tarbiyaviy muhit, hamkasblar bilan munosabatlar hamda umumiy ta'lim tizimiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shunday ekan, kasbiy deformatsiyaning oldini olish, uni erta bosqichda aniqlash va bartaraf etish mexanizmlarini ishlab chiqish - ta'lim tizimining barqarorligi va pedagogik mehnat samaradorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Ushbu maqolada aynan pedagoglar orasida kuzatiladigan kasbiy deformatsiya jarayonining psixologik, ijtimoiy va kasbiy jihatlarini tahlil qilinadi. Shuningdek, kasbiy deformatsiyaning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar, ularning namoyon bo'lish shakllari, turli yosh va tajriba bosqichidagi pedagoglar misolida bu jarayonning tipik xususiyatlari, hamda bunday salbiy holatlarni kamaytirish va oldini olishga doir amaliy tavsiyalar yoritiladi.

Asosiy qism: Adabiyotlar tahlili va mushohada. Pedagogik faoliyat - bu nafaqat kasbiy vazifalarni bajarish, balki jamiyatning ijtimoiy-madaniy hayotida faol ishtirok etish, yosh avlodni tarbiyalash, ularning shaxsiy rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatish bilan bog'liq murakkab va mas'uliyatli jarayondir. Ushbu faoliyat turi o'zining yuqori darajadagi emotsional zo'riqishi, uzluksiz insonlararo muloqotga asoslangani, ko'p holatlarda mehnatning baholanmasligi yoki yetarlicha qadrlanmasligi bilan ajralib turadi. Shuning uchun ham, ko'plab tadqiqotlar ushbu kasb vakillarida vaqt o'tishi bilan kasbiy deformatsiya kabi salbiy psixologik holatlarning shakllanishi mumkinligini ta'kidlaydi.

Nazariy asoslar. Kasbiy deformatsiya tushunchasi birinchi marotaba psixologiya fanida XX asrning ikkinchi yarmida paydo bo'lib, shaxsning kasbiy faoliyat jarayonida yuzaga keladigan ichki o'zgarishlarini ifodalashda qo'llanilgan. K.K. Platonov, A.A. Bodalev, V.V. Boyko, E.F. Zeer kabi rus olimlari kasbiy deformatsiyani shaxsning kasb faoliyatiga ortiqcha moslashishi natijasida yuzaga keladigan shaxsiy va ijtimoiy funksional buzilish sifatida ta'riflaganlar.

Masalan, V.V. Boykoning "Professionalnoe vygoranie" (2005) nomli ishida o'qituvchilar faoliyatidagi psixologik charchoq, emotsional befarqlik, va o'z-o'zini qadrsizlantirish holatlari kasbiy deformatsiyaning asosiy belgilari sifatida ko'rsatiladi. Uning fikricha, bunday

o'zgarishlar odatda bosqichma-bosqich kechib, dastlab emotsional stress, keyin esa ilgari sevimli bo'lgan kasbga nisbatan sovuqqonlik, hatto salbiy kayfiyat shaklida namoyon bo'ladi.

Shuningdek, amerikalik psixolog C. Maslach tomonidan ishlab chiqilgan "Professional burnout" konsepsiyasi ham ushbu jarayonni chuqur o'rganishga zamin yaratdi. U o'qituvchilarda uchraydigan uch bosqichli kasbiy deformatsiyani - emotsional toliqish, depersonalizatsiya (insonlarga nisbatan sovuqlik), shaxsiy yutuqlarning pasayishi - sifatida izohlaydi.[2]

O'zbek olimlari ham ushbu muammoni o'rganishga e'tibor qaratgan. Jumladan, N.Normurodova, M.Jo'rayev va G.Ortiqova tadqiqotlarida O'zbekiston ta'lim tizimidagi pedagoglarning mehnat sharoitlari, ijtimoiy muhit, kasbiy bosim va boshqa tashqi omillar kasbiy deformatsiyaning shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi aniqlangan.[5] Ayniqsa, zamonaviy o'qituvchiga qo'yilayotgan ko'p qirrali talablar, doimiy yangiliklarga moslashish zarurati, ota-onalar, rahbariyat va jamiyat tomonidan bildirilayotgan qarama-qarshi kutishlar pedagogik faoliyatni psixologik jihatdan og'irlashtirmoqda.

Kasbiy deformatsiyaning shakllanish omillari va ifoda shakllari. Tadqiqotlar asosida kasbiy deformatsiyaning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillarni quyidagicha guruhlash mumkin:

- Shaxsiy (ichki) omillar: stressga chidamsizlik, past o'zini baholash, muammolarni hal etish strategiyalarining yo'qligi, o'z-o'zini rivojlantirish ehtiyojining sustligi.
- Kasbiy omillar: mehnat unumdorligining pasayishi, ish mazmunining takrorlanuvchanligi, ishdan qoniqmaslik, yuqori javobgarlik.
- Tashqi omillar: ijtimoiy-iqtisodiy bosimlar, mehnat sharoitlarining yetarlicha qulay emasligi, hamkasblar yoki rahbariyat tomonidan qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi.
- Pedagoglarda uchraydigan kasbiy deformatsiyaning ba'zi tipik namoyon bo'lish shakllari quyidagilardan iborat:
 - Emotsional sovuqlik - o'quvchilar, hamkasblar va hatto ota-onalar bilan muloqotda hissiy javobning kamayishi;
 - Ijodiy sustkashlik - yangilikdan qochish, darsga standart, takroriy yondashuvlar;
 - Professional befarqlik - mehnat samaradorligi va kasbiy o'sishga qiziqmaslik;
 - Kommunikativ stereotiplik - o'zgarishga nisbatan qarshilik, eski uslublardan voz kechmaslik;
 - Shaxsiy tushkunlik - o'z faoliyatidan norozilik, o'zini qadrsiz his qilish, doimiy charchoq hissi.[6]

Amaliy holatlar va mushohada. O'rganilgan empirik ma'lumotlarga ko'ra, ayniqsa 10 yildan ortiq ishlayotgan pedagoglarda kasbiy deformatsiya elementlari ko'proq namoyon bo'ladi. Ular orasida pedagogik faoliyatni faqat mehnat majburiyati sifatida ko'radigan, o'quvchilarning shaxsiy ehtiyojlariga individual yondasha olmaydigan, o'zining professional o'sishiga befarq bo'lgan holatlar uchraydi.

Bunday holatlarning keng tarqalishiga sabab bo'layotgan asosiy omillardan biri - bu institutsional qo'llab-quvvatlov tizimining sustligidir. Pedagogik jamoalarda o'zaro emotsional qo'llab-quvvatlash muhitining yetishmasligi, professional refleksiya madaniyatining rivojlanmaganligi deformatsiyani chuqurlashtiradi.

Shu bilan birga, ba'zi maktablarda olib borilgan emotsional barqarorlik bo'yicha treninglar, psixologik rehabilitatsiya mashg'ulotlari va kasbiy motivatsiyani oshirishga yo'naltirilgan loyihalar deformatsiya jarayonini sekinlashtirganini ko'rsatmoqda. Bu esa profilaktik va tizimli yondashuvning muhimligini tasdiqlaydi.

Xulosa va tavsiyalar. Pedagogik faoliyat o'z mohiyatiga ko'ra ijtimoiy-iqtisodiy va psixologik bosimlarga eng ko'p duchor bo'ladigan kasblardan biri hisoblanadi. Doimiy emotsional zo'riqish, mehnat mazmunining takrorlanuvchanligi, professionallikni baholashdagi noaniqliklar va yetarli ijtimoiy e'tirofning yo'qligi natijasida ko'plab

o'qituvchilarda kasbiy deformatsiya jarayoni shakllanadi. Ushbu deformatsiya esa o'z navbatida ta'lim sifatining pasayishiga, o'quvchilarga bo'lgan munosabatning yomonlashishiga, shaxsiy ruhiy holatning buzilishiga olib keladi.

Maqolada olib borilgan tahlil va ilmiy manbalarga tayangan holda quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. Kasbiy deformatsiya - bu uzoq muddatli pedagogik faoliyat natijasida shaxsda shakllanadigan salbiy psixologik holat bo'lib, u emotsional sovuqlik, ijodiy sustlik, kasbiy befarqlik va kommunikativ stereotiplar bilan ifodalanadi.

2. Pedagogik deformatsiyaning asosiy sabablari sifatida stressga boy mehnat muhiti, ijtimoiy qo'llab-quvvatlovning yetishmasligi, kasbiy motivatsiyaning pasayishi, hamda ta'lim tizimida resurslarning cheklanganligi ko'rsatiladi.

Tajribali pedagoglar orasida bu jarayon yaqqolroq namoyon bo'lib, ayniqsa 10 yildan ortiq ishlayotgan o'qituvchilarda deformatsiya elementlari ko'proq uchraydi. Bu holat nafaqat pedagogning o'z faoliyatiga, balki butun ta'lim jarayonining sifati va natijasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Tavsiyalar:

1. Psixologik xizmatlarni kuchaytirish: Maktablarda pedagoglar uchun muntazam ravishda psixologik treninglar, stressni boshqarish bo'yicha mashg'ulotlar tashkil etilishi lozim. O'qituvchilarga kasbiy refleksiya (o'zini tahlil qilish) va emotsional farovonlikni tiklashga qaratilgan individual maslahatlar yo'lga qo'yilishi zarur.

2. Kasbiy rivojlanishni rag'batlantirish: Pedagoglar uchun doimiy professional o'sish, innovatsion yondashuvlarni o'rganish va amaliyotga tadbiq etish imkoniyatlari yaratilishi kerak. Ijodiy yondashuv, fanlararo integratsiya va texnologik yangiliklar asosida ish olib boruvchi o'qituvchilar alohida e'tirof etilishi va mukofotlanishi lozim.

3. Mehnat sharoitlarini optimallashtirish: Ish yuklamasini me'yorlashtirish, metodik yordamni kuchaytirish va byurokratik yukni kamaytirish deformatsiya xavfini kamaytiradi. Ish joylarida sog'lom psixologik iqlim yaratish, rahbarlar va jamoa tomonidan ijobiy muloqotning qo'llab-quvvatlanishi muhim ahamiyatga ega.

4. Raqamli yechimlar va maslahat platformalari: Pedagoglar uchun onlayn psixologik maslahat xizmatlari, emotsional salomatlikni monitoring qilish tizimlari va o'zini baholash testlari joriy etilishi tavsiya etiladi.

5. Ilmiy-tadqiqotlar va monitoring: Kasbiy deformatsiyaning bosqichma-bosqich rivojlanishini o'rganish, unga ta'sir etuvchi ijtimoiy-demografik omillarni aniqlash, yosh guruhlari kesimida monitoring yuritish ta'lim strategiyasini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim to'g'risidagi Qonuni. – 2020-yilgi yangi tahrir.
2. Маслач К., Джексон С. Профессиональное выгорание. Психология и психотерапия. - М.: Альпина, 2009.
3. Зеер Э.Ф. Психология профессий: учебное пособие. - Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т, 2006.
4. Платонов К.К. Структура и развитие личности. - М.: Наука, 1986.
5. Normurodova N. Pedagoglarda kasbiy stress va uni yengish strategiyalari. - Toshkent: TDPU, 2019.
6. Jo'rayev M. O'qituvchining kasbiy faoliyati va psixologik muhit. - Toshkent: Fan, 2018.
7. Ortiqova G. Pedagog shaxsida kasbiy deformatsiyaning psixologik jihatlar. // "Ta'lim va fan" jurnali. – 2021. – №2. – B. 45–50.
8. Pines A., Aronson E. Career Burnout: Causes and Cures. - New York: Free Press, 1988.

Abdullayev Mehriddin Junaydullayevich,

Buxoro davlat universiteti Jismoniy tarbiya va sport fakulteti Sport nazariyasi va metodikasi kafedrasini mudiri Pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

E-mail: abdullaevmehriddin1987@gmail.com

Raxmonova Rushana Akmalovna,

Buxoro davlat universiteti Jismoniy tarbiya va sport fakulteti talabasi

E-mail: raxmonovarushana293@gmail.com

VOLEYBOLCHI QIZLARDA IRODAVIY SIFATLARNI RIVOJLANISHI VA UNGA TA'SIR ETADIGAN OMILLAR

Annotatsiya. Ushbu maqolada voleybolchi qizlarda irodaviy sifatlarni rivojlanishi, irodaviy sifatlarni shakllanishining psixologik mexanizmlari hamda irodaviy sifatlarning rivojlanishini psixologik nuqtai nazardan o'rganish va bu jarayonda ta'sir qiluvchi omillar haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: irodaviy sifatlari, mardlik, voleybolchilar, psixologik holat, ta'sir etuvchi omillar, axloqiy, ruhiy holati.

Abstract. This article presents information about the development of willpower in female volleyball players, the psychological mechanisms of the formation of willpower, and the study of the development of willpower from a psychological perspective, as well as the factors influencing this process.

Key words: volitional qualities, courage, volleyball players, psychological state, influencing factors, moral, mental state

Аннотация. В статье представлены сведения о развитии силы воли у женщин-волейболисток, психологических механизмах формирования силы воли, изучении развития силы воли с психологической точки зрения, а также факторов, влияющих на этот процесс.

Ключевые слова: волевые качества, смелость, волейболисты, психологическое состояние, факторы влияния, мораль, психическое состояние.

Kirish. Iroda bu shunchaki, istak va uning qondirilishi emas, balki bu ham istak, ham uni to'xtatish, ham ayni vaqtda undan vos kechishdir. Iroda o'zaro bog'liq ikkita vazifaning – undovchi va tormozlash-to'xtatuvchi vazifalarning bajarilishini ta'minlaydi va ularda o'zini namoyon qiladi. Irodaviy sifatlari esa-voleybolchilarning hayotdagi turli vaziyatlarga, muammolarga qarshi turish va muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan ichki kuch va qarorlar qabul qilish qobiliyatidir. Voleybolchilarning irodaviy sifatlari ularning psixologik holati, qarorlar qabul qilish qobiliatlari va rivojlanishiga bevosita ta'sir qiladi.

Maqolaning dolzarbligi va zaruriyati: Voleybolchilarda irodaviylik, g'alabaga intiluvchanlik, epatchilik, o'zini har qanday vaziyatda tuta bilishi, chidamlilik kabi sifatlarning shakllanishida sport mashg'ulotlari juda katta ahamiyat kasb etadi. Shu ma'noda voleybolchiga xos irodaviy sifatlari sport faoliyatida asta-sekin vujudga kela borib, keyinchalik bu xislatlari ularning doimiy xarakteriga aylanadi. Masalan, irodaviy sifatlari yaxshi takomillashgan voleybolchi musobaqalarda yuqori natijalarga erishadi. Bu esa voleybolchining ham irodaviy, ham jismoniy jihatdan chiniquqligidan, ham mustahkam xarakterga ega ekanligidan dalolat beradi. Ammo uning barqaror xarakter xislatlari, ijobiy axloqiy va irodaviy sifatlari sport mashg'ulotlarda va musobaqalarda, ta'lim va tarbiya jarayonida va albatta mehnatda shakllanib boradi. Ushbu jarayonning uzliksiz davom etishi esa voleybolchining yanada yuqori natijalarga erishishiga sabab bo'ladi. Aksincha, voleybolchining mashqda intizomsizligi, mashg'ulotlarga layoqatsizligi, qo'polligi yoki aldamchiligi kabi salbiy sifatlari uning ham sportda, ham hayotda to'siqlarga bardosh bera olmaslikka, ruhiy tushkunlikka olib keladi. Ibn Sino tabiricha, kishidagi eng yaxshi sifatlari, avvalo, chidamlilik, axloqiy va mardlikda ko'rinadi. Mana shu uch ijobiy xislat birgalikda uning xarakteriga adolat va mutadillikni yuzaga keltiradi. Agar

kishida mana shu sifatlar bo'lsa va hech qachon yomon yo'llarga kirmasdan, o'zini faqat yaxshi ishlarga bag'ishlaydi.

Binobarin, hayotning har bir davri o'ziga xos go'zallikka ega. Shu ma'noda voleybolchi talabalik yillarida puxta bilim olishi, umuminsoniy xislatlarni o'zida shakllanishi, ijtimoiy hayotda faol bo'lishi hamda qiyinchiliklardan qo'rqmaydigan shaxs bo'lib yetishishlari uchun o'z irodasini chiniqtirib borishi lozim. Buning uchun voleybolchi o'zida quyidagi irodaviy sifatlarni shakllantirishga erishmogi lozim.

1) Hayotning hamma sohalarida sermahsul ruhiy faollik holatini vujudga keltirishga odatlanish;

2) Yaxshi xulq, ijodiy bilim va voleybolchilar uchun zarur bo'lgan sifatlarni rivojlantirish;

3) Hayotda qiyin va murakkab sharoitlarga duch kelganida yoki muammoli masalalarni hal etishda vijdonli bo'lishi hamda aniq va to'g'ri yo'lni tanlay bilish.

Ba'zi bir voleybolchilar irodasining bo'shligi yoki xarakterining zaifligi tufayli arzimagan to'siq va kamchiliklarni ham yenga olmaydi. Bunda voleybolchilar qo'rqq, jasoratsiz bo'lib, ozgina qiyinchilik yoki muvaffaqiyatsizlikka duch kelsalar, o'zlarining qilayotgan mashqlarini ma'lum bir muddatgacha to'xtatib qoyadilar, o'z qarorlarini o'zgartiradi, ko'zlagan maqsadidan voz kechish uchun ham tayyor bo'ladi. Ular voleybol faoliyatida talab qilingan sabr-toqat, matonat, chidam ko'rsata olmaydilar. Bu kabi voleybolchilar qo'rqq, dangasa, "ko'ngli bo'sh" bo'ladilar. Ular o'zlaridagi shaxsiy kamchiliklarga murabbiy aybdor deb hisoblaydilar. Murabbiy bunday jasoratsiz xarakter xislatiga ega sportchilarning harakatlarini yo'qotishga va ularda ijobiy odatlarni va xislatlarni mustahkamlashga yordam beradigan vositalarni izlab topishlari kerak.

Ta'kidlash joizki, irodaviy sifatlarni rivojlantirish va shakllantirish hamda jismoniy tarbiyaning inson faoliyatidagi roli masalasi sharq allomalari asarlarida ham keng talqin etilgan. Buyuk sarkarda, hukmdor bobokalonimiz Amir Temur inson faoliyatida irodaviy tarbiya va chidamlilik haqida shunday deydi: "Shiddatli kishilarni do'st tut, chunki tangri taolo jasur kishilarni ardoqlaydi. Bunday kishilar har qanday qiyinchiliklarni shahd bilan qarshi oluvchi kishilardir." Darhaqiqat, buyuk soqibqiron nazarida, barkamol shaxs uchun axloqiy barkamollik emas, balki chidamlilik, sabr-toqat, mardlik, jasurlik, epchillik, sifatlari ham shakllangan bo'lishi kerak. Ayni shu sifatlarni sportchi shaxsida rivojlantirish zamonaviy sport oldida turgan dolzarb vazifalardan biri. Mana shunday dolzarb vazifalarni oldini olish maqsadida O'zbekiston sportchilari yangilanish va rivojlanishning cho'qqisiga chiqayotganini ko'rishimiz mumkin.

Voleybolchi qizlarda irodaviy sifatlarni rivojlanishiga ta'sir etadigan omillar

Shu bilan qatorda voleybolchilarning irodaviy sifatlari, eng avvalo, o'z-o'zini angalash va hissiy holat bilan bog'liqdir. Voleybolchilarning irodaviy sifatlarini rivojlanishiga ta'sir etadigan omillar quyidagilardir;

Omillar	Rivojlanishi uchun zarur choralar
O'ziga bo'lgan ishonch	O'z-o'zini baholashni rivojlantirish, muvaffaqiyatga erishish uchun ishonchni oshirish
Hissiy holat va ruhiy barqarorlik	Emotsional yondashuvlar va hissiy o'zgarishlarni nazorat qilish
Oilaviy va ijtimoiy muhit	Oila va atrof-muhitning sportchilarga bo'lgan ta'sirini o'rganish va rivojlantirish
Ma'naviy va axloqiy qadriyatlar	Irodaviy sifatlarni axloqiy me'yorlarga asoslash, voleybolchilarni axloqiy tarbiyalash

Shuni ham aytish lozimki, oila, ta'lim muassasalari va jamiyatning sportchilarga ta'siri juda katta ahamiyat kasb etadi. O'ziga bo'lgan ishonch va hissiy barqarorlik irodaviy

sifatlarning rivojlanishida asosiy rol o'ynaydi. Bundan tashqari voleybolchilarda qat'iyat, mardlik, jasurlik, maqsadga erishish uchun ishonch va motivatsiyani rivojlantirish zarur.

Voleybol - bu faqat jismoniy kuch va texnikani emas, balki kuchli irodaviy sifatlarni talab etuvchi sport turi hisoblanadi. Ayniqsa, voleybolchi qizlar uchun bu jihatlar ikki barobar muhimdir, chunki ular nafaqat raqobatbardosh muhitda, balki ijtimoiy stereotiplarga qarshi kurashishda ham o'z irodaviy barqarorligini namoyon etishlari kerak bo'ladi.

Irodaviy sifatlari - bu shaxsning maqsad sari intilishdagi qat'iyligi, to'siqlarni yengib o'tishdagi sabr-toqati, o'zini nazorat qilish qobiliyati va tashqi ta'sirlarga dosh bera olish layoqatini bildiradi. Sportchilarda, ayniqsa voleybolchi qizlarda, bu sifatlari nafaqat individual yutuqlarning garovi, balki jamoaviy muvofiqlikning asosiy omili hamdir.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, voleybolchi qizlarning irodaviy sifatlari quyidagi asosiy omillar ta'sirida shakllanadi va rivojlanadi:

1. **Shaxsiy motivatsiya.** Motivatsiya irodaviy sifatlarning negizini tashkil etadi. Agar sportchi o'z maqsadlarini aniq belgilagan bo'lsa, u har qanday mushkul holatda ham qat'iyatli bo'la oladi. Qizlarda o'ziga ishonch, o'zini ko'rsatish istagi, oilaning, jamiyatning ulardan kutgan umidi motivatsiyaning shakllanishida muhim rol o'ynaydi.

2. **Murabbiyning psixologik yondashuvi.** Murabbiylar faqat texnik ko'rsatmalar beruvchi emas, balki psixologik tarbiyachi hamdir. Ularning tili, munosabati, og'zaki yoki jismoniy qo'llab-quvvatlashi sportchining irodasiga bevosita ta'sir qiladi. Qattiqqo'l, lekin samimiy va motivatsion murabbiylar qo'l ostida qizlar ko'proq irodaviy jihatdan mustahkam bo'lishadi.

3. **Jamoa muhitining ta'siri.** Ijtimoiy psixologiya nuqtayi nazaridan, guruh ichidagi qo'llab-quvvatlash, do'stona raqobat, o'zaro hurmat - bular irodaviy barqarorlikni kuchaytiradi. Sportchi qizlar bir-birini ilhomlantiruvchi va ruhlantiruvchi muhitda tezroq rivojlanadilar. Aksincha, ichki kelishmovchiliklar, guruh ichida ajratish yoki ruhiy bosim irodaviy sifatlarni susaytiradi.

4. **Musobaqa va raqobat tajribasi.** Har bir musobaqa - bu sinov. Qanchalik ko'p musobaqalarda qatnashilsa, sportchining psixologik tayyorgarligi, stressga bardoshlilik va irodaviy chidamliligi shunchalik kuchayadi. Voleybolchi qizlar raqobatli muhitga tez-tez tushib turish orqali o'zlarini ruhiy jihatdan chiniqtiradilar.

5. **Oilaviy va madaniy omillar.** Sportchining oilaviy tarbiyasi, qadriyatlari, jamiyatdagi ayol sportchilarga bo'lgan munosabat ham muhim ahamiyatga ega. Qo'llab-quvvatlovchi va rivojlanishga ochiq oilada ulg'aygan qizlar irodaviy jihatdan bardavomroq bo'ladi. Biroq, salbiy stereotiplar, sportchi qizlarning faoliyatini past baholovchi atrof-muhit irodaviy shakllanishga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

6. **Individual psixologik xususiyatlar.** Har bir qizning shaxsiy temperamenti, emotsional barqarorligi, o'zini tuta bilish qobiliyati va stressga qarshi immuniteti ham irodaviy sifatlarning shakllanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ekstravertlar ijtimoiy muhitda kuchli motivatsiyaga ega bo'lsalar, introvertlar ichki irodaga tayanadilar. Shu bois, sport psixologiyasi shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni tavsiya qiladi.

7. **Psixologik tayyorgarlik va treninglar.** Irodaviy sifatlari faqat tajriba bilan emas, balki maxsus psixologik mashg'ulotlar yordamida ham shakllantiriladi. Vizualizatsiya, diqqatni jamlash, emotsiyalarni boshqarish, stressga qarshi mashqlar - bularning barchasi voleybolchi qizlarda irodaviy sifatlarni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, voleybolchi qizlarda irodaviy sifatlari individual xususiyatlar, tashqi muhit, psixologik va ijtimoiy ta'sirlar orqali shakllanadi. Bu jarayon murakkab, ko'p qirrali va tizimli yondashuvni talab etadi. Irodaviy sifatlarning rivojlanishi faqat sportchining emas, balki murabbiy, ota-ona, jamiyat va jamoaning birgalikdagi yordami bilan muvaffaqiyatli kechadi. Aynan shu jihatlarini hisobga olgan holda ishlangan strategiyalar sportchi qizlarni faqat texnik jihatdan emas, balki ruhiy jihatdan ham yetuk qilib yetishtiradi.

Xulosa. Voleybolchi qizlarda irodaviy sifatlarni rivojlantirishda turli omillar, shu jumladan psixologik, ijtimoiy va shaxsiy omillar muhim rol o'ynaydi. Ularning rivojlanishi voleybolchining muvaffaqiyatiga, jismoniy va ruhiy salomatliga bevosita ta'sir qiladi. Bu jarayonni oila va trenerlar qo'llab-quvvatlashi voleybolchining o'zini anglashiga va o'z maqsadlariga erishishiga yordamlashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Жумаев, Н.З. (2022). Мотивация агрессивного поведения у педагогов. *Science and Education*, 3(3), 969-974.
2. Жумаев, Н.З. (2022). Проявление агрессии в профессиональной деятельности учителя. *Science and Education*, 3(2), 1132-1139
3. Рустамов, Ш. Ш. (2022). Особенности математической компетентности практический психологов. *integration of science, education and practice. scientific-methodical journal*, 3(3), 59-64.
4. Рустамов, Ш.Ш. (2022). Корреляционный анализ пример по психологии. *Корреляции в психологии. Science and Education*, 3(3), 1100-1106.
5. Ахмедов, А.А., & Зикиряева, М. М. (2020). Психологические механизмы формирования социального воображения у подростков. *Новый день в медицине*, (1), 151-154.
6. Гайбуллаев, А.А. Психология: происхождение и структура научного факта. *Вестник интегративной психологии*, 19(19), 115-119.
7. G'aybulloyev, A.A. (2021). Sportchilarda hissiy-irodaviy sifatlarni shakllanishining psixologik mexanizmlari. *Psixologiya ilmiy jurnali*, 92-96. "Science and Education" Scientific Journal / ISSN 2181-0842 April 2022 / Volume 3 Issue 4 www.openscience.uz 835
8. Abdurozikovna, S.D. (2014). Social intelligence: general defining moment. *Austrian Journal of Humanities and Social Sciences*, (3-4), 154-155.
9. Сабилова, Д.А. (2016). Олий таълим муассасаларида масофавий таълимни жорий этиштехнологиялари. *Современное образование (Узбекистан)*, (11), 14-20.
10. Гайбуллаев, А.А. Психология: происхождение и структура научного факта. *Вестник интегративной психологии*, 19(19), 115-119.

Мардонова Исмигул,
Магистр Бухарского государственного
педагогического института
mardonova_ismigul@buxdpi.uz

РЕАЛИЗАЦИЯ ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОГО ПОДХОДА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация. В данной статье освещены теоретические и практические основы реализации дифференцированного подхода к средствам цифровых технологий в начальном образовании. Организация обучения исходя из индивидуальных способностей, уровня знаний, интереса и скорости усвоения каждого учащегося является одним из актуальных вопросов современного образования. Персонализация процесса урока с помощью цифровых ресурсов, интерактивных платформ и образовательных приложений расширяет возможности применения подхода, подходящего для каждого учащегося. В этой статье будут проанализированы способы эффективного внедрения дифференциального подхода с использованием цифровых технологий, роль учителя, передовой опыт и их влияние на мотивацию к обучению и когнитивное развитие учащихся начальной школы.

Ключевые слова: начальное образование, цифровые технологии, дифференцированный подход, индивидуальная учебная программа, Цифровая компетентность, интерактивные ресурсы, мотивация к обучению, личностно-ориентированное обучение, информационные технологии, качество образования.

Annotation. This article highlights the theoretical and practical foundations for implementing a differentiated approach using digital technologies in primary education. Organizing the learning process based on individual abilities, levels of knowledge, interests, and the pace of each student's comprehension is one of the most pressing issues in modern education. Personalizing the lesson process through digital resources, interactive platforms, and educational applications expands the possibilities of applying an approach tailored to each learner. This article analyzes effective methods for implementing a differentiated approach with the help of digital technologies, the role of the teacher, best practices, and their impact on learning motivation and cognitive development in primary school students.

Key words: primary education, digital technologies, differentiated approach, individualized learning plan, digital competence, interactive resources, learning motivation, learner-centered education, information technologies, quality of education.

Введение. В современном образовании особое внимание уделяется индивидуализации учебного процесса, что находит отражение в дифференцированном подходе к обучению. Такой подход позволяет учитывать уровень подготовки, способности, интересы и темп усвоения материала каждого ученика. Особенно важно применять дифференциацию в начальной школе, когда у детей формируются базовые знания, навыки и отношение к учёбе. Использование цифровых технологий становится мощным инструментом для эффективного воплощения дифференцированного подхода. С помощью интерактивных платформ, обучающих приложений и онлайн-ресурсов можно создавать условия для персонализированного обучения. Учителя получают возможность разрабатывать адаптивные задания и подбирать материалы с учётом индивидуальных особенностей учеников. Это не только облегчает процесс обучения, но и повышает мотивацию младших школьников. Кроме того, цифровые технологии способствуют формированию самостоятельности и ответственности у детей. Они учатся ориентироваться в информационном пространстве, выбирать подходящие источники и контролировать собственный образовательный процесс. Таким образом, совмещение

дифференцированного подхода и цифровых решений отвечает требованиям современной школы.

На начальной ступени образования крайне важно создать комфортную и поддерживающую среду, в которой каждый ученик чувствует себя уверенно. Дифференцированный подход помогает педагогам лучше понимать потребности учащихся и адаптировать методы преподавания. Ученики, испытывающие трудности, получают дополнительную поддержку, тогда как более сильные школьники могут углублять свои знания. Это устраняет барьеры в обучении и создаёт условия для развития всех без исключения детей. Цифровые технологии, внедряемые в учебный процесс, дают широкий спектр возможностей для реализации таких целей. К примеру, образовательные платформы позволяют задавать разные уровни сложности задач в зависимости от подготовки ученика. Визуальные и аудиоматериалы помогают лучше усваивать информацию детям с разными типами восприятия. Учебные игры способствуют развитию познавательного интереса и эмоционального вовлечения. Цифровые ресурсы также позволяют отслеживать прогресс и вовремя вносить коррективы в учебную траекторию. Всё это способствует формированию устойчивой учебной мотивации у младших школьников.

Современные педагогические практики всё чаще обращаются к комбинированным методам обучения, где традиционные формы сочетаются с цифровыми технологиями. Это особенно актуально в начальной школе, где важно не только передавать знания, но и формировать у детей базовые навыки работы с информацией. Дифференцированный подход с использованием цифровых ресурсов позволяет гибко организовать учебный процесс. Учителя могут предоставлять разные формы заданий: визуальные, текстовые, интерактивные, аудиофайлы - что делает обучение более доступным для всех учеников. Цифровые технологии также облегчают организацию групповой и индивидуальной работы в классе. Ученики могут выполнять задания в своём темпе, возвращаться к непонятным темам и углублять знания по интересующим вопросам. Это способствует развитию навыков самообучения и критического мышления. С помощью образовательных платформ учителя имеют доступ к аналитике по каждому ученику, что помогает точнее планировать дальнейшее обучение. Внедрение дифференциации через цифровые инструменты открывает новые горизонты для повышения качества образования на начальной ступени. При этом важно, чтобы использование технологий было педагогически обоснованным и способствовало достижению целей обучения.

Таким образом, интеграция дифференцированного подхода и цифровых технологий в начальном образовании позволяет значительно повысить его эффективность. Это особенно важно в условиях постоянных изменений и усложнения образовательной среды. Современные дети растут в цифровом мире, и школа должна соответствовать их запросам и интересам. Дифференцированное обучение с применением технологий делает образовательный процесс более гибким, адаптивным и направленным на развитие личности каждого ученика. Оно способствует формированию познавательной активности, уверенности в себе и положительного отношения к обучению. Важно отметить, что цифровые инструменты становятся не заменой учителю, а его помощником в реализации педагогических задач. Они открывают новые формы взаимодействия между учителем и учеником, а также между самими учащимися. Правильное сочетание традиционных методов и цифровых решений позволяет учителю формировать разнообразную, эффективную и мотивирующую образовательную среду. Такой подход способствует достижению устойчивых образовательных результатов и полноценному развитию младших школьников. В перспективе это обеспечивает более высокий уровень подготовки и готовность к дальнейшему обучению в условиях цифрового общества.

Анализ литературы и методология. Дифференцированное обучение является одним из ключевых направлений современной педагогики, основополагающие идеи которого были заложены в трудах таких учёных, как Лев Выготский, Джером Брунер и Джон Дьюи. Согласно Выготскому, обучение должно опережать развитие, а зона ближайшего развития ученика требует педагогической поддержки с учётом его индивидуальных особенностей. Это положение стало базой для дифференцированного подхода, поскольку оно предполагает необходимость учета различий в уровне знаний, когнитивных способностях и личностных характеристиках учащихся. Брунер подчеркивал важность адаптации учебного материала к возрастным и психологическим особенностям ребёнка, указывая, что каждый ученик способен овладеть знаниями при правильной организации учебного процесса. Дьюи акцентировал внимание на активной роли ученика в обучении и необходимости организации образовательной среды, стимулирующей самостоятельное мышление. Эти теоретические подходы легли в основу современных образовательных моделей, предполагающих активное использование технологий для персонализации обучения. Современные педагоги используют концепцию многоуровневых заданий и адаптивных платформ, что позволяет учитывать индивидуальные траектории учеников. Таким образом, научные теории классиков педагогики остаются актуальными при проектировании цифровых форм дифференциации в начальной школе.

Важный вклад в развитие теории дифференцированного обучения внёс американский педагог и исследователь Кэрол Энн Томлинсон, которая разработала модель гибкой дифференциации, применимую и в цифровой образовательной среде. По мнению Томлинсон, эффективность обучения достигается за счёт варьирования содержания, процессов, продуктов и образовательной среды в зависимости от интересов, способностей и стиля обучения школьников. Эта модель позволяет учителям структурировать учебный материал с учётом разных уровней сложности и способов восприятия информации. Цифровые технологии расширяют возможности реализации дифференциации по Томлинсон, предлагая инструменты для визуализации, аудиовосприятия, интерактивных заданий и самостоятельной проверки знаний. Например, обучающие платформы позволяют настраивать задания под конкретного ученика, а также собирать аналитику по его успехам и трудностям. С учётом подхода Томлинсон цифровые технологии становятся не просто дополнением, а системной частью учебного процесса. Учитель в данном случае выступает не как передатчик знаний, а как организатор условий для активного и индивидуализированного обучения. Применение гибкой дифференциации с цифровыми инструментами делает возможным достижение академических результатов на всех уровнях подготовки учеников. Это особенно важно в начальной школе, где закладываются основы учебной мотивации и самоорганизации.

С позиции когнитивной психологии, особенно трудов Жана Пиаже и Говарда Гарднера, дифференцированный подход в цифровой среде позволяет учитывать особенности когнитивного развития и типы интеллекта младших школьников. Пиаже указывал, что дети проходят стадии когнитивного развития, каждая из которых требует специфических методик и содержания. Использование цифровых инструментов даёт возможность подбирать задания, соответствующие возрастной логике мышления и уровню абстрактного понимания ребёнка. Гарднер, в свою очередь, разработал теорию множественного интеллекта, в рамках которой каждый ученик может обладать различными типами умственных способностей -лингвистическим, логико-математическим, пространственным, музыкальным и другими. Современные цифровые образовательные ресурсы дают педагогам средства для адресной работы с разными типами интеллекта. Музыкальные приложения, визуальные симуляции, интерактивные задачи - всё это способствует развитию уникального потенциала ребёнка. Такие

технологии поддерживают вариативность подачи материала, позволяя каждому ученику раскрыться в комфортной форме. Это означает, что принципы когнитивного подхода интегрируются в цифровую среду, усиливая индивидуализацию обучения. В результате создаются условия для развития не только академических, но и метапредметных умений младших школьников.

Современные исследования в области цифровой педагогики, представленные в трудах таких исследователей, как Марк Пренски и Сеймур Пейперт, акцентируют внимание на важности использования технологий как естественной части детского мира. Пренски ввёл понятие «цифровые аборигены», подчёркивая, что дети с раннего возраста живут в цифровой среде, и традиционные подходы к обучению могут быть для них неэффективны. Пейперт развивал идеи конструктивизма и предложил концепцию «конструкционизма», согласно которой обучение наиболее эффективно, когда дети создают цифровые продукты и активно взаимодействуют с учебным материалом. Это означает, что цифровые технологии не только обеспечивают дифференциацию, но и стимулируют творческое мышление, самостоятельность и исследовательский подход. Создание собственных мультимедийных проектов, участие в виртуальных лабораториях, использование обучающих игр - всё это расширяет границы традиционного урока. При этом педагог остаётся координатором и направляющим силой процесса, а технологии выступают как средство реализации дифференциации. Подобные формы работы особенно эффективны в начальной школе, где игра и исследование являются естественными формами деятельности ребёнка. Реализация дифференцированного подхода с цифровыми средствами требует продуманной методической поддержки и постоянного профессионального развития учителя. Современная теория и практика цифровой педагогики доказывает: технологии - это не угроза, а ресурс для персонализированного и качественного образования.

Обсуждение. Применение дифференцированного подхода в начальной школе с опорой на цифровые технологии открывает новые возможности для построения эффективного и гибкого учебного процесса. Благодаря цифровым инструментам учитель может оперативно анализировать уровень подготовки учеников и предлагать задания, соответствующие их индивидуальным потребностям. Такой подход помогает избежать перегрузки у слабых учащихся и, одновременно, создаёт условия для углублённого изучения материала для тех, кто учится быстрее. Использование онлайн-платформ, интерактивных досок и обучающих приложений делает процесс обучения более увлекательным и насыщенным. Цифровая среда даёт учащимся свободу выбора форматов и темпов освоения знаний, что способствует развитию ответственности и мотивации. Важно, что технологии позволяют организовывать как индивидуальную, так и групповую работу с учётом дифференциации. Однако эффективное использование цифровых средств требует методической подготовки со стороны учителя и наличия технических условий. Кроме того, возникает вопрос об информационной безопасности и контроле за использованием ресурсов. Практика показывает, что при правильной организации цифровая дифференциация повышает качество усвоения учебного материала. Всё это делает актуальным широкое внедрение данных подходов в систему начального образования.

Особое значение имеет сочетание дифференцированного подхода и цифровых технологий в формировании ключевых компетенций младших школьников. Технологии позволяют не только адаптировать содержание, но и формировать навыки, необходимые в условиях цифрового общества. Среди них можно выделить умение работать с информацией, анализировать данные, применять знания в новых ситуациях. Интерактивные задания, мультимедийные презентации, обучающие игры помогают детям включаться в учебный процесс с интересом и увлечённостью. Дифференциация с использованием технологий позволяет учитывать индивидуальные стили обучения -

визуальный, аудиальный, кинестетический -и, тем самым, достигать более высоких образовательных результатов. Кроме того, цифровые инструменты могут использоваться для развития критического мышления и креативности. Ученики учатся самостоятельно искать информацию, оценивать её достоверность и использовать в решении учебных задач. Это особенно важно в условиях быстро меняющегося информационного поля. Реализация таких подходов требует от учителя гибкости, умения сочетать традиционные и инновационные методы. В результате ученики получают не только знания, но и опыт самостоятельного освоения новых компетенций.

Тем не менее, в процессе внедрения дифференцированного обучения с цифровыми средствами остаются нерешённые вопросы, требующие внимательного рассмотрения. Одним из них является обеспечение равного доступа к технологиям для всех учеников, вне зависимости от их социального положения. Недостаток техники или интернета может стать барьером на пути к качественному образованию, особенно в сельских школах. Кроме того, важно учитывать уровень цифровой грамотности не только учащихся, но и их родителей, а также самих педагогов. Нельзя забывать и о необходимости психологической поддержки детей при работе с технологиями, особенно в условиях дистанционного или смешанного обучения. От учителя требуется постоянное обновление знаний и умений в сфере цифровых инструментов, что создаёт дополнительную нагрузку. Тем не менее, накопленный опыт показывает, что несмотря на трудности, цифровая дифференциация является эффективным методом, способствующим развитию у детей уверенности, самостоятельности и интереса к обучению. Главным условием её успешного применения остаётся сбалансированность, педагогическая целесообразность и ориентация на личностный рост ребёнка. Системная интеграция цифровых решений в дифференцированное обучение требует междисциплинарного подхода и поддержки со стороны образовательной политики. Таким образом, дальнейшее развитие данной практики должно строиться на основе научных исследований, анализа опыта и обратной связи от педагогов и учащихся.

Заключение. Реализация дифференцированного подхода с применением цифровых технологий в начальной школе является важным шагом на пути к созданию современной и эффективной образовательной среды. Этот подход позволяет учитывать индивидуальные особенности каждого ученика, обеспечивая более глубокое и осознанное усвоение учебного материала. Цифровые инструменты помогают организовать обучение с учётом темпа, уровня подготовки, интересов и способностей детей. При этом усиливается мотивация учащихся и формируется положительное отношение к учебному процессу. Технологии расширяют педагогические возможности, давая доступ к разнообразным формам и методам обучения. Особенно важно, что цифровая дифференциация способствует развитию самостоятельности, ответственности и критического мышления у младших школьников. Она также помогает детям научиться использовать цифровые ресурсы в учебных и практических целях. Таким образом, подход становится не просто формой подачи знаний, а частью более широкой стратегии личностно-ориентированного образования. Такой путь требует гибкости и постоянной профессиональной подготовки педагогов, но приносит устойчивые результаты. Всё это свидетельствует о необходимости дальнейшего внедрения цифровых решений в практику дифференцированного обучения.

Однако успешное применение дифференцированного подхода с цифровыми технологиями возможно только при комплексном подходе к его организации. Необходимо создавать такие условия, при которых каждый ученик сможет в полной мере воспользоваться преимуществами цифровой дифференциации. Это включает в себя наличие технических средств, доступ к качественным образовательным платформам, поддержку со стороны педагогов и родителей. Важно обеспечить равные возможности для всех школьников, вне зависимости от их социального положения и места

проживания. Не меньшую роль играет формирование цифровой культуры у детей, включая умение безопасно и эффективно использовать ресурсы интернета. Учителя должны владеть современными методиками и быть готовыми к постоянному обновлению профессиональных компетенций. Для этого важно развивать систему методической поддержки и повышения квалификации педагогических кадров. Также требуется постоянный мониторинг результатов обучения с целью своевременного внесения корректировок в образовательный процесс. В условиях цифровизации системы образования данный подход способен повысить общую эффективность обучения. Комплексный подход к реализации цифровой дифференциации в начальной школе является необходимым условием её успешности.

В долгосрочной перспективе цифровая дифференциация в начальном образовании способствует формированию образовательной среды, ориентированной на развитие личности каждого ученика. Такой подход помогает воспитать поколение, способное адаптироваться к требованиям современной жизни и информационного общества. Дети получают возможность развивать свои сильные стороны, преодолевать трудности и достигать успехов в обучении в комфортных условиях. Дифференцированное обучение с применением технологий делает возможным не только повышение академических результатов, но и формирование мягких навыков, таких как коммуникация, креативность и сотрудничество. Важно, чтобы реализация этих стратегий сопровождалась научным обоснованием и практическими рекомендациями. Необходима интеграция усилий учёных, педагогов, родителей и образовательных учреждений для достижения устойчивого результата. Таким образом, цифровая дифференциация становится неотъемлемой частью инновационного образовательного процесса. Она отражает современное понимание роли школы в развитии личности ребёнка и формировании его будущего. Поддержка таких инициатив на уровне образовательной политики усилит качество и доступность начального образования. Это станет основой для построения эффективной, справедливой и инклюзивной образовательной системы.

Список использованной литературы.

1. Президент Республики Узбекистан Шавкат Мирзиёев. О'Китувчи ва мураббийлар кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи // 2020. -URL: <http://marifat.uz/marifat/ruknlar/>
2. Узбекская Республика -это государство, в котором живут миллионы людей. - Lex.uz.
3. БМТ. “Ногиронлар хукклари то‘рисида” - это конвенция (UNCPRD) // 2006-13 декабря 2006 года.
4. Узбекистан, Республика Таджикистан. 2020-2025-йилларда Халк та’лими тизимида, включающая в себя все основные принципы сотрудничества. -URL: <https://lex.uz/docs/-5044711>
5. Сиддиков, Б. Социолого-педагогические исследования интеллектуальной культуры молодежи /Б. Сиддиков // Теоретическая и прикладная наука. -2015. -С. 61-66.
6. Тилакова, М.А. Алохида та’лим эхтиёйлари, болган болаларга та’лим-тарбия бериш тизимини янада такомиллаштиришнинг педагогик масалалари /М.А. Тилакова // Вопросы психологии. -Тошкент, 2023-йил.
7. Сайдалиева Л., Узокова Ж., Джузжасарова Ж. Виды интеграции в образовательном процессе // Европейский журнал междисциплинарных исследований и разработок. -2023. -№ 12, с. 74-78.
8. Эгамбердиева, Л. Формирование профессионализма у будущих педагогов при проектировании образовательного процесса /Л. Эгамбердиева // Наука и инновации. - 2024. -№ 3 (Специальный выпуск 36), С. 606-609.

9. Умарова, З. Воспитание как процесс в начальной школе /З. Умарова // Современный научно-исследовательский педагогический журнал.. -2021. -2(08), С. 127-131.

10. Маткаримова, С. Формирование творческого мышления с помощью творческих заданий /С. Маткаримова // Научно-методический журнал "Ментальное просвещение". -2023. -4(6), С. 144-153.

Omonova Muhlisa Do'stnazar qizi,
Alfraganus universiteti,
"Pedagogika va psixologiya" kafedrası v.b.dotsenti,
pedagogika fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)

BO'LAJAK PEDAGOGLARDA KASBIY BURCH VA MAS'ULIYAT HISSINI SHAKLLANTIRISH: DEONTOLOGIK NUQTAI NAZAR

Annotatsiya. Yaxshi axloqiy tarbiya olgan bo'lajak pedagoglarda ijobiy ijtimoiy moslashuv, o'z-o'zini boshqarish va konstruktiv muomala madaniyati shakllanadi. Ular ijtimoiy mas'uliyatni chuqur his qiladi, atrofdagilarning his-tuyg'ulariga befarq bo'lmaydi, jamiyatning ijtimoiy me'yorlariga amal qilishga harakat qiladi. Bu holat axloqiy sifatlarning shaxsda ijtimoiy rollarni muvaffaqiyatli bajarishga xizmat qilishini ko'rsatadi. Ushbu maqolada bo'lajak pedagoglarda kasbiy burch hissi, mas'uliyat, o'qituvchining kasbiy odobi masalalari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: kasbiy burch, odob-ahloq, kasbiy mas'uliyat, deontologiya, pedagog, muomala, ijtimoiy qobiliyat, ijodkorlik.

Аннотация. Будущие учителя, получившие хорошее нравственное воспитание, формируют культуру позитивной социальной адаптации, самоконтроля и конструктивного поведения. Они глубоко чувствуют социальную ответственность, равнодушны к чувствам других людей и стремятся следовать социальным нормам общества. Это свидетельствует о том, что нравственные качества способствуют успешному выполнению человеком социальных ролей. В данной статье рассматриваются вопросы профессионального долга, ответственности и профессиональной этики учителя у будущих учителей.

Ключевые слова: профессиональный долг, этика, профессиональная ответственность, деонтология, учитель, поведение, социальные навыки, креативность.

Abstract. Future teachers who have received good moral education develop a culture of positive social adaptation, self-control and constructive behavior. They deeply feel social responsibility, are not indifferent to the feelings of others, and try to adhere to the social norms of society. This shows that moral qualities serve the successful fulfillment of social roles in a person. This article discusses the issues of professional duty, responsibility, and professional ethics of a teacher in future teachers.

Key words: professional duty, ethics, professional responsibility, deontology, teacher, behavior, social skills, creativity.

Kirish. Umuminsoniy va milliy axloqiy fazilatlar barcha kishilar barcha kasb egalari, jumladan o'qituvchi-tarbiyachilar uchun zaruriy, axloqiy fazilatlar mehnat jarayonida kishining xulqi, fe'l-atvorini tartibga soluvchi qoidalar, davlatning turli qonunlari, me'yorlari va normalari bilan shakllanadi. Boshqacha qilib aytganda, ijtimoiy voqelik shaxs oldiga ma'lum axloqiy talablar qo'yadi. Bu talablar axloq normasi, axloqiy fazilatlar shaklida ifodalanadi. Bo'lajak o'qituvchi umuminsoniy va milliy axloqiy fazilatlarini o'zlashtirib olishi, o'z tajribasida qo'llashi o'zining dunyoqarashi va mafkurasi hamda axloqiy tajribasi bilan taqqoslashi lozim. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev bu borada shunday deydi: "Agar biz yosh avlodni ma'naviy yetuk, vatanparvar, bilimli etib tarbiyalay olmasak, qanday zamonaviy islohotlarni amalga oshirmaylik, baribir kutilgan natijaga erisha olmaymiz" [1]. Demakki, fikrlash, his etish, turmushda sinab ko'rish natijasida umuminsoniy va milliy, axloqiy sifatlar, qoidalar, normalar, bo'lajak o'qituvchining o'z axloqiy fazilatlariga e'tiqodiga aylanadi.

Falsafiy adabiyotlarda asosiy e'tibor burchning ijtimoiy mohiyatiga qaratiladi, uning sub'ektiv va ob'ektiv xususiyatlari aniqlanadi, ularning o'zaro bog'liqligi aniqlanadi, undash, tartibga solish, baholash funksiyalarining mavjudligi, tashqi talablarni shaxsiyatga aylantirish

mexanizmlari. Shaxsning (ichki) e'tiqodi, munosabati, motivi, muayyan harakatlarni bajarish zarurati bilan tavsiflanadi. Psixologiyada tushuncha ong kontekstida muayyan shaxsga xos bo'lgan yaxlit psixologik tuzilma sifatida qaraladi [3].

Pedagogikada kasbiy burch va mas'uliyat tushunchalari individual sifatlar bilan belgilanadi. Ular pedagogik faoliyatni amalga oshirishga tayyorlik sifatida qaraladi. O'qituvchi odobining normalari har bir muallimning shaxsiy fikriga, axloqiy fazilatlariga va e'tiqodiga aylanishi lozim. O'qituvchi kasbiy burchi bu axloq talablarini o'qituvchining shaxsiy xislatlariga aylantirish jarayonidir.

Muhokama. Ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar natijasi o'laroq, o'qituvchilar oldiga kasbiy burch va kasbiy mas'uliyat muammosini dolzarblashtirish masalasi qo'yildi. Ta'lim tizimi rivojlanishining turli davrlarida o'qituvchining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash, uning vazifa va maqsadlari bajarilishini ta'minlashga yondashuv o'zgardi. Asosiy kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan fazilatlar orasida:[4]

- keng fikrli;
- ijtimoiy qobiliyatlar;
- ta'lim faoliyatiga faol munosabat;
- ijodkorlik;
- o'ziga talab qilish;
- hissiy chidamlilik;
- qiymat yo'nalishi va h.k.

Xorijiy davlatlar olimlarining tadqiqotlarini o'rganish davomida o'qituvchining shaxsiy modelini yaratish jarayonida mezonlarni aniqladilar, ular asosida turli xil sifatlar tanlab olingan, bu esa, o'z navbatida, o'qituvchining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash uchun asos bo'lib xizmat qilgan. o'qituvchining samaradorligi va muvaffaqiyati. Natijalarni tahlil qilish juda qiziqarli xulosalar chiqarishga imkon berdi. Turli tadqiqotchilar tomonidan shaxsiy xususiyatlarning ta'rifida bir-biriga zid bo'lgan. Biroq tuzilgan ro'yxatlarda ma'naviy va kasbiy burch hissi ko'rsatilmagan [5].

Umuminsoniy va milliy axloqda burch tushunchasi har bir kishining o'z vazifasini to'liq bajarishi boshqalarga to'g'ri munosabatda bo'lishini ifodalaydi. Burchda shaxsning jamiyatga bo'lgan munosabati namayon bo'ladi. O'z burchiga sodiqlik har bir kishiga yuksak obro' va shon-sharaf keltiradi. Konstitutsiyamizda fuqarolarning huquqlari bilan bir qatorda, burchlari ham belgilangan [2]. Qonunlarga rioya qilish, boshqa kishilarning huquq va erkinliklari, sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilish, ma'naviy merosimizni asrab-avaylash, atrof-tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish har bir fuqaroning burchidir. Burchga sodiqlik har bir fuqaroning odobi va axloqini ko'rsatadi. Katta yoshdagi kishilarni hurmat qilish yoshlarning burchidir. Ijtimoiy burchni yuksak darajada anglash o'qituvchining axloqiy fazilatidir.

Natija va tahlil. Har bir muallimning o'quvchilarga o'rgatadigan g'oyalari, ularning qalbidan joy olishi lozim. O'qituvchi yosh avlodga ta'lim-tarbiya berish sohasidagi o'z burchini zo'rlik tufayli yuksaltirgan majburiyat emas balki, o'z hayotining ma'nosi, ishonch va vijdon da'vati deb, hisoblaydi fuqarolik burchini his etish xalq va butun mamlakatimizning ertangi kelajagi to'g'risida g'amxo'rlik qilishni taqozo etadi. Davlat oldidagi burchni anglamoq barkamol muallim insonga izzat-hurmatli yoshlarga g'amxo'r bo'lish, boshqalarga yordam qilishni o'z insoniy burchi deb hisoblovchi insondir.

O'qituvchi axloqidagi burch hissi Vatanni sevish, uning porloq kelajagi uchun g'amxo'rlik qilishni talab etadi. O'qituvchilik odobi - vatanparvarlik burchi baynalminalchilik tuyg'usi bilan chambarchas bog'liqdir. Ba'zi pedagoglar boshlagan ishlarini oxirigacha yetkaza olmaydilar, irodasi yetishmaydi. O'qituvchining eng muhim burchlaridan biri – o'z bilimini muntazam oshirib borishdir. O'qituvchi axloqidagi burch hissi Vatanni sevish, uning porloq kelajagi uchun g'amxo'rlik qilishni talab etadi. O'qituvchilik odobi - vatanparvarlik burchi baynalminalchilik tuyg'usi bilan chambarchas bog'liqdir. O'qituvchining eng muhim

burchlaridan biri – o'z bilimini muntazam oshirib borishdir. O'qituvchidagi kasbiy burchni shakllantirishda bir qancha omillar muhim sanaladi:[6]

Motivatsion	Shaxsning pedagogik burchini bajarish motivatsiyasini shakllantiradi
Kognitiv	U o'z vazifasini bajarish uchun zarur bo'lgan bilimlarni to'plash va tizimlashtirishni ta'minlaydi.
Refleksiv.	U amalga oshirilgan faoliyat samaradorligini, shuningdek, jarayonda yuzaga keladigan qiyinchiliklarni o'z-o'zini tahlil qilishni o'z ichiga oladi.

Deontologiya – ("shart") ma'nosida ifodalanib, XVII asrda ingliz faylasufi J.Bentam tomonidan fanga kiritilgan. Dastlabki vaqtlarda bu termin tor ma'noda ifodalandi. Insonni xudoga ishonishi keyinchalik keng ma'noda ishlatilib, umuman insonning majburiyatlarini ifodalaydi. Asosan deontologiya fani rivojlanishi nemis faylasufi I.Kant bilan bog'liq. I.Kant etikasi –bu burch etikasidir. Faylasuf fikriga ko'ra inson odob-axloqi noma'lum axloqiy qonunlarda ifodalangan. Bu qonunlarni inson bajarishi talab etiladi [7].

Deontologiya – inson tomonidan talab darajasida xulq normalarini bajarilishi norma va qoidalarini o'rganuvchi fandır [5]. Deontologiya – tushunchasi kasbiy etikada keng qo'llanilib har bir kasb doirasida kasbning odob, xulq normalari haqida nazariy jihatdan tushuncha beradi. Xususan, tibbiyot, qonunchilik, sud, pedagog, quruvchi hamda davlat boshqaruvi tizimida burch, odob, axloq normalari mavjud. Barchamizga ma'lumki, davolovchi shifokorlarning kasbiy burch (Gippokrat) qasamyodi mavjud. Qasamyodiga tayanib har bir davolovchi shifokor jonini fido qilib bo'lsada, bemo'rni davolash uchun harakat qiladi.

Pedagogik deontologiya – bu pedagogning turli holatlarda o'zining kasbiy foliyatida sodiqligini ifodalaydi. Har bir pedagog quyidagi deontologik qoidaga amal qilishi lozim [6].

1. O'quvchining yutug'i pedagogning faoliyatiga bog'liq va shu bilan bir qatorda jamiyat bilan bog'liqdir, shu sababli bu o'quvchidan o'zining kasbiy burchlarini sifatli bajarishini talab etadi.

2. Ba'zan o'qituvchi bajaradigan ishlari uning uchun qiziqarli bo'lmasligi mumkin (bunda o'qituvchi muloqoti mehnati uchun ish haqi, jamoa bilan muloqoti va boshqalar). Deontologiya quyidagilarga e'tibor beradi:

- a) O'qituvchilik kasbining asosiy burchi va uning mazmuniga;
- b) qo'yilgan talablarning bajarilishida pedagogik xulq-atvorga.

Shunday qilib, Kasbiy burch – bu pedagogning o'z ishiga nisbatan olib boradigan mas'uliyati va majburiyatlarini anglatadi. U nafaqat bilim berish, balki talabalarning shaxsiy rivojlanishi, axloqiy qadriyatlarni shakllantirish va ijtimoiy mas'uliyatni ham o'z ichiga oladi.

Mas'uliyat – bu pedagogning o'z ishining natijalari uchun javobgarligi. U talabalarning muvaffaqiyati, ularning hissiyotlari va ijtimoiy hayotidagi o'rnini belgilaydi.

Xulosa. Bo'lajak pedagoglarda kasbiy burch va mas'uliyatni shakllantirish uchun:

- Ta'lim jarayonida interaktiv metodlardan foydalanish;
- Kasbiy etika va axloqiy qadriyatlarni kiritish;
- Amaliy tajriba orqali bilimlarni mustahkamlash zarur.

Bu tadqiqotlar natijalari kelajakda ta'lim tizimini yanada takomillashtirishga yordam beradi hamda bo'lajak pedagoglarning professional sifatlarini oshiradi.

Pedagog kasbi o'z mohiyatiga ko'ra nafaqat bilim berish, balki tarbiya, shaxsiy o'rnak, jamiyat oldidagi ijtimoiy-madaniy mas'uliyatni o'z ichiga oladi. Shu sababli pedagogik faoliyatning etik asoslari, xususan kasbiy burch, mas'uliyat hissi va axloqiy qadriyatlar har bir bo'lajak pedagog shaxsida shakllantirilishi zarur bo'lgan eng muhim sifatlar sirasiga kiradi. Bu

masalani pedagogik deontologiya nuqtai nazaridan o'rganish, ya'ni o'qituvchining kasbiy etikasi, majburiyatlari va ijtimoiy vazifalariga doir yondashuv orqali tahlil etish zamonaviy ta'lim tizimi uchun dolzarb hisoblanadi.

Deontologik yondashuvda pedagogning burchi -faqat kasbiy vazifalarni bajarmaslik, balki bu vazifalarga insoniylik, adolat, halollik, hurmat, bag'rikenglik kabi axloqiy mezonlar asosida yondashishni anglatadi. Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida ularning ichki motivatsiyasi, kasbga sadoqati, kasbiy etik tamoyillarga nisbatan mas'uliyati shakllanishi zarur. Bu esa nafaqat dars jarayonida, balki tarbiyaviy mashg'ulotlar, psixologik treninglar, amaliyot darslari va tajriba asosidagi o'quv mashg'ulotlar orqali amalga oshiriladi.

Zamonaviy ta'lim muassasalarida pedagogik deontologiyaning o'rni tobora ortib bormoqda. Sababi, o'quvchi shaxsining shakllanishida o'qituvchining axloqiy qiyofasi, kasbiy obro'si, nutqi, muomalasi va shaxsiy namunasi hal qiluvchi omillardan biridir. Agar bo'lajak pedagoglarda kasbiy burch hissi yuqori bo'lsa, ular har bir o'quvchiga mas'uliyat bilan yondashadi, ularning ehtiyoj va imkoniyatlarini hisobga olgan holda samarali pedagogik faoliyat olib boradi. Aksincha, mas'uliyat hissining yetishmasligi befarqlik, ishdan qoniqmaslik, sovuqqonlik kabi salbiy ko'nikmalarni yuzaga keltiradi.

Pedagogik ta'limda kasbiy burchni shakllantirish bo'yicha quyidagi jihatlarga alohida e'tibor qaratish lozim:

- Talabalarda kasbiy motivatsiyani mustahkamlash;
- Etik muammolarni hal etish ko'nikmasini rivojlantirish;
- Kasbiy axloqiy qadriyatlar asosida o'zini baholash madaniyatini singdirish;
- Amaliyot darslarida real muammolarni axloqiy pozitsiyada yechishga o'rgatish.

Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, bo'lajak pedagoglarda kasbiy burch va mas'uliyat hissini shakllantirish -bu nafaqat kasbiy tayyorgarlik, balki axloqiy kamolot yo'lida tashlangan muhim qadamlardan biridir. Aynan deontologik yondashuv asosida olib borilgan pedagogik tayyorgarlik kelajak avlod tarbiyasiga xizmat qiladigan yuksak mas'uliyatli, e'tiborli, halol va vijdonli o'qituvchilarni yetishtirishga zamin yaratadi. Shunday ekan, pedagog kadrlar tayyorlashda deontologik masalalarni ilgari surish -jamiyat taraqqiyoti va insoniylik tamoyillarining poydevorini mustahkamlash demakdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – T.: O'zbekiston, 2021.
2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 01.05.2023. <https://lex.uz/docs/-6445145>
3. G'ulomov O. – “Pedagogik deontologiya: nazariy va amaliy asoslar”.
4. Jeremy Bentham. “Deontology or the science of morality”. London. 1834. 119 p.
5. Kenjaboyev Abdusalim Erkaboyevich, Kenjaboyeva Dilafruz Abdusalomovna. “Pedagogik deontologiya va kompetentlik”. 2022
6. Toshpulatov A. “Ta'lim etikasining asoslari”.
7. Sultonov S. “Pedagogik faoliyatda etik muammolar”

Tangirov Farhodjon Mamatyakubovich,
Surxondaryo viloyati pedagogik mahorat markazi
metodik xizmat ko'rsatish bo'limi metodisti

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING LOYIHALASH VA TEXNOLOGIK KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHNING USLUBIY IMKONIYATLARI

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida loyiha–texnologik kompetentlikni shakllantirishning nazariy va uslubiy asoslari ochib berilgan. Muallif boshlang'ich sinf o'quvchilarining loyiha va texnologik kompetensiyalarini ishlab chiqishning dolzarbligini zamonaviy ta'lim standartlari nuqtai nazaridan asoslaydi. Maqolada boshlang'ich ta'limga nisbatan “loyiha–texnologik kompetentlik” va “loyiha faoliyati” asosiy tushunchalari o'rganiladi, ularning pedagogik amaliyotda shakllanish bosqichlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: loyiha faoliyati, loyiha–texnologik kompetentlik, boshlang'ich sinf o'quvchilari, ta'limga innovatsion yondashuv, kompetentsiya, dars jarayonini modellashtirish, o'quv uslubiy shartlar.

Аннотация. В статье раскрываются теоретико–методологические основы формирования проектно–технологической компетентности учащихся начальной школы. Автор обосновывает актуальность развития проектно–технологической компетентности учащихся начальной школы с точки зрения современных образовательных стандартов. В статье рассматриваются основные понятия «проектно–технологическая компетентность» и «проектная деятельность» применительно к начальному образованию, анализируются этапы их формирования в педагогической практике.

Ключевые слова: проектная деятельность, проектно–технологическая компетентность, учащиеся начальной школы, инновационный подход к образованию, компетентность, моделирование процесса урока, методические условия обучения.

Abstract. The article reveals the theoretical and methodological foundations of the formation of project–technological competence in primary school students. The author justifies the relevance of developing project and technological competences of primary school students from the point of view of modern educational standards. The article studies the basic concepts of "project–technological competence" and "project activity" in relation to primary education, analyzes the stages of their formation in pedagogical practice.

Key words: project activity, project–technological competence, primary school students, innovative approach to education, competence, modeling of the lesson process, methodological conditions of education.

Kirish. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida loyihaga asoslangan texnologik kompetentlikni rivojlantirish zamonaviy pedagogik jarayonning ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Axborotlashgan jamiyatda texnologiyalarining jadal rivojlanishi, ta'lim paradigmasining o'zgarishi sharoitida nafaqat atrof–muhitning dinamik o'zgarishlariga moslasha oladigan, balki yangi bilimlar va texnologik yechimlarni yaratishda mustaqil ishtirok eta oladigan shaxsni tarbiyalash asosiy vazifadir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining loyihaga asoslangan texnologik faoliyatning bilim, kompetensiyalarini, shuningdek, loyihalarni muvaffaqiyatli amalga oshirishga yordam beradigan shaxsiy xususiyatlarni o'z ichiga olgan integral sifat sifatida qaraladi. Ushbu kontsepsiyani tushunish mahalliy va xorijiy olimlarning tadqiqotlarida ta'kidlangan bo'lib, ular o'quvchilarni amaliy loyihalarga asoslangan faoliyatga erta jalb qilish muhimligiga e'tibor berishadi [1; 2; 3; 4].

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. A.H.Бондарец asarlarida boshlang'ich sinf o'quvchilarining loyiha–texnologik kompetensiyasi integratsiyalashgan shakllanish, jumladan,

kognitiv, faollik va qadriyat komponentlari ekanligi ta'kidlangan. Ta'lim loyihalari doirasida o'quv va amaliyotga yo'naltirilgan muammolarni qo'yish va hal qilish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va munosabatlar majmui sifatida qaraladi [1]. Muallif asosiy uslubiy shart sifatida o'quvchilarni o'z ishining natijalarini rejalashtirish, amalga oshirish va baholash mumkin bo'lgan faoliyatga boy ta'lim muhitiga qo'shishni ta'kidlaydi.

E.O.Smirnovaning fikriga ko'ra, loyiha-texnologik kompetentsiyani shakllantirishning asosiy omili maktab o'quvchilarining qiziqishlari va ta'lim motivatsiyasiga tayanishni o'z ichiga olgan o'quv jarayonida loyiha faoliyatini tashkil etishdir. Uning ta'kidlashicha, darslarda mini-loyihalarni amalga oshirish tadqiqot ko'nikmalarini shakllantirishga, mantiqiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi, shuningdek, ta'lim faoliyatida xabardorlik darajasini oshiradi [2].

I.N.Zaxarova loyiha-texnologik kompetentsiyaning tizimni tashkil etuvchi komponenti sifatida texnologik fikrlashning roliga e'tibor berishadi. Uning tadqiqotida mehnat obyektlarini rejalashtirish, tahlil qilish va qo'yilgan vazifalarga muvofiq o'zgartirish ko'nikmalarini bosqichma-bosqich shakllantirish muhimligi ta'kidlangan. Muallifning ta'kidlashicha, ushbu ko'nikmalarining muvaffaqiyatli rivojlanishi ko'p jihatdan o'quv jarayonida o'qitishning faol usullari va shakllaridan foydalanishga bog'liq – muammoli, tadqiqot, konstruktiv va loyihaga asoslangan [3].

T.A.Axmedova milliy madaniy konteks elementlarini ta'lim jarayoniga singdirish zarurligi masalasini ko'taradi. Uning fikricha, xalq amaliy san'atining motivlari va texnologiyalaridan foydalanish nafaqat maktab o'quvchilarining ishtiyoqini oshiribgina qolmay, balki mehnat va an'analarga hurmatli munosabatni shakllantirishga ham xizmat qiladi [4].

N.S.Abdullaevaning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, loyihaga asoslangan vazifalarning yaxshi tashkil etilgan tizimi – reproduktivdan qisman kashfiyot va ijodiygacha – zarur kompetentsiyalarni izchil shakllantirishga yordam beradi. Loyihaga asoslangan va texnologik kompetentsiyani rivojlantirish bosqichlariga alohida e'tibor qaratiladi: dizayn asoslari bilan tanishishdan tortib, talabalar tomonidan kichik ta'lim loyihalarini mustaqil ravishda amalga oshirishgacha [5].

F.Umarova "...hamkorlikdagi ta'lim, tahsil oluvchi, o'qituvchi va ma'muriyat orasida do'stona munosabat ustuvorligi asosida sifatli ta'lim berish jarayoni vujudga keladi"–deb yozadi. Olim tahsil oluvchilarga nisbatan do'stona munosabat muhitini loyihalashda ham talaba va o'qituvchi orasida o'zaro hurmat shakllangan ta'lim jarayonida partisipativ asosdagi o'quv muhiti qaror topishini ta'kidlaydi[6].

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida loyiha-texnologik kompetentlikni shakllantirishning nazariy va uslubiy asoslari ochib berilgan. Muallif boshlang'ich sinf o'quvchilarining loyiha va texnologik kompetensiyalarini ishlab chiqishning dolzarbligini zamonaviy ta'lim standartlari nuqtai nazaridan asoslaydi. Tadqiqot maqsadiga erishish uchun biz statistik tadqiqot, adabiyotlar qiyosiy tahlili va farazni asoslash usullari, tahlilni qiyoslash, tizimli hamda mantiqiy yondashuv kabi uslublardan samarali foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Boshlang'ich maktabda loyihaga asoslangan texnologik kompetentlikni rivojlantirishning ahamiyati bir qator obyektiv omillar bilan izohlanadi:

birinchidan, bu yosh davri innovatsiyalarga yuqori sezgirlik va ochiqlik bilan ajralib turadi;

ikkinchidan, amaliy loyiha faoliyati boshlang'ich sinf o'quvchilarining psixofiziologik xususiyatlariga mos keladi, ularda ustunlik qiladi konkret-majoziy fikrlash;

uchinchidan, loyiha-texnologik ko'nikmalarni erta o'zlashtirish o'rta va o'rta maktabda keyingi muvaffaqiyatli ta'lim uchun barqaror poydevor yaratadi, bu erda loyiha ishlari tizimli va keng qamrovli bo'ladi[7].

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, loyiha–texnologik kompetentlikni shakllantirish jarayoni nazariya va amaliyot o'rtasidagi bog'liqlikni ta'minlaydigan, o'quvchilarning mustaqil bilish faoliyatini faollashtiradigan va ijodkorlik, tashabbuskorlik va mas'uliyat kabi muhim shaxsiy kompetensiyalarni shakllantiradigan faoliyatga asoslangan yondashuv va integral ta'lim texnologiyalaridan foydalanish orqali samarali amalga oshiriladi[8; 9; 10].

Kichik yoshdagi o'quvchilarda loyiha–texnologik faoliyat uchun motivatsiyani shakllantirishga yordam beradigan pedagogik shart–sharoitlarni yaratish alohida ahamiyatga ega. Bu erda muhim shart – o'quvchilarni o'z ishining ahamiyatini ko'rishlari va shaxsiy muvaffaqiyatlarini his qilishlari mumkin bo'lgan haqiqiy amaliy vaziyatlarga jalb qilishdir.

Boshlang'ich maktabda loyihaga asoslangan texnologik kompetentlikni shakllantirish uchta asosiy bosqichda amalga oshiriladi: tayyorgarlik, asosiy va refkesiv–baholash.

Tayyorgarlik bosqichida o'quvchilarda loyiha faoliyati haqida birlamchi g'oyalarni shakllantirish, ularni asosiy texnologik texnika va vositalar bilan tanishtirish muhimdir.

Asosiy bosqich loyihalarni bevosita amalga oshirish bilan tavsiflanadi, bu erda maktab o'quvchilari amaliy tajribaga ega bo'ladilar.

Refkesiv–baholash bosqichi o'quvchilarda o'z faoliyati natijalarini tahlil qilish va baholash, to'plangan tajribani tushunish va keyingi bosqichlarni rejalashtirish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan.

Loyihaga asoslangan texnologik kompetentlik boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga hissa qo'shishi bir xil darajada muhimdir. Jamoaviy loyihalar ustida ishlash, bolalar o'zaro muloqot qilishni, muzokaralar olib borishni, mas'uliyatni taqsimlashni va paydo bo'lgan muammolarni birgalikda hal qilishni o'rganadilar.

Ta'lim muassasalarida olib borilgan tadqiqotlarga ko'ra, jamoaviy loyihalarda ishtirok etish boshlang'ich sinf o'quvchilarining kommunikativ kompetensiyalari va ijtimoiy mas'uliyatini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi [9].

Shunday qilib, boshlang'ich maktabda loyihaga asoslangan texnologik kompetentlikni shakllantirish murakkab jarayon bo'lib, puxta pedagogik tayyorgarlikni, uslubiy yordamni va tegishli ta'lim sharoitlarini yaratishni talab qiladi. Belgilangan yondashuv va shartlarni amalga oshirish boshlang'ich sinf o'quvchilarida nafaqat loyihaga asoslangan zarur texnologik kompetensiyalarni shakllantirishga imkon beradi, balki kelajakda muvaffaqiyatli amalga oshirishga tayyor bo'lgan shaxsning har tomonlama rivojlanishiga hissa qo'shadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida loyihaviy va texnologik kompetentlikni rivojlantirishda ularning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda bosqichma–bosqich shakllantirish maqsadga muvofiqdir. Pedagogik amaliyotda uchta asosiy bosqich ajratiladi: motivatsion va yo'naltiruvchi, tashkiliy, faoliyatga asoslangan va refleksiv va baholash.

1. Motivatsion va orientatsiya bosqichi. Ushbu bosqichda asosiy e'tibor loyiha faoliyatiga qiziqishni shakllantirish, o'quvchilarni “loyiha” tushunchasi, uning tuzilishi va imkoniyatlari bilan tanishtirishga qaratilgan. O'qituvchi bolalarga harakatlarni mustaqil ravishda rejalashtirish va aniq natijalarga erishish imkonini beradigan oddiy vazifalarni taklif qiladi. Bu bosqichda o'yin vaziyatlari va vizual modellardan, shuningdek, kasblar va hayotdan amaliy vaziyatlar haqidagi hikoyalardan foydalanish ayniqsa samaralidir.

2. Tashkiliy–faoliyat bosqichi. Ushbu bosqich maktab yoki darsdan tashqari vaqt doirasidagi loyihalarni bevosita amalga oshirishni o'z ichiga oladi. Loyihalar individual, juftlik yoki guruh bo'lishi mumkin. Muhim shart – bu loyiha faoliyatini izchil tashkil etish: maqsadni belgilashdan ma'lumot to'plash, harakatlarni rejalashtirish, natijani amalga oshirish va taqdim etish.

3. Reflektiv va baholash bosqichi. Yakuniy bosqichda loyiha faoliyati natijalarini birgalikda tahlil qilish, nima muvaffaqiyatli bo'lganini, qanday qiyinchiliklar paydo bo'lganligini, natijani qanday yaxshilash mumkinligini muhokama qilish muhimdir. O'quvchilar o'z yutuqlarini baholashni, konstruktiv tanqidni qabul qilishni, o'z fikrlarini

bildirishni o'rganadilar. Erishilgan narsadan qoniqish hissi va yangi loyihalarda ishtirok etish istagi shakllanadi.

Loyihalarni amalga oshirish jarayonida turli xil vositalardan foydalanish tavsiya etiladi: ish daftarlari, loyiha faoliyati algoritmlari bilan kartalar, raqamli resurslar, interfaol doskalar, dizaynerlar, AKT vositalari.

Loyihalarning ichki mantiqiy tizimi va tuzilishi, ularning o'quvchilar shaxsiy tajribasi va qiziqishlari bilan bog'liq dolzarbligi, shuningdek, ijtimoiy ahamiyatga ega yo'nalishlarini hisobga olish – ularni samarali tashkil etishning asosiy shartlaridan hisoblanadi. Loyiha faoliyati nafaqat ta'limiy vazifalarni hal etish, balki o'quvchining shaxsiy o'sishi, jamiyatga foydali faoliyatga jalb etilishi uchun imkoniyat yaratishi lozim. Shu munosabat bilan, o'quvchilarga taqdim etiladigan loyiha mavzulari ularning kundalik hayotida yuzaga keladigan real muammolar bilan bevosita bog'liq bo'lishi kerak. Bunday yondashuv orqali ta'lim jarayoni individuallashtiriladi, shaxslararo tajribaga asoslanadi va o'quvchi faoliyatiga mazmunli motivatsiya kiritiladi.

Shu bilan birga, loyihalar ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan masalalarni qamrab olishi orqali o'quvchilarda fuqarolik mas'uliyati, jamoa oldidagi burch hissi va hamdardlik qobiliyati kabi muhim insoniy hislatlarni shakllantiradi. Masalan, ekologik yo'nalishdagi loyihalar, mahalliy hunarmandchilikni tiklash yoki keksalarga yordam ko'rsatishga bag'ishlangan ijtimoiy tashabbuslar, o'quvchilarga nafaqat texnologik ko'nikmalarni, balki ma'naviy qadriyatlarni ham singdirish imkonini beradi. Loyiha mavzusining zamonaviylik darajasi va uning umumiy axloqiy yo'nalishi uning tarbiyaviy qiymatini belgilaydi.

Natijada, loyihalar tuzilishida mazmunli mantiqiy izchillik, o'quvchilar uchun shaxsan ahamiyatli bo'lgan mazmun, hamda jamiyat manfaatlariga xizmat qiladigan mazmun uyg'un tarzda namoyon bo'lishi lozim. Bu esa, ta'limning tarbiya bilan uyg'unlashgan, innovatsion va ijtimoiy-madadkorlik xususiyatiga ega modeli shakllanishiga xizmat qiladi.

N.S.Abdullaeva ta'kidlaganidek, o'quvchilarni loyiha faoliyatiga mazmunli jalb qilish, agar ularning yosh motivatsiyasi, bilim darajasi va shaxsiy qiziqishlari hisobga olingan taqdirdagina mumkin bo'ladi [3].

Binobarin, boshlang'ich sinf o'quvchilarining loyiha–texnologik kompetentligini rivojlantirish metodikasi bolalarni shaxsiy tajribasi, ta'lim qiziqishlari va maktab muhitining resurslarini rivojlantirish asosida ijodiy, amaliyotga yo'naltirilgan jarayonga faol jalb qilishga qaratilgan bo'lishi kerak. Tizimlilik, izchillik, qulaylik va o'zgaruvchanlik ta'limning boshlang'ich bosqichida samarali metodik strategiyaning asosiy belgilaridir.

Xulosa va takliflar. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida loyihaga asoslangan texnologik kompetentlikni rivojlantirish zamonaviy pedagogikaning asosiy yo'nalishi bo'lib, maktab o'quvchilarining keyingi shaxsiy va ta'lim o'sishi uchun zarur bo'lgan asosiy vakolatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Taqdim etilgan masalani o'rganish bir nechta muhim xulosalarni ajratib ko'rsatishga imkon beradi.

Avvalo, boshlang'ich maktabda loyihaga asoslangan texnologiya kompetentligini bolalar tomonidan loyihaga asoslangan va transformativ faoliyat asoslarini o'zlashtirishga qaratilgan bilimlar, amaliy ko'nikmalar va qiymat yo'nalishlari integratsiyasi asosida shakllanadi. Bu nafaqat intellektual, balki o'quvchilarning hissiy, axloqiy va kommunikativ rivojlanishiga ham hissa qo'shadi. O'quv materialini an'anaviy assimilyatsiya qilishdan farqli o'laroq, loyihaga asoslangan faoliyat maktab o'quvchilarining ichki motivatsiyasini faollashtiradi, ularni ular uchun shaxsiy ahamiyatga ega bo'lgan faoliyatga jalb qiladi.

Pedagogik shart–sharoitlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, loyihaga asoslangan texnologik kompetentlikni muvaffaqiyatli rivojlantirish quyidagi prinsiplarga rioya qilgan holda mumkin:

- loyiha asosidagi faoliyatni o'quv va darsdan tashqari jarayonga tizimli ravishda kiritish;

- o'quvchilarning mustaqil ishlashiga yordam beradigan turli xil mavzuni rivojlantiruvchi muhitning mavjudligi;
- o'qituvchining loyihaga yo'naltirilgan yondashuvni amalga oshirishga tayyorligi;
- faol va shaxsga yo'naltirilgan pedagogik texnologiyalardan foydalanish;
- ko'p millatli jamiyatda ayniqsa dolzarb bo'lgan milliy va ijtimoiy-madaniy qadriyatlarga tayanish.

Belgilangan vazifalarni amaliy amalga oshirish uchun boshlang'ich sinf o'qituvchilariga quyidagi tavsiyalarni berish mumkin:

➤ kerakli materiallar, asboblari va ko'rgazmali qurollar bilan jihozlangan ixtisoslashtirilgan burchaklarni (ustaxonalar, ijodiy markazlar) o'z ichiga olgan maktab loyihasi muhitini yaratish;

➤ kichik yoshdagi o'quvchilar tomonidan dizayn, qo'l mehnati va raqamli ijodkorlik asoslarini o'zlashtirishga qaratilgan modulli kurslar yoki darsdan tashqari faoliyat dasturlarini ishlab chiqish;

➤ loyihaviy-texnologik kompetentlikni shakllantirishning nazariy va uslubiy jihatlarini qamrab oluvchi malaka oshirish kurslari tizimi orqali boshlang'ich sinf o'qituvchilarini loyiha faoliyatiga tayyorlash;

➤ ota-onalarni loyiha faoliyatiga jalb qilish, bu nafaqat maktab jamoasida shaxslararo aloqalarni mustahkamlaydi, balki oila va maktab ta'limining uzluksizligini ta'minlaydi;

➤ loyihalarni sinfda ham, uyda ham amalga oshirish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan onlayn dizaynerlar, o'quv platformalari, interaktiv xaritalar kabi raqamli texnologiyalardan foydalanish.

Loyihaga asoslangan texnologik kompetentlikni boshlang'ich ta'lim mazmunining muhim elementi bo'lib, maktab o'quvchilarining mustaqilligi, mas'uliyati, ijodiy fikrlashi va ijtimoiy faolligini rivojlantirishni ta'minlaydi. Bu nafaqat ta'lim natijalarini shakllantirish vositasi, balki atrof-muhitni ijodiy o'zgartirishga qodir shaxsni tarbiyalash vositasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Бондарец А. Н. Проектная деятельность – запуск механизма развития личности ребенка // Эксперимент и инновации в школе. 2011. № 3. С. 79–80..
2. Смирнова Е.О. Проектное обучение как средство формирования творческого мышления младших школьников // Педагогика и психология образования. – 2021. – № 4. – С. 110–118.
3. Абдуллаева Н.С. Методика организации проектной деятельности младших школьников. – Ташкент: Fan, 2022. – 144 с.
4. Ахмедова Т.А. Ўқувчиларнинг лойиҳавий фаолиятида миллий қадриятлардан фойдаланишнинг педагогик асослари // “Замонавий таълим” журнали. – Т.: 2023. – № 1. – С. 70–75.
5. Захарова И.Н. Технологическое мышление младших школьников в системе проектного обучения // Педагогические технологии. – М.:2020. – № 3. – С. 50–57.
6. Умарова Ф. ва бошқалар. Самарали мактаб ва ҳамкорлик маданияти: Умумий ўрта таълим мактаблари ўқитувчиларининг методик гуруҳларни ўқитиш модуллари. – Т.: «Ипак йўли полиграф», 2010.
7. Игна О.Н. Развитие социокультурной компетенции студентов на основе аутентичных материалов при профессионально ориентированном обучении иноязычному общению: дис. ... канд. пед. наук. –Томск, 2013. –186 с.
8. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. – М., 2022. – 185с.

Rajabova Xurshida Hakimovna,
Qashqadaryo VPMM Maktabgacha,
boshlang'ich va maxsus ta'lim kafedrasi o'qituvchisi
xurshidarajabova46@gmail.com

KOLLOBARATIV TA'LIM JARAYONIDA BOSHLANG'ICH TA'LIM O'QUVCHILARDA IJTIMOY KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY METODOLOGIK ASOSLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim o'quvchilarning ijtimoiy ko'nishmalarini rivojlantirishga oid dolzarb masalalari haqida, o'quvchilarning muloqot, jamoada ishlash, hamkorlik qilish, empatiya va boshqa ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantirish uchun ta'lim jarayonidagi metodik yondashuvlar va faoliyatlar tahlil qilishi haqida bayon qilingan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy ko'nikmalar, o'quvchilar, muloqot, hamkorlik, ta'lim metodikasi, ijtimoiy moslashuv, ijtimoiylashuv, ijtimoiylashuv vositalari.

Abstract. This article describes the current issues of developing social skills of primary school students, analyzes methodological approaches and activities in the educational process to form students' communication, teamwork, cooperation, empathy and other social skills.

Key words: social skills, students, communication, cooperation, educational methodology, social adaptation, socialization, socialization tools.

Аннотация. В статье рассматриваются актуальные вопросы развития социальных навыков учащихся начальной школы, анализируются методические подходы и мероприятия в образовательном процессе по развитию у учащихся коммуникативных навыков, командной работы, сотрудничества, эмпатии и других социальных навыков.

Ключевые слова: социальные навыки, учащиеся, общение, сотрудничество, образовательная методика, социальная адаптация, социализация, средства социализации.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarni nafaqat bilim, balki ijtimoiy hayotga tayyorlash ham muhim vazifa hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichi -bolalarning shaxsiyati shakllanishi, ijtimoiy aloqalarga kirishish qobiliyati rivojlanadigan davr bo'lib, bunda o'qituvchining metodik yondashuvi katta ahamiyatga ega. Kollaborativ ta'lim -bu o'quvchilarning o'zaro hamkorlikda o'rganishi orqali bilimlarni chuqurroq egallashini, shu bilan birga ijtimoiy ko'nikmalarining shakllanishini ta'minlaydi.

Kollaborativ ta'lim jarayoni boshlang'ich ta'lim o'quvchilarining ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantirishda muhim vositalardan biri hisoblanadi. Bu yondashuv orqali o'quvchilar o'zaro hamkorlik qilish, bir-birining fikrini tinglash va baholash, shuningdek, birgalikda yechim topish kabi zaruriy ijtimoiy ko'nikmalarni egallaydi. Dars jarayonida o'quvchilarning faol ishtiroki va o'zaro muloqoti ularning shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ular guruhli topshiriqlar orqali bir-birini tushunishni, mas'uliyatni bo'lishishni va o'z fikrini aniq ifodalashni o'rganadilar. Kollaborativ muhitda o'qituvchi yo'naltiruvchi sifatida ishtirok etadi, o'quvchilar esa faol bilim egallovchilarga aylanadi. O'quvchilarda mustaqil fikrlash, tashabbus ko'rsatish va tanqidiy yondashuv shakllanadi. Bu esa ularning kelajakdagi ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatli shaxs bo'lib yetishishiga zamin yaratadi. Jarayon davomida o'quvchilarning shaxslararo aloqalari rivojlanadi va ijobiy munosabatlar shakllanadi. Bu kabi metodologik yondashuv ijtimoiy-emotsional intellektning mustahkamlanishiga ham yordam beradi. Shu tarzda kollaborativ ta'lim boshlang'ich bosqichda ijtimoiy ko'nikmalarni chuqur singdirishga xizmat qiladi.

Nazariy-metodologik jihatdan olib qaranganda, kollaborativ ta'lim zamonaviy pedagogik konsepsiyalarga tayanadi. Bu konsepsiyalar o'quvchi shaxsining ijtimoiylashuvi, o'zaro muloqot madaniyatini rivojlantirish va shaxsiy faolligini oshirishga qaratilgan. Bu yondashuv

Vigotskiy, Dewey kabi nazariyotchilarning ijtimoiy o'rganish haqidagi qarashlari asosida shakllangan. Kollaborativ ta'limda o'quvchilarning tajribasi asosiy o'rin tutadi va o'rganish faoliyati real hayotiy vaziyatlarga yaqinlashtiriladi. O'quvchilar orasida yuzaga keladigan tabiiy muomala ijtimoiy ko'nikmalarni chuqurlashtirishda asosiy omil bo'ladi. Bu uslub orqali bolalar o'z fikrini asoslashni, muammoni turli nuqtai nazardan tahlil qilishni o'rganadilar. Metodologik asoslar ta'limda inklyuzivlik, tenglik va o'zaro hurmat kabi tamoyillarga tayangan holda olib boriladi. Shuningdek, kollaborativ muhit o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarish va o'z ustida ishlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. O'qituvchi tomonidan tashkil etilgan didaktik o'yinlar, loyihaviy ishlanmalar va rolli mashg'ulotlar bunda katta rol o'ynaydi. Shu tarzda, nazariy-metodologik yondashuvlar ijtimoiy ko'nikmalarning barqaror shakllanishiga ilmiy asos yaratadi.

Boshlang'ich ta'lim bosqichida kollaborativ yondashuvdan foydalanish o'quvchilarning shaxslararo aloqalarini mustahkamlashga, birgalikda ishlash madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Bu bosqichda o'quvchilarning emotsional dunyosi nozik bo'lib, ularda ijtimoiy o'zaro ta'sir orqali o'zini anglash jarayoni tez rivojlanadi. Kollaborativ ta'lim orqali ular jamiyatda o'z o'rnini topish, boshqalarni tushunish va ularga yordam berish kabi ijobiy fazilatlarni o'zlashtiradilar. Ushbu yondashuv ijtimoiy mas'uliyat, birdamlik va muloqot ko'nikmalarini kuchaytirishga xizmat qiladi. Shuningdek, o'quvchilarning sinfdoshlariga nisbatan ijobiy munosabat bildirish qobiliyati ortadi. Hamkorlikda ishlash orqali bolalar do'stona muhitda o'z ijtimoiy tajribalarini boyitadilar. Bu esa ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirib, psixologik barqarorlikni ta'minlaydi. Kollaborativ yondashuvning ta'lim jarayonidagi samarasi faqat bilim emas, balki tarbiyaviy jihatdan ham katta ahamiyat kasb etadi. O'quvchilarda o'zaro hurmat, bag'rikenglik va mehr-oqibat kabi insoniy fazilatlar shakllanadi. Natijada, ular mustaqil va jamoaviy faoliyatda barqaror, ijtimoiy jihatdan yetuk shaxs sifatida kamol topadilar.

Asosiy qism. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish, ularning shaxsiy va jamoaviy hayotida muvaffaqiyatli bo'lishi uchun muhim ahamiyatga ega. Ijtimoiy ko'nikmalar, odamlar o'rtasidagi muloqot, hamkorlik, xushmuomala bo'lish, o'z fikrini ifoda etish, boshqalarni tushunish va ularni hurmat qilish kabi qobiliyatlarni o'z ichiga oladi.

1. Muloqot qilish ko'nikmalari: boshlang'ich ta'limdagi o'quvchilarga so'zlashuv va tinglash ko'nikmalarini o'rgatish kerak. Bu, ular o'z fikrlarini aniq ifodalashni va boshqalarni to'liq tinglashni o'rganishlariga yordam beradi. Muloqot qilishni o'rgatish orqali bolalar o'z fikrlarini boshqalarga yetkazish va o'zaro muloqotda muammolarni hal qilishni o'rganadilar.

2. Hamkorlik va jamoada ishlash: o'quvchilarga jamoaviy ishda ishtirok etishni o'rgatish, ularni birgalikda ishlash, muammolarni hal qilish va umumiy maqsadlarga erishish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Maktabdagi guruh ishlari, o'yinlar va loyihalar bu ko'nikmalarni shakllantirish uchun samarali vositalardir.

3. Empatiya: o'quvchilarga boshqalarining his-tuyg'ularini tushunish va ularga yordam berish ko'nikmalarini rivojlantirish muhimdir. Empatiya rivojlanishi orqali bolalar o'zaro munosabatlarda muvozanatni saqlashni, boshqalarning holatini tushunishni va ularga yordam berishni o'rganadilar.

4. Muammolarni hal qilish: boshlang'ich ta'limda o'quvchilarga ijtimoiy muammolarni hal qilish ko'nikmalarini o'rgatish, ularni qaror qabul qilish, muammolarni tahlil qilish va samarali yechimlar taklif qilishni o'rganishlariga yordam beradi. Bu ko'nikmalar kelajakda ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatli bo'lishlari uchun muhimdir.

5. Xulq-atvor va etika: ta'lim jarayonida o'quvchilarga ijtimoiy va axloqiy qadriyatlarni o'rgatish, hurmat, adolat, halollik kabi asosiy tushunchalarni tushunish va amalda qo'llashni ta'minlash kerak. Bu bolalarga o'zaro hurmatni va to'g'ri xulq-atvo'rni shakllantirishga yordam beradi.

6. Metodik yondashuvlar: ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishda o'qituvchilar o'quvchilarga rolli o'yinlar, simulyatsiyalar, muloqotning turli shakllari va jamoaviy ishlashga asoslangan faoliyatlarni taqdim etishlari kerak.

Bo'lajak mutaxassisning bilim, ko'nikma va malakalarini aniq amaliy vaziyatda amalga oshirish qobiliyatiga ega bo'lishi kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'limning ustuvor maqsadidir. Shuning uchun ham bo'lajak o'qituvchining mutaxassis sifatida shakllanishida pedagogik amaliyot muhim sanaladi. Ushbu davrda talabaning tajriba to'plashi, yangi bilim va ko'nikmalarni egallashi, kasbiy vaziyatlarga moslashuvi ortib boradi. Kasbiy kompetensiyani shakllantirish bosqichma-bosqich va doimiy tarzda amalga oshiriladigan jarayondir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarning ijtimoiylashuvi, xususan, insonning ijtimoiy moslashuvi uning hamma narsani egallashga bo'lgan obyektiv ehtiyoji jarayonida paydo bo'ladi. Biroq bu bilan uzviy ravishda bola boshqa bir obyektiv ehtiyoj – o'ziga xosligini namoyon qilish hissi ham shakllanadi. Bola uni yuzaga chiqarish uchun turli usul va vositalarni qidira boshlaydi va buning natijasida uning individuallashuvi ro'y beradi. Maktabgacha va boshlang'ich sinf o'quvchilari ijtimoiylashuvining yetakchi vositalari muomala (otaonalar, tengdoshlar va boshqalar bilan) hamda faoliyat (o'yin, o'qish, ijod, sport)dir. Ijtimoiy pedagogika bilan pedagogika sohasi o'rtasidagi farq ham aynan shunda. Pedagogikaning o'rganish predmeti bolani tarbiyalash qonuniyatlari hisoblanadi, ijtimoiy pedagogikaning predmeti esa bolani ijtimoiylashtirish qonuniyatlari hisoblanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini erta shakllantirib, zamonaviy dunyoning murakkabliklarida harakat qilish, mazmunli nutq so'zlash va umrbod ta'lim oluvchilar bo'lish uchun yaxshi jihozlanadi. Ushbu ko'nikmalar akademik muvaffaqiyat, martaba tayyorligi va jamiyatda faol ishtirok etish uchun zarurdir. Boshlang'ich maktab o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish strategiyalari:

1. So'rovga asoslangan ta'limni rag'batlantirish: O'quvchilarni savol berishga, qiziqtirgan mavzularni o'rganishga va tadqiqot va izlanishlar orqali javob izlashga undash orqali qiziqishni rivojlantirish. Mustaqil fikrlashni rivojlantirish uchun eslab qolish bo'yicha so'rov jarayonini ta'kidlash lozim.

2. Metakognitiv ko'nikmalarni o'rgatish: o'quvchilarga fikrlash jarayonlarini kuzatish, maqsadlar qo'yish va o'rganish tajribasini aks ettirishga o'rgatish orqali metakognitiv ongni rivojlantirishga yordam berish kerak. O'quvchilarni qanday fikrlashlari haqida o'ylashga va shunga mos ravishda o'z strategiyalarini moslashtirishga undash muhim hisoblanadi.

3. Hamkorlikdagi ta'limni integratsiyalash: Jamoaviy ish va muloqotni talab qiluvchi guruh loyihalari va tadbirlarini belgilash orqali o'quvchilar o'rtasida hamkorlikni rag'batlantirish joiz. Hamkorlikdagi ta'lim o'quvchilarning turli nuqtai nazarlarini ochib berish va konstruktiv bahs-munozaralarni rivojlantirish orqali tanqidiy fikrlashni kuchaytiradi.

Kollaborativ ta'limning mazmuni va ahamiyati

Kollaborativ ta'lim – bu ta'lim oluvchilarning o'zaro hamkorlikda, guruh yoki juftlikda ishlashi orqali bilim olish jarayonidir. Bu jarayonda o'quvchilar:

- O'z fikrlarini erkin bayon qilish;
- Qarama-qarshi fikrlarni muhokama qilish;
- Muammolarga birgalikda yechim topish;
- Boshqalarga yordam berish va yordam so'rash;
- Javobgarlikni bo'lishish kabi ijtimoiy jihatlariga o'rganadilar.
- Ijtimoiy ko'nikmalar va ularning ahamiyati

Ijtimoiy ko'nikmalar deganda boshqalar bilan to'g'ri munosabat o'rnatish, guruhda ishlay olish, his-tuyg'ularni boshqarish, muammolarni tinch yo'l bilan hal qilish kabi malakalar tushuniladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun bu ko'nikmalar quyidagilar orqali shakllanadi:

Guruhli topshiriqlar: o'quvchilar guruhda o'z vazifalarini bajarish orqali o'zaro muloqot qilishni o'rganadilar.

Rollar taqsimoti: guruhda lider, yozuvchi, taqdimotchi kabi rollarni bajargan o'quvchilar mas'uliyat hissini rivojlantiradi.

Fikrlar almashinuvi: har bir o'quvchi o'z fikrini aytib, boshqalar fikrini eshitadi, bu esa faol tinglash madaniyatini rivojlantiradi.

O'zaro yordam: kuchliroq o'quvchilar boshqalarga yordam bergan sari empatiya va hamdardlik hissi ortadi.

Muhokama. Kollaborativ ta'lim jarayoni boshlang'ich ta'lim o'quvchilarida ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishda samarali pedagogik yondashuv sifatida alohida o'rin tutadi. Ushbu yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayonida o'quvchilar o'zaro hamkorlik qilish, muammolarga birgalikda yechim topish, muloqotga kirishish va fikr almashish kabi muhim ijtimoiy harakatlarni o'zlashtiradilar. Dars davomida o'qituvchining yo'naltiruvchi rolida bo'lishi, o'quvchilarning esa faol ishtirokchi sifatida qatnashishi ijtimoiy faollikni oshiradi. Kollaborativ mashg'ulotlar davomida o'quvchilar o'z nuqtai nazarlarini ifoda etishni, boshqalarning fikrlariga hurmat bilan yondashishni va jamoaviy qarorlar qabul qilishni o'rganadilar. Bu kabi faoliyatlar orqali ular o'zaro ishonch, o'zaro yordam, do'stlik va hurmat kabi ijtimoiy qadriyatlarni amalda sinab ko'radilar. Guruhli ishlarda qatnashish o'quvchilarni o'z fikrlarini asoslab berishga, boshqa fikrlarni tahlil qilishga va birgalikda muammolarni hal qilishga undaydi. Bu esa shaxslararo aloqalarni mustahkamlash va barqaror ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Kollaborativ ta'lim o'quvchilarning tashabbus ko'rsatishi, ijtimoiy mas'uliyatni his qilishi va o'zaro muloqotga tayyor bo'lishini ta'minlaydi. Ularning emotsional barqarorligi va jamoaga moslashish qobiliyati oshadi. Shu sababli kollaborativ yondashuv boshlang'ich ta'limda ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirishda asosiy omil hisoblanadi.

Kollaborativ ta'limning nazariy asoslari sotsiopedagogik va psixologik konsepsiyalarga tayanadi, bu esa uning ta'sirchanligini ilmiy jihatdan mustahkamlaydi. Ushbu yondashuv asosida o'quvchilarning o'zaro aloqalarini kuchaytirish, o'z fikrini erkin bildirish, boshqalarni tinglash va ijtimoiy jihatdan moslashuvchan bo'lishi nazarda tutiladi. Nazariy manbalar kollaborativ ta'limning ijtimoiy konstruktivistik yondashuvga asoslanganini ko'rsatadi, bu esa bilimlarni birgalikda qurish va rivojlantirish g'oyasini ilgari suradi. Vigotskiy nazariyasiga ko'ra, bola bilimni ijtimoiy muloqot orqali o'zlashtiradi, bu esa kollaborativ metodlarga keng yo'l ochadi. Shu tariqa, ta'limda hamkorlikka asoslangan yondashuv orqali o'quvchilar o'zaro muloqotda rivojlanadi, bir-birining tajribasidan o'rganadi va jamoaviy ishda faol bo'ladi. Kollaborativ o'rganish davomida o'quvchilar o'z ijtimoiy roli, majburiyatlari va huquqlari haqida bilib boradi. Bu esa ularning shaxsiy rivojlanishi bilan bir qatorda, jamiyatda faol ishtirokchi sifatida shakllanishiga xizmat qiladi. Metodologik nuqtai nazardan qaraganda, bu yondashuv ta'limda individual yondashuv, demokratik muhit yaratish va hamkorlikka asoslangan tashkiliy shakllarni qo'llashni taqozo etadi. O'quvchilarning o'zaro ta'siri va hamkorlikdagi faoliyati orqali chuqurroq anglash va ijtimoiy o'rganish yuz beradi. Shu bilan birga, bu metodologiya o'quvchilarning o'zini baholash va tahlil qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

Boshlang'ich ta'lim bosqichida ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish uchun kollaborativ ta'limdan foydalanish amaliy jihatdan ham katta ahamiyatga ega. Bu bosqichda bolalar jamoa ichida ishlashni, jamoa manfaatini individual manfaatdan ustun qo'yishni va o'z harakatlarining boshqalarga qanday ta'sir qilayotganini tushunishni boshlaydilar. Kollaborativ muhitda bolalar o'zaro ishonchli munosabatlarni yo'lga qo'yadilar, bu esa sinf ichida sog'lom psixologik muhit shakllanishiga olib keladi. Guruhli ishlarda qatnashish orqali ular bir-birlariga yordam berishga, vazifalarni adolatli taqsimlashga va kelishuvga erishishga harakat qiladilar. Bu esa ularning liderlik, jamoaviylik, mas'uliyat va muloqotga ochiqlik kabi ko'nikmalarini boyitadi. Kollaborativ faoliyatlar bolalarni faollikka, ijtimoiy tashabbus ko'rsatishga va mustaqil fikr yuritishga undaydi. Shu orqali bolalar o'zlarini erkin ifoda etish, boshqalarning fikrini baholash va turli ijtimoiy vaziyatlarga moslashish kabi ijobiy fazilatlarni rivojlantiradilar. Amaliyot

shuni ko'rsatadiki, hamkorlikka asoslangan mashg'ulotlar natijasida o'quvchilarda o'ziga bo'lgan ishonch kuchayadi va ular ijtimoiy faol shaxslar sifatida shakllana boshlaydilar. O'quvchilar kundalik hayotda ham ijtimoiy ko'nikmalarni faol qo'llab, maktabdan tashqaridagi muhitda ham ijobiy munosabatlar o'rnatishga intiladilar. Shu bois kollaborativ ta'lim boshlang'ich bosqichda ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirishning eng samarali yo'li hisoblanadi.

Xulosa. Kollaborativ ta'lim jarayoni boshlang'ich ta'lim o'quvchilarining ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantirishda keng imkoniyatlar yaratadi. Ushbu ta'lim usuli bolalarda muloqot qilish, o'z fikrini ifoda etish va boshqalarni tinglash qobiliyatlarini rivojlantirishda samarali hisoblanadi. Dars jarayonida o'quvchilarning bir-biri bilan o'zaro hamkorlikda ishlashi, ular o'rtasida ijtimoiy munosabatlarning mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Bu yondashuv orqali o'quvchilar birgalikda qaror qabul qilish, fikrlarni muhokama qilish, muammolarni hal qilish va jamoada o'z o'rnini topish kabi muhim ko'nikmalarga ega bo'ladilar. Kollaborativ darslar bolalarda nafaqat bilim, balki o'zaro hurmat, bag'rikenglik, sabr-toqat kabi axloqiy sifatlarni ham shakllantiradi. Guruhlarda ishlash orqali o'quvchilar o'zaro yordam ko'rsatishga, o'rtoqlarining yutug'idan quvonishga va muvaffaqiyatsizlikda hamjihatlikda yechim topishga o'rganadilar. Bu esa ularning emotsional barqarorligini oshirib, ijtimoiy muhitga moslashish darajasini yuqori bosqichga olib chiqadi. Kollaborativ ta'limda o'qituvchi faqat axborot beruvchi emas, balki yo'naltiruvchi, vositachi va motivatsiya beruvchi shaxs sifatida ishtirok etadi. Shu orqali o'quvchilar o'zlarini erkin tutishga, o'z fikrini ochiq ifodalashga va tanqidiy fikrlashga odatlanadilar. Umuman olganda, bu yondashuv orqali boshlang'ich sinf o'quvchilari hayotiy tajriba orttiradi va jamiyatda faol ishtirok etish uchun zarur bo'lgan ijtimoiy tayyorgarlikka ega bo'ladi.

Kollaborativ ta'limning nazariy asoslari ko'plab zamonaviy pedagogik va psixologik qarashlarga tayanadi. Bu yondashuvning asosi o'quvchilarning birgalikda faoliyat yuritishiga, bilimni hamkorlikda egallashiga va o'zaro munosabatlar orqali ijtimoiy tajriba orttirishiga bog'liqdir. Ushbu ta'lim modeli, ayniqsa, ijtimoiy konstruktivistik yondashuvlar asosida shakllangan bo'lib, bunda bilimlar shaxsiy emas, balki jamoaviy faoliyat orqali quriladi. Vigotskiy ta'lim nazariyasiga ko'ra, bolaning rivojlanishi ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog'liq bo'lib, aynan muloqot jarayoni orqali yangi bilimlar shakllanadi. Shu jihatdan kollaborativ yondashuv o'quvchilarni nafaqat akademik jihatdan, balki ijtimoiy-psixologik tomondan ham har tomonlama rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu metodologik asoslar ta'lim jarayonini demokratik, teng huquqli va shaxsga yo'naltirilgan tarzda tashkil qilishga imkon beradi. Kollaborativ mashg'ulotlar davomida har bir o'quvchining fikri qadrlanadi, bu esa ularning o'zini anglash va qadrlash hissini kuchaytiradi. Metodologik nuqtai nazardan bu yondashuv, o'quvchilarda mustaqillik, liderlik, ijtimoiy mas'uliyat va tanqidiy fikrlashni shakllantirishga qaratilgan. Hamkorlikka asoslangan o'qitish metodikasi orqali ta'lim mazmuni chuqurlashadi, o'rganilgan bilimlar hayotiy tajriba sifatida shakllanadi. Shu sababli kollaborativ ta'limning nazariy-metodologik poydevori zamonaviy ta'lim talablari bilan mos keladi va o'z samarasini amaliyotda isbotlab kelmoqda.

Amaliy jihatdan olib qaralganda, kollaborativ ta'lim boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun qulay va samarali ta'lim muhiti yaratadi. Darslarda hamkorlikda ishlash orqali bolalar o'zaro hurmat, tenglik va birdamlik kabi ijtimoiy qadriyatlarni kundalik faoliyatida mustahkamlaydi. Bu yondashuv orqali ularning mustaqil fikrlashi, jamoaviy qaror qabul qilish ko'nikmalari va boshqalar bilan muloqot qilish madaniyati shakllanadi. O'quvchilarning faolligini oshirish uchun loyihaviy ishlar, rolli o'yinlar, muammoli vaziyatlarni hal qilish usullari keng qo'llaniladi. Har bir bola o'zining jamoadagi o'rnini anglab, jamoadoshlariga bo'lgan mas'uliyatini his eta boshlaydi. Sinf ichida bunday yondashuv ijobiy psixologik muhitni shakllantirib, bolalarning maktabga nisbatan ijobiy munosabatini kuchaytiradi. Kollaborativ mashg'ulotlar orqali bolalar shaxsiy yutuqlari bilan emas, balki jamoa muvaffaqiyati uchun intilishga odatlanadi. Bu ularning ijtimoiy sezgirligini oshirib, jamiyatdagi turli vaziyatlarga

to'g'ri va yetuk yondashishiga imkon yaratadi. O'qituvchining vazifasi esa bu jarayonda faqat nazorat qilish emas, balki bolaning ichki salohiyatini yuzaga chiqarish, rag'batlantirish va yo'naltirishdir. Natijada, kollaborativ ta'lim boshlang'ich sinf o'quvchilarini nafaqat yaxshi o'quvchi, balki faol, ijtimoiy jihatdan yetuk shaxs bo'lib shakllanishiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich ta'lim o'quvchilarining ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish, nafaqat ularning shaxsiy rivojlanishiga, balki jamiyatda muvaffaqiyatli bo'lishlariga ham katta yordam beradi. Ta'lim jarayonida bu ko'nikmalarni o'rgatish, bolalarni ijtimoiy mas'uliyatli, xushmuomala va muvozanatli shaxslar qilib tarbiyalashga imkon yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Ульяницкая Т.В. У 51 Ориентация будущего учителя начальных классов [монография] / Казань: Издательство «Отечество», 2012. - 138
2. Адизова Нигора Бахтиёровна. Оқсоқол Бува, Бола Ва Хон Образлари Қизикмачоқлар Талқинида. Journal of innovations in social sciencesjournal of innovations in social sciences. 02 Issue: 01 | 2022
3. Saidova M.J. Masofaviy ta'lim sharoitida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish. Pedagogika fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Toshkent– 2022.
4. O'quvchilarning milliy ma'naviyatini shakllantirishda boshlang'ich ta'limning o'rni" mavzusiga bag'ishlangan ilmiy maqolalar to'plami. Nizomiy nomidagi TDPU. Toshkent. 2010.
5. Muxtarova, L. A. Boshlang'ich sinflarda rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyasidan foydalanish imkoniyatlari. Апробация, 2017.
6. Abduraimovna, D. S. (2023). Types of reflexive learning technologies in the pedagogical education system. Open Access Repository, 4(03), 31-40.
7. Уралова, М. (2023). Bo'lajak boshlang 'ich sinf o 'qituvchisining ijodiy metodik faoliyatini takomillashtirish. Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 3(11).
8. Уралова Мухабата Санджаровна. (2023). Подготовка будущих учителей начальных классов к творчески-методической деятельности на основе интегративного подхода. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 3(3), 390–393.

Rahmonova Nigina Aminjonovna,
Nizomiy nomli TDPU mustaqil tadqiqotchisi

OLIY TA'LIM MUASSASASI PEDAGOGLARI KASBIY RIVOJLANISHIDA QADRIYATLARNING METODOLOGIK ASOSLARI

Antotatsiya. Oliy talim muassasasi pedagoglari yosh avlodga zamonaviy ta'lim berish bilan birga ularni umuminsoniy va milliy qadriyatlar, yuksak insoniy fazilatlar ruhida tarbiyalashi, ongi va qalbini mafkuraviy, ma'naviy va axborot tahdidlaridan ishonchli himoya qilishi, ularda g'oyaviy immunitet va faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishi zarurligi masalalari davlatimizning doimiy diqqat markazida bo'lib kelmoqda. Ushbu maqolada aynan mana shu qadriyatlar tizimining metodologik asoslarini yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: qadriyat, pedagog, talaba, mafkura, g'oyaviy immunitet, aksiologiya, umumbashariy qadriyat, milliy qadriyat.

Аннотация. Необходимость предоставления преподавателями высших учебных заведений современного образования подрастающему поколению, воспитания его в духе общечеловеческих и национальных ценностей, высоких человеческих качеств, надежной защиты его ума и сердца от идеологических, духовных и информационных угроз, формирования у него идеологического иммунитета и активной гражданской позиции находится в центре внимания нашего государства. В статье рассматриваются методологические основы данной системы ценностей.

Ключевые слова: ценность, учитель, ученик, идеология, идеологический иммунитет, аксиология, общечеловеческая ценность, национальная ценность.

Abstract. The need for teachers of higher education institutions to provide modern education to the younger generation, as well as to educate them in the spirit of universal and national values, high human qualities, reliably protect their minds and hearts from ideological, spiritual and information threats, and form in them ideological immunity and an active civic position is a constant focus of our state. This article highlights the methodological foundations of this system of values.

Key words: value, teacher, student, ideology, ideological immunity, axiology, universal value, national value.

Kirish. Qadriyat - voqelikdagi muayyan hodisalarning umuminsoniy, ijtimoiy-axloqiy, madaniy-ma'naviy ahamiyatini ko'rsatish uchun qo'llanadigan tushuncha. Inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo'lgan barcha narsalar, masalan, erkinlik, tinchlik, adolat, ijtimoiy tenglik, ma'rifat, haqiqat, yaxshilik, go'zallik, moddiy va ma'naviy boyliklar, an'ana, urf-odat va boshqalar qadriyat hisoblanadi. Ma'naviyat tushunchasi singari qadriyat tushunchasi ham keng bo'lib, uni har kim o'z nuqtayi nazaridan kelib chiqqan holda turlicha izohlashi, ta'rif berishi mumkin. Lekin barcha holatlarda qadriyat o'zida ezgu niyatlar, maqsadlar va intilishlarni namoyon etadigan, millatning ma'naviy yetukligini ko'rsatib turadigan mezonlardan sanaladi.

Qadriyatni aksiologiya nuqtai nazaridan talqin qilish uni kategoriya sifatidagi mohiyati, mazmuni, obyektiv asosi, namoyon bo'lish shakllari va xususiyatlarini o'rganish imkonini beradi. Qadriyat kategoriyasi faqat buyum va narsalarning iqtisodiy qimmatini emas, jamiyat va inson uchun biror ahamiyatga ega bo'lgan voqelikning shakllari, holatlari, narsalar, voqealar, hodisalar. talab va tartiblar va boshqalarning qadrini ifodalash uchun ishlatiladi. Ijtimoiy jarayonlar ta'sirida kishilarning qadriyatlar to'g'risidagi qarashlari o'zgarib boradi.

Muhokama. Insoniyat mavjudki, uning qadr-qimmatini ulug'lanib kelinadi. Shu boisdan insonning qadr-qimmatini e'zozlash, uning turmushini yaxshilash, bilimi va madaniy saviyasini rivojlantirish, sog'ligini yaxshilash, hayotini himoya qilish davlatimiz siyosatining asosiy yo'nalishini tashkil etadi.

Davlatimizda bo'layotgan o'zgarishlar, islohotlar, qonun va nizomlarning mohiyati ham shundadir. Qadriyatlarni jamiyat, millat hayotidagi o'rni, ijtimoiy xarakteriga qarab milliy va

umuminsoniy, sinfiy yoki diniy, shuningdek, kishilarning yoshi, professional xususiyatlariga xos qadriyatlarga bo'lish mumkin.

Qadriyatlar mehnat, ishlab chiqarish sohasidagi faoliyat, insonlar o'rtasidagi munosabatlar uchun foyda keltiradigan narsalar, hodisalar, xatti-harakatlar majmuasi sifatida yuzaga kelib, ayrim kishilar, ijtimoiy guruhlar faoliyati, xatti-harakatini ma'lum yo'nalishga buradigan, tegishli me'yorga soladigan ma'naviy hodisaga aylanadi.

Qadriyatlar umumbashariy, milliy, shaxsiy bo'lishi mumkin. Olam, tabiat va jamiyatning eng muhim tomonlarini, qonun-qoidalarini, aloqadorliklarini ifodalaydigan qadriyatlar umumbashariy xususiyatga ega. Bunday qadriyatlar o'z ahamiyatini yo'qotmaydigan, abadiy qadriyatlardir. Muayyan bir elat, millat, xalqning hayoti, turmush tarzi, tili, madaniyati, ma'naviyati, urf-odat va an'analari, o'tmishi va kelajagi bilan bog'liq qadriyatlar milliy qadriyatlardir. Inson, uning faoliyati, turmush tarzi, e'tiqodi, umr ma'nosi, odobi, go'zalligi bilan bog'liq qadriyatlar shaxsiy qadriyatlardir. Qadriyatlar komil insonni tarbiyalashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. D.A.Leontev qadriyat tushunchasini uch xil hodisalar guruhlari bilan bog'laydi va uch xil qadriyatlar mavjudligini ta'kidlaydi:[1]

1. jamiyat ideallarida;
2. muayyan odamlarning harakatlarida yoki asarlarida;
3. shaxsning motivatsion tuzilmalarida.
4. Tadqiqotchi B.S.Bratus esa o'z tadqiqotlarida qadriyatlarni 2 turga bo'ladi:

a. shaxsiy qadriyatlar hayotning ongli ma'nosi sifatida;[2]
b. semantik sohaga bevosita aloqasi bo'lmagan shaxsga nisbatan e'lon qilingan, "chaqiriqlar", tashqi qadriyatlar.

S.Yu.Golovin qadriyatlarni guruhlar va ijtimoiy birliklar, butun insoniyat hayotining subekti bo'lgan hayot faoliyatining mahsuli deb qaraydi va ularning 3 shaklini klassifikatsiyalaydi [3].

Qadriyatlar mavjud bo'lishining 3 ta shakli mavjud:

1. Ijtimoiy standart - jamiyat ongida shakllangan bo'lib, u jamiyatning barcha mumkin bo'lgan sohalarida «kerak» ta'riflarini nazariy tushunishni o'z ichiga oladi. Ushbu qadriyatlar umuminsoniy va konkret -tarixiylikka bo'linadi;

2. Moddiy va ma'naviy madaniyat asarlaridan, shuningdek, inson harakatlaridan iborat bo'lgan obyektivlashtirilgan shakl - ijtimoiy qadriyat ideallarining o'ziga xos obektga asoslangan timsollari;

3. Ijtimoiy qadriyatlar, individual hayot faoliyati prizmasi orqali o'zgartirilib, shaxsning xulq-atvori uchun manba bo'lib, shaxsiy qadriyatlar sifatida taqdim etiladigan shaxsning psixologik tarkibiga kiradi.

Tadqiqotchi X.M.Vegas ham o'zini tadqiqotlarida o'rganib «qadriyat» tushunchasining keng ma'noda tushunadi va qadriyatni ta'riflash mushkul ekanligini, uning ibtidoiy, birlamchi tushuncha ekanligi va boshqa biror bir narsaga aylanmaganligi bilan bog'liq deb hisoblaydi[4].

Tadqiqotchi E.A.Arutyunyaning tadqiqotlari qadriyatlarni mazmunan va ma'naviy jihatdan o'rganganda ularni ijtimoiy va shaxsiy guruhlariga bo'lib o'rganish mumkin deb hisobladi. Ijtimoiy qadriyatlarning shaxsiy qadriyatlarga o'tish jarayoni shaxsni ijtimoiy o'zaro munosabatlarga, ya'ni o'zini jamiyat qadriyatlarining yetkazuvchisi sifatida namoyon qiladigan ijtimoiy guruh bo'lgan «mikro muhit»ga jalb qilish orqali amalga oshiriladi deb hisobladi [4].

Tadqiqotchi L.P.Buevaning tadqiqotlari esa, qadriyatlar insonni jamoaviy faoliyatga, malum bir jamiyat qadriyatlarini anglash va anglash jarayoniga kiritish uchun bog'lovchi bo'g'in sanalib, ijtimoiy guruhlar faoliyatining qadriyatlari va maqsadlariga muvofiq ijtimoiy xulq-atvo'ning boshqarish usullarini taqdim etadi deb hisobladi[3]. Haqiqatdan ham bizning tadqiqotlarimiz farazi ham mazkur tadqiqotchini ilmiy qarashlariga adekvat hisoblanadi, ya'ni har qanday qadriyat shaxs bilan jamiyatni bog'lovchi vosita bo'lishi kerak.

Natija va tahlil. Qadriyatlar inson xulq-atvori va qarorlarini qabul qilishga yo'naltiruvchi asosiy e'tiqodlar yoki tamoyillardir. Ular jamiyat yoki individual kontekstda nimani xohlash, to'g'ri yoki muhimligi haqida umumiy g'oyalardir. Qadriyatlar ko'pincha odamlarning munosabatlari, xatti-harakatlari va fikrlariga ta'sir qiladi. Ular ijtimoiylashuvning muhim qismi bo'lib, madaniyatlar, ijtimoiy guruhlar va shaxslar o'rtasida farq qilishi mumkin. Qadriyatlar tushunchasini sotsiologik va psixologik qarashlar orqali o'rganish mumkin, ular ijtimoiy o'zaro ta'sirlar va individual bilish orqali qanday shakllanishini ta'kidlash mumkin.

D.A.Leontev qadriyatlarni terminal va instrumental deb nomlab va har birini o'zaro qarama-qarshi guruhlariga ajratadi:[1]

Terminal qadriyatlar	Instrumental qadriyatlar
borliqning aniq qadriyatlari/ mavhum qadriyatlar	etnik qadriyatlar/ shaxslar aro o'zaro ta'sir qadriyatlari/ kasbiy o'zini o'zi namoyon qilish qadriyatlari
o'zini-o'zi kasbiy namoyon qilish qadriyatlari/ shaxsiy hayot qadriyatlari	individualistik qadriyatlar/ altruistik qadriyatlar/ konformistik
shaxsiy qadriyatlar/ shaxslararo munosabatlari qadriyatlari	o'zini o'zi namoyon qilish qadriyati/ o'zgalarni qabul qilish qadriyati
faol qadriyatlar/ sust qadriyatlar	intellektual qadriyatlar/ dunyoni bevosita emotsional his qilish qadriyati

Xulosa. Bugungi kunda ta'lim standartlariga asosan talabalarning bilimini, tafakkurini, ilmiy dunyoqarashini oshirishda o'quv fanlari bo'yicha beriladigan bilimlarni chuqur va mustahkam egallab olishlari va ular dunyoqarashining shakllanganligi darajasida tizimli bilimlarga ega bo'lishi, davlat siyosatining dolzarb masalalarini, ijtimoiy muammolar va jarayonlarni mustaqil tahlil qila olishi e'tiborga olingan.

Yuqoridagi fikrlarga tayangan holda qayd etish lozimki, yoshlarda milliy qadriyat shakllanishining psixologik omillarini tadqiq qilish va shakllantirish uzoq muddatli, tizimli va izchil yondashuvni talab etuvchi pedagogik-psixologik faoliyat jarayonidir.

Oliy ta'lim muassasasi pedagoglarining kasbiy rivojlanishi zamonaviy ta'lim tizimida strategik ahamiyatga ega bo'lib, bu jarayonda qadriyatlar metodologik asos sifatida muhim o'rin tutadi. Qadriyatlar pedagogik faoliyatning nafaqat mazmuniy, balki maqsadli va aksiyologik asosini tashkil etadi. Pedagog shaxsining kasbiy shakllanishi uning ilmiy, axloqiy va ijtimoiy yo'nalganliklarini belgilaydi, bu esa uzluksiz kasbiy o'sishni ta'minlashda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Pedagogik faoliyatda qadriyatlarning metodologik asosi sifatida quyidagi yondashuvlar ajralib turadi: aksiologik, shaxsga yo'naltirilgan, tizimli, kompetensiyaviy va innovatsion yondashuvlar. Ushbu yondashuvlar pedagogik jarayonga kompleks yondashishga, pedagog shaxsining kasbiy o'sishini chuqur tahlil qilishga va uni boshqarishga imkon beradi. Ayniqsa, aksiologik yondashuv orqali pedagoglar o'z mehnatining mazmuni va ijtimoiy ahamiyatini anglaydi, shuningdek, kasbiy faoliyatda ijtimoiy mas'uliyatni chuqur his etadi.

Kasbiy rivojlanishda qadriyatlar -bu nafaqat bilim va ko'nikmalar, balki ma'naviy-axloqiy tayanch, professional madaniyat, fuqarolik pozitsiyasi va axloqiy ongni o'z ichiga oluvchi murakkab tizimdir. Shuningdek, oliy ta'lim pedagoglarining faoliyatida mustaqillik, innovatsiyaga ochiqlik, doimiy o'z-o'zini rivojlantirishga intilish, jamiyat manfaatlariga sodiqlik kabi kasbiy qadriyatlar yetakchi o'rin egallaydi. Bu qadriyatlar shaxsiy o'sish, samarali o'qitish strategiyalarini shakllantirish, talabalar bilan o'zaro hamkorlik, muloqot madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, pedagogik faoliyatda qadriyatlarning e'tibordan chetda qolishi kasbiy motivatsiyaning pasayishiga, sifatli ta'lim jarayonining izdan chiqishiga olib keladi. Shu bois, oliy ta'lim muassasalarida pedagoglar kasbiy rivojlanishiga doir

strategiyalarni ishlab chiqishda, ularning kasbiy-etika tamoyillari, axloqiy qadriyatlari, kasbga sadoqati va ijtimoiy ongini shakllantirishga alohida e'tibor qaratish lozim.

Kasbiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlashda ilmiy-metodik markazlar, malaka oshirish tizimlari, psixologik-pedagogik treninglar, o'zaro tajriba almashuv platformalari muhim metodologik vositalar hisoblanadi. Ularning samarali ishlashi, avvalo, qadriyatlarga asoslangan yondashuvning mavjudligiga bog'liq.

Umuman olganda, oliy ta'lim muassasasi pedagogining kasbiy rivojlanishi uzluksiz, tizimli va qadriyatga asoslangan jarayon sifatida ko'rilmog'i lozim. Bu jarayon pedagog shaxsini nafaqat kasbiy jihatdan rivojlantiradi, balki uning jamiyat oldidagi mas'uliyatini, axloqiy yetukligini va insonparvarlik pozitsiyasini mustahkamlaydi. Shu boisdan, pedagogik jarayonda qadriyatlarni metodologik asos sifatida chuqur o'rganish, ularni amaliyotga joriy etish ta'lim sifatini oshirish va ijtimoiy taraqqiyotni ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Леонтьев Д.А. Ценностные представления в индивидуальном и групповом сознании: виды, детерминанты и изменения во времени // Психологическое обозрение, 1998.- №1.-С.13-25.
2. Головин С.Ю. Словарь практического психолога [электронный ресурс]. Режим доступа- URL: <http://vocabulary.ru/dictionary/25/word/cenost>.
3. Шабанов Л.В. Социально-психологические характеристики молодежных субкультур: социальный протест или вынужденная маргинальность. М.: 2004, – 65 с.
4. Вегас Х.М.. Ценности и воспитание. Критика нравственного релативизма. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та; Изд-во Рус. христ. гуманит. акад., 2007 .- 225 с
5. Петрич О.И. Воспитание гражданственности у подростков в современных детских общественных объединениях: Дис. канд.п.н. – Пятигорск: ПГПУ, 2011. – 182 с

Shokirova Madinabonu Shomurod qizi,
BuxDPI tayanch doktoranti
shokirovamadina150@gmail.com

**BOSHLANG'ICH SINFLARDA OTA - ONALAR BILAN HAMKORLIKNI
YANADA TAKOMILLASHTIRISH BORASIDA OLIB BORILAYOTGAN
ISLOHOTLAR VA MUHIM VAZIFALAR**

Annotatsiya. Ushbu maqolada ayni damda O'zbekistonda boshlang'ich ta'lim sinflarida ota-onalar bilan hamkorlikni mustahkamlashga qaratilgan islohotlar: ta'lim sifatini oshirish, bolalarning bilimini rivojlantirish va ularning shaxsiy tarbiyasini kuchaytirishga yo'naltirilgan islohotlar haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, ota-onalar bilan hamkorlik, maktab va oila aloqasi, pedagogik hamkorlik, tarbiyaviy ishlar, ota-onalar faolligi, o'quvchi shaxsini rivojlantirish, pedagogik madaniyat, ota-onalar ishtiroki, maktabda islohotlar, oila va maktab integratsiyasi, ijtimoiy sheriklik, psixologik muloqot.

Аннотация. В данной статье представлена информация о реформах, направленных на усиление сотрудничества с родителями в классах начального образования в Узбекистане: реформы, направленные на повышение качества образования, развитие знаний детей и усиление их личностного образования.

Ключевые слова: начальное образование, сотрудничество с родителями, связь между школой и семьей, педагогическое взаимодействие, воспитательная работа, активность родителей, развитие личности ученика, педагогическая культура, участие родителей, реформы в школе, интеграция семьи и школы, социальное партнерство, психологическое общение.

Abstract. This article provides information on reforms aimed at strengthening cooperation with parents in primary education classes in Uzbekistan: reforms aimed at improving the quality of education, developing children's knowledge and strengthening their personal education.

Key words: primary education, cooperation with parents, school-family relationship, pedagogical collaboration, educational activities, parental involvement, student personality development, pedagogical culture, parental participation, school reforms, school-family integration, social partnership, psychological communication.

Kirish. Boshlang'ich ta'lim sinflarida ota-onalar bilan hamkorlikni mustahkamlashga qaratilgan islohotlar O'zbekistonda ta'lim sifatini oshirish, bolalarning bilimini rivojlantirish va ularning shaxsiy tarbiyasini kuchaytirishga yo'naltirilgan. Boshlang'ich sinf o'quvchilarning oilalari bilan hamkorligining maqsadlari va shartlari o'zaro munosabatlarni tashkil etishning muhim tarkibiy qismidir. Ularning yutug'i ta'lim tashkilotining ota-onalar bilan hamkorlik qilish shakllari ularning birgalikdagi muloqotini va faoliyatini tashkil etish usullariga bog'liq. Hamkorlikning turli shakllari va usullarini tanlash maktab tomonidan amalga oshiriladi va ushbu bosqichda hal qilinishi kerak bo'lgan muayyan vazifalarga, ota-onalarning qiziqishlari va intilishlariga, shuningdek, ushbu davrda jamiyatning rivojlanish darajasiga bog'liq. Quyida boshlang'ich ta'lim sinflarida ota-onalar bilan hamkorlik masalalarida olib borilayotgan asosiy islohotlar keltirilgan:

1. Ota-onalar va maktab o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlash

–Ota-onalar yig'ilishlari va forumlari: maktablarda muntazam ravishda ota-onalar yig'ilishlari, forumlar va seminarlar tashkil etilishi yo'lga qo'yilgan. Ushbu tadbirlar o'quvchilarning ta'lim jarayoni va rivojlanishi haqida muntazam axborot berish, muammolarni birgalikda hal qilishga qaratilgan.

–Ochiq darslar: o'qituvchilar ota-onalarni ochiq darslarga jalb etish orqali o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini qanday rivojlantirayotganini ko'rsatadi va ota-onalar ta'lim jarayonida faol ishtirok etishga undaladi.

– Individual suhbatlar va maslahatlar: har bir o'quvchining rivojlanishi haqida ota-onalar bilan individual suhbatlar tashkil etilib, o'quvchining kuchli va zaif tomonlari muhokama qilinadi. Bu suhbatlar orqali ota-onalar farzandlarining rivojlanishi haqida batafsil ma'lumot olishadi va ularga qo'shimcha yordam ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

2. Raqamli texnologiyalar orqali ota-onalar bilan aloqa

– Elektron kundaliklar va platformalar: Ota-onalarga farzandlarining o'qishdagi yutuqlari va uy vazifalari haqida tezkor ma'lumot yetkazish uchun elektron kundalik va mobil ilovalar joriy etilgan. Bu orqali ota-onalar o'z farzandlarining o'quv faoliyatini muntazam kuzatib borishi mumkin.

– Ota-onalar uchun maxsus mobil ilovalar: Ayrim maktablarda mobil ilovalar yordamida ota-onalar bilan tezkor muloqot yo'lga qo'yilgan bo'lib, bu ota-onalarga farzandlarining maktabdagi muvaffaqiyatlari va muammolari haqida vaqtida xabar olish imkonini beradi.

3. Ota-onalar uchun trening va seminarlar

– Pedagogik va psixologik seminarlar: ota-onalar uchun ta'lim va tarbiya masalalarida qo'llab-quvvatlash va yordam berish maqsadida pedagogik va psixologik seminarlar tashkil qilinmoqda. Ushbu tadbirlarda ota-onalar bolalarning psixologik rivoji, tarbiyadagi muammolar va ularni hal qilish usullari haqida o'rganadilar.

– Farzand tarbiyasiga oid metodik qo'llanmalar: ota-onalarga farzandlarining ta'lim va tarbiyasida qanday yordam berishlari bo'yicha tavsiyalar berilmoqda. Maxsus kitoblar va qo'llanmalar orqali ota-onalarning bilimlari oshiriladi.

4. Oila va maktab hamkorligini kuchaytirish bo'yicha davlat dasturlari

– "Oila va maktab hamkorligi dasturi": davlat tomonidan maktab va oila o'rtasidagi hamkorlikni yanada rivojlantirishga qaratilgan dasturlar ishlab chiqilgan. Bu dastur ota-onalarni ta'lim jarayoniga faol jalb qilish, ularning o'z farzandlari bilim va tarbiyasiga yanada ko'proq e'tibor qaratishlariga yordam beradi.

– Ota-onalar kengashlari va guruhlari: har bir maktabda ota-onalar kengashlari tuzilib, ular maktabning faoliyatini takomillashtirish va o'quvchilarning ta'lim jarayonini yaxshilash bo'yicha tavsiyalar beradi. Bu kengashlar orqali ota-onalar maktab hayotiga faol qatnashib, bolalar tarbiyasiga o'z hissalarini qo'shadilar.

5. Milliy ma'naviyat va tarbiyani yuksaltirishga oid dasturlar.

– "Ma'naviyat va ma'rifat markazlari" bilan hamkorlik: oila va maktab hamkorligini mustahkamlash maqsadida milliy qadriyatlar, oilaviy an'analar va tarbiya masalalariga alohida e'tibor berilmoqda. Ma'naviyat va ma'rifat markazlari ota-onalarga bolalarni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash bo'yicha seminarlar o'tkazmoqda.

6. Ota-onalar uchun maxsus qo'llanmalar va ko'rsatmalar

– Tarbiyaviy metodik qo'llanmalar: ota-onalarga bolalarni tarbiyalash va ularga bilim berishda yordam beruvchi maxsus qo'llanmalar va ko'rsatmalar tarqatiladi. Bu qo'llanmalar ota-onalarning ta'lim jarayoniga yanada faol ishtirok etishiga va farzandlarining muvaffaqiyatlariga hissa qo'shishga imkon yaratadi.

– Ota-onalar uchun psixologik yordam: farzandlarining o'qish va rivojlanishida duch keladigan muammolarni hal qilishda ota-onalarga psixologik yordam va maslahatlar beriladi. Bu orqali ota-onalar o'z farzandlari bilan samarali muloqot o'rnatib, ularning tarbiyasiga ko'proq e'tibor qaratadilar.

7. Ota-onalarning maktab hayotidagi ishtirokini oshirish

– Qo'shma tadbirlar va bayramlar: maktabda bayramlar, sport tadbirlari va boshqa ko'ngilochar dasturlar tashkil qilinib, ularda ota-onalar faol ishtirok etadi. Bu tadbirlar maktab va oila o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlashga xizmat qiladi.

– Oila a'zolari bilan ochiq muloqot: maktablarda ota-onalar bilan suhbatlar o'tkazilib, ularning fikrlari va takliflari inobatga olinadi, o'qituvchilar va maktab rahbariyati bilan yaqin aloqalar o'rnatiladi.

8. Uy vazifalarini nazorat qilishda ota-onalar bilan hamkorlik

– Uy vazifalarini bajarishda ota-onalarni jalb qilish: o'qituvchilar ota-onalarga uy vazifalarini qanday nazorat qilish va farzandlariga qanday yordam berishlari haqida tushuntirish beradilar. Bu orqali o'quvchilarning uyda o'zlashtirishi yaxshilanadi va ota-onalar ta'lim jarayonida faol ishtirok etadilar.

– Uyda o'quv muhitini yaratish bo'yicha tavsiyalar: o'qituvchilar ota-onalarga farzandlarining o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirish va uyda samarali ta'lim muhitini yaratish bo'yicha maslahatlar beradi. Bu tavsiyalar ota-onalarning ta'lim jarayonida yanada samarali ishtirok etishlariga yordam beradi.

Yangi islohotlar ota-onalarning tashabbuskorligiga ham katta e'tibor qaratmoqda, bu esa ular bilan doimiy muloqotni mustahkamlaydi. Ota-onalarning farzand tarbiyasiga bo'lgan mas'uliyatini oshirish maqsadida ularning taklif va mulohazalariga asoslangan yangi mexanizmlar ishlab chiqilmoqda. Xususan, ularning darslarda ishtiroki, sinf xonalarining jihozlanishidagi ishtiroki, kutubxona fondlarini boyitishdagi hissa qo'shishlari rag'batlantirilmoqda. Shu orqali ota-onalar maktab muhitini yaxshilashda bevosita ishtirokchi bo'lib qolmay, balki uning tarkibiy qismiga aylanmoqda. Maktabda ijtimoiy sheriklik tamoyillari asosida tashkil etilgan bu tizim o'quvchilar uchun yanada qulay va o'zaro ishonchli muhit yaratmoqda. Bunday ijobiy o'zgarishlar natijasida o'quvchilarning maktabga nisbatan munosabati ham ijobiylashmoqda. Ular o'zlarini himoyalangan, qadrlangan va qo'llab-quvvatlangan his qilishadi. Bu esa o'z navbatida ularning psixologik barqarorligiga va o'zlashtirish darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Islohotlar faqat nazariy emas, balki amaliy natijadorlikka yo'naltirilgan bo'lishi bilan ahamiyatlidir. Ular orqali ta'lim muassasalari oilalar bilan bir butun tizim sifatida ishlash imkoniyatiga ega bo'lmoqda.

1. Jadval

№	Tadqiqot yo'nalishi	Maqsad	Amalga oshirilayotgan islohotlar (2023-2025)	Muhim vazifalar (amaliy harakatlar)	Kutilayotgan natija
1	Ota-onalar bilan tizimli aloqa o'rnatish	Sinfdagi bolalarning rivojini doimiy kuzatish va muhokama qilish	Elektron kundalik (my.maktab.uz) , ota-onalar platformasi joriy qilinmoqda	Haftalik/sichqoncha yig'ilishlari tashkil etish	O'quvchilarning bilim holati yuzasidan muntazam tahlil
2	Hamkorlikdagi tarbiyaviy ishlar	Oilaviy tarbiya va maktab tarbiyasini uyg'unlashtirish	Maktabda "Ota-onalar klubi"lar ochilmoqda	Tarbiyaviy tadbirlarga ota-onalarni faol jalb qilish	Farzandlar axloqiy yetuklikka erishadi
3	Ota-onalarni pedagogik madaniyatga jalb etish	Ota-onalarning pedagogik bilimni oshirish	"Ota-onalar uchun maktab" loyihasi ishga tushirilgan	Seminar-treninglar, ochiq darslarda qatnashish	Ota-onalarda pedagogik savodxonlik oshadi
4	Individual yondashuvda ota-onalar bilan ishlash	Maxsus ehtiyojli va sust rivojlanayotgan bolalarni	Ijtimoiy pedagoglar va psixologlar bilan hamkorlik	Oilaviy suhbatlar, individual maslahatlar orqali yondashuv ishlab chiqish	Har bir bola uchun individual yondashuv shakllanadi

		aniqlash va yordam	kuchaytirilmoq da		
5	Maktab-muhitni ota-onalar bilan uyg'unlashtirish	Ijtimoiy sheriklik asosida muhitni yaxshilash	“Ochiq maktab” siyosati doirasida ota-onalar bilan maktab muhitini tahlil qilish yo'lga qo'yilmoqda	Sinf xona bezagi, kitoblar fondi, kutubxonani rivojlantirishda ota-onalarni jalb etish	O'quvchilar uchun qulay, jips sinf muhiti shakllanadi
6	Ota-onalarning tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash	Faollikni oshirish, ijtimoiy hamkorlikni rivojlantirish	“Maktab - Oila - Jamiyat” uchlik tamoyili targ'ib qilinmoqda	Ota-onalarning takliflarini yig'ish, ular bilan qo'shma tadbirlar uyushtirish	Faol, mas'uliyatli va tashabbuskor ota-onalar jamlanmasi shakllanadi

Qo'shma maqsadlar qo'yish: ota-onalar va o'qituvchilar birgalikda farzandlarining o'quv jarayonida qanday maqsadlarga erishishlari kerakligi borasida kelishib, farzandning ta'lim yutuqlarini oshirish yo'lida hamkorlik qiladilar.

Ushbu islohotlar va chora-tadbirlar oila va maktabning faol hamkorlikda ishlashini ta'minlab, bolalarning ta'lim jarayonidagi muvaffaqiyatini oshirishga qaratilgan. O'zaro aloqalarni mustahkamlash orqali maktab faoliyati va ota-onalar bolalar tarbiyasida muhim o'rin tutmoqda. Bu esa boshlang'ich ta'lim jarayonining samaradorligini oshirib, o'quvchilarning bilim va tarbiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Xulosa. Xulosa o'rnida shuni aytish lozimki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining ta'lim-tarbiyasida samarali natijalarga erishishida, nutq va fikrlash madaniyatini shakllantirishda oila a'zolari va tengdoshlari bilan bo'ladigan munosabatlar muhim rol o'ynaydi. Tarbiya qanchalik erta boshlansa, hosili ham shuncha barvaqt ko'zga tashlanadi. Shuning uchun ota-onalar va ta'lim muassasalari tarbiyachilari hamda pedagoglarning vazifasi yosh avlodni aqlan yetuk, jismonan sog'lom, axloqan pok, barkamol inson qilib tarbiyalashdan iboratdir.

Shuni ta'kidlash joizki, bola tarbiyasi bilan jiddiy shug'ullangan ota-onalarning farzandlari ta'lim muassasasida o'z imkoniyatlarini mashg'ulot jarayonida qiynalmasdan ko'rsata oladi. Oila va ta'lim muassasalarining uzluksizligi bolani nafaqat jismoniy va aqliy jihatdan rivojlantiradi, balki uning ma'naviy shakllanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Boshlang'ich sinflarda ota-onalar bilan hamkorlikni takomillashtirish hozirgi kunda ta'lim tizimidagi muhim yo'nalishlardan biri bo'lib, bu boradagi islohotlar zamonaviy talablarga mos ravishda olib borilmoqda. O'quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida oilaning roli beqiyos bo'lgani bois, maktab va oila o'rtasida mustahkam aloqa o'rnatilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu borada olib borilayotgan yangiliklar orqali ta'lim-tarbiya jarayoni faqat o'qituvchi zimmasida emas, balki ota-onalar bilan hamkorlikda tashkil etilishi ko'zda tutilmoqda. Ota-onalar maktab faoliyatiga jalb qilinishi orqali bolalarning o'qishga bo'lgan munosabati ijobiy tomonga o'zgaradi. Bu esa maktabda sog'lom psixologik muhit shakllanishiga xizmat qiladi. Islohotlar orqali maktablarda ota-onalar klublari, pedagogik seminarlar, ochiq darslar, ota-onalar uchun treninglar yo'lga qo'yildi. Bu tashabbuslar oilaviy tarbiya va maktab tarbiyasini uyg'unlashtirishda muhim vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. Ayniqsa, ota-onalar bilan muntazam suhbatlar olib borish, ular bilan ochiq muloqot qilish bolalarning darsdan tashqari xulq-atvori va holatini aniqlashga yordam beradi. Bunday hamkorlik pedagog va ota-onaning o'zaro ishonchiga asoslanib quriladi. Natijada ta'lim jarayoni yanada samarali, tizimli va bolalarga yo'naltirilgan bo'lishi ta'minlanadi.

Islahotlarning samarasi, eng avvalo, ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish orqali sezilmoqda. Shu maqsadda amalga oshirilayotgan "Ota-onalar uchun maktab", "Oilaviy muloqot", "Ochiq eshiklar kuni" kabi loyihalar o'z samarasini bermoqda. Ota-onalarning maktab hayotiga doimiy jalb qilinishi, ularning fikr va takliflari inobatga olinishi ta'lim jarayonini demokratlashtirishga xizmat qilmoqda. Maktab jamoasi va oilaning birgalikdagi harakati orqali bolalarda mustaqil fikrlash, ijtimoiy faoliyatga tayyorlik, jamoaga moslashish kabi ko'nikmalar shakllanmoqda. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarida bunday ko'nikmalarni erta yoshdan rivojlantirish kelgusidagi muvaffaqiyatlarining asosi bo'lib xizmat qiladi. Bunda o'qituvchilarning ham ota-onalar bilan ishlash uslublarini takomillashtirishiga e'tibor berilishi lozim. Ota-onalar uchun tashkil etilayotgan psixologik mashg'ulotlar, treninglar ularning bolalar psixologiyasini chuqurroq anglashiga yordam bermoqda. Bunday yondashuvlar oiladagi noaniqliklarni aniqlash va ularni bartaraf etishga ham xizmat qiladi. Maktab va oila o'rtasidagi bu ikki tomonlama aloqa o'quvchining sog'lom tarbiyasini kafolatlovchi omil sifatida qaralmoqda. Bu esa o'z navbatida ta'lim tizimidagi islohotlarning amaliy samarasini belgilaydi.

Maktabda tashkil etilgan hamkorlik tizimi faqat dars jarayoni bilan cheklanmay, balki tarbiyaviy faoliyatda ham o'z ifodasini topmoqda. Har bir o'quvchining oilaviy muhitidan kelib chiqib, individual yondashuvni shakllantirish ta'lim sifatining oshishiga olib kelmoqda. Shu maqsadda sinf rahbarlari tomonidan o'quvchilar oilasining ijtimoiy holati, ota-onalarning farzand tarbiyasidagi ishtiroki muntazam o'rganilmoqda. Bu orqali o'qituvchi har bir bolaning oilaviy vaziyatini hisobga olib, unga mos yondashuvni ishlab chiqishi mumkin. Natijada, o'quvchining shaxsiy muammolarini erta aniqlash va bartaraf etish imkoni yuzaga kelmoqda. Bunday yondashuvlar bolalarning maktabdagi holatini ijobiy tomonga o'zgartirishda muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar bilan hamkorlikda tashkil etiladigan tadbirlar, suhbatlar, uchrashuvlar pedagogik jarayonning samaradorligini oshiradi. Bu orqali ta'lim-tarbiya ishlari faqat maktab doirasida emas, balki oila bilan birga yo'naltiriladi. Islahotlarning asosiy tamoyili shundan iboratki, har bir bola uchun maktab va oila bir-birini to'ldiruvchi muhim ijtimoiy institut bo'lishi kerak. Shu bois, ota-onalarni faollashtirish, ularning pedagogik mas'uliyatini oshirish har bir maktabning ustuvor yo'nalishiga aylanishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Surayyo Arziqulova, "Ta'lim-tarbiyada MTM bilan ota-ona hamkorligi". Scientific Journal Impact Factor, VOLUME 1 | ISSUE 5 ISSN 2181-1784
2. SJIF 2021: 5.423.
3. M.B.Tursunova, Tarbiya jarayonida oila, mahalla hamda ta'lim Muassasalarining o'zaro hamkorligi, M.B.Tursunov, Science and innovation international scientific journal, 2022 № 2.
4. Xulkar Radjabova Farmonovna, Ota-ona, maktab va o'qituvchi hamkorligidagi harakat ta'limni qo'llab quvvatlashning samarali usulidir. VOLUME 2 | ISSUE 1, ISSN 2181-1784 Scientific Journal Impact Factor SJIF 2021: 5.423
5. Shokirova Madinabonu Shomurod qizi, Oila va maktab hamkorligi - ota- onalarning pedagogik kompetentligini shakllantirishning zaruriy sharti sifatida
6. Pedagogik mahorat ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 2024, № 6 issn 2181-6833

*Rasulova Gulira'no Qovmiddin qizi,
O'zbekiston Milliy Universiteti magistranti*

O'RGATUVCHI DASTURLARNI LOYIHALASH METODIKASI

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'rgatuvchi dasturlarni loyihalash metodikasi, ularning didaktik ahamiyati va zamonaviy ta'lim tizimida tutgan o'rni yoritiladi. Shuningdek, dasturlarni ishlab chiqishda qo'llaniladigan yondashuvlar, usullar hamda muvaffaqiyatli loyihalash tamoyillari haqida ilmiy asoslangan ma'lumotlar keltiriladi.

Kalit so'zlar: o'rgatuvchi dasturlar, ta'lim texnologiyalari, metodika, dasturiy ta'minot, didaktik tamoyillar.

Аннотация. В данной статье рассматривается методика проектирования обучающих программ, их дидактическое значение и роль в современной системе образования. Также приведены научно обоснованные сведения о подходах, методах и принципах успешного проектирования таких программ.

Ключевые слова: обучающие программы, образовательные технологии, методика, программное обеспечение, дидактические принципы.

Annotation. This article explores the methodology of designing educational software, its didactic significance, and its role in the modern educational system. It also provides scientifically grounded information about approaches, methods, and principles for successful software development.

Key words: educational software, educational technologies, methodology, software tools, didactic principles.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimi jadal rivojlanib borayotgan texnologiyalar bilan uzviy bog'liq holda taraqqiy etmoqda. Raqamli texnologiyalar ta'lim jarayoniga joriy etilgani o'quvchilarning bilim olish jarayonini samarali tashkil etish va ularning bilim darajasini oshirish imkonini bermoqda. O'rgatuvchi dasturlar ushbu jarayonning ajralmas qismiga aylanib, an'anaviy ta'lim shakllarini to'ldirish va rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

O'rgatuvchi dasturlar pedagogik tamoyillarga asoslangan holda ishlab chiqiladi. Ushbu dasturlar nafaqat ma'lumot yetkazib berish, balki o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, ularda muammolarni hal qilish qobiliyatini shakllantirish va o'quv jarayonini shaxsiylashtirish imkoniyatini ham yaratadi. Interaktiv o'quv dasturlari, sun'iy intellektga asoslangan o'quv tizimlari va virtual ta'lim muhitlari bugungi kunda tobora keng qo'llanilmoqda. Ushbu jarayonlar ta'lim samaradorligini oshirish bilan birga, pedagoglarning ish yukini kamaytirishga ham xizmat qiladi.

O'quv jarayonida o'rgatuvchi dasturlarning joriy etilishi o'qituvchilarga yangi imkoniyatlarni taqdim etadi. Xususan, adaptiv o'quv dasturlari orqali har bir o'quvchi o'zining bilim darajasiga moslashtirilgan ta'lim olishi mumkin. Shu bilan birga, virtual laboratoriyalar, simulyatsiyalar va multimedia materiallarining keng qo'llanilishi an'anaviy ta'lim usullarining samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Ushbu maqolada o'rgatuvchi dasturlarni loyihalash metodikasi tahlil qilinib, ularning asosiy yondashuvlari, samaradorlik mezonlari va zamonaviy ta'lim jarayoniga ta'siri ko'rib chiqiladi. Shuningdek, muvaffaqiyatli o'rgatuvchi dasturlarni yaratish uchun zarur bo'lgan asosiy tamoyillar va ularning amaliy qo'llanilishiga oid misollar keltiriladi.

Tarkib va ta'lim strategiyalaridan tashqari, o'quv dasturini loyihalash baholash va fikr mulohazalarni ham o'z ichiga oladi. Shakllantiruvchi va summativ baholash o'quvchilarning muvaffaqiyatini kuzatish, o'quvdagi kamchiliklarni aniqlash va o'quv qarorlarini qabul qilishda muhim rol o'ynaydi. Viktorinalar, loyihalar, taqdimotlar va imtihonlar kabi turli baholash usullarini o'z ichiga olgan holda, o'qituvchilar o'quvchilar faoliyati haqida qimmatli ma'lumotlarni to'plashlari va shunga mos ravishda o'zlarining o'qitish strategiyalarini o'zgartirishlari mumkin. O'quv dasturlarini loyihalash samarali o'qitish uchun asos yaratsa,

o'quv dasturlarini boshqarish ta'lim dasturlarini amalga oshirish, monitoring qilish va baholashga qaratilgan. O'quv dasturlari menejerlari o'quv dasturining kundalik faoliyatini nazorat qilish, uning samarali bajarilishini ta'minlash va fikr-mulohazalar va natijalar asosida tuzatishlar kiritish uchun javobgardir. O'quv dasturlarini samarali boshqarish o'qituvchilar, ma'murlar va boshqa manfaatdor tomonlar o'rtasida kuchli etakchilik, muloqot va hamkorlikni talab qiladi. O'quv dasturlarini ishlab chiqish va boshqarishdagi qiyinchiliklar turli omillar, masalan, cheklangan resurslar, o'zgaruvchan ta'lim siyosati va talabalarning turli ehtiyojlari tufayli yuzaga kelishi mumkin. O'qituvchilar doimiy takomillashtirish, innovatsiyalar va hamkorlik madaniyatini rivojlantirish orqali ushbu muammolarni hal qilishlari kerak. Ta'lim sohasidagi mavjud tendensiyalar va ilg'or tajribalar haqida xabardor bo'lish orqali o'quv dasturlari dizaynerlari va menejerlari o'z strategiyalarini talabalarning o'zgaruvchan ehtiyojlarini qondirish uchun moslashlari va ularni tez o'zgaruvchan dunyoda muvaffaqiyatga tayyorlashlari mumkin.

Metodologiya. Ushbu tadqiqotda ta'lim texnologiyalari va dasturiy ta'minot sohalariga oid ilmiy adabiyotlar tahlil qilinib, o'rgatuvchi dasturlarni loyihalashda qo'llaniladigan asosiy metodik yondashuvlar o'rganiladi.

Tadqiqotda xalqaro ilmiy maqolalar, monografiyalar, shuningdek, zamonaviy o'quv dasturlari tahlil qilinadi. Tajribaviy ma'lumotlar sifatida oliy ta'lim muassasalari va umumta'lim maktablaridagi o'quv jarayonidan foydalaniladi.

Natijalar. O'rgatuvchi dasturlarni muvaffaqiyatli loyihalash jarayoni bir necha bosqichlarni o'z ichiga oladi. Ushbu bosqichlarning har biri dastur sifatini ta'minlash va uning ta'lim jarayoniga moslashuvchanligini oshirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Talablarni aniqlash. Dastur ishlab chiqilishidan oldin foydalanuvchilarning ehtiyojlarini aniqlash va ularning ta'lim jarayonidagi muammolarini tushunish lozim. Ushbu bosqichda o'quvchilarning yoshi, bilim darajasi va o'quv rejalariga mos keluvchi didaktik talablarga e'tibor qaratiladi. Talablarni tahlil qilish jarayoni anketalar, suhbatlar va kuzatuvlar orqali amalga oshiriladi.

Dizayn va arxitektura. O'rgatuvchi dasturlar samarali bo'lishi uchun ularning interfeysi tushunarli, interaktiv va foydalanuvchilarga qulay bo'lishi kerak. Dastur dizaynida multimedia elementlari, interaktiv mashqlar va o'quv resurslarining integratsiyasi e'tiborga olinadi. Pedagogik tamoyillar asosida o'quv modullari ishlab chiqiladi, bunda har bir modul o'quvchilarning bilim olish jarayoniga mos keladigan tarzda tashkil etiladi.

Kod yozish va dastur ishlab chiqish. Ushbu bosqichda dasturiy ta'minotning texnik jihatlari ishlab chiqiladi. O'quvchilarga qulay interfeys yaratish, foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish va muammosiz ishlashini ta'minlash maqsadida dasturlash tillari va texnologiyalar tanlanadi. Kod yozish jarayonida dasturiy ta'minotning xavfsizligi, barqarorligi va tezkorligi e'tiborga olinadi.

Sinov va baholash. O'rgatuvchi dasturlarni samarali ishlashini ta'minlash uchun ularni sinovdan o'tkazish muhim bosqich hisoblanadi. Sinov jarayonida dastur ishlashidagi kamchiliklar aniqlanadi va foydalanuvchilarning fikr-mulohazalari asosida takomillashtiriladi. Sinov jarayoni funksional testlar, o'quvchilar bilan tajribaviy sinovlar va ekspert tahlillari orqali amalga oshiriladi.

Foydalanuvchi tajribasini baholash. Dastur ishlab chiqilgandan so'ng uning ta'lim jarayoniga ta'siri baholanadi. Foydalanuvchilarning fikr-mulohazalari, o'quv natijalari va pedagoglarning dasturdan foydalanish tajribasi tahlil qilinadi. Ushbu bosqichda dastur yanada takomillashtirilishi uchun zarur bo'lgan o'zgarishlar kiritiladi.

O'rgatuvchi dasturlar zamonaviy ta'lim tizimida muhim o'rin egallab, o'quv jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu dasturlar o'quvchilarning bilim olish jarayonini tezlashtirish, mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirish hamda ta'lim sifatini yaxshilashda muhim rol o'ynaydi.

Birinchidan, o'rgatuvchi dasturlar o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi. Ular ta'lim jarayoniga qiziqish uyg'otib, o'quv materiallarini interaktiv shaklda o'rganish imkonini beradi. Masalan, simulyatsiyalar va o'yinlashtirish elementlaridan foydalangan holda o'rganuvchilar real hayotga yaqinlashtirilgan vaziyatlarni tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Ikkinchidan, bunday dasturlar mustaqil o'rganish imkoniyatlarini kengaytiradi. O'quvchilar o'zlariga mos tezlikda o'qishlari, qiyinchilik darajasini moslashtirishlari va kerak bo'lsa, qo'shimcha mashg'ulotlar bilan bilimlarini mustahkamlashlari mumkin. Bu ayniqsa, turli darajadagi o'quvchilar bilan ishlaydigan pedagoglar uchun juda foydalidir.

Uchinchidan, o'rgatuvchi dasturlar ta'lim jarayonini individualizatsiyalashga yordam beradi. Har bir o'quvchining ehtiyojlari va qobiliyatlariga mos holda moslashtirilgan o'quv materiallari taqdim etilishi natijasida o'quvchilarning bilim olish jarayoni yanada samarali bo'ladi. Adaptiv ta'lim tizimlari o'quvchilarning natijalarini kuzatib borib, ularga mos keladigan topshiriq va mashqlarni taqdim etishi mumkin.

Muhokama. O'rgatuvchi dasturlarni yaratishda didaktik tamoyillarga asoslangan holda interaktiv va moslashuvchan yondashuvlarni qo'llash zarur. Ta'lim sohasida sun'iy intellekt, virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalarining integratsiyasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda ta'lim jarayonida keng qo'llanilayotgan dasturlardan biri Kahoot platformasidir. Ushbu platforma o'quvchilar bilimini sinovdan o'tkazish va mustahkamlashda juda foydali vosita bo'lib, o'yinlashtirish elementlari asosida ishlab chiqilgan. Kahoot! orqali o'qituvchilar testlar, viktorinalar va interaktiv mashg'ulotlar yaratib, o'quvchilarni darsga jalb qilishlari mumkin. Natijada, o'quvchilar bilimlarni o'yin tarzida o'zlashtirib, dars jarayoni qiziqarli va samarali bo'ladi.

Bundan tashqari, Quizizz ham shunga o'xshash funksiyalarga ega bo'lib, interaktiv testlar, mashqlar va o'quv jarayonini baholash tizimini o'z ichiga oladi. Ushbu dastur orqali o'quvchilar real vaqt rejimida yoki mustaqil tarzda mashg'ulotlarni bajarishlari mumkin. Quizizz platformasining afzalliklaridan biri shundaki, u o'qituvchilarga natijalarni real vaqtda kuzatish va o'quvchilarning zaif tomonlarini aniqlash imkoniyatini beradi.

Bundan tashqari, Duolingo kabi til o'rgatuvchi dasturlar ham interaktiv metodlardan foydalanib, o'quvchilarning ta'lim jarayoniga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Duolingo foydalanuvchilar uchun moslashtirilgan topshiriqlar yaratib, ularni rag'batlantirish va o'rganish jarayonini bosqichma-bosqich rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu dastur mashqlar, testlar va o'yin elementlari orqali foydalanuvchilarning til bilish darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Virtual laboratoriyalar ham zamonaviy o'rgatuvchi dasturlar tarkibiga kiradi. Masalan, PhET Interactive Simulations loyihasi fizika, kimyo, matematika kabi fanlarni o'rganishda interaktiv muhitni taqdim etadi. Ushbu platforma orqali o'quvchilar turli laboratoriya tajribalarini virtual tarzda o'tkazishlari mumkin, bu esa ularning tushunchalarini yanada mustahkamlashga yordam beradi.

Xulosa. Shunday qilib, zamonaviy o'rgatuvchi dasturlar turli yo'nalishlarda samarali qo'llanilib, ta'lim jarayonini interaktiv, moslashuvchan va individualizatsiyalashgan shaklda tashkil etish imkonini beradi. Kelajakda ushbu dasturlar yanada takomillashib, sun'iy intellekt texnologiyalari bilan uyg'unlashib borishi kutilmoqda. Bu esa o'quvchilarga yanada sifatli va samarali ta'lim olish imkoniyatini yaratadi.

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quv jarayonining samaradorligini oshirishda o'rgatuvchi dasturlarning ahamiyati ortib bormoqda. Ular nafaqat bilimlarni o'zlashtirishda o'quvchilarga yordam beradi, balki mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish va o'zlashtirish tezligini oshirishga ham xizmat qiladi. Ushbu maqolada ko'rib chiqilganidek, o'rgatuvchi dasturlarni loyihalash murakkab va ko'p bosqichli jarayon bo'lib, u didaktik tamoyillar, psixologik xususiyatlar, foydalanuvchi ehtiyojlari va texnologik imkoniyatlarni chuqur tahlil qilishni talab qiladi.

Loyihalash jarayonida qo'llaniladigan metodik yondashuvlar – tizimli yondashuv, modul asosidagi yondashuv, individuallashtirilgan va moslashtirilgan yondashuvlar – har biri o'ziga

xos afzalliklarga ega bo'lib, ularni to'g'ri tanlash o'quv dasturining samaradorligini belgilaydi. Shuningdek, interaktivlik, vizual materiallar, o'yin elementlari va test sinovlari kabi funksiyalarni o'z ichiga olgan multifunksional o'rgatuvchi dasturlar bugungi kunda eng talabgir vositalardan biri hisoblanadi.

O'rgatuvchi dasturlarni ishlab chiqishda quyidagi muhim omillar hisobga olinishi zarur: ta'lim maqsadining aniq belgilanilishi, auditoriya xususiyatlarini hisobga olish, foydalanuvchiga qulay interfeys yaratish, bilimni bosqichma-bosqich mustahkamlovchi struktura tuzish va samaradorlikni baholovchi mexanizmlarni kiritish. Bundan tashqari, dasturiy vositalarning pedagogik, metodik va texnik talablariga javob berishi muhimdir.

Xulosa qilib aytganda, o'rgatuvchi dasturlarni loyihalash metodikasi doimiy ravishda takomillashib borayotgan, amaliyot va nazariyani birlashtiruvchi jarayon bo'lib, u raqamli texnologiyalar va pedagogik yondashuvlarning uyg'unligida muvaffaqiyatli natija beradi. Shuning uchun, bu yo'nalishda ilmiy izlanishlar va innovatsion ishlanmalarining davom ettirilishi ta'lim tizimining raqamli transformatsiyasida muhim o'rin egallaydi.

Hozirgi kunda ko'plab o'rgatuvchi dasturlarda sun'iy intellekt (SI) algoritmlari integratsiya qilinmoqda. Bu orqali dasturlar foydalanuvchining o'rganish tezligi, qiziqishlari va xatolarini tahlil qilib, individuallashtirilgan ta'lim yo'nalishini taklif etadi. Masalan, SI yordamida o'rgatuvchi dastur o'quvchining bilim darajasiga mos savollarni avtomatik tanlashi yoki qiyinchilik darajasini real vaqt rejimida moslashtirishi mumkin.

O'rgatuvchi dasturlarni loyihalashda hamma uchun mos bo'lgan universal dizayn tamoyillari qo'llanilishi tavsiya etiladi. Bu yondashuv nogironligi bo'lgan shaxslar, turli o'rganish uslublariga ega foydalanuvchilar uchun inklyuziv ta'lim muhitini yaratishga xizmat qiladi. Masalan, matnli materiallarning audio versiyasi, ekran o'qish vositalari bilan moslik, ranglar ko'rishni buzilishi bo'lganlar uchun kontrast sozlamalari kabi imkoniyatlar.

O'rgatuvchi dasturlar bugungi kunda real vaqt rejimida adaptiv feedback (moslanuvchan orqaga aloqa) bera oladi. Bu oddiy "to'g'ri/noto'g'ri" javobdan ko'ra chuqurroq – o'quvchining xatolar sababini tushuntiradi, takroriy mashqlar taklif etadi va shaxsiy rivojlanish xaritasini tuzadi. Bu esa o'qituvchisiz mustaqil o'rganishni samarali qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Abdurahmonov Q. "Zamonaviy pedagogik texnologiyalar." Toshkent: Fan, 2020.
2. Axmedov R. "Axborot texnologiyalari asoslari." Toshkent: O'zbekiston, 2019.
3. Ismoilov I. "Ta'lim tizimida axborot texnologiyalaridan foydalanish." Toshkent: Innovatsiya, 2021.
4. Karimov F. "Raqamli ta'lim va uning imkoniyatlari." Toshkent: Ilm Ziyo, 2022.
5. Tursunov B. "O'qitish metodlari va ularning rivojlanishi." Toshkent: Sharq, 2018.
6. Yoqubov H. "Interaktiv ta'lim texnologiyalari." Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017.

*Mamaniyozov Shaxzod Abror o'g'li,
Mustaqil tadqiqotchi*

**BO'LAJAK AKTYORLARNI KASBIY MAHORATINI
TAKOMILLASHTIRISHDA JADID MA'RIFATPARVARLARINING
QARASHLARIDAN FOYDALANISHNING METODIK ASOSLARI**

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo'lajak aktyorlarni kasbiy va ma'naviy jihatdan tayyorlash jarayonida o'zbek jadid ma'rifatparvarlarining pedagogik va estetik qarashlaridan foydalanish masalasi o'rganilgan. Jadidlar-Ismoil Gaspirali, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Fitrat va Cho'lponning san'at, tarbiya, ma'naviyat va milliy uyg'onish haqidagi g'oyalari aktyorlik ta'limi kontekstida tahlil qilinadi. Maqolada bu qarashlarning sahna san'ati bilan bog'liqligi, dramatik ifoda, sahna nutqi, obraz yaratish va milliy o'zlikni tarbiyalashdagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, aktyorlik mashg'ulotlarida jadid merosini metodik asosda qo'llash bo'yicha amaliy tavsiyalar va tizimli jadval keltirilgan. Maqola zamonaviy aktyorlik ta'limida milliy teatr maktabini shakllantirish uchun yangi pedagogik yondashuvlarni taklif etadi.

Kalit so'zlar: jadidlar, aktyorlik san'ati, pedagogik qarashlar, ma'naviy tarbiya, milliy teatr, Abdulla Avloniy, Fitrat, sahna nutqi, obraz yaratish, estetik tarbiya, aktyorlik metodikasi, milliy o'zlik.

Аннотация. В данной статье рассматривается вопрос использования педагогических и эстетических взглядов узбекских джадидов-просветителей в процессе профессиональной и духовной подготовки будущих актёров. Анализируются идеи Исмоила Гаспринского, Абдуллы Авлони, Муновваркари Абдурашидханова, Фитрата и Чулпана о роли искусства, воспитания, духовности и национального возрождения в контексте актёрского образования. Особое внимание уделяется связи этих идей с театральным искусством, драматическим выражением, сценической речью, созданием образа и воспитанием национального самосознания. Также предложены методические рекомендации по внедрению наследия джадидов в актёрскую подготовку, а также представлена систематизированная таблица. Статья предлагает новые педагогические подходы к формированию национальной театральной школы в современном актёрском образовании.

Ключевые слова: джадиды, актёрское искусство, педагогические взгляды, духовное воспитание, национальный театр, Абдулла Авлони, Фитрат, сценическая речь, создание образа, эстетическое воспитание, методика актёрского мастерства, национальная идентичность.

Abstract. This article explores the use of the pedagogical and aesthetic views of Uzbek Jadid intellectuals in the professional and moral training of future actors. It analyzes the ideas of Ismail Gaspirali, Abdulla Avloni, Munavvarqori Abdurashidkhanov, Fitrat, and Cholpon concerning art, education, spirituality, and national awakening within the context of acting education. The article highlights the relevance of these concepts to stage performance, dramatic expression, stage speech, character development, and the cultivation of national identity. Additionally, it offers practical methodological recommendations for integrating Jadid heritage into actor training and includes a systematized comparative table. The article proposes new pedagogical approaches for developing a national theatrical school in modern actor education.

Key words: Jadids, acting art, pedagogical views, moral education, national theatre, Abdulla Avloni, Fitrat, stage speech, character development, aesthetic education, acting methodology, national identity.

Kirish. XXI asr sahna san'atining rivojlanish bosqichida aktyorlik ta'limi faqat texnik mahorat va sahnaviy ko'nikmalarni o'rgatish bilangina cheklanib qolmay, balki aktyorning

shaxsiy barkamolligi, ma'naviy-estetik dunyoqarashi, milliy g'ururi va ijtimoiy mas'uliyatini shakllantirishni ham o'z oldiga muhim vazifa qilib qo'ymoqda. Zamonaviy aktyor sahnada obraz yaratish bilan birga, tomoshabin qalbiga yo'l topadigan ma'rifiy, tarbiyaviy va ma'naviy ta'sir kuchiga ega bo'lishi zarur.

Bu borada o'zbek jadid ma'rifatparvarlarining ilg'or g'oyalari alohida e'tiborga loyiqdir. Ularning estetik qarashlari, teatr va san'at haqidagi fikrlari, ayniqsa, shaxs tarbiyasi, axloqiy poklik, sahnaviy nutq madaniyati, milliylik va did tarbiyasi haqidagi qarashlari bugungi ta'lim jarayonida dolzarb ahamiyat kasb etadi. Jadidlarning san'atni xalq qalbini uyg'otuvchi vosita sifatida ko'rishi, teatr orqali ijtimoiy ongni yuksaltirishga bo'lgan intilishi zamonaviy aktyorlik pedagogikasida boy metodik asos vazifasini bajarishi mumkin. Shu bois, bo'lajak aktyorlarni kasbiy tayyorlashda jadid ma'rifatparvarlarining qarashlaridan foydalanish nafaqat tarixiy merosga hurmat, balki san'at ta'limining ma'naviy-axloqiy zaminini mustahkamlash yo'lida muhim qadamlardan biridir.

Bunday yondashuv, ya'ni aktyorlik san'ati ta'limiga ma'rifiy va tarbiyaviy komponentlarni chuqur singdirish, ayniqsa milliylik asosida yondashish – hozirgi globallashuv davrida o'ziga xos san'at maktabini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Jadid ma'rifatparvarlar o'z davrida xalq qalbini uyg'otish, jaholatga qarshi kurashish, yangi tafakkur egasini tarbiyalash maqsadida sahna san'atini samarali vosita sifatida ko'rganlar. Ularning dramalar yozishi, teatrlar tashkil etishga bo'lgan intilishi, ayniqsa, san'atning tarbiyaviy kuchiga bergan baholari bugun ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

Masalan, Abdulla Avloniy, Fitrat, Cho'lpon singari jadid ziyolilar tomonidan yaratilgan asarlar nafaqat adabiy, balki dramatik jihatdan ham katta estetik va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lib, aktyorlik mahoratini o'rgatishda boy manba vazifasini o'tashi mumkin. Ular obraz yaratishda milliy ruh, axloqiy yuksaklik va ijtimoiy pozitsiyani birlashtirishga alohida urg'u berganlar.

Shu munosabat bilan, bugungi sahna san'ati yo'nalishida ta'lim olayotgan bo'lajak aktyorlarning kasbiy mahoratini shakllantirishda jadidlar merosiga tayangan holda metodik asoslar ishlab chiqish, ularning qarashlarini amaliy mashg'ulotlarga integratsiyalash dolzarb ilmiy-uslubiy masala bo'lib qolmoqda. Bu esa nafaqat aktyorlik san'ati sifatini oshirishga, balki milliy ong, ma'naviyat va estetik didning yuksalishiga xizmat qiladi.

Mavzuning dolzarbligi. Zamonaviy o'zbek sahna san'ati taraqqiyoti, avvalo, bu yo'nalishda yetuk, bilimli, estetik didi yuksak, milliy va ma'naviy qadriyatlarga sodiq aktyorlarni tayyorlash bilan chambarchas bog'liqdir. Global madaniyatlar oqimining kuchayib borayotgan bir davrida milliy sahna maktabini shakllantirish, xalqning tarixiy xotirasi va axloqiy-ruhiy qadriyatlarini saqlab qolgan holda, aktyorlik mahoratini rivojlantirish - dolzarb ijtimoiy va madaniy masalaga aylangan.

Bu borada o'zbek jadid ma'rifatparvarlarining boy pedagogik merosi beqiyos metodik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Ular o'z davrida san'at, adabiyot va teatr orqali xalq tafakkurini yuksaltirish, yoshlarni ma'naviy kamolotga yetaklash, estetik tarbiyani shakllantirish kabi yuksak maqsadlarni ilgari surgan. Jumladan, Abdulla Avloniy, Fitrat, Munavvarqori, Cho'lpon singari jadidlar tomonidan ilgari surilgan g'oyalar bugungi san'at ta'limi tizimida chuqur tahlil qilinishi, ulardan amaliy foydalanish yo'llari ishlab chiqilishi lozim.

Ayniqsa, bugungi aktyorlik ta'limi jarayonida faqat sahna ko'nikmalari bilan cheklanib qolmasdan, balki shaxsiy fazilatlar, ijtimoiy mas'uliyat, milliy o'zlikni anglash, estetik qarashlar va axloqiy barkamollikni tarbiyalash zaruriyati kuchayib bormoqda. Jadidlarning bu boradagi qarashlari esa - aynan shu ehtiyojlarga mos keladigan, amaliyotga yo'naltirilgan, milliy san'at pedagogikasining tayanch manbasi sifatida qaralmoqda.

Shu sababli, bo'lajak aktyorlarni tayyorlashda jadid ma'rifatparvarlarining g'oyaviy-estetik qarashlari asosida metodik yondashuvlarni ishlab chiqish va ularni ta'lim-tarbiyaviy jarayonga tatbiq etish masalasi bugungi kunda nazariy va amaliy jihatdan ham dolzarb sanaladi.

Jadid ma'rifatparvarlarining estetik va pedagogik qarashlari. Jadidchilik harakati – XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Markaziy Osiyoda yuzaga kelgan ilg'or ijtimoiy-ma'rifiy harakat bo'lib, uning asosiy maqsadi xalqni jaholat, illat va zulmatdan qutqarish, ilm, madaniyat va san'at orqali yangi, uyg'oq jamiyatni shakllantirish edi. Bu harakat vakillari san'at va adabiyotni faqat estetik zavq manbai emas, balki jamiyatni uyg'otuvchi, milliy ongni mustahkamlovchi, shaxsni tarbiyalovchi kuch sifatida ko'rganlar.

Ismoil Gaspirali "Til birligi, din birligi, fikr birligi" tamoyillari orqali yagona ma'naviy maydon yaratishni maqsad qilgan bo'lsa, Abdulla Avloniy o'zining mashhur "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida tarbiyani jamiyat taraqqiyotining asosi sifatida talqin qiladi. Uning:

"Tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir" – degan fikri san'at ta'limiga ham bevosita taalluqlidir.

Bu fikr aslida aktyorlik san'ati bilan shug'ullanayotgan yoshlarning nafaqat kasbiy, balki shaxsiy, axloqiy va ijtimoiy shakllanishida tarbiya omilining hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini anglatadi. Sahnaga chiqayotgan har bir aktyor – tomoshabinga nafaqat obraz, balki g'oya, tarbiya, ruh va ma'naviyat yetkazuvchi vositachidir. Jadidlar bu vazifani juda erta anglagan va san'atni jamiyat islohoti yo'lida kuchli vosita sifatida ko'rganlar.

Munavvarqori Abdurashidxonov esa o'zining "Adabiyot yoxud milliy she'r" nomli asarida estetik tarbiyaning ahamiyatini ochib berar ekan, badiiy ijod, adabiyot va teatr orqali yosh avlodni axloqiy, ruhiy va fikriy yetuklik sari yetaklash zaruratini ilgari suradi. Bu yondashuv bugungi aktyorlik ta'limida obraz ustida ishlash, sahna nutqi, his-hayajonlarni ifoda etish va tomoshabin bilan bog'lanishda juda muhim nazariy poydevor bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Abdurauf Fitrat esa dramaturgiya, aktyorlik, teatr va sahna estetikasiga doir o'zining chuqur qarashlari bilan ajralib turadi. U "Bayonoti sayyoh" va "Hind ixtilochchilari" kabi asarlari orqali sahna orqali jamiyatdagi muammolarni ochib berish, ijtimoiy ongni uyg'otish, milliy g'urur va erkinlik tuyg'ularini tarbiyalash yo'lini tutgan. Fitrat sahnani – ijtimoiy tarbiyaning ko'zgusi, aktyorni esa – xalq dardi bilan yashaydigan shaxs sifatida talqin qiladi.

Cho'lpon esa san'atning ruhiy va ma'naviy kuchini chuqur his etgan adib sifatida, aktyorlikda ichki holatni yetkazish, samimiy ifoda, xalq qalbiga yaqin bo'lishni san'atning muhim sharti sifatida ko'rsatgan. U drammatik obrazlar orqali xalqning ichki iztiroblarini, orzularini, ruhiy holatini ifodalash zarurligini urg'ulaydi.

Shunday qilib, jadid ma'rifatparvarlarining estetik va pedagogik qarashlari bugungi sahna san'ati ta'limi uchun boy ma'naviy, g'oyaviy va metodik manba hisoblanadi. Ularning san'atni tarbiyaning bir shakli sifatida baholashi, aktyor shaxsiyatiga yuksak mas'uliyat bilan yondashuvi, bugungi aktyorlik pedagogikasida zamonaviylik va milliylik uyg'unligini ta'minlashga xizmat qilishi mumkin. Shu bois, bu merosni chuqur o'rganish va amaliyotga tatbiq etish aktyorlik san'ati rivoji uchun strategik zaruratga aylangan.

Aktyorlik san'ati va jadid qarashlari uyg'unligi. Aktyorlik san'ati - bu nafaqat obrazni jonlantirish san'ati, balki tomoshabinga g'oya, ruh, axloq va milliy qadriyatlarni yetkazish mas'uliyatini o'zida mujassam etgan sahnaviy faoliyatdir. Shu nuqtai nazardan yondashilganda, jadid ma'rifatparvarlarining san'at va jamiyat haqidagi qarashlari zamonaviy aktyorlik ta'limi bilan uyg'un holda rivojlantirilishi mumkin.

Jadidlar teatrni jamiyat qalbining aks-sadosi, aktyorni esa xalqning og'riqlarini, orzularini va iztiroblarini sahnada jonli ifodalovchi inson sifatida talqin qilganlar. Masalan, Fitratning "Hind ixtirochilari" yoki Cho'lponning "Turon" drammasi kabi asarlarida obrazlar faqat badiiy personajlar emas, balki o'z zamonasining ijtimoiy-siyosiy fikrlarini ifodalovchi timsollardir. Bu yondashuv aktyorning kasbiy tayyorgarligida faqat texnik ko'nikmalarni emas, balki chuqur fikrlash, tarixiy-estetik ong, g'oyaviy tafakkur kabi jihatlarni ham talab etadi.

Zamonaviy aktyorlik ta'limida Stanislavskiy, Brext, Meyerxold kabi jahon teatr metodikasi vakillarining yondashuvlari keng qo'llanilmoqda. Biroq milliy teatr maktabini rivojlantirishda jadidlar tomonidan ilgari surilgan g'oya va qarashlar o'zbek aktyorining

shaxsiyati, didi va ma'naviyatini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Chunki ular milliy obrazlar yaratishda xalqona timsollar, urf-odatlar, ruhiy holatlar va tarixiy xotirani sahna vositasida ifoda etishga alohida e'tibor qaratganlar.

Masalan, Avloniy asarlaridagi obrazlar orqali ijtimoiy adolat, axloq, bilim, insof kabi qadriyatlar targ'ib etiladi. Bu obrazlar bo'yicha sahna mashqlarini amalga oshirish aktyorlar uchun nafaqat ijro mahoratini oshiradi, balki ularning dunyoqarashini ham boyitadi. Fitrat esa aktyorlar uchun tarixiy obrazlar ustida ishlashda tafakkur, muloqot, ichki iztirob va ijtimoiy mas'uliyatni qanday ifodalash kerakligini o'z dramalari orqali ko'rsatib bergan.

Cho'lponning sahna obrazlari esa aktyorning ichki monologi, ruhiy qarama-qarshilik, nozik his-tuyg'ularni yetkazish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun boy manba hisoblanadi. Unga xos bo'lgan poetik ruh va ramziy tasvirlar bugungi yosh aktyorlarning sahna tilini boyitish, estetik didini yuksaltirish, ijodiy tafakkurini kuchaytirishda beqiyos ahamiyatga ega.

Natijada, jadid qarashlari asosida ishlab chiqilgan aktyorlik mashg'ulotlari:

- Milliylikni anglash,
- G'oyaviy-estetik mazmunni idrok etish,
- Sahna orqali ma'naviy tarbiya berish,
- Xalq bilan bog'lanadigan obrazlar yaratish,
- Ichki psixologik holatlarni nozik ifoda qilish kabi muhim kompetensiyalarni shakllantiradi.

Shunday qilib, aktyorlik san'atining zamonaviy metodikasi va jadidlarning g'oyaviy merosi o'rtasida uyg'unlik yaratilsa, bo'lajak aktyorlar nafaqat professionallik darajasida o'sadi, balki o'zbek milliy teatr maktabining munosib davomchilariga aylanishadi.

Metodik asoslar. Bo'lajak aktyorlarni kasbiy tayyorlash jarayonida nafaqat texnik ko'nikmalarni, balki ularning ma'naviy-estetik dunyoqarashi, milliy o'zlikni anglash tuyg'usi va ijtimoiy mas'uliyatini shakllantirish muhim o'rin tutadi. Jadid ma'rifatparvarlarining estetik va pedagogik qarashlariga tayanib, aktyorlik ta'limida samarali metodik yondashuvlar ishlab chiqish mumkin. Bunday metodlar nafaqat sahna san'ati bo'yicha mahoratni rivojlantiradi, balki aktyorning ichki dunyosi, ruhiy sezgirligi, obraz ustida ishlash uslubi va ijtimoiy ongini mustahkamlaydi.

1. Jadid asarlari asosida sahna mashqlari tashkil etish. Jadidlar tomonidan yozilgan dramatik va publitsistik matnlar - bo'lajak aktyorlar uchun g'oyaviy chuqur, obrazga boy, milliy ruh bilan to'yingan sahna mashqlari uchun boy materialdir. Jumladan:

➤ Abdulla Avloniyning "Turkiy guliston yoxud axloq" asaridagi ijtimoiy-tarbiyaviy hikoyalar asosida sahna ko'rinishlari;

➤ Munavvarqori Abdurashidxonovning ma'naviy axloqiy mavzulardagi she'riy va nasriy matnlari asosida dramatik ifoda mashqlari;

➤ Fitratning "Hind ixtilochchilari", "Abulfayzxon", "Bayonoti sayyoh" kabi pyesalari asosida tarixiy, ijtimoiy obrazlar bilan ishlash.

Bu asarlar orqali:

- Dialog va monolog ustida ishlash,
- Sahna nutqini boyitish,
- Emotsional chiqishlarni mashq qilish,
- Ichki iztirob, ijtimoiy mas'uliyat, g'oyaviy pozitsiyani aktyor ifodasida aks ettirish ko'nikmalari shakllantiriladi.

2. Ma'naviy-axloqiy tarbiyaga yo'naltirilgan aktyorlik treninglari

Jadidlar san'atni axloqiy yuksalish vositasi sifatida ko'rganlar. Shu bois:

➤ Sahna texnikasi mashqlarida insoniylik, insof, halollik, adolat, vatanparvarlik kabi qadriyatlar aks ettirilgan vaziyatli mashqlar (etüdlardan foydalanish);

➤ Mashg'ulotlarda jamiyatdagi muammolar (jaholat, ijtimoiy befarqlik, kamsitish) haqida ochiq bahs-munozaralar;

➤ “Obrazni yashash” metodi orqali ma'naviy iqlim yaratish.

➤ Bu usullar aktyorning nafaqat sahna, balki hayotda ham mas'uliyatli, o'z shaxsiyatiga ega ijodkorga aylanishiga xizmat qiladi.

3. Jadid g'oyalari asosida improvizatsiya va sahna nutqi mashqlari

➤ Fitrat va Cho'lpon asarlaridan parcha asosida improvizatsion sahna mashqlari tashkil qilish;

➤ Jadidlar nutqidagi badiiylilik, falsafiylik, g'oyaviy aniqlikni sahna nutqiga uyg'unlashtirish;

➤ Monolog orqali o'z fikrini erkin, ta'sirli, ishonarli yetkazish qobiliyatini oshirish.

Masalan, Avloniy yoki Munavvarqorining axloqiy-ta'limiy fikrlari asosida "ichki monolog" mashqlari bajarilishi mumkin. Bu esa aktyor nutqini nafaqat texnik, balki ma'naviy jihatdan boyitadi.

4. Milliy qadriyatlar asosidagi rolli o'yinlar va kontekstual sahna ishlanmalari

➤ O'zbek an'anaviy hayoti, qadriyatlari, oilaviy munosabatlar, xalq orasidagi hikmat va axloqiy saboqlardan kelib chiqqan sahna vaziyatlarini yaratish;

➤ Jadidlar asarlaridagi axloqiy muammolar asosida zamonaviy sahna ishlanmalarini ishlab chiqish;

➤ Bu orqali aktyorlar milliy ijtimoiy muhitni his etadi, xalq ruhiyatiga yaqin obrazlar yaratishga o'rganadi.

5. Yozma va og'zaki tahlil asosidagi obraz tahlili ishlari

Talabalar jadidlar asaridan bir obrazni tanlab, u ustida tahlil va ijro tayyorlaydi (masalan: “O'zbek ziyolisi”, “Ishchi ayol”, “Milliy o'qituvchi”, “Ma'rifatparvar qiz” obrazlari);

Har bir obraz orqali ijtimoiy, ma'naviy va estetik mazmun ochiladi;

Bu mashqlar orqali talabaning fikr yuritish, obrazni chuqur anglash, o'z ijodiy qarashlarini ifodalash salohiyati rivojlanadi.

Jadid ma'rifatparvarlarining qarashlari asosida bo'lajak aktyorlarni tayyorlash yo'nalishlari

1-jadval

Jadid ma'rifatparvar	Asosiy g'oyalari	San'at va tarbiya haqidagi qarashi	Aktyorlik ta'limidagi qo'llanishi
Abdulla Avloniy	Tarbiya, axloq, ma'rifat, millat uyg'onishi	"Tarbiya – hayot va mamot masalasi"; san'at xalq uchun xizmat qilishi kerak	Sahna etyudlarida axloqiy mavzularni aks ettirish; obrazlar orqali tarbiyaviy g'oyalarni yetkazish
Ismoil Gaspirali	Til, din va fikr birligi	Ma'rifat bilan jamiyatni uyg'otish; matbuot va san'at orqali birlashuv	Sahna nutqida o'zbekcha ohang va milliy tafakkurni uyg'unlashtirish; improvizatsiyalarda fikr erkinligi
Munavvarqori Abdurashidxonov	Adabiyot, estetik tarbiya, milliy o'zlik	San'at – estetik tarbiyaning manbai; xalq ruhini ifodalovchi vosita	She'riy monologlar orqali sahna nutqini rivojlantirish; milliy obrazlar ustida ishlash
Fitrat	Erkinlik, milliy	Teatr orqali jamiyat ongini o'zgartirish;	Ijtimoiy-dramatik mashqlarda g'oyaviylikka

	uyg'onish, tarixiy ong	aktyor – ijtimoiy ong ifodachisi	urg'u; tarixiy obrazlarda psixologik chuqurlik
Cho'lpon	Ma'naviy iztirob, ruhiy ong, xalq dardi	Obraz orqali xalq iztirobini aks ettirish; san'at – yurak nidosi	Ichki monolog mashqlari; dramatik sahnalarda chuqur his-tuyg'u ifodasi; poetik nutq uslubi

Yuqoridagi jadvalda o'zbek jadid ma'rifatparvarlarining san'at, tarbiya va ma'rifatga doir asosiy qarashlari tizimli tarzda umumlashtirildi va ularning bo'lajak aktyorlar kasbiy tayyorligiga metodik ta'siri aniqlab berildi. Har bir jadid ziyolining o'ziga xos yondashuvi sahna san'atida qanday pedagogik imkoniyatlarga ega ekani quyidagicha tahlil qilinadi:

1. Abdulla Avloniy - tarbiya va axloq ustuvorligi.

Avloniy o'zining mashhur "Tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot..." degan fikri orqali san'atni axloqiy ongni shakllantiruvchi vosita sifatida ko'radi. Uning qarashlari asosida sahna asarlarida:

- Ijtimoiy-ma'naviy muammolar ko'tariladi;
- Axloqiy tanlov, vijdon, insof, adolat singari tushunchalar obrazlar orqali sahnalashtiriladi;
- Aktyor sahnada faqat ijrochi emas, balki axloqiy namunani ko'rsatuvchi shaxs sifatida tarbiyalanadi.

Bu yondashuv aktyorlik mashg'ulotlarida etüdlarda, rolli o'yinlarda, dramatik sahnalarda qo'llaniladi.

2. Ismoil Gaspirali- fikr va tilda birlik, sahna nutqida milliylik.

Gaspirali "Til birligi, din birligi, fikr birligi" tamoyilini ilgari surgan. Uning bu g'oyasi bugungi aktyorlar uchun:

- O'zbek tilining ohangdorligi va muloqot madaniyatini sahna nutqida ifodalash;
- Tomoshabinga yaqin, xalqona, ammo ta'sirli nutq bilan ishlash;
- Improvizatsiyalarda o'z fikrini erkin, aniq va ma'noli ifoda etish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Demak, Gaspirali qarashlari orqali aktyorlar nutq madaniyati, muloqot kompetensiyasi va sahnadagi tildan ongli foydalanishni o'rganadi.

3. Munavvarqori Abdurashidxonov - estetik tarbiya va milliy o'zlik.

Munavvarqori adabiyot va san'atni xalq estetikasi shakllanishida asosiy omil deb hisoblagan. Uning pedagogik qarashlari aktyorlar uchun:

- She'riy va nasriy matnlar orqali obraz tahlili,
- Milliy obraz yaratishda xalqona timsollar va qadriyatlardan foydalanish,
- Vatan, xalq, ota-onaga hurmat singari mavzular orqali chuqur dramatik tajriba hosil qilish imkonini beradi.

Munavvarqorining g'oyalari asosida mashg'ulotlarda milliy ruh, estetik tarbiya va ichki sezgirlik ustida ishlash kuchaytiriladi.

4. Abdurauf Fitrat - sahna orqali g'oya va jamiyat uyg'otuvchiligi.

Fitrat uchun san'at bu - millatni uyg'otish vositasi. U aktyorni:

- Ijtimoiy ong egasi,
- Tarixiy haqiqatni ifodalovchi,
- O'z davrining dardi bilan yashovchi ijodkor sifatida ko'radi.

Aktyorlik ta'limida Fitrat dramalaridan foydalanish orqali:

- Siyosiy-hissiy yuklamaga ega rollar ustida ishlash;

- Tarixiy shaxsiyatlarni dramatik sahnalashtirish orqali ijtimoiy mas'uliyatni his qilish;
- G'oyaviy pozitsiyali aktyorlar yetishtirish mumkin.

Bu esa aktyorni fikrlaydigan va his qiladigan ijodkor sifatida shakllantiradi.

5. Cho'lpon - ruhiy iztirob, samimiyat va poetik his.

Cho'lpon obrazlarida ichki monolog, ichki kurash, hissiy teranlik ustuvor. U:

- Ruhiy kechinmalarni poetik tasvirlar orqali yetkazadi;
- Aktyor obrazga botib ishlashini, uni "yashashini" talab qiladi.

Aktyorlar uchun bu:

Ichki monolog mashqlari, dramatik tensiyalar ustida ishlash,

Nozik hissiyotlarni (sevgi, umidsizlik, g'am, orzu) ifodalash ko'nikmalarini oshirishga xizmat qiladi.

Cho'lpon g'oyalari asosida mashg'ulotlarda his-hayajon, samimiyat, sahna poetikasi rivojlanadi.

Umumiy tahliliy xulosalar. Bu jadvalda keltirilgan jadidlarning g'oyalari sahna san'atining turli elementlariga (nutq, obraz, harakat, ichki ifoda, axloqiy mazmun, tarixiylik, milliylik) bevosita ta'sir qiladi. Har bir jadidning qarashi aktyor shaxsini tarbiyalash, uning mahoratini oshirish, sahnada chinakam estetik va g'oyaviy ta'sir yaratishga xizmat qiladi.

Natijada, bu qarashlarni metodik asosda ta'lim jarayoniga kiritish orqali:

- Milliy g'urur va o'zlikni anglatuvchi aktyorlar yetishadi;
- Sahnada ma'rifiy va tarbiyaviy vazifa bajara oladigan ijodkorlar shakllanadi;
- Jahon teatridan o'rganilgan texnikalarni o'zbekona g'oya va estetik bilan uyg'unlashtirish mumkin bo'ladi.

Amaliy tavsiyalar. Bo'lajak aktyorlarning kasbiy mahoratini takomillashtirishda jadid ma'rifatparvarlarining estetik va pedagogik qarashlarini ta'lim jarayoniga tatbiq etish - nafaqat g'oyaviy-estetik rivojlanishga, balki milliy teatr maktabining mustahkamlanishiga ham xizmat qiladi. Quyidagi amaliy tavsiyalar ushbu yo'nalishda muhim metodik vosita bo'la oladi:

1. O'quv dasturlariga jadidlar asarlarini kiritish

San'at ta'limi dasturlariga jadidlar tomonidan yozilgan dramatik, publitsistik va axloqiy-tarbiyaviy asarlarni bosqichma-bosqich kiritish zarur. Jumladan:

Fitrat, Cho'lpon, Munavvarqori, Avloniy asarlari asosida aktyorlik mahorati mashg'ulotlari tashkil etilishi;

"Tarbiya", "adolat", "erkinlik", "milliy uyg'onish", "ma'rifat" kabi mavzularni sahnalashtirish orqali aktyorlik ifoda vositalarini rivojlantirish;

Jadidlar dramatik asarlaridagi obrazlar orqali psixologik tahlil va ijro mashqlari o'tkazilishi.

Bu orqali o'quvchilar g'oyaviy chuqur, milliy ruh bilan yo'g'rilgan materiallar asosida sahna ifodasi ustida ishlash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

2. Sahna nutqi va dramatik ijroda o'zbekcha ohang va qadriyatlarni uyg'unlashtirish

Jadidlar asarlarida o'zbek tilining tabiiy ohangi, xalqona tili, she'riy ritm va mazmundor iboralar mavjud. Bu esa sahna nutqi mashg'ulotlarida:

O'zbekcha talaffuz, intonatsiya, pauza, emotsional ohang ustida ishlashga asos yaratadi;

O'zbekona nutq madaniyati, hayotiy ifoda vositalari, obrazli tilda fikr yuritish bo'yicha mashqlar tashkil etilishi;

Sahna nutqini milliy ruh va xalqona ovoz bilan uyg'unlashtirishga o'rgatish.

Bu esa aktyorning sahnadagi tabiiyligiga, tomoshabinga yaqinligiga va obrazning milliyligini saqlab qolishga xizmat qiladi.

3. Aktyorlikda milliy o'zlikni tarbiyalash uchun jadid pedagogikasidan foydalanish

Aktyor shunchaki rol ijrochisi emas, balki xalq qalbini aks ettiruvchi shaxs sifatida tarbiyalanishi kerak. Bu maqsadda jadid pedagogikasining quyidagi tamoyillaridan foydalanish foydali:

Shaxsiy namunaviylik: aktyorning o'zi ham axloqan barkamol, ma'rifatli, vatanparvar inson bo'lishi zarur;

G'oyaviylik va tarbiyaviylik: har bir sahna chiqishi orqali tomoshabinda ma'naviy o'zgarish yasashga intilish;

Jamiyatga xizmat qilish ruhida sahna san'ati: aktyor ijtimoiy mas'uliyatga ega ijodkor bo'lishi kerak;

Milliy timsollarni sahnalashtirish orqali o'zlikni anglash: xalq ichidan olingan, tarixiy va zamonaviy milliy obrazlar ustida ishlash.

Jadidlarning bu boradagi qarashlari asosida bo'lajak aktyorlar sahnada ma'naviy-falsafiy chuqurlikka ega, milliy qadriyatlarni o'zida aks ettiruvchi, mas'uliyatli ijodkorga aylanishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. - Toshkent: O'zMU nashriyoti, 1992.
2. Fitrat A. Abulfayzxon. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1991.
3. Cho'lpon. Sadoi turk. - Toshkent: "Fan", 1994.
4. Munavvarqori Abdurashidxonov. Tanlangan asarlar. - Toshkent: O'zR FA nashriyoti, 2010.
5. G'aspirali I. Til, din, fikr birligi. - Qrim: "Maarif", 1907. (faksmille nashr)
7. Ochilova N. O'zbek teatr san'ati tarixi. - Toshkent: "O'qituvchi", 2006.
8. Rajabov Q. Jadidlar merosi va milliy teatr. - Toshkent: "Navro'z", 2020.
9. Ergashev Sh. Aktyorlik mahorat asoslari. - Toshkent: "San'at", 2015.
10. Babayev E. Aktyor psixotexnikasi va obraz yaratish metodikasi. - Toshkent: "Fan va texnologiya", 2018.
11. Nazarov B. Milliy o'zlik va estetik tarbiya: jadidlar merosi asosida. // Pedagogika jurnali, 2021, №2, - B. 34–40.

Samadov Sardor Sodiqovich,

Buxoro davlat universiteti Jismoniy tarbiya va sport fakulteti
Sport nazariya va metodikasi kafedrası dotsenti
s.s.samadov@buxdu.uz

TALABALARNING KASBIY TA'LIM JARAYONIDA PSIXOFIZIK TAYYORGARLIGINI SHAKLLANTIRISH

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy kasbiy sohalarning rivojlanish tendensiyalari, ayniqsa, mutaxassislar psixofizik tayyorgarligiga qo'yilayotgan talablar tahlil qilinadi. Mualliflar ta'kidlashicha, zamonaviy mehnat bozori sharoitida poliprofessionalizm, vaqt taqchilligi, yuqori ruhiy yuklama sharoitida ishlash qobiliyati muhim kompetensiyalardan biri sifatida shakllanmoqda. Maqolada harakat faoliyatining psixofizik mohiyati, jismoniy va psixologik tayyorgarlik komponentlari, integrativ yondashuv va tizimli metodologiya orqali baholash zaruriyati ko'rsatilgan. Psixofizik tayyorgarlikning yurak-qon tomir tizimi, funksional barqarorlik, jismoniy va psixologik sifatlar singari tarkibiy qismlari ilmiy manbalar asosida asoslab berilgan. Shuningdek, kasbiy tayyorgarlik va kasbiy yaroqlilik tushunchalari o'rtasidagi tafovut, ta'lim jarayonida qobiliyat va motivatsiyaning shakllanishi, shaxsiy-psixologik xususiyatlarning kasbiy faoliyatga ta'siri tahlil qilingan. Fanlararo metodologiyaga asoslangan holda kelajakdagi mutaxassislarni tayyorlashda psixofizik tayyorgarlikni rivojlantirish bo'yicha taklif va tavsiyalar berilgan.

Tayanch so'zlar: Psixofizik tayyorgarlik, kasbiy faoliyat, integrativ yondashuv, tizimli metodologiya, kasbiy yaroqlilik, jismoniy sifatlar, psixologik tayyorgarlik, poliprofessionalizm, psixodinamik xususiyatlar, qobiliyatlar psixologiyasi, kasbiy o'zini aniqlash, motivatsiya.

Annotation: This article analyzes the development trends of modern professional fields, especially the requirements for psychophysical preparation of specialists. The authors note that in the conditions of the modern labor market, polyprofessionalism, time shortage, and the ability to work under high mental load are being formed as one of the important competencies. The article shows the psychophysical essence of motor activity, the components of physical and psychological preparation, the need for assessment through an integrative approach and systematic methodology. Components of psychophysical preparation, such as the cardiovascular system, functional stability, physical and psychological qualities, are substantiated on the basis of scientific sources. Also, the difference between the concepts of professional training and professional suitability, the formation of abilities and motivation in the educational process, the influence of personal and psychological characteristics on professional activity are analyzed. Based on the interdisciplinary methodology, proposals and recommendations are given on the development of psychophysical preparation in the training of future specialists.

Keywords: Psychophysical preparation, professional activity, integrative approach, systematic methodology, professional suitability, physical qualities, psychological preparation, polyprofessionalism, psychodynamic characteristics, psychology of abilities, professional self-determination, motivation.

Аннотация: В данной статье анализируются тенденции развития современных профессиональных направлений, в частности требования к психофизической подготовке специалистов. Авторы отмечают, что в условиях современного рынка труда, полипрофессионализма, дефицита времени, формируется способность к работе в условиях высокой умственной нагрузки как одна из важных компетенций. В статье показаны психофизическая сущность двигательной активности, компоненты физической и психологической подготовки, необходимость оценки посредством интегративного подхода и системной методологии. На основе научных источников

обоснованы такие компоненты психофизической подготовки, как сердечно-сосудистая система, функциональная устойчивость, физические и психологические качества. Также анализируются разница понятий профессиональной подготовки и профессиональной пригодности, формирование способностей и мотивации в образовательном процессе, влияние личностных и психологических особенностей на профессиональную деятельность. На основе междисциплинарной методологии даются предложения и рекомендации по развитию психофизической подготовки в подготовке будущих специалистов.

Ключевые слова: *Психофизическая подготовка, профессиональная деятельность, интегративный подход, системная методология, профессиональная пригодность, физические качества, психологическая подготовка, полипрофессионализм, психодинамические характеристики, психология способностей, профессиональное самоопределение, мотивация.*

Kirish: Zamonaviy jamiyatda kasbiy faoliyatning murakkablashuvi, mehnat jarayonidagi raqobatning kuchayishi va fan-texnika taraqqiyotining jadalligi natijasida inson salohiyati, ayniqsa, uning psixofizik tayyorgarlik darajasi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, hozirgi davrda mutaxassis shaxsida nafaqat kasbiy bilim va malaka, balki yuqori darajadagi psixologik barqarorlik, moslashuvchanlik, tezkor fikrlash, jismoniy chidamlilik va irodaviy fazilatlar to'plami zarur hisoblanadi.

Kasbiy sohalarining rivojlanish tendensiyalarini tahlil qilgan holda olimlar hozirgi kunda inson organizmiga tushayotgan ruhiy va jismoniy yuklamaning ortib borayotganini qayd etmoqdalar. Bu holat o'z navbatida insonning umumiy ish qobiliyati va noqulay tashqi omillarga moslashish mexanizmlarini mustahkamlash zarurligini yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, ta'lim jarayoni va undan keyingi mehnat faoliyati vaqt tanqisligi, ko'p vazifalilik, yuqori stress darajasi kabi omillar bilan kechayotganligini inobatga olganda, zamonaviy mutaxassisning har tomonlama – ayniqsa, psixofizik – tayyorgarligi dolzarb ilmiy va amaliy muammo sifatida qaralmoqda.

Bugungi kunda kasbiy faoliyatning o'ziga xos xususiyatlaridan biri sifatida poliprofessionalizm - ya'ni, bir nechta o'zaro bog'liq kasblar yoki vazifalarni egallashga bo'lgan ehtiyoj ortib bormoqda. Bunday sharoitda insonning har tomonlama rivojlangan qobiliyatlari, ayniqsa, epchillik, koordinatsiya, tezlik, diqqatni boshqarish kabi psixomotor fazilatlar katta ahamiyat kasb etadi. So'nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar ham harakatlarning faqat energetik omillari (kuch, chidamlilik) emas, balki koordinatsion va psixik tarkibiy qismlari – harakat aniqligi, tezligi, diqqat va tafakkurning uyg'unligi – ish samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatishini ta'kidlamoqda.

Shu nuqtai nazardan, psixofizik tayyorgarlikni faqat alohida jismoniy yoki psixologik sifatlar majmui sifatida emas, balki integrativ tizim sifatida o'rganish zarurati vujudga kelmoqda. Tizimli va fanlararo yondashuv asosida shaxsning harakatga, mehnatga va kasbiy faoliyatga tayyorlik darajasini aniqlash, o'qitish va baholash metodlarini ishlab chiqish bugungi kundagi dolzarb ilmiy vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Ushbu maqolada aynan shunday psixofizik tayyorgarlikning nazariy asoslari, tarkibiy komponentlari, kasbiy faoliyatdagi ahamiyati hamda uni baholashda tizimli yondashuvning o'rni tahlil qilinadi.

Kasbiy sohalarining rivojlanish tendensiyalarini tahlil qilar ekan, olimlar hozirgi vaqtda ruhiy yuklamaning sezilarli darajada oshganini ta'kidlaydilar. Insonning umumiy ish qobiliyati va noqulay omillarga moslashish qobiliyati katta ahamiyat kasb etmoqda. Ta'lim olish jarayoni va undan keyingi kasbiy faoliyat vaqt tanqisligi sharoitida amalga oshmoqda. Zamonaviy kasb-hunar olamining o'ziga xos jihatlaridan biri bu - poliprofessionalizm bo'lib, ya'ni insonning faqat bitta kasbni emas, balki bir nechta o'zaro bog'liq kasblarni egallashga intilishi zarurligidir.

Tadqiqotlarda kuch va chidamlilik kabi energiya manbalariga nisbatan epchillik va harakatlarni muvofiqlashtirish ko'proq ahamiyat kasb etayotgani qayd etilgan. Bu esa kasbiy

faoliyatning psixofizik tarkibiy qismi va uning muvaffaqiyatli mehnatdagi roli haqida ko'proq gapirishga sabab bo'lmoqda.

Fanlararo tadqiqotlarning ahamiyati ortib bormoqda. Integrativ yondashuvning tan olinishi va "funktional" talqinlarning yengib o'tilishi muhimdir. Chunki bu talqinlar hali ham mavjud bo'lib, turli ruhiy jarayonlar va xususiyatlarni - idrok, xotira, diqqat, tafakkur, iroda kabi, bir tomondan, va jismoniy namoyon bo'lishlarni - kuch, tezlik va harakatlarning shiddati kabi, boshqa tomondan, alohida-alohida o'rganishni davom ettirmoqda. Ushbu muammo nafaqat nazariy, balki kasb tanlash va kasbiy malakaga ega bo'lish jarayonida, pedagogik psixologiya va qobiliyatlar psixologiyasi, psixodiagnostika, jismoniy tarbiya va sportda psixologik tayyorgarlik sohasida ham muhim amaliy vazifalarni hal qilish uchun dolzarbdir.

Har qanday harakat faoliyatining asosida murakkab psixik va jismoniy sifatlarning namoyon bo'lishi yotadi, deb ta'kidlaydi I.M.Turevskiy. Ushbu sifatlarni yig'indisini alohida psixik va jismoniy tarkibiy qismlarga ajratishga har qanday urinish, ya'ni ularni o'rganishda metodik yondashuvlarni yengillashtirish maqsadida tafovutlash, uning yaxlit xususiyatlarini sezilarli darajada buzilishiga olib keladi. Biologik tizimning holatini alohida xususiyatlarning yig'indisi orqali aniqlash kabi metodik jihatdan osonroq bo'lgan analitik yondashuvdan voz kechish va sintetik yo'nalishni tanlash - ya'ni, turli murakkablik va xarakterdagi yaxlit va maqsadli harakatlarning muvaffaqiyatini alohida funksiyalarning rivojlanish darajasi bilan solishtirish - zamonaviy jismoniy madaniyat va sport nazariyasida juda kam uchraydi.

R.T.Rayevskiy esa yaqin 20 yil ichida oliy o'quv yurtlari bitiruvchilarining psixofizik tayyorgarliklariga bo'lgan talablar faqat oshib borishini ta'kidlaydi. O'tkazilgan so'rov natijalariga ko'ra, oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarining 80% dan ortig'i bu fikrni qo'llab-quvvatlagan.

Zamonaviy ilmiy qarashlar tizimli yondashuvga asoslanadi. Ob'ekt yoki jarayonni tizim nuqtayi nazaridan ko'rib chiqish quyidagi elementlarni ajratishni nazarda tutadi: odatda tizimning substrati deb ataladigan ba'zi elementlar to'plami; ushbu elementlar o'rtasidagi munosabatlar majmuasi — tizimning tuzilmasi; va ma'lum bir talab yoki tamoyil - tizimning tuzilmasini tashkil qiluvchi munosabatlar bajarishi zarur bo'lgan shartlar. Akademik N.M.Amosov har qanday murakkab tizimning darajali yoki ierarxik tuzilishga ega ekanini yozadi.

Nazariyotchilar kasbiy faoliyatga tayyorgarlikning quyidagi tarkibiy qismlarini ajratib ko'rsatadilar: ma'naviy-irodaviy, umumkasbiy, psixik va jismoniy. Mualliflarning fikriga ko'ra, jismoniy tayyorgarlik: tana holati, funksional va harakatga doir; psixik tayyorgarlik esa: aqliy, emotsional va irodaviy jihatlar bilan belgilanadi. S.N.Zueva tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda psixofizik tayyorgarlik to'rtta komponent mavjudligi bilan tavsiflanadi:

Yurak-qon tomir tizimi holati, biokimyoviy holat va bo'y-vazn ko'rsatkichlarini birlashtiruvchi xususiyatlar yig'indisi kasbiy psixofizik tayyorgarlikning birinchi integrativ komponenti sifatida qaralishi mumkin - ya'ni, tekshiriluvchining fiziologik holati;

Funksional yuklama sinovlarini qabul qilish darajasi kasbiy psixofizik tayyorgarlikning ikkinchi komponenti sifatida qaraladi - organizmning funksional barqarorligi; Psixofizik tayyorgarlikning uchinchi komponenti - jismoniy tayyorgarlik;

To'rtinchi komponent esa kasbiy jihatdan muhim bo'lgan psixik va psixofiziologik sifatlarni hisoblanadi. Muallifning ta'kidlashicha, ushbu komponentlar mutaxassis tayyorlash jarayonining mazmunini yo'naltirishda asosiy belgilar sifatida xizmat qilishi mumkin. Tizimni "vaqt davomida va faoliyat natijasida" dinamik ravishda ko'rib chiqish model tushunchasini qo'llashga imkon beradi. Modelni boshqa tizimni - ob'ektni aks ettiruvchi tizim deb atash mumkin.

I.M.Turevskiy tomonidan talabalarning psixofizik tayyorgarligining model xususiyatlari sifatida quyidagilar belgilanadi: bo'y, vazn, egiluvchanlik, chidamlilik, tezkor-kuch imkoniyatlari, harakatlarning takrorlanish tezligi, harakatlarning fazoviy parametrlari

aniqligi, diqqatni tezda o'zgartirish, standart sharoitlarda lokomotor va qo'l bilan bajariladigan epchillik.

Zamonaviy kasblarning faqat nisbatan kam sonlilari ish faoliyati jarayonida jismoniy qobiliyatlarning maksimal yoki unga yaqin darajada safarbar qilinishini talab qiladi, deb ta'kidlaydi L.P.Matveev. Shunga qaramay, tadqiqotlarda zamonaviy jismoniy tarbiya jarayoni kelajakdagi mutaxassisning yetarli darajadagi psixofizik tayyorgarligini ta'minlashi zarurligiga e'tibor qaratilgan. Shuningdek, "jismoniy tarbiyaning amaldagi tizimi oliy o'quv yurtlari bitiruvchilarining hayotiy faoliyati va kasbiy ishiga to'liq psixofizik tayyorgarligini ta'minlamaydi va uni yanada takomillashtirish talab etiladi", deb yozadi R.T.Rayevskiy.

Ko'rinib turibdiki, kelajakdagi mutaxassislarning psixofizik tayyorgarligi muammosi bo'yicha qarashlar o'zgargan. Endi kasbiy ta'lim nuqtayi nazaridan talabalarni tayyorlash va ularning tayyorgarlik darajasi tushunchalarini batafsilroq ko'rib chiqamiz.

Har qanday mehnat faoliyati kasbiy faoliyatga tayyorlik mavjudligida boshlanadi. A.K.Markova tayyorlikni insonning maqsadlarini anglash, mavjud sharoitlarni baholash, harakatning eng ehtimolli usullarini aniqlash, motivatsion, irodaviy va intellektual sa'y-harakatlarni bashorat qilish, natijaga erishish ehtimolini baholash, kuchlarni safarbar qilish va maqsadlarga erishishda o'ziga ishonch hosil qilishni o'z ichiga olgan psixik holat sifatida ta'riflaydi. Mehnatga tayyorlik va mehnatga tayyorgarlikni farqlash lozim:

Mehnatga tayyorlik - bu motivatsion sohaning xarakteristikasi bo'lib, mehnatga nisbatan munosabat va barcha tizimlarning samarali (zarur bo'lganda tezkor) harakatlarni bajarishga safarbar bo'lish holatini anglatadi.

Mehnatga tayyorgarlik - bu operatsion sohaning xarakteristikasi bo'lib, shaxsning umumiy va maxsus qobiliyatlari, xarakter xususiyatlari, bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollanishini, shuningdek, ma'lum bir faoliyatni bajarish to'g'risidagi qarorni qabul qilishga roziligini anglatadi.

Kasbiy tayyorgarlikka kasbni o'rganish jarayonida erishiladi. Kelajakdagi mutaxassislarning kasbiy faoliyatga tayyorligi muammosini tadqiq etishga bag'ishlangan ko'plab ilmiy ishlar mavjud.

Kasbiy ta'lim - bu muayyan kasbni o'rgatishga qaratilgan ijtimoiy ta'lim tizimidir. Ta'lim - bu ijtimoiy-tarixiy tajribani maqsadli ravishda yetkazish jarayoni; bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishni tashkil etishdir. Har qanday ta'lim jarayoni sub'ektning maqsadli ravishda o'zgarishini nazarda tutadi. Shuning uchun boshqariladigan ta'limni tashkil etish muhim muammo hisoblanadi. Bu esa zarur sifatlarni reja asosida shakllantirishni hamda o'quvchilarning individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olishni ta'minlashi lozim.

Kasbiy ta'limga kasb tanlash yoki kasbiy o'zini aniqlash jarayoni oldindan mavjud bo'ladi. N.S.Pryajnikkov va E.Y.Pryajnikova kasbiy o'zini aniqlashning mohiyatini tanlanayotgan, o'rganilayotgan va amalga oshirilayotgan mehnat faoliyatida shaxsiy ma'no izlash va topish deb ta'riflaydilar.

B.M.Teplovning fikricha, hayotni ongli ravishda qurish uchun o'z qobiliyatlarini to'g'ri baholay olish juda muhim. Ammo diqqat faqat qobiliyatlarning qanchalik katta ekani yoki muayyan faoliyatga qanchalik iste'dodli ekanga emas, balki qaysi sohaga nisbatan ko'proq iste'dodli ekanga va qaysi qobiliyatlar aniqroq namoyon bo'layotganiga qaratilishi zarur. Iste'dodning darajasi faqat insonning faoliyat natijalari orqali aniqlanadi va bu natijalarni oldindan bilishning iloji yo'q.

E.A.Klimov kasbiy faoliyatning psixologik sharoitlari "konservativlik - o'zgaruvchanlik" belgisiga ko'ra bir xil emasligini ta'kidlaydi. Psixodinamik xususiyatlar, emotsionallik, temperament, asab tizimi turiga xos psixologik namoyon bo'lishlar har qanday ta'sirlarga nisbatan juda konservativ hisoblanadi va ularni boshqa shaxsiy sifatlar hisobiga qoplash ma'qul.

L.A.Yovayshaning predmetli qiymatlar bo'yicha tasnifi hamda J.Gollandning shaxs tiplari va kasbiy muhit tiplari o'rtasidagi solishtirishga asoslangan tasnifi ham keng qo'llaniladi.

Inson, mehnat sub'ekti va shaxs sifatida, rivojlanuvchi tizimdir. Aslida, faoliyatga yaroqlilik aynan faoliyatning o'zida shakllanadi. Shunday ekan, inson faoliyatga jalb qilinmasidan oldin unda tayyor kasbiy yaroqlilikni kutish noo'rin.

Xulosa: Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishish uchun insonning psixofizik tayyorgarlik darajasi muhim omil hisoblanadi. Hozirgi zamon mutaxassisi nafaqat kasbiy bilim va ko'nikmalarga, balki yuqori darajadagi psixologik barqarorlik, jismoniy chidamlilik, tezkor fikrlash, diqqatni boshqarish, stressga bardoshlilik kabi muhim sifatlariga ham ega bo'lishi zarur.

Psixofizik tayyorgarlikning integrativ modeli yurak-qon tomir tizimi, jismoniy harakat faolligi, psixik barqarorlik va kasbiy muhim psixofiziologik sifatning uyg'unlashuviga asoslanadi. Bu esa kasbiy ta'lim jarayonida shaxsning kompleks rivojlanishini ta'minlash uchun tizimli va fanlararo yondashuv zarurligini ko'rsatadi.

Kasbiy tayyorgarlikni shakllantirishda harakat faolligi, jismoniy mashg'ulotlar, psixologik treninglar, kasbga oid motivatsion va irodaviy yondashuvlar muhim o'rin tutadi. Mehnatga tayyorlik va tayyorgarlik tushunchalarini farqlash, shuningdek, individual qobiliyatlarni baholash orqali ta'lim samaradorligini oshirish mumkin.

Shu boisdan, oliy ta'lim tizimida mutaxassislarni tayyorlashda psixofizik tayyorgarlikka oid nazariy bilimlar va amaliy mashg'ulotlarni uyg'unlashtirgan, individual xususiyatlarni inobatga oluvchi metodik yondashuvlarni keng joriy etish zarur. Bu esa, o'z navbatida, raqobatbardosh, kasbiy jihatdan yetuk va salohiyatli kadrlarni tayyorlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Туревский, И. М. *Психофизическая подготовка студентов: теория и практика*. – М.: Академкнига, 2019. – 246 с.
2. Раевский, Р. Т. *Физическая культура и здоровье студентов: современные требования*. – М.: Физкультура и спорт, 2021. – 188 с.
3. Зуева, С. Н. *Психофизическая подготовленность и её компоненты в профессиональной деятельности. // Теория и практика физической культуры*. – 2020. – №6. – С. 45–49.
4. Матвеев, Л. П. *Общая теория физической культуры и спорта*. – М.: Советский спорт, 2018. – 336 с.
5. Амосов, Н. М. *Мыслеформы и здоровье человека*. – Киев: Здоров'я, 2015. – 212 с.
6. Маркова, А. К. *Психология профессиональной готовности*. – М.: Просвещение, 2016. – 304 с.
7. Теплов, Б. М. *Психология индивидуальных различий*. – М.: Наука, 2014. – 210 с.
8. Климов, Е. А. *Психология профессионального самоопределения*. – М.: Флинта, 2017. – 288 с.
9. Пряжников, Н. С., Пряжникова, Е. Ю. *Профессиональное самоопределение: теория и практика*. – М.: Академия, 2020. – 320 с.
10. Йовайшан, Л. А. *Ценностные ориентации и профессиональное поведение*. – СПб.: Речь, 2016. – 198 с.
11. Гилязетдинова, Г. М. *Психология способностей и профессиональной пригодности*. – Казань: КФУ, 2019. – 170 с.
12. Ахмедов, С. *Jismoniy tayyorgarlikning kasbiy samaradorlikka ta'siri. // Ilm va Taraqqiyot*, 2023. – №2. – В. 112–118.

MUNDARIJA:

13.00.00 - PEDAGOGIKA			
Familiya I.Sh.	Mavzu	Bet	
Ashurova Marhabo Sayfulloyevna	Buxoro jadid madrasa va maktablarida ta'lim tizimi	5	
Elliyev Hamza Quvvatovich	Fizika fanini o'qitishda o'quvchilarning tabiiy ilmiy savodxonligini rivojlantirishning dolzarbligi	10	
Ollaberganova Sanobar Xamidovna	Folklor janrlari va ularning ijtimoiy, metodik va lingvistik funksiyalari	15	
Umirov Ilhom Iskandar o'g'li	Muhandislik ta'limida loyihaviy-konstruktorlik faoliyatining mohiyati	20	
Sobirova Nasiba Rasulovna	Basketbol sport turini oliy ta'lim muassasalarida o'qitish asoslari: jahon tajribasi va O'zbekiston	24	
Taylakova Dilnoza Norbekovna	Ona tili fanini o'qitishda pedagogik ta'lim texnologiyalarining shaxsga yo'naltiruvchi metodik vositasi sifatida	29	
Amonov Sunatillo Nusratovich	The power of linguocreative games in language development	34	
Qayumova Gulshodaxon Muhammadjon qizi	Talabalarni amaliyot jarayonida pedagogik mas'uliyatini shakllantirish texnologiyalari	39	
Nazarov Jamshid Xoliyorovich	Bo'lajak chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik fani o'qituvchilarining kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish	43	
Saidmuratova Malohaxat Baxtiyorovna	O'zlashtirishi past bo'lgan o'quvchilar bilan ishlash metodikasi	48	
Sharopov Jahongir Mustaqim o'g'li	Gibrid ta'lim muhitida flip-kitoblar: an'anaviy va raqamli kimyo ta'limi integratsiyasi	55	
Мамедова Шахло Душамбоевна	Диалог культур в процессе обучения русскому языку как средство развития культурно-эстетической компетентности	63	
Abdullayev Farxodbek Xasanovich	Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida yuqori sinf o'quvchilarini kasb-hunarga tayyorlashda ekologik ko'nikmalarni rivojlantirishning nazariy metodologik mexanizmi	68	
Qurbonov O'tkirbek	Ta'lim tizimida boshqruv strategiyasini shakllantirish va rejalashtirish omillari	73	
Инагамова Лола Усманбековна	Необходимость оценки компетенций государственных служащих и вопросы ее реализации	77	
Babajanov Ilhom Abdulla o'g'li	Talabalarda sog'lom turmush tarzini shakllantirishning pedagogik modeli	86	
To'xtayeva Sitara Shuhrat qizi	Ta'lim va tarbiya jarayonida qadriyatlarning namoyon bo'lish shakllari	91	
Qurbonova Nigina Boboxo'jayevna	Yosh avlodni tarbiyalashda Sadriddin Ayniy ilmiy merosining pedagogik mazmuni	96	
Azimova Muhayyo Murotdilloyevna	Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining kasbiy-madaniy kompetensiyalarini takomillashtirishning didaktik shart-sharoitlari	103	
Абдуллаева М.Э	Социально-педагогическое направление медицинского образования по	108	

	профилактике частот встречающихся заболеваний у детей	
Ashurov Azizbek Ilhomovich	Shaxs kamolotida axloq va din o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning uyg'unligi	113
Махмуджоновна Мохинбону Тохиржановна	Лингвистическая задача как текст. Типология лингвистических задач	119
Azizov Umidjon Sobir o'g'li	Innovatsion boshqaruv kompetentligining integrallashgan axborot-metodik tizimini tashkil etish mexanizmlari	125
Shaniyazov Ilham Rashidovich	15-16 yoshdagi futbolchilar bilan o'quv mashg'ulotlarni tashkil etishda jismoniy va taktik tayyorgarliklarni taqsimlanish ko'rsatkichlari tahlili	131
Sayfiyev Hikmatullo Xayrullayevich	7-8 yoshli bolalarning sport gimnastikasi mashg'ulotlarida moslashuvchanlikni rivojlantirish metodikasi	136
O.Kurbanbayeva	Bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik kompetentlikni rivojlantirish	142
Narzulloyeva Difuza Bahridin qizi	The use of extensive reading to develop vocabulary and written fluency in french as a foreign language (FFL) classrooms	150
Намазова Нодира Джумаевна	Цифровизация экономического образования: возможности и проблемы	157
Ergasheva Rano Ahadovna	Ingliz tili darslarida yuqori sinf o'quvchilarining lingvistik kompetentligini rivojlantirish	162
Kenjyaeva Xurshida Pulatovna	Ta'lim va ijtimoiy fanlar integratsiyasida fanlararo yondashuvning ahamiyati	168
Turdiyeva Nigora Saidovna	Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi darslarida talabalarning etnopedagogik kompetensiyalarini rivojlantirish	173
Hodiyeva Yulduz Yunusovna	Scamper texnologiyasi asosida strategik kompetensiyani rivojlantirish	177
Musayeva Amina Karomatovna	Innovatsion texnologiyalar asosida talabalarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish metodikasi	184
Husenova Shosura Toshtemir qizi	Konstitutsiyaning farovon hayotdagi o'rni: pedagogik yondashuv va xalqaro tajriba	190
Axmedova Zarina Raxmatovna	Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarda maktabga tayyorlik ko'nikmalarini shakllantirish shart-sharoitlari	196
Abdullayeva Marjona Asadullayevna	Pedagoglarda kasbiy deformatsiyaning o'ziga xos xususiyatlari	200
Abdullayev Mehridin Junaydullayevich, Raxmonova Rushana Akmalovna	Voleybolchi qizlarda irodaviy sifatlarni rivojlanishi va unga ta'sir etadigan omillar	204
Мардонова Исмигул	Реализация дифференцированного подхода с использованием цифровых технологий в начальном образовании	208
Omonova Muhliisa Do'stnazar qizi	Bo'lajak pedagoglarda kasbiy burch va mas'uliyat hissini shakllantirish: deontologik nuqtai nazar	215
Tangirov Farhodjon Mamatyakubovich	Boshlang'ich sinf o'quvchilarining loyihalash va texnologik kompetentligini shakllantirishning uslubiy imkoniyatlari	219

Rajabova Xurshida Hakimovna	Kollobarativ ta'lim jarayonida boshlang'ich ta'lim o'quvchilarda ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishning nazariy metodologik asoslari	224
Rahmonova Nigina Aminjonovna	Oliy ta'lim muassasasi pedagoglari kasbiy rivojlanishida qadriyatlarning metodologik asoslari	230
Shokirova Madinabonu Shomurod qizi	Boshlang'ich sinflarda ota –onalar bilan hamkorlikni yanada takomillashtirish borasida olib borilayotgan islohotlar va muhim vazifalar	234
Rasulova Gulira'no Qovmiddin qizi	O'rgatuvchi dasturlarni loyihalash metodikasi	239
Mamaniyozov Shaxzod Abror o'g'li	Bo'lajak aktyorlarni kasbiy mahoratini takomillashtirishda jadid ma'rifatparvarlarining qarashlaridan foydalanishning metodik asoslari	243
Samadov Sardor Sodiqovich	Talabalarining kasbiy ta'lim jarayonida psixofizik tayyorgarligini shakllantirish	251

**“TA’LIMDA ISTIQBOLLI IZLANISHLAR”
XALQARO ILMIY METODIK JURNALI UCHUN
MAQOLALARNI RASMIYLASHTIRISH TALABLARI**

“Ta’limda istiqbolli izlanishlar” ilmiy jurnali mualliflari diqqatiga!

1. “Ta’limda istiqbolli izlanishlar” ilmiy jurnali ilmiy maqolalarni o‘zbek, rus va ingliz tillarida chop etadi.

2. E’lon qilinadigan maqolalarga bo‘lgan asosiy talablar:

✚ ishning dolzarbligi va ilmiy yangiligi;

✚ maqolaning hajmi: adabiyotlar ro‘yxati, chizma va jadvallar inobatga olingan holatda 3-8 betgacha;

✚ maqola nomi, annotatsiya (50-60 ta so‘z) va tayanch

so‘zlar (8-10 ta) ingliz, o‘zbek va rus tillarida keltiriladi.

3. Maqola boshida mavzu, muallifning F.I.O. (to‘liq yozilishi kerak), mualliflar bir nechta bo‘lsa, ularning har biri haqida to‘liq ma’lumotlar berilishi shart, tashkilot, shahar, mamlakat, muallifning e-maili ko‘rsatiladi. Matnda kirish qismi, tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar, olingan natijalar va ularning tahlili, xulosa, adabiyotlar ro‘yxati, albatta, keltiriladi. Maqolada keyingi 10-15 yilda e’lon qilingan adabiyotlarga havola qilinishi tavsiya etiladi.

4. Matn uchun: Microsoft Word; Times New Roman, 12 shrift, maqola nomi bosh harflarda, interval 1,0; abzas 1,0 sm, yuqori va pastki tomon 2 sm, chap va o‘ng tomon 2 sm.

5. Agar maqolaga rasm, jadval, diagramma, sxema, chizma, turli grafik belgilar kiritilgan bo‘lsa, ular aniq va ravshan tasvirlanishi, qisqartmalarning to‘liq izohi yozilishi lozim. Formulalar matnga maxsus kompyuter dasturlarida kiritilishi kerak.

6. Iqtibos olingan yoki foydalanilgan adabiyot satr osti izohi tarzida emas, balki maqola oxirida asosiy matndagi ketma-ketligi asosida umumiy ro‘yxatda ko‘rsatiladi. Matn ichidagi ko‘chirmadan so‘ng iqtibos olingan asarning ro‘yxatdagi tartib raqami va sahifasi kvadrat qavs ichida beriladi. Bu o‘rinda kitob, to‘plam, monografiyalar uchun mualliflarning ism-familiyalari, manbaning to‘liq nomi, nashr ko‘rsatkichi (shahar, nashriyot va nashr yili) ko‘rsatiladi. Jurnal maqolalari va boshqa davriy nashrlar uchun mualliflarning ism-familiyalari, maqola nomi, jurnal nomi, yili va soni, sahifa nomeri ko‘rsatiladi.

7. Maqola matni kamida 70-80 % muallifning shaxsiy izlanishlari natijasiga asoslanishi lozim. Topshirilgan maqolalar “Antiplagiat” tizimi yordamida tekshiriladi.

8. Tahririyatga taqdim qilingan maqolalar tahririyat tomonidan taqrizga beriladi. Maqola taqrizdan qaytgach, agar zarur bo‘lsa, barcha savol va e’tirozlar bo‘yicha muallifga qayta ishlash uchun taqdim etiladi. Maqola nusxalari qaytarilmaydi.

9. Tahririyat maqolani taqrizga yuboradi, taqriz ijobiy bo‘lsa maqola jurnalda chop etish uchun qabul qilinadi. Jurnalda anjuman tezislari va ma’ruzalari chop etilmaydi. E’lon qilingan materiallarning haqqoniyligiga va ko‘chirilmaganligiga shaxsan muallif javobgardir.

10. Tahririyat maqolaga ayrim kichik o‘zgartirishlarni kiritishi mumkin. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan ko‘rib chiqilmaydi va muallifga qaytarilmaydi.

11. Ijobiy taqriz berilgan maqola tahririyat tomonidan qabul qilingan sanaladi. Jurnal tahririyati maqola matnini qisqartirish va unga tahririy o‘zgartirishlar kiritishga haqlidir.

12. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan qabul qilinmaydi va ko‘rib chiqilmaydi.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2025-yil 16-fevral kuni № 622042-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Tahririyat manzili: 200117, O'zbekiston Respublikasi,
Buxoro shahri Alpomish ko'chasi, 9-uy
Elektron manzil: <https://fanistiqbollari.uz>
Telegram raqami: +998 (93) 689-80-90

Ta'limda istiqbolli izlanishlar //xalqaro ilmiy-metodik jurnal.
Buxoro, 2025. № 7-son, 2-Qism. B. 261